

LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAİKŠTYSTĖS
**VALDOVŲ
RŪMŲ**
atKŪRIMO BYLA:
VIENO POŽIŪRIO LIKIMAS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAIKŠTYSTĖS
VALDOVŲ
RŪMŲ

aTKŪRIMO BYLA:
VIENO POŽIŪRIO LIKIMAS

UDK 904 (474.5)

Li 232

Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys (T. 4)

Special issue of the scientific journal „Lietuvos istorijos studijos“ (vol. 4)

Periodinis mokslo leidinys „Lietuvos istorijos studijos“ yra referuojamas tarptautinėje duomenų bazėje ABC-CLIO

Articles appearing in the journal „Lietuvos istorijos studijos“ are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA: HISTORY AND LIFE (ABC-CLIO)

Leidinį sudarė: Alfredas Bumblauskas

Mokslinis redaktorius: Salvijus Kulevičius

Vertėja: Aukse Kuokštienė

Straipsniai vertinti dviejų recenzentų

Knygos leidimą rėmė Lietuvos tūkstantmečio direkcija

ISSN 1822-4016

ISBN 9986-19-962-X

© Straipsnių autoriai, 2006

© Vilniaus universitetas, 2006

Redaktorių kolegija (Editorial Board)

Vyriausiasis redaktorius (Editor-in-Chief)

Prof. habil. dr. *Vygintas Bronius Pšibilskis* – Vilniaus universitetas (Istorija 05H)
Vilnius University (History 05H)

Atsakingasis sekretorius (Executive Secretary)

Doc. dr. *Sigitas Jegelevičius* – Vilniaus universitetas (Istorija 05H)
Vilnius University (History 05H)

Nariai (Editors):

- Prof. dr. *Alfredas Bumblauskas* – Vilniaus universitetas (Istorija 05H)
Vilnius University (History 05H)
- Prof. dr. *Zenonas Butkus* – Vilniaus universitetas (Istorija 05H)
– Vilnius University (History 05H)
- Prof. habil. dr. *Sven Ekdahl* – Geteborgo universitetas, Švedija (Istorija 05H)
– Göteborg University (History 05H)
- Prof. habil. dr. *Edvardas Gudavičius* – Vilniaus universitetas (Istorija 05H)
– Vilnius University (History 05H)
- Dr. *Magnus Ilmjärvo* – Talino universitetas, Estija (Istorija 05H)
– Tallinn University (History 05H)
- Prof. habil. dr. *Anatolij J. Ivanov* – Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas,
Rusija (Istorija 05H)
– Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences
(History 05H)
- Dr. *Michail M. Krom* – Sankt Peterburgo Europos universitetas, Rusija (Istorija 05H)
European University at St. Petersburg (History 05H)
- Prof. dr. *Aleksiejus Luchtanas* – Vilniaus universitetas (Istorija 05H)
– Vilnius University (History 05H)
- Prof. habil. dr. *Józef Maroszek* – Baltstogės universitetas, Lenkija (Istorija 05H)
– University of Białystok (History 05H)
- Prof. habil. dr. *Zenonas Norkus* – Vilniaus universitetas (Sociologija 05S)
– Vilnius University (Sociology 05S)
- Doc. dr. *Edmundas Rimša* – Lietuvos istorijos institutas (Istorija 05H)
– Institute of Lithuanian History (History 05H)
- Prof. habil. dr. *Waldemar Rezmer* – Torūnės Mikalojaus Koperniko universitetas, Lenkija (Istorija 05H)
Nicolaus Copernicus University, Toruń (History 05H)
- Prof. dr. *Genadz Saganovič* – Europos humanitarinis universitetas, Lietuva (Istorija 05H)
– European Humanities University, Lithuania (History 05H)

Redakcijos adresas (Address):

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
(Vilnius University Faculty of History)
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius, Lithuania
El. paštas (e-mail): janina.leoniene@if.vu.lt
aurimas.svedas@if.vu.lt
<http://www.lis.lt>

TURINYS

PRATARMĖ	9
VIETOJE ĮVADO	
„Nelengvas paveldas“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo problemiškas <i>Alfredas Bumblauskas</i>	13
VILNIAUS UNIVERSITETO DARBO GRUPĖS PARENGTOS STUDIJOS	
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės (2002 m.) <i>Alfredas Bumblauskas, Rasa Čepaitienė, Justina Poškienė, Rūta Šermukšnytė, Romas Vaštokas</i>	35
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimas (2004 m.) <i>Alfredas Bumblauskas, Justina Poškienė, Rūta Šermukšnytė</i>	73
PRIEDAI	
Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas <i>Rasa Čepaitienė</i>	123
Kultūros paveldo autentiškumas: reliatyvistinė perspektyva <i>Salvijus Kulevičius</i>	147
Kultūros paveldo atstatymo fenomenas ir jo raiška Europoje bei Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje <i>Agnė Rymkevičiūtė</i>	183
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties bylos kronika	217
SUMMARIES	227
TEKSTŲ AUTORIAI	235

P R A T A R M Ė

Šio leidinio istorija prasidėjo 2002 m. sausį, Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui Valdui Adamkui paprašius istorikų pasidomėti, kokia yra planuojamų atkurti Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų tyrimų būklė. Klausimo būta aktualaus: visų pirma, tyrimų būklė vertinta prieštaringai, antra, vertinant dažniausiai pasikliauta įsitikinimais, bet ne pačių tyrimų analize. Atkūrimo iniciatoriai ir šalininkai teigė, kad informacijos atkūrimui pakanka, skeptikai kalbėjo apie duomenų ir tyrimų stygių. Kita vertus, klausimas iš dalies buvo keliamas pavėluotai – Lietuvos Respublikos Seimas jau 2000 m. buvo priėmęs lemtingą politinį sprendimą atkurti statinį. Pats sprendimas rėmėsi optimistų pozicija: „mes viską apie rūmus žinome“ (vėliau, empiriškai išanalizavus optimistų pateikiamus duomenis, paaiškėjo, kad jie turi ne daugiau kaip 20–25 proc. reikiamos informacijos). Vis dėlto tikintis bent kiek pakeisti tyrimų situaciją, 2002 m. pradžioje buvo sudarytos dvi darbo grupės: Lietuvos istorijos instituto, turėjusi suaktyvinti Žemutinės pilies istorinius tyrimus, ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto, dėmėsi telkusi į teorinius paveldosaugos ir Valdovų rūmų pritaikymo klausimus.

Vilniaus universiteto darbo grupės pasirinkta tyrimų kryptis nebuvo įprasta Lietuvoje – orientuotasi į šiuolaikinius Vakarų mokslo, paveldosaugos ir muzeologijos konceptus, o ne tradicionalistines sampratas; eita dedukciniu keliu nuo idėjos prie konkrečių sprendimų, o ne įprastu – indukciniu, todėl susidurta su skeptišku požiūriu į tokių tyrimų prasmę bei svarbą. Skeptiškas nuostatas inovacijų atžvilgiu šio leidinio sudarytojas buvo pajutęs jau 1996–1998 m., dirbdamas prie Signatarų namų koncepcijos, įėjusios į „Gyvosios istorijos“ programą. Vis dėlto nesustota. Į problemos svarstymus netrukus įsitraukė Trento (Kanada) universiteto profesorius Romas Vaštokas, 2001 m. pradėjęs dirbti Vilniaus universitete ir mūsų diskusijas praturtinęs Vakarų taikomąsias antropologijos patirtimi. Pamažu brendo ir paveldosaugos magistro studijų Vilniaus universitete projektas, kuris buvo neįmanomas neatsakius į klausimą, ar paveldosauga yra tikrai taikomasis įvairių humanitarinių mokslų sričių aspektas, ar savarankiška mokslo disciplina, turinti savo teorinį pagrindą. Radus atsakymą, kad paveldosauga galima susieti su moderniąja istorijos samprata, grindžiama Vakaruose gerai žinomais istorinės kultūros, istorinės atminties ir istorijos didaktikos konceptais, tokios studijos ir atsirado 2003 m. Kaip tik pastarosios ir formavo bei brandino jaunąją paveldosaugininkų kartą. Taip į studijas ir tyrimus įsitraukė archeologinio paveldo specialistė Justina Poškienė, 2003 m. disertaciją apie Lietuvos paveldosauginės minties XX a. paradigmę raidą apgynusi Rasa Čepaitienė, bene nuosekliausiai Vakarų konceptus Lietuvos istorinės kultūros tyrimams pritaikiusi Rūta Šermukšnytė (2006 m. apgynusi disertaciją „Lietuvos istorijos aktualinimas Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje (1988–2005)“) bei pirmųjų paveldosaugos studijų laidų magistras Salvijus Kulevičius (magistro darbas „Kultūros paveldo autentiškumas: sampratos analizė“, 2005 m.) ir Agnė Rymkevičiūtė (magistro darbas „Kultūros paveldo objektų bei vietų atstatymas Europoje ir Lietuvoje XX a. antroje pusėje – XXI a. pradžioje: teorija ir praktika“, 2006 m.).

Vilniaus universiteto darbo grupė Vilniaus pilių direkcijos užsakymu 2002–2004 m. paruošė dvi studijas, kurios ir publikuojamos šiame leidinyje (norėtume padėkoti įstaigos direktoriui Eduardui Kaukliui, leidusiam publikuoti minimus tekstus). Neslėpsime – darbo grupėje buvo ne vienas skeptiškai žiūrintis tiek į patį Valdovų rūmų atkūrimą, tiek į ruošiamų studijų prasmę. Ir kaip parodė laikas, jie iš dalies buvo teisūs. Norintys turėti namą „istorine tema“ net nesiteikė pradėti diskusijos ir nesistengė ieškoti sąlyčio taškų. Tiesa, to negalima pasakyti apie architektus: jų garbei reikia paminėti, kad projektuodami jie suvokė duomenų skurdą ir orientavosi ne į pastato, o į įvaizdžio atkūrimą. Todėl architektams nesunku buvo suprasti ir mūsų argumentus. Deja, ne jų balsas šioje byloje buvo lemiamas. Šiandieną, žinant visą bylos eigą (ją iliustruoja leidinio priede pateikiama Valdovų rūmų atkūrimo kronika), juo labiau būtų galima kelti klausimą – o kam reikalingas toks leidinys, jei studijos, skirtos konkrečiam objektui ir reiškiniui, yra nepriimtos, t. y. jų neprireikė dominuojančiai pozicijai. Atsakysime paprastai – jų reikia paveldosaugos studijoms, tiksliau sakant – kad jos ateity būtų grindžiamos teorine mintimi. O pastaroji Lietuvoje, deja, skurdoka. Ir šis skurdumas ypač pasimato, kai paveldosauginės problemos perkeliamos į ideologinį (patriotizmo–nepatriotizmo) diskursą. Būtent tokia kontekste pristatomomis studijomis norime parodyti, kad vienas svarbiausių šalies paveldo objektų – Valdovų rūmai – turėjo ir kitą interpretaciją. Dėl tos pačios priežasties matėme prasmę greta studijų publikuoti dar kelis tekstus: rinkinio sudarytojo straipsnį, atskleidžiantį Valdovų rūmų atkūrimo (ir apskritai Lietuvos paveldosaugos) problemškumą bei jo įtakas paveldosauginiame, aksiologiniame ir istorinės sąmonės lygmenyse, Rasos Čepaitienės straipsnį, pristatantį paradigmę paveldosaugos sampratą, remiantis kuria, geriausiai galime suvokti savosios paveldosaugos vietą europiniame kontekste, Salvijaus Kulevičiaus straipsnį, skirtą teorinei paveldo autentiškumo problematikai, į mūsų paveldosaugos kontekstus įvedantį jau nebe tik modernistinius „Venecijos chartijos“ paveldosaugos principus, bet ir postmodernistinę arba, kitaip tariant, reliatyvistinę paveldosaugos dvasią, užfiksuotą „Naros autentiškumo dokumente“ bei kituose jos išprovokuotuose dokumentuose, Agnės Rymkevičiūtės straipsnį, kuriame gilinamasi į paties paveldo atkūrimo fenomeno įtakas, jo refleksiją paveldosaugos teisėje ir teorijoje, raišką Europoje bei Lietuvoje.

Grįžtant prie leidinyje publikuojamų studijų, kai kas gali suabejoti jų tikslingumu, motyvuodamas tuo, kad jos atitrūkusios nuo konkrečios ekspozicinės medžiagos. Bet toks konkretumas nebuvo šių studijų tikslas – mums išėities taškas buvo idėja apie istorinės kultūros centrą ir iš jos kylantys principai, o ne Lietuvos dailės muziejaus eksponatai ir rūpestis, kur juos pakabinti. Tik mąstant tokiu dedukciniu būdu gali kilti klausimai, pavyzdžiui, kokiame muziejuje galime pamatyti Lietuvos Trispalvės ir herbo etaloną ar Lietuvos heraldikos ekspoziciją? Kokiame muziejuje galime išgirsti Vinco Kudirkos „Tautinės giesmės“ variantus ir kitus muzikinius kūrinius, kurie kažkada pretendavo į Lietuvos himno statusą? Kurie Lietuvos muziejai turi Lietuvos Statutų ar Konstitucijų faksimiles ir kas turi jų virtualaus eksponavimo koncepcijas bei formas? Kur surinkta LDK ikonografi-

nių duomenų bazė ar bent po pasaulio muziejus išbarstyta didžiųjų kunigaikščių ikonografija? O kur galime išgirsti audioįrašus ar pamatyti videomedžiagą su garsiausiais Lietuvos žmonėmis, pavyzdžiui, Jonu Basanavičiumi ar Antanu Smetona? Apskritai kurie muziejai gali pasididžiuoti bet kokiais virtualiais terminalais (išskyrus Pilies muziejų Klaipėdoje)? Ar turime didžiojo kunigaikščio dvaro gyvosios istorijos patirtį ir t. t., ir t. t.? Tačiau Valdovų rūmų atveju, nematant galimybės pasiekti bent minimalų kompromisą su vyraujančia pozicija, buvo beprasmiška ieškoti atsakymų į šiuos klausimus. Dar 2003 m. siūlėme, kad, pabaigus diskutuoti dėl parengtų dokumentų, reikėtų suformuoti moderniosios muziejninkystės tyrimų grupę, kuri, užuot važinėjusi po Vakarų Europos piliis ir aukcionus, vyktų į šiuolaikiškus muziejus susipažinti su naujausiomis informacijos pateikimo technologijomis, edukacijos principais ir priemonėmis. Lietuvos kompiuterinių technologijų specialistai būtų su malonumu priėmę pasiūlymus atverti virtualius langus iš Valdovų rūmų į XVI ar XVIII a. Vilniaus senamiestį (kokius galime pamatyti Europos muziejuose) arba sukurti rankos brūkštelejimu „vartomus“ virtualius ekranus-rankraščius, ekranus-knygas (kokie yra Aleksandrinės bibliotekoje Egipte). Bendraujant su specialistais aiškėja, kad buvo galima sukurti ir visų Valdovų rūmų lazerinį vaizdą, kuris ekonomistų skaičiavimais būtų kainavęs vieną kitą milijoną, o ne vieną ar kitą šimtą milijonų. Deja, ši mintis vėlavo, nes ji kilo tik pamačius Niujorko Dvynių įamžinimo projektą. Ir vis dėlto ji nenustoja suktilis galvoje, kai augant namui „istorine tema“ matai išskylančias naujas problemas. Laurynas Gucevičius, įjungdamas barokinę Šv. Kazimiero koplyčią į klasicistines simetrines dominantes, įveikė savo „priešo“ broko bei jo paties atstovaujamo klasicizmo priešstatą ir taip sukūrė vientisą išbaigtą kompoziciją. Tačiau vargu ar pats architektas šio subtilaus stilistinio derinio fone įsivaizdavo Valdovų rūmus. Dabar matant, kaip naujieji pastatai sunaikina šią jautrią baroko ir klasicizmo santarvę bei užgožia Šv. Kazimiero koplyčią, norom nenorom sugrįžta mintys apie alternatyvas. Jų paieškoms ir skirtas šis leidinys. Tikimės, kad jis bent kiek skaitytojus paskatins atviroms, kryptingoms, moksliskai pagrįstoms diskusijoms ir apmąstymams, o to nesulaukėme iš dominuojančiosios pusės, bei padės atskleisti platesnį šiuolaikinės paveldosaugos, muzeologijos ir istorijos sampratų akiračių.

Rengiant leidinį susidurta su pasikartojimo problema. Studijos, autentiški šios bylos dokumentai, kurtos skirtingu laiku ir neišvengiamai kartojo mintis, argumentus ar teiginius, jau išsakytus ankstesnėse. Pasikartojimų aptiksime ir publikuojamuose straipsniuose. Autoriai juos rašė ne specialiai šiam leidiniui, tad savo tekstų vieni su kitais neprivalėjo derinti. Kad ir kaip ten būtų, leidinio ašimi yra tam tikro laikotarpio dokumentai, susiję su aktualia tema, ir jų autentiškumas leidėjams buvo svarbesnis už bendrą leidinio stilistinę eleganciją. Tad, gerbiant kiekvieno bylos teksto savarankiškumą, buvo atsisakyta redaktoriškos pagundos pašalinti pasikartojimus.

VIETOJE ĮVADO

„NELENGVAS PAVELDAS“:
LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS
VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO PROBLEMIŠKUMAS

Alfredas Bumblauskas

IŽANGA

Šio straipsnio objektas – Lietuvos mastu fenomenalus „nelengvo paveldo“¹ atvejis, kurio apraiškų galime pastebėti visoje pokomunistinėje erdvėje, o gal net ir už jos ribų. 2000 m. Lietuvos Respublikos Seime priimtas sprendimas atkurti Vilniaus senamiesčio centre „valstybingumo simbolio reikšmę“ turinčius XIV–XVII a. Valdovų rūmus². Prieš priimant šį sprendimą ir vėliau vyko karštos diskusijos. Tačiau jose, kaip įprasta Lietuvoje, buvo, Vytauto Kavolio žodžiais tariant, idėjomis svaidomasi kaip akmenimis, bet svaidomasi ne tam, kad kviestų į diskusiją, o kad pribloškėtų priešininką. Pirminis straipsnio tikslas buvo išsiaiškinti įtampos, kilusios dėl Valdovų rūmų atkūrimo, priežastis, atskirų pozicijų motyvaciją, iškelti klausimus ir ieškoti galimų sprendimo būdų. Šiandien, paaiškėjus, kad dominuojanti pozicija nelinkusi diskutuoti, ši medžiaga vienaip ar kitaip pretenduoja tik į tekstą, atspindintį Lietuvos paveldosauginės minties būklę.

1. PAVELDOSAUGINĖS PRAKTIKOS IŠIMTYS: ATKŪRIMAS UNESCO PAVELDO OBJEKTE?

Daugelyje XX a. antrosios pusės su paveldo apsauga susijusių tarptautinių dokumentų formuluojama negatyvi nuostata į „istorijos korekcijas“, paveldo „gryninimą“ bei paveldo objekto atkūrimą. Tokios nuostatos atsispindi Venecijos chartijoje (1964 m.) ir kituose ICOMOS bei UNESCO dokumentuose³. Tačiau, nepaisant šių doktrininių tekstų, viso pasaulio praktika rodo, jog egzistuoja išimtys. Paveldo objektų atkūrimas ypač būdingas šalims, susiduriančioms su nacionalinio identiteto paieškų ar įtvirtinimo problemomis. Pavyzdžiu galėtų būti Kanados miesto Kvebeko patirtis, kai 1960 m. imtasi atkurti 40 namų kvartalą *Place Royale* rajone, taip siekiant atgaivinti prancūziškosios bendruomenės nacionalinį identitetą⁴. Šiandien šis projektas vertinamas nevienareikšmiškai – susikoncentravus į atkuriamą epochą mažai dėmesio buvo skirta atkūrimo tikslumui bei autento puoselėjimui, tačiau pripažįstama, jog *Place Royale* neabejotinai siūnčia asocia-

¹ Apie „nelengvo paveldo“ (angl. „dissonant heritage“) sąvoką žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth. *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996.

² Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas. Vilnius, 2000-10-17, nr. VIII-2073 // Valstybės žinios. 2000, nr. 92-2889, p. 88–89.

³ Prieštaravimas kultūros paveldo rekonstrukcijai išreiškiamas tarptautiniuose dokumentuose: ICOMOS dokumentuose – Venecijos chartijoje (1964 m.), Baros (Burra) chartijoje (1979 m.), Florencijos chartijoje (1981 m.), Drezdeno deklaracijoje (1982 m.), Lozano chartijoje (1990 m.), Naros autentiškumo dokumente (1994 m.); UNESCO dokumentuose – Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijoje (1972 m.), Nairobio rekomendacijose (1976 m.).

⁴ Kvebeko miesto istorinė dalis 1985 m. buvo įtraukta į UNESCO Pasaulinio paveldo sąrašą. *Historic District of Quebec* // World Heritage. 2006. [žiūrėta 2006-01-11]. Internetė: <<http://whc.unesco.org/en/list/300>>.

tyvinius simbolinius signalus, būtinus tapatumo paieškoms ir keliančius nacionalinio pasididžiavimo jausmą⁵.

Atkūrimo idėjos tapo ypač populiarios Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Stengiamasi atkurti arba atstatyti tai, kas buvo prarasta per karus ar tyčia sunaikinta. Pažymėtina, kad Vidurio ir Rytų Europos regionas istoriškai nepasižymėjo tokiu tankiu miestų tinklu kaip Vakarų Europa, todėl pasauliniai karai Vidurio ir Rytų Europos paveldui padarė santykinai didesnę žalą nei Vakarų Europos. Prarastą paveldą imtasi atkurti jau sovietizmo epochoje. Tokio atkūrimo ryškiausias pavyzdys – Varšuvos istorinis centras, 1944 m. sunaikintas nacių (sunaikinta daugiau nei 85 proc.) ir rekonstruotas XX a. viduryje.

Didelę žalą SSRS priklausiusių šalių paveldui padarė ir pats sovietmetis, kurio metu šis paveldas sąmoningai buvo naikinamas. Atkūrus nepriklausomybę minėtose šalyse buvo atsigręžta į savo praeitį ir apie ją bylojantį nacionalinį paveldą kaip visuomenės ištakų, tikslų, orientyrų bei impulsų šaltinį. Trūkstant identitetui formuoti ar stabilizuoti skirtų nacionalinio paveldo objektų, juos imta atkurti ar atstatyti (minėtini gausūs atkūrimo Kijeve pavyzdžiai). Su paveldo apsauga susijusiam specialistui kyla klausimas: kaip paveldosauginę mintį, užfiksuotą tarptautiniuose dokumentuose bei rekomendacijose, pritaikyti pokomunistinei erdvei, atsižvelgiant į šio regiono specifiką (juolab kad tokių išimčių esama pasaulinėje praktikoje – be Kanados dar būtų galima paminėti atkūrimo pavyzdžius JAV, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Norvegijoje⁶)?

2000 m. kaip kompromisas tarp universaliosios tarptautinės paveldosauginės minties ir Vidurio bei Rytų Europos regiono specifikos buvo priimta regioninė (Baltijos šalių, Baltarusijos ir Ukrainos atstovų, dalyvaujant ICCROM) Rygos chartija, kurioje teigiama, jog paveldo objekto rekonstrukcija galima tik esant tam tikroms išskirtinėms aplinkybėms, „išsamioms ir atviroms“ valdžios bei vietos valdžios konsultacijoms su visuomene, turint „visą galimą“ tyrimų ir istorinę dokumentaciją bei laikantis kitų reikalavimų⁷.

Lietuva, valstybingumo istoriją pradėjusi XIII a. viduryje, reikšmingos savo senojo paveldo dalies neteko valstybingumo praradimų metais: XIX a. būdama Rusijos imperijos sudėtyje bei sovietmečiu. Daliai Lietuvos piliečių ypač skaudi Valdovų rūmų Vilniuje netektis – XVIII a. pabaigoje prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos jie buvo nugriauti. Daliai visuomenės Valdovų rūmų atstatymas būtų istorinio teisingumo atkūrimo veiksmas, senojo Lietuvos valstybingumo įamži-

⁵ Žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth. *Dissonant Heritage...*, p. 179–222. „Place Royale“ projekto pamokas ne kartą pristatė Pasaulio paveldo miestų organizacijos mokymų, tyrimų ir plėtros direktorius Michel Bonnette Baltijos šalyse vykusiuose seminaruose, kuriuos rėmė UNESCO ir ICCROM ITUC (Integrated Territorial and Urban Conservation) programa.

⁶ Tai kolonijinio laikotarpio Viliamsburgas, hipotetinis XVIII a. miesto atstatymas Virdžinijoje (JAV), Šekspyro *Globe* teatras (Didžioji Britanija), viduramžiška miesto dalis St. Malo (Prancūzija), senamiesčio dalis Bergene (Norvegija).

⁷ Rygos chartija dėl istorinių objektų autentiškumo ir rekonstrukcijos kultūros paveldo apsaugos požiūriu, 6 punktas // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2001, nr. 8, p. 219–220.

nimas⁸. Valdovų rūmai jų sąmonėje – svarbiausias paminklas, be kurio nesuvo-
kiamas senosios Lietuvos paveldas. Tačiau ne tik šiuo – įsimbolinimo – noru re-
miasi atkūrimo šalininkai. Kai „perestroikos“ laikais 1987 m. prasidėjo sistemingi
Valdovų rūmų teritorijos archeologiniai tyrinėjimai, jų metu buvo atrasti šio pa-
stato rūsiai. Pastarieji dėl aplinkos poveikio ėmė irti. Tad iškilo autentiškos sub-
stancijos išsaugojimo klausimas. Kai kurie specialistai ėmė teigti, kad tinkamiaus-
ias autentiškų liekanų išsaugojimo būdas būtų atkurti pačius rūmus⁹.

Tačiau Valdovų rūmų atkūrimo klausimas tapo ypač problemiškas, kai Vil-
niaus istorinis centras 1994 m. buvo įtrauktas į UNESCO Pasaulinio paveldo sąra-
šą kaip urbanistinė-architektūrinė visuma. Tokiu būdu Vilniaus senamiesčio iš-
saugojimas tapo ne vien Lietuvos problema, bet ir Lietuvos valstybės įsipareigoji-
mu pasaulinei bendruomenei. Kyla klausimas – kaip suderinti pasaulinio paveldo
objekto (Vilniaus istorinio centro) apsaugos reikalavimus su idėja atkurti Valdovų
rūmus?

Esama žmonių, kurie kaip argumentą „už“ mini Varšuvos senamiesčio atkū-
rimą¹⁰. Tačiau Vilniaus ir Valdovų rūmų atvejis yra kitoks. Visų pirma Varšuva
buvo įtraukta į UNESCO Pasaulinio paveldo sąrašą po rekonstrukcijos (1980 m.) ir
įtraukta kaip XX a. vidurio rekonstrukcijos, o ne kaip autentiškas istorinės epo-
chos ar epochų pavyzdys¹¹. Be to, kadangi jos senamiesčio atkūrimas prasidėjo iš
karto po Antrojo pasaulinio karo, tuometinė turima informacija (fotogrametriniai
tyrimai, fotografijos, pagaliau žmonių gyvoji atmintis) apie atkurtinus objektus
kokybiškai ir kiekybiškai labai viršijo tą informacijos kokybę ir kiekybę, kuria šian-
dien disponuojama apie Valdovų rūmus (kaip rodo atlikti skaičiavimai, šiuo metu
turima maždaug 1/4 ar 1/5 reikiamos informacijos¹²). Vadinasi, mums reikėtų
ieškoti kitų sprendimų.

⁸ Tokia samprata išryškėja šiose publikacijose: Lietuvos Valdovų rūmai (E. Sliesoriūnienės pokal-
bis su V. Urbanavičiumi) // Mokslas ir gyvenimas. 1995, nr. 1, p. 4–5; V. Dolinskas. Didžiųjų
kunigaikščių rūmai – Lietuvos valstybės didybės ir tautinio pasididžiavimo simbolis // Literatū-
ra ir menas. 1998-07-25, p. 3, 14; M. Jučas. Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atstatymo //
Lietuvos aidas. 1999-01-20, p. 5; V. Baranauskas. Kodėl reikia atstatyti Vilniaus Žemutinės pilies
Valdovų rūmus? // Literatūra ir menas. 1999-02-06, p. 3; A. Stalgys. Lietuvos valdovų rūmai
Vilniaus Žemutinėje pilyje: atstatymo argumentai // Kultūros barai. 2001, nr. 12, p. 32–36.

⁹ Bene pirmasis tokią nuomonę ėmė teigti archeologas Vytautas Urbanavičius. Žr. V. Urbanavičius.
Lietuvos Valdovų rūmai – praeitis ir ateitis // Gimtasis kraštas. 1992, nr. 1, p. 1, 5.

¹⁰ Žr. M. Baužienė. Atstatymas ar sąmoningas griovimas // Literatūra ir menas. 1994 gruodžio 24 d.,
p. 9; L. Jonušas. Atstatytieji Valdovų rūmai – muliažas ar istorinės atminties paminklas? // Lietu-
vos aidas. 1999, nr. 18, p. 15.

¹¹ Vilniaus istorinis centras į UNESCO Pasaulinio paveldo sąrašą įtrauktas kaip „išsaugojęs įspū-
dingą gotikos, renesanso, baroko ir klasicizmo pastatų kompleksą bei viduramžių išplanavimą ir
natūralią aplinką“, o Varšuvos – kaip „nuostabus beveik visiškos XIII–XX a. istorijos laikotarpio
rekonstrukcijos pavyzdys“. Vilnius Historic Centre // World Heritage. 2006. [žiūrėta 2006-01-11].
Internete: <<http://whc.unesco.org/en/list/541>>; Historic Centre of Warsaw // World Heritage. 2006.
[žiūrėta 2006-01-11]. Internete: <<http://whc.unesco.org/en/list/30>>.

¹² Plačiau žr. Vilniaus universiteto darbo grupės parengtoje studijoje „Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimas“, kuri publikuojama šiame
leidinyje.

2. AUTENTIŠKŲ LIEKANŲ PANAUDOJIMO SPRENDIMAI KAIP VERTYBIŲ KONFLIKTO IŠRAIŠKA

Postkomunistinės Europos tyrinėtojai savo studijose pažymi, kad šiame area-le varžosi dvi pagrindinės vertybių sistemos¹³, kurias būtų galima įvardyti kaip tradicionalistinę ir liberalistinę. Pirmoji, veikiama XX a. pabaigoje atgimusios nacionalizmo ideologijos, akcentuodama etnocentrines vertybes, praeities kaip tradicijų ištakų pirmumą prieš dabartį, gaivina bei puoselėja nacionalistinių istorijos diskursą. Liberalistinei vertybių sistemai būdingos emancipacijos, universaliųjų vertybių (demokratijos, žmogaus teisės ir laisvės) priešpriešinimas tautinėms. Tačiau pažymėtina, kad dalis mokslininkų ir liberalistinės vertybių sistemos nelaiko savaime vertesne lyginant su pirmąja¹⁴. Liberalistinėje vertybių sistemoje ryškesnis kritinis istorinis mąstymas (Jorno Rūseno pasiūlytos tipologijos prasme¹⁵), neigiantis tradicinių moralės normų pagrįstumą, vis dėlto nesuponuoja tolerancijos sklaidos. Tolerancijai būtinas genetinis mąstymas, kuris suvokia įvairių požiūrių, moralinių nuostatų istorinį, ideologinį, tautinį ir kitokį santykinumą. Todėl kai kurie teoretikai (jiems priskirtinas ir minėtas J. Rūsenas¹⁶) liberalistinių „didįjį naratyvą“, kaip pasižymintį monoperspektyvumu ir europocentrizmu, laiko nepritin-

¹³ Žr. P. S. Wandycz. Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 277–280; A. Samalavičius. Intelektualai postkolonijinėse/postkomunistinėse erdvėse: mentaliteto savybių kontūrai // Lietuvių mentalitetai: tautinė istorija ir kultūros problemos. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, p. 225; V. Tismaneanu. Išsivadavimo fantazijos. Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas. Vilnius: Mintis, 2003.

¹⁴ Paminėtina edukologė Sirrka Ahonen, kuri tiek liberalistinių vertybių veikiamą liberalistinį, tiek nacionalistinių vertybių įtakotą nacionalistinių naratyvą laiko monoperspektyviais, transcendentinius galutinius tikslus įteigiančiais „didžiaisiais pasakojimais“. Šie „uždari“ kitoms perspektyvoms pasakojimai reliatyvizmo paveiktose XX a. antrosios pusės Vakarų visuomenėse prarado savo įtikinamumą. Žr. S. Ahonen. Nauji istorijos mokymo planai Baltijos šalyse: Estija 1990 m. Naratyvo transformacija // Istoriografija ir atvira visuomenė. Vilnius: Vaga, 1998, p. 293–305.

¹⁵ J. Rūsenas išskiria keturis istorinės sąmonės tipus – tradicinį, iliustracinį, kritiškąjį, genetinį. Pirmajam – tradiciniam – istorinės sąmonės tipui būdinga šiandieninio gyvenimo santykių *kilmės, tradicijos* atmintis. Iliustracinės istorinės sąmonės atmintis, skirtingai nei tradicinės, tampa atvira daugybei praeities įvykių, kurie reikšmingi ne savaime, bet kaip tam tikros elgesio taisyklių bei aksiologinių modelių *ilustracijos*. Trečiajame – kritiniame – istorinės sąmonės tipe, kuris praeitį suvokia kaip kokybiškai kitą dimensiją nei dabartis, atsiranda *kritinis santykis* su iš praeities ateinančiais išorinio bei vidinio gyvenimo orientyrais kaip niekuo nepagrįstais ir santykiniais. Sudėtingiausiame – genetiniame – istorinės sąmonės tipe, kuriame laikas patiriamas kaip nuolatinė gyvenimo formų *transformacija* į tinkamus pavidalus, suvokiama, kad savų vertybių ir elgsenos keitimas yra neišvengiama bet kokio išlikimo sąlyga. Žr. J. Rūsen. *Lebendige Geschichte. Grundzüge einer Historik III: Formen und Funktionen des historischen Wissens*. Göttingen, 1989, S. 39–75; J. Rūsenas. Pasakojamosios galios raida, mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2. Vilnius: Solertija, 1997, p. 28–47.

¹⁶ Plačiau apie J. Rūseno istorikoje išreikštą polilogo tarp įvairių mokslinių ir kultūrinių perspektyvų būtinybę žr. Z. Norkus. Jorno Rūseno istorinės kultūros studijų teorinės idėjos // Problemos. 2005, nr. 67, p. 41–42.

kančiu „atviroms visuomenėms“ ir jam priešpriešina daugiaperspektyvų diskursą. Pažymėtina, kad pokomunistinės Lietuvos liberalistinėje vertybių sistemoje gajos ir kraštutinės jos formos: nekritiškai perimami Vakarų visuomenių mąstymo ir jausenos būdai (kurie mūsų realijoms yra ne visada lengvai adaptuojami) ir jaučiamas „nevisavertiškumo kompleksas“ dėl tariamo savosios kultūros menkumo. Būtent dėl šių priežasčių tokią liberalistinę sampratą tektų įvardyti kaip „ultraliberalistinę“.

Lietuvoje dėl šių vertybinių sistemų priešpriešos gimė skirtingos Valdovų rūmų autentiškų liekanų panaudojimo idėjos. Labiau tradicionalistinių vertybių atstovai Valdovų rūmus mato kaip valstybingumo simbolį. Todėl jie mano, kad šiai simbolinei būsimos pastato funkcijai yra būtina tiek specifinė paskirtis (būsimas statinys matomas kaip tradicinis muziejus, skirtas valstybinių įvykių bei valstybės veikėjų įamžinimui¹⁷), tiek „tradicionalistinis“ pastato atkūrimo būdas – „priauginimo“ metodika, pasireiškianti deklaracijomis ir projektais, „atkurti, kaip buvo iš tiesų“¹⁸. Kaip rodo dar XIX a. paveldosauginė praktika, šis paveldo objekto atkūrimo būdas koreliuoja su nacionalistinėmis vertybėmis ir siekiu „taisyti“ bei „koreguoti“ istoriją.

Liberalistiškai mąstantieji pasisako prieš praeities „reanimacijos“ idėją – praeitis esanti visiškai kita nei dabartis, praeičiai nereikia išsipareigoti. Anot jų, Valdovų rūmai nelaikytini Lietuvos valstybingumo simboliu, nes pastarieji ikonografijoje žinomu pavidalu kaip visavertė rezidencija egzistavo kiek daugiau negu šimtą metų (nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio) – taigi yra susiję su Lietuva po Liublino unijos, kai šalies suverenitetas bendroje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje – Žečpospolitoje – jau buvo apribotas¹⁹. Tačiau ir liberalistinių vertybių šalininkų mintys dėl autentiškų liekanų likimo išsiskyrė. Vieni jų siūlė visiškai užkasti au-

¹⁷ D. Steponavičienė. Valdovų rūmai. Vizija // Baltų archeologija. 1996, nr. 1, p. 35; M. Jučas. Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atstatymo..., p. 5; N. Kitkauskas. Žemutinės pilies Valdovų rūmai: tyrimas, atkūrimo vizija ir prasmė // Dienovidis. 2001 sausis, p. 15–19; N. Kitkauskas. Didžiųjų kunigaikščių rūmai: praeitis ir ateitis // Dienovidis. 2001 spalio, p. 7–13; R. Budrys. Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės. [žiūrėta 2002-04-09]. Interneto: <http://ldmuziejus.mch.mii.lt/Svietimas/Pritaikymo_gaires3.htm>; R. Budrys, V. Balčiūnas, V. Dolinskas, A. Kulikauskas. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys. Antroji redakcija // Literatūra ir menas. 2003-05-30, p. 11, 22.

¹⁸ Atauginimo ilgesys buvo išreikštas 2003 m. kovo 31 d. Ž. Simonaičio, A. Švabauskienės, G. Laučiaus, V. Baranausko atliktoje Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimo techninio projekto, restauracijos sprendimų ir patalpų paskirčių ekspertizėje. Žr. Ekspertų išvados apie Valdovų rūmų atkūrimo projektą // Kultūros barai. 2003, nr. 5, p. 20–22.

¹⁹ S. Drazdausko, B. Savukyno, V. Ališausko, S. Žuko, J. Sasnausko, T. Venclovos, A. Gailiaus, P. Subačiaus, N. Putinaitės, E. Railos, L. Jovaišos, R. Černiaus, N. Šepėčio, M. Paknio, G. Steponavičiaus kreipimasis į LR Prezidentą, ministrą pirmininką, kultūros ministrą, Vilniaus miesto merą. [Rankraštis].

tentišką substanciją²⁰, kiti manė, kad geriausia būtų Valdovų rūmų vietoje pastatyti šiuolaikišką pastatą, savo paskirtimi orientuotą ne į konservatyviai bei romantiškai nusiteikusią visuomenės dalį, bet žmonėms, žiūrintiems į Lietuvos ateitį²¹.

Manome, jog kiekvienos pusės argumentai turi savų trūkumų: vieniems praeitis ir apie ją bylojantis paveldas tampa savotiška „kompensacijos“ ar eskapizmo priemone, kitiems praeitis – svetimi ir dabartyje tęstinumo nebeturintys laikai, nepritaikomi šiandienos gyvenimui. Akivaizdu, kad priėmus vieną iš siūlomų sprendimų kažkuri Lietuvos visuomenės dalis liktų nepatenkinta ir tokiu būdu nebūtų realizuotas Rygos chartijos reikalavimas rekonstrukciją vykdyti pritarus visuomenei²². Kaip minėtus kraštutinius suderinti?

3. VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMAS: POLITINIS SPRENDIMAS IR JO NULEMTOS PROBLEMOS

Daugiau nei dešimt metų Lietuvos visuomenėje trukusias diskusijas dėl Valdovų rūmų atkūrimo nutraukė Lietuvos Respublikos Seimas, 2000 m. priėmęs politinį sprendimą atkurti šį pastatą²³. Lietuvos Respublikos Vyriausybės paruošta Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija²⁴ paveldosauginių problemų nesprendė (jos paliktos specialistams), o pastato atkūrimo metodiką ir panaudojimą nusakė pernelyg lakoniškai ir abstrakčiai. Kilo daugybė teorinių ir praktinių problemų, kaip realizuoti Valdovų rūmų atkūrimo idėją. Keletą jų paminėsime.

Visų pirma tai – informacijos deficitas. Iki šiol nerasti rūmų brėžiniai (planai), inventoriai. Nedisponuojama tiksliais rūmų fasadų piešiniais. Ikonografinių šaltinių sąrašas labai skurdus: yra kelios XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios dailininko Pranciškaus Smuglevičiaus Valdovų rūmų egzistavimo metu pieštos sepijos, kuriose matome ne visą Valdovų rūmų vaizdą; disponuojama XIX a. pradžios piešiniais, perpieštais iš senesnių ar atminties, t. y. jau po rūmų nugriovimo (M. Pšibilisio, J. Ozemblovskio ir kt. litografijos). Nėra ikonografinės medžiagos, susijusios su rūmų interjerais. Rasta nedaug istorinių šaltinių, kuriuose būtų nurodytos Valdovų rūmų patalpų paskirtys bei jų tarpusavio ryšiai. Esant informacijos trūku-

²⁰ Anot V. Urbanavičiaus, Valdovų rūmų liekanų užkasimo idėja buvo išsakyta 1994 m. vasario 4 d. Lietuvos istorijos instituto ir Paminklų restauravimo projektavimo instituto tarybų posėdyje. Žr. V. Urbanavičius. Valdovų rūmų ateitis: užkasti ar atstatyti? // Baltų archeologija. 1996, nr. 1, p. 27.

²¹ Plačiau apie įvairias architektų Valdovų rūmų vizijas žr. A. Petrauskienė. Drąsa kurti // Vilniaus balsas. 1994-11-25, p. 1.

²² Rygos chartija..., 6 punktas, p. 220.

²³ Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas...

²⁴ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22-25.

mui iškyla kolizija ne tik su Venecijos, bet ir Rygos chartija, patvirtinusi atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos reikalavimą²⁵.

Valdovų rūmų atkūrimo projektų konkursą laimėjęs autorių kolektyvas pripažino, kad esant tokiam informacijos kiekiui reikia kalbėti ne apie pastato atkūrimą, bet naujo pastato statybą²⁶. Ši specialistų grupė, įvertinusi duomenų apie Valdovų rūmų kiekį, ėmėsi įgyvendinti ne statinio atstatymo ar atkūrimo, bet „įvaizdžio atkūrimo“ konceptą. Viena iš projektuotojų dokumentų teigiama: „Kokia bebūtų Lietuvos istorija ir specifika, atkuriamo pastato architektūrinė metodinė kalba turi būti suprantama, turi aiškiai atspindėti atkūrimo laiką, informacijos apie rūmus kiekį, kitus pasaulinėje praktikoje priimtus reikalavimus, iš kurių vienas svarbiausių – seno ir naujo atskyrimas. Siūloma naują nuo seno atskirti per maksimalų autento eksponavimą, minimalų seno ir naujo susilietimą, minimalų autento uždengimą naujomis konstrukcijomis“²⁷. Tad Valdovų rūmų įvaizdžio atkūrimo konceptas yra realizuojamas atskiriant autentišką mūrų dalį nuo naujo statinio bei pabrėžiant naujo statinio sąlyginumą. Be to, būtina pažymėti, kad statinio projektuotojai pasiūlė sudėtingą inžinerinę konstrukciją, „apžergiančią“ autentiškus rūmų pamatus, kuri bent iš dalies sprendžia autento išsaugojimo problemą. Šios specialistų grupės sprendimus laikome kompromisiniais skirtingų vertybinių orientacijų atstovų atžvilgiu: viena vertus, tradicionalistams pateikiamas ne modernus, bet daug „architektūrinių nuorodų“ į praeities Valdovų rūmus turintis pastatas, antra vertus, šis statinys, sprenddamas paveldosaugines – autento išsaugojimo – problemas bei akcentuodamas sąlyginumo išpūdį, turėtų tenkinti ir liberalistiškai mąstančius. Natūralu, kad kompromisų neieškantys toliau liko skeptikais ar net aršiais pasiūlyto projekto oponentais. Ypač tai pasakytina apie tuos, kuriems autentiškos praeities liekanos nesančios savaiminga vertybė. Pastariesiems seno ir naujo atskyrimo principas nėra būtinas ar net atmestinas. Šie oponentai siūlo „organiškausiai atauginti“ likusią pastato dalį ir Valdovų rūmų projektuotojų numaty-

²⁵ Venecijos chartijoje deklaruojama, kad restauravimas „bet kokių atveju turi būti paremtas archeologiniais ir istoriniais paminklo tyrimais“ (9 punktas) (The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. [žiūrėta 2006-01-11]. Internetu: <http://www.international.icomos.org/e_venice.htm>). Rygos chartijoje teigiama, kad prarasto kultūros paveldo rekonstrukcija gali būti priimtina, tik esant atitinkamoms sąlygoms. Viena sąlygų – rekonstrukcija laikoma priimtina, jei „yra surenkama visa galima tyrimų ir istorinė dokumentacija (tarp jų ikonografinė, archyvinė ar natūros įrodymai)“ (6 punktas) (Rygos chartija..., p. 220). Be to, „griežtai laikantis sąlygos“, kad rekonstrukcija „negali būti vykdoma vadovaujantis spėlionėmis arba kai tai kelia pavojų liekanų *in situ* išlikimui“ (preamble) (Ten pat, p. 219).

²⁶ E. Purlys. Lietuvos Valdovų rūmai. Praeitis ir ateitis // Lietuvos rytas. 1998-02-04, p. 6; E. Purlys. Valdovų rūmai: atkurti ar sukurti? Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimas kryžkelėje // Statybų pilotas. 1999, nr. 3, p. 2-3; E. Purlys. Valdovų rūmai: atkurti ar sukurti? Tęsiame diskusiją dėl Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimo // Statybų pilotas. 1999, nr. 4, p. 2-3; A. Katilius. Apie Vilniaus pilies, Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimą // Lietuvos aidas. 1999-02-19, p. 14; A. Katilius. Kokie bus Valdovų rūmai // Lietuvos rytas. 2003-05-27, p. 4; J. Glemža. Valdovų rūmai tinkamai pristatytų mūsų valstybę // Lietuvos rytas. Sostinė. 1999-02-04, p. 4.

²⁷ Poreikio statyti vertinimas (parengė Paminklų restauravimo institutas) [Rankraštis], p. 9.

tam pastato sąlyginumo išpūdžiui priešpriešina rūmų išbaigtumo efektą, kuris turėtų žadinti pasididžiavimo pastatu ir savo istorija emocijas²⁸.

Minėti išpuoliai, kurių Valdovų rūmų projekto rengimo grupė, atrodo, nesugeba deramai atremti, rodo šių specialistų veiklos silpnąją vietą – projekto conceptualaus pagrindimo stoka. Dėl to ne tik sunku atremti oponentų kritiką, bet ir sunkiai sekasi pastato „filosofiją“ susieti su jo paskirtimi. Minėtoje Vyriausybės patvirtintoje Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijoje Valdovų rūmai matomi kaip istorinės kultūros centras²⁹. Kas slepiasi po pavadinimu „istorinės kultūros centras“, perskaičius dokumentą lieka neaišku (moksliniame diskurse minimi „kultūros centro“ ir „istorinės kultūros“ konceptai, tačiau jų tarpusavio ryšys nėra eksplikuotas). Tuo pasinaudoję kai kurie muziejininkai savo paskirties koncepcijose po „istorinės kultūros centro“ pavadinimu „paslepia“ sunkiai tarpusavyje derančias ir su atkūrimo metodika konceptualiai nesisiejančias paskirtis³⁰. Tačiau manome, kad jeigu Valdovų rūmų projektuotojai siekia pastatą pateikti kaip rekonstrukcinį istorinės sąmonės eksponatą, kaip praeities paieškų dabartyje simbolį, tai ir paskirties sprendimai turėtų būti grindžiami šia architektūros koncepcija.

4. PAVELDOSAUGINĖ MINTIS LIETUVOJE IR GALIMI TEORINIAI JOS KONTEKSTAI

Diskusijoje dėl Valdovų rūmų atkūrimo teorinės ir idėjinės pozicijos buvo retai eksplikuojamos. Tai ir suprantama, turint galvoje mūsų paveldosaugos teorinę būklę. Lietuvos paveldosaugoje dominuoja empirinis mąstymas, ignoruojantis teorijų *explicit* prasmę, o teoretikai, suskaičiuojami ant vienos rankos, yra „baltos varnos“ klegančiame empirikų chore. Tokiais atvejais „archetipo“ statusą įgyja nereflektuoti ir nekritiškai perimti seni minties modeliai. Blogiausia, kad šie į grupinę kolektyvinę sąmonę nugrimzdę ar nugramzdinti modeliai iškeliami kaip privalomos direktyvos, taip užkertant dialogo galimybę.

Mūsų istoriografijoje tokį statusą yra įgijęs istorizmas (ar pozityvizmas) ir empirinis Lietuvos istorijos politinių įvykių tyrimų modelis; paveldosaugoje (kaip parodė Rasos Čepaitienės disertacija³¹) – patirtis, orientuota į „paminklinę“ ar „elementinę“ paveldosaugą, artimą XIX amžiaus Vakarų Europos patirčiai, ir nacionalizmo diskursus. Antra vertus, tiek vėlyvajame sovietmetyje, tiek šiais laikais

²⁸ V. Baranauskas. Dėl Valdovų rūmų atkūrimo // Lietuvos aidas. 2003-05-28, p. 9; V. Baranauskas. Ekspertų išvados apie Valdovų rūmų atkūrimo projektą // Kultūros barai. 2003, nr. 5, p. 20–22.

²⁹ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija..., p. 22–25.

³⁰ R. Budrys. Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės..., R. Budrys, V. Balčiūnas, V. Dolinskas, A. Kulikauskas. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo..., p. 11, 22.

³¹ R. Čepaitienė. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: LII leidykla, 2005.

mūsų paveldosauga (kaip ir visa humanitarika) buvo ir yra veikiama įvairių tĕkmių, tačiau dažniausiai perimant tik jų paviršinius elementus, o ne iš esmės persvarstant savo mąstymo ir veiklos pagrindus. Užteks paminėti Venecijos chartiją (1964 m.)³² ir „Naros autentiškumo dokumentą“ (1994 m.)³³, kurie ženklino ne tik naujus pasaulio paveldosauginės minties etapus, bet, atrodo, ir skirtingas paradigmas. Deja, Lietuvoje daugeliu atveju jie liko idealiomis gairėmis, bet ne iki galo įsisavintomis praktikomis (Venecijos chartijos atveju)³⁴ ar menkai žinomai ir visiškai nereflektuotai faktui (Naros dokumento atveju)³⁵.

Daug kur modernybės paradigma siejama su XIX a. metodologinėmis ir ideologinėmis realijomis – istorizmu bei nacionalizmu³⁶. Tačiau postmodernas arba istorinės sąmonės daugiaperspektyviškumas gimė ne tik kaip opozicija istorizmui ir nacionalizmui, bet ir kaip opozicija dar vienam „didžiajam naratyvui“ – liberalizmui, pakeitusiam tautos idėją laisvės idėją, o nacionalizmą – eurocentrizmu. Todėl postmoderno sąvoką, bent jau paveldosaugoje, būtų galima keisti postmodernizmu, o modernio epochoje matyti romantizmą (su istorizmu, nacionalizmu, „paminkline“ istorine sąmone, elementine paveldosauga, stilistiniu restauravimu) ir modernizmą (su istorizmo įveika, liberalizmu, eurocentrizmu, struktūrinėmis

³² Lietuviškasis Venecijos chartijos vertimas (Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (1964 m., Venecija) // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 236–239) nėra pakankamai tikslus, todėl rekomenduotinas angliškas originalus tekstas (The Venice Charter...).

³³ Naros autentiškumo dokumentas (1994 m., Nara) // B. M. Feilden, J. Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių apsaugos gairės. Vilnius: Savastis, 1998, p. 135–136.

³⁴ Lietuviškoje paveldotvarkos praktikoje bei jos sampratoje galima išskirti „tradicinius“ principus, nesiderinančius su Venecijos chartijos doktrinomis ir artimus „ikivenecijinei“ paveldosaugai: „priauginimo“ principas – istorinio vaizdo išsamumas vertinamas labiau nei autentiškos liekanos; su šiuo principu susietas griežtos perskyros tarp restauravimo ir atkūrimo nebuvimas (nepaisoma, kad atkūrimas yra mūsų laiko žymė, nešanti informaciją apie dabartį, bet ne praeitį); analogų principas – trūkstami autentiški šaltiniai lengvai kompensuojami stilistiniais, tipiniais ar kitokiais analogais (mokslinis pagrįstumas pakeičiamas hipoteze). Minėti principai atsekami Trakų salos pilies, Vilniaus Žemutinės pilies senojo arsenalo, Vilniaus Radvilų rūmų vakarinio paviljono, Biržų pilies ir kitų statinių (at/su)kūrimo-restauravime.

³⁵ Lietuviškame paveldosaugos diskurse „Naros autentiškumo dokumentas“ suprantamas kaip eilinis tarptautinis dokumentas, bet ne reikšmingas universaliosios paveldosaugos minties lūžio žymuo. Nematyti jokių ženklų (publikacijų, diskusijų), kurie rodytų siekį suprasti dokumente deklaruojamus reliatyvistinės paveldosaugos principus ar bent norą juos pažinti. Nors 1997 m. Lietuvoje vykusioje konferencijoje „Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai“ apeliuota į Naros autentiškumo dokumentą (bet ne jo idėjas), jos metu nagrinėtos problemos, neperžengiančios Venecijos chartijos ir jos „dvasioje“ išsiskleidusios materialistinės autentiškumo sampratos aktualijų. Žr. Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai. Vilnius: Savastis, 1997 m. Apie „Naros autentiškumo dokumento“ reikšmę plačiau žr. Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Published by UNESCO World Heritage Centre, 1995; S. Kulevičius. Japonijos paveldosaugos savitumai // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2005, nr. 12, p. 136–138.

³⁶ J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob modernybę supranta kaip visumą vakarietiško idėjų (pavyzdžiui, individualybės, racionalumo, tikėjimo pažanga), išgalėjusių XVIII amžiuje ir „ištektintų“ „didžiuosiuose“ pasakojimuose. Žr. J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. Tiesos sakymas apie istoriją. Vilnius: Margi raštai, 1998.

metodologijomis, kompleksine paveldosauga, moksliniu restauravimu). 1972 m. „paveldo“ sampratos atsiradimą³⁷, o ypač 1964 m. gimusią Venecijos chartiją, būtų galima laikyti modernistinės paveldosaugos manifestu, tačiau dėl savo eurocentristinio monoperspektyvumo vargiai priskirtiną postmodernistinei paradigmai, o kartu lygiai taip pat sunkiai kildintiną iš XIX a. susiformavusio „istorinio nacionalizmo“.

Nors ir kaip pavadintume po modernio ar modernizmo besiformuojančią paveldosaugos paradigmą (postmodernu ar postmodernizmu), aišku, kad šiai yra būdinga ne tik paveldo komercializacija ar paveldo kaip išteklių samprata, bet ir Venecijos chartijos eurocentristinį globalizmą keičiantis Naros dokumento reliatyvizmas. Su pastarąja tendencija sietinos ir „nelengvo paveldo“ koncepcijos, kurios savo ruožtu tipologiškai artimos istorinės sąmonės ir istoriografijos daugiaperspektyviškumo konceptams, keičiantiems „didžiuosius naratyvus“. Paprastai šių naratyvų atsisakymas ir laikomas svarbiausiu postmoderno/postmodernizmo bruožu³⁸. Tiesa, šiuose kontekstuose dar teks apmąstyti vadinamąsias „atminties vietų“ koncepcijas, tiesiogiai siejančias istoriografiją su paveldosauga. Tai visų pirma Pierre Nora projektas „Atminties vietos“ (1983–1994 m.)³⁹, kuriuo buvo atskleisti sudėtingi nacijos, paveldo, memorialinių praktikų ir identiteto tarpusavio ryšiai Prancūzijoje. Kaip pažymi projekto autorius, prancūzų sąmonėje yra ryškus praeities pertrūkio dabartyje patyrimas; kontinuumo jausmas būdingas tik vadinamosiose „atminties vietose“, kuriose susiliečia gyva atmintis ir rekonstruota istorija⁴⁰. Ar nėra tai bandymas kurti naują didįjį, tačiau daugiaperspektyvų naratyvą?

³⁷ „Paveldo“ sąvoka universalios tarptautinės paveldosaugos dokumentuose pirmą kartą pavartota ir atitinkama jos samprata pradėta formuluoti 1972 m. UNESCO „Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijoje“. Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija (UNESCO dokumentas, 1972 m.). [žiūrėta 2006-01-09]. Internetė: <<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=36755&Condition2=>>>.

³⁸ Apie tradicinių naratyvų atsisakymą postmodernizme žr. J. F. Lyotard. Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant. Vilnius: Baltos lankos, 1993. Kita vertus, minėtas istorikų trejetas J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob sako, kad postmodernizmas (pavyzdžiui, jo atstovų teiginiai apie naratyvų „mirtį“) pats savaime yra naujas istoriją struktūruojantis „didysis“ naratyvas. Žr. J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. Tiesos sakymas apie istoriją..., p. 231–236.

³⁹ P. Nora ir jo grupės vykdyto projekto rezultatai užfiksuoti 3 tomų (susidedančių iš 7 knygų) leidinyje „Les lieux de mémoire“. Les lieux de mémoire (sous la dir. de Pierre Nora). Paris: Gallimard, t. 1–3, 1984–1993 (T. 1: La République, Paris, 1984; T. 2: La Nation – Héritage, historiographie, paysages, 3 vol., Paris, 1986; T. 3: Les France – De l’archive à l’emblème, 3 vol., Paris, 1993) (angliškas leidimas: Realms of Memory. The Construction of the French Past. Under the direction of Pierre Nora. New York: Columbia University Press, v. 1–3, 1996–1998; rusiškas sutrumpintas variantas: П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок, Франция – Память. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999; vokiškas: P. Nora (Hrsg.), Erinnerungsorte Frankreichs. München: C. H. Beck Verlag, 2005). Vokiškas šio projekto atitikmuo: Deutsche Erinnerungsorte / Hg. E. François, H. Schulze, B. 1–3, München: C. H. Beck Verlag, 2003.

⁴⁰ Plačiau žr. P. Nora. General Introduction: Between Memory and History // Realms of Memory. The Construction of the French Past., vol. 1, p. 1–20; P. Nora. The Era of Commemoration // Realms of Memory. The Construction of the French Past, vol. 3, p. 609–637.

Čia nėra vietos plačiau apsisistoti ties paradigmine paveldosaugos raidos samprata (juo labiau kad leidinyje publikuojamas šiai problematikai skirtas Rasos Čepaitienės straipsnis). Pažymėsime tik kad visi šie svarstymai nėra savitiksliai – teorija dėl teorijos. Jie formuluojami turint galvoje lietuviškąjį kontekstą – Valdovų rūmų bylą. Vienas dalykas yra šioje byloje dominuojančiai sampratai (nacionalistinei, elitinei, empirinei, teorinius tyrimus ir paveldo autentą ignoruojančiai) priešpriešinti 1994-ųjų postmodernistinė, o kitas – 1964-ųjų modernistinę Venecijos chartijos paradigmą. Pagal teorinės minties raidą esame atsilikę ne viena, o dviem fazėmis.

5. BŪSIMOJO PASTATO PASKIRTIES SAMPRATA ŠIUOLAIKINIŲ TEORIJŲ KONTEKSTE

Kompromiso paieškoms Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties byloje pasitarautų vokiečių diskurse išplėtotą istorinės kultūros teoriją, kuriai eksplikuoti pasitelktina istorinės sąmonės kategorija. Istorinė sąmonė yra suprantama kaip tam tikras praeities įprasminimas, siekiant suvokti dabartį ir numatyti ateitį. Taigi istorinė sąmonė nėra vien praeities sąmonė, bet kaip atminties rezultatas yra nukreipta į dabartį ir ateitį. Iš istorinės sąmonės apibūdinimo išplaukia istorinės kultūros definicija. Šiuolaikiniame Vokietijos istorijos mokslo diskurse istorinės kultūros kategorija sujungia anksčiau atskirų mokslų analizuotas istorinės atminties raiškos formas dabartyje (paminklai, gatvių pavadinimai, muziejai ir t. t.), sritis (menas, politika, mokslas, mokykla, kultūra), strategijas (politinė valdžios kova, mokslinis tyrimas, meninė kūryba, mokyklinis ir užmokyklinis lavinimas, paveldosauga ir t. t.)⁴¹. Istorinės kultūros teorijoje į minėtas sritis, formas, strategijas žvelgiama kaip į bendro santykio su praeitimi pasireiškimus – kaip į tokią praeities įprasminimo veiklą, kuria siekiama spręsti dabartyje išskylančias problemas (identiteto paieškų ir stabilizavimo, emancipacijos, tautinės savigarbos ir t. t.). Istorinės kultūros teorijoje visos jos suvokiamos kaip vienos mentalinės galios – istorinės sąmonės – pasireiškimas. Anot vokiečių istorijos teoretiko ir didaktiko J. Rūseno, istorinės kultūros teorijai dirvą paruošė istorinės sąmonės tyrimai, kuriais užsiėmė ir užsiima šiuolaikinė geschichtsdidaktika. Pažymėtina, kad geschichtsdidaktikos specialistai neapsiriboja vien tiriamąja istorinės sąmonės bei istorinės kultūros veikla, bet atlieka ir pragmatines užduotis, siekdami skatinti toleranciją, konfliktiškumo įveiką, demokratiškus vertybių sklaidą. Todėl neatsitiktinai tokios kategorijos kaip multiperspektyvumas, kontroversija, rekonstrukcija, dabarties ir ateities orientacija geschichtsdidaktikos specialistams yra esminės. Jie akcentuoja rekonstrukcinę, partikuliarią, retrospektyvų istorijos pobūdį, kurį lemia fragmentiš-

⁴¹ Plačiau žr. J. Rūsen. *Historische Orientierung: über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1994, S. 209–234; J. Rūsen. *Für eine Didaktik historischer Museen // Geschichte sehen. Beiträge zur Ästhetik historischer Museen*. Pfaffenweiler, 1988, S. 11.

ka, daugiaperspektyvi, prieštaringa praeities informacija bei jos interpretacija iš nuolat kintančios dabarties perspektyvos⁴². Svarbu istorijos recipientui parodyti rekonstrukcinį istorijos pobūdį, taip ugdant jo kritinį mąstymą bei toleranciją kitų perspektyvų atžvilgiu.

Ką visos šios už Lietuvos ribų gimusios idėjos teikia Valdovų rūmų paskirties svarstymams? Manome⁴³, jog praeities rekonstrukcijos idėja turi būti vizualiai išreikšta ne tik fasaduose (seno ir naujo atskyrimas) ir vidaus erdvių apipavidalinime, šis konceptas turi atsispindėti ekspozicijų ir kitų edukacinės veiklos formų temose bei priemonėse. Valdovų rūmų eksterjerai, interjerai, juose demonstruojami objektai ir kitos informacijos priemonės, susijusios su pastato paskirtimi, privalo būti susieti tarpusavyje, sudaryti vieną medijos mazgą, t. y. informacijos priemonių kombinaciją, kur visi elementai neša tam tikrą informacinį krūvį apie mūsų istorinę sąmonę⁴⁴.

Sukonkretinant šią mintį būtina pažymėti, kad lankytojai neturi būti klaidinami, jog mato ne XXI a., bet XVI a. interjerus. Taigi būtina svarstyti, kokiomis išraiškos priemonėmis bus pristatomi Valdovų rūmų vidaus erdvių atkūrimo archeologiniai, architektūriniai, istoriniai ir kiti argumentai. Pagal išlikusių ar atkuriamų erdvių „patikimumo laipsnį“ išskyrėme tris zonas: autento, hipotezės ir moderno. Autento zona – tai erdvės, esančios *in situ* liekanose. Hipotezės zona – tai remiantis kompleksinių tyrimų medžiaga atkurtos erdvės, todėl jose būtina paaiškinančiomis priemonėmis nurodyti, kuo remtasi atkuriant būtent tokį interjerą („eksponuojama argumentacija“). Moderno zona – tai erdvės, apie kurias nėra išlikusios jokios informacijos, todėl čia atsakoma bet kokios hipotezės ir kuriamas modernus interjeras.

Valdovų rūmuose „rekonstrukcijos“ idėja turi persmelkti ir sprendžiant paskirties klausimus. Tad kaip mes formuluojame Valdovų rūmų, kaip istorinės kultūros centro, viziją? Istorinės kultūros centro konceptą suprantame kaip opoziciją tradiciniam muziejui. Tradicinį muziejų apibrėžtume kaip kilnojamojo paveldo objektais užsiimančią įstaigą, kurioje autentiškam objektui teikiamas pagrindinis vaidmuo. Kolekcijų saugojimas, tyrimas ir demonstravimas yra pagrindinės veik-

⁴² Žr. Geschichtswissenschaft. Didaktik – Forschung – Theorie. Göttingen: Wandenhoek und Ruprecht, 1977; Historisches Erzählen. Formen und Funktionen / Hg. S. Quandt, H. Süßmuth. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982; J. Rüsen. Historische Vernunft, Grundzüge einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Göttingen, 1983; J. Rüsen. Rekonstruktion der Vergangenheit, Grundzüge einer Historik II: die Prinzipien der historischen Forschung. Göttingen, 1986; J. Rohlfes. Geschichte und ihre Didaktik. Göttingen, 1986; B. Borries. Geschichtslernen und Geschichtsbewusstsein. Empirische Erkundungen zu Erwerb und Gebrauch von Historie. Stuttgart, 1988; J. Rüsen. Lebendige Geschichte. Grundzüge einer Historik III: Formen und Funktionen des historischen Wissens. Göttingen, 1989; Geschichtsbewußtsein und Methoden historischen Lernens / Hg. B. Schönemann, U. Uffelman, H. Voit. Weinheim, 1998; Geschichtsbewusstsein empirisch. Pfaffenweiler, 1991.

⁴³ Šiame skyriuje kalbama ne tik autoriaus, bet ir Vilniaus universiteto darbo grupės, kurios veiklos dėka suformuluotos čia pristatomos idėjos, vardu.

⁴⁴ Šios idėjos plėtojamos Vilniaus universiteto darbo grupės parengtose „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairėse“, publikuojamos šiame leidinyje.

los kryptys, o praeitis yra pagrindinė vertybė. Būtent tokiai įstaigai priešpriešiname istorinės kultūros centrą, kuriame iškeliama nūdienos visuomenės istorinei sąmonei aktuali tema, pateikiama visomis šiuolaikiniuose muziejuose, kultūros centruose, teminiuose parkuose ir kitur naudojamomis priemonėmis, prieinamu ir aiškiu būdu pateikiančiomis informaciją. Tad istorinės kultūros centre dabartis yra pagrindinė vertybė. Valdovų rūmų atveju istorinės kultūros idėja reiškia, kad Valdovų rūmai turi tapti ta vieta, kurioje būtina suderinti skirtingas Lietuvos visuomenėje vyraujančias istorinės sąmonės nuostatas. Čia turi atsirasti vietos valstybės reprezentacijai, tuo patenkinant nemažos visuomenės dalies lūkesčius matyti Valdovų rūmus kaip valstybingumo simbolį. Valstybės reprezentacijos zonoje esančias ekspozicijas ir renginius jungianti teminė gija turėtų būti valstybingumo ištakų idėja. Kita teminė gija galėtų tapti šiuolaikinės Lietuvos valstybės ir visuomenės idėja. Šiuo atveju reikėtų kurti informacinius-pramoginius-educacinius paslaugų paketus skirtingų kartų, intelektualinio pajėgumo, istorinių-kultūrinių horizontų grupėms (interaktyvios ekspozicijos, kino bei teatro renginiai, istorijos pamokos, bibliotekos, audio- ir videotekos ir t. t.). Taip pat Valdovų rūmuose turėtų atsirasti vietos holistiniam kultūros reprezentavimo principui, vadinamajai gyvajai istorijai. Inscenizacijos, senosios Lietuvos regionų kulinarinio paveldo pristatymas bei kitos priemonės leistų lankytojui pajusti „dalyvavimo“ istorijoje efektą. Teminiu požiūriu tai būtų zona, skirta senojo Lietuvos dvaro (ypač Valdovų rūmų klestėjimo šimtmečio) istorijai.

Manome, jog skirtingos temos turėtų būti pristatomos būtent tam tikru „patikimumo laipsniu“ pasižyminčiose zonose. Valstybingumo ištakų idėją siūlyta pristatyti autento erdvėse. Manyta, jog ant autentiškų sienų labiausiai tiktų valstybingumo ištakas reprezentuojančių autentiškų objektų eksponavimas, derinant tai su juos paaiškinančia pagalbine ekspozicijos medžiaga. Tai iškilmingos rimties bei susikaupimo erdvė. Pastarajai kontrastuotų hipotezės zonos erdvės, kuriose lankytojui būtų suteikiamos teisės į aktyvumą (multimedijos technologijos) bei fizinės galimybės mokytis „gyvosios istorijos“ priemonėmis. Moderno zonos patalpose galėtų veikti biblioteka, videoteka, kino renginiai ir t. t.

Visi minėti siūlymai ir buvo suformuluoti šiame leidinyje publikuojamose Vilniaus universiteto darbo grupės 2002 m. parengtose „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtos gairėse“. Tebevykstantys Valdovų rūmų tyrimai (tarp jų ir 2004 m. atliktas statinio rekonstrukcijos patikimumo zonavimo tyrimas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimas“, publikuojamas šiame leidinyje) kai kuriuos konkrečius gairių sprendimus pakoregavo (paaiškėjo, kad tam tikros temos negali būti reprezentuojamos tam tikroje zonoje), tačiau pagrindinės idėjos išliko. Be to, siūlėme tolesnę darbo kryptį ir perspektyvą – po patikimumo zonavimo tyrimų buvo numatytos dar dvi darbo grupės: moderniosios muziejinkystės grupė (važinėtų ne po pilis, o pavyzdinius modernius muziejus ir istorinės kultūros centrus) ir dizaino grupė. Vylėmės, kad mūsų pasiūlymai sulauks atgarsio Lietuvoje, juolab kad netradicinės muziejinkystės formos (pvz., Grūto parkas ar Europos

parko skulptūrų muziejus) pelno didžiulę sėkmę ir Lietuvoje. Nemanėme, kad dialogas bus lengvas – juk „nelengvo paveldo“ atvejus lemia ne vien paveldosauginė situacija, bet ir visuomenėje gajos vertybinės nuostatos bei istorinės sąmonės konfigūracijos. Vis dėlto laikėmės nuostatos, kad net jeigu dalis vertybinių nuostatų nėra priimtinos mūsų visuomenei, pats visuomenės demokratinis būvis neturėtų jų ignoruoti. Tačiau pralaimėjome, net neprasidėjus dialogui.

6. VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO BYLA KAIP SKIRTINGŲ ISTORINĖS ATMINTIES MODELIŲ KONFLIKTO IŠRAIŠKA

Skirtingos metodologinės pozicijos (empiristinis teorinių tyrimų ignoravimas – teorijos *explicite* akcentavimas), skirtingos ideologinės nuostatos (etnocentrisnis lietuviškumo modelis, sietinas su didžiuoju nacionalistiniu naratyvu, – orientacija į postmodernias daugiaperspektyviškumo koncepcijas), taip pat skirtingos paveldosauginės sampratos (orientacija į „elementinę“ paminklosaugą – paradigminė paveldosaugos samprata ir orientacija į „nelengvo paveldo“ bei „istorinės kultūros“ konceptus) gali paaiškinti pozicijų išsiskyrimą dėl Valdovų rūmų atkūrimo pobūdžio ir paskirties. Tačiau ne iki galo. Čia būtina įvesti ir svarstymus apie istorinės atminties modelius, ir konkrečius jų skirtumus. Nuo pat Valdovų rūmų atstatymo idėjos užuomazgų tarp jos šalininkų Žemutinė pilis buvo traktuojama ne tik kaip LDK valstybingumo, bet net ir kaip pagoniškosios „baltų kultūros“ simbolis. Turime galvoje Romo Batūros poziciją, su kuria sutikdavo ir akcentuojantieji LDK valstybingumą⁴⁵. Taigi nuo pat Valdovų rūmų atstatymo idėjos pradžią jai buvo būdinga tam tikra istorinių pažiūrų eklektika⁴⁶. Tačiau ši eklektika yra būdinga visam dominuojančiam lietuvių istorinės atminties modeliui. Kaip parodė Nerijos Putinaitės tyrimas⁴⁷, šiame modelyje kartinė tebėra Jono Basanavičiaus suformuota pagonybės kaip „aukso amžiaus“ samprata: tikroji Lietuvos savastis esanti kultūra iki krikšto, o nuosmukis prasideda nuo 1387 m. krikšto. Dingusios pagoniškosios baltų „Atlantidos“ paieškos tebėra lietuvių tautinio identiteto ir net dalies humanitarinių mokslų viltis. Tiesa, retai pastebima, kad Jono Basanavičiaus modelį labai anksti koregavo Maironis⁴⁸, keisdamas jį idėja apie „didžiavryių Lietuvą“ su Vytauto laikų kulminacija: nuosmukis prasideda po 1430 m., iš šios duobės Lietuva pradeda kapstytis tikrai XIX–XX a. sandūroje, tautinio atgimimo lai-

⁴⁵ Prielaidas R. Batūros Lietuvos istorijos vizijų recepcijoms projektuojant Valdovų rūmus sudarė šio istoriko, kaip Valdovų rūmų projektavimo grupės mokslinio konsultanto, statusas.

⁴⁶ Minimas eklektizmas ryškus A. Stalgio straipsnyje: Lietuvos Valdovų rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje: atstatymo argumentai // Kultūros barai. 2001, nr. 12, p. 32–36.

⁴⁷ Žr. N. Putinaitė. Šiaurės Atėnų tremtiniai. Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004.

⁴⁸ Apie Maironio „Apsakymų apie Lietuvos praeigą“ santykį su daukantine istoriografija žr. V. Zaborškaitė. Maironis. Vilnius: Vaga, 1968, p. 48–55.

kais. Pastaroji idėja tapo Pirmosios Lietuvos Respublikos istoriografijos ir istorinės sąmonės dominante. Tiesa, Adolfas Šapoka didingą istoriją su tam tikromis išlygomis pratęsė iki Gediminaičių dinastijos pabaigos (1572 m.) ir Stepono Batoro. Tačiau XVII–XVIII a. liko duobe. Valstybingumo istorijos požiūriu tai buvo tiesa, tačiau net pats A. Šapoka jautė tokios istorijos vienpusiškumą, suformuluodamas garsųjį raginimą „ieškokime lietuvių Lietuvos istorijoje“ ir lietuvių identitete akcentuodamas ne tiek romantiškąjį pagonybės sandą, kiek kalbos ir kilmės kriterijų⁴⁹. Tačiau šie kriterijai tik patvirtino etnocentrinį A. Šapokos koncepcijos pobūdį, todėl paprastai lietuvių sąmonė lengvai gludindavo skirtumus tarp Basanavičiaus ir Šapokos, nekreipdama dėmesio į Petro Klimo „Lietuvių senybės bruožus“ (1919 m.), išsklaidžiusius pagonybės idealizavimo aurą, taip pat Zenono Ivinskio darbus⁵⁰, siūliusius ne tik valstybingumo istorijos, bet ir kristianizacijos kaip civilizacinio kismo perspektyvą. Taip liko dominuoti etnocentrinis, antilenkiškas ir iš dalies antivakarietiškas, chronologiškai ir kultūriškai siauras Basanavičiaus, Maironio ir Šapokos modelis. Gimęs siekių atsiskirti nuo lenkakalbės Lietuvos visuomenės epochoje, įtvirtintas konflikto su Lenkija dėl Vilniaus, jis turi akivaizdų gynybinį ir direktyvinį pobūdį. Modelio nulemti praradimai – jame nėra bajorų, nėra miesto, nėra verslo, iš esmės atsisakyta lenkakalbio LDK paveldo (vietą įgijo nebent Simono Daukanto amžininkai romantikai Adomas Mickevičius, Teodoras Narbutas, Juzefas Ignacas Kraševskis). Nors jau 1943 m. Antanas Smetona kalbėjo apie grynai lietuviškos Lietuvos kūrimą kaip klaidą⁵¹, įdomiausia, kad šis modelis surado savo vietą sovietmetyje. Tiesa, ne maironiniu ar šapokiniu pavidalu, o būtent pagonybės adoracija. Sąjūdžio laikais buvo susigrąžinta „kunigaikščių Lietuvos“ idėja, susiformavo modernieji pagonybės adoravimo variantai (nuo Norberto Vėliaus iki Gintaro Beresnevičiaus), tačiau ir jie neperžengė Jono Basanavičiaus kodo. Štai kodėl taip skausmingai buvo sutikta Edvardo Gudavičiaus pagoniškojo ir didvalstybinio mitų kritika, kurią Sigitas Geda taikliai pavadino „perversmu mūsų galvose“⁵², o Sigitas Narbutas – žvilgsniu į Lietuvą „ne tik nuo Šatrijos, bet

⁴⁹ A. Šapoka. Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje // Naujoji Romuva. 1932, nr. 21 (73), p. 481–482.

⁵⁰ Tokį perversmą bandė pradėti Z. Ivinskis. Pateiksime tik porą citatų: „mokyklose, iš dalies visuomenėje, dažnai dar su legendiniais Prūteniais, Vaidevučiais, Ringaudais, su hierarchiškais krivių krivaičiais, Romuvomis, su Vilniaus įkūrimo sapnu, gražiu Birutės pagrobimu, tragišku Vytauto vaikų nužudymu ir t. t.“ (Z. Ivinskis. Lietuvos istorijos problemos // Naujoji Romuva. 1935, nr. 12–13, p. 291); „Daugelis mūsų pastangų ir darbų Lietuvos istorijos srityje tėra skirta, taip sakant, savajam „kiemui“ [...]. Ne kartą, kas iš Lietuvos praeities mūsų spaudoje teigiama ar proginėmis kalbomis, paskaitomis primenama, nesiderina su objektyviais tyrinėjimų duomenimis. Yra žinoma ne vienas konkretus atvejis, kaip svetimieji – ir ne kartą ne be pagrindo – yra kritiškai tą mūsų patriotiškai romantišką istoriografiją vertinę [...]. Pvz., svetimiesiems kaip tikrą prekę negalima „eksportuoti“ tokių mūsų spaudoje sutinkamų teiginių: Lietuvos valstybė jau egzistavusi maždaug Kristaus gimimo laikais, visi jos valdovai buvę karaliai ir ta „karalija“ patvėrusi iki Steigiamojo susirinkimo, kai jis 1920 m. paskelbė Lietuvą demokratiška respublika, Kriavo aktas esąs falsifikatas, greičiausiai 19-ame amžiuje sudarytas ir t. t. ir t. t.“ (Z. Ivinskis. Aktualieji Lietuvos istorijos klausimai // Į laisvę. 1967, nr. 41, p. 22–23).

⁵¹ R. Lopata. Lopatologija: apie politinį popšą. Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 93.

⁵² „Būtovės slėpiniai“ ir intelektualas RTV (L. Vanago pokalbis su S. Geda) // Kalba Vilnius. 1994, nr. 8, p. 5.

ir nuo Monblano⁵³. Suformuotas savitas pasaulio istorijos modelis, savitas eurocentrizmas (Japonija – kaip antroji Europa), suformuota Lietuvos europeizacijos koncepcija ir Lietuvos lenkėjimo kaip europeizacijos sąskaitos samprata, Lietuvos vėlavimo ir Vytauto laikų bei viso XV a. kaip civilizacinio šuolio samprata, vėlesnių „istorinių šuolių“ idėjos (XVI a. vidurys, XVIII a. pabaiga, Pirmoji Lietuvos Respublika, Sąjūdžio bei Nepriklausomybės atgavimo laikai) – toks E. Gudavičiaus modelis vertinamas kaip Lietuvos istorijos, kaip savarankiško mokslinio objekto menkinimas⁵⁴. Taigi lietuviškasis identitetas ne tik turi nacionalistinę prigimtį, bet jis ir skiriasi nuo kitų nacionalizmų (kad ir lenkiškojo) selektyviniu požiūriu į savo istoriją.

Naujo liberalaus ir atviro lietuvių identiteto bei istorinės atminties modelio paieškų būtinybė yra akivaizdi aktualija. Kodėl tiek daug apie tai čia šnekame? O būtent todėl, kad Pranciškaus Smuglevičiaus piešiniuose matoma Žemutinė pilis tokį pavidalą įgijo ne „baltų laikais“, ne prie Vytauto ir, kaip rodo naujausi istoriniai Rūtos Vitkauskienės tyrimai, regis, net ne prie Zigmanto Augusto, o prie Zigmanto Vazos (XVII a. pr.)⁵⁵ – taigi nepatenka nė į vieną dominuojantį istorinės atminties modelį. Juo labiau į šiuos modelius negalėjo patekti XVIII a. pabaigos Gegužės 3-iosios Konstitucija, kurią 1794-ųjų sukilime gynė Vilniaus katedros architektas Laurynas Gucevičius. Iškiliausias mūsų klasicizmo kūrėjas šių stilių revoliucingai turėjo priešpriešinti senajam barokiniam „režimui“ (prisiminkime iki šiol Prancūzijoje tebevartojamą sąvoką ikirevoliucinei epochai – „L'ancien régime“). Nors parodyta išskirtinė pagarba barokinei Kazimiero koplyčiai, tačiau vargu ar buvo įsivaizduojama šalia Katedros Žemutinė pilis bet kokių pavidalų. Taigi praradome vieną iš Lietuvos sostinės vertybių – klasicistinį kraštovaizdį jos širdyje. Tokios vertybės klausimas nebuvo svarstomas net pilies atstatymo priešininkų stovykloje. Tuo tarpu statybos šalininkai toliau tebesiekia „tempti antklodę“ nuo Zigmanto Vazos ant Zigmanto Augusto, Vytauto, Mindaugo ar net šventaragio. Net naujausioje, šiaip kritiškoje, disertacijoje grįžtama prie argumentacijos legendinėmis metraščių dalimis, prie Teodoro Narbuto idėjų apie Lietuvos valdovą Šventaragį, akcentuojama pastarojo religinė reforma, kuri, nekorektiškai remiantis Gintaro Beresnevičiaus įžvalgomis, datuojama 1263–1265 m.⁵⁶ Čia atiduodama duoklė „baltofilinei“ historiografijai, taip ir neapsisprendžiant, kam norima atstovauti – savarankiškos pagoniškos civilizacijos ieškotojams ar viduramžių Lietuvos gretintojams su Vidurio Europa. Taip ir lieka neaišku, kas disertacijoje lyginama su Vidurio Europa: ar Mindaugo vakarietiškas dešimtmetis, ar į Rytus orientuota ir

⁵³ S. Narbutas. Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų: XIII–XVIII amžiaus LDK raštijos apžvalga. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 9.

⁵⁴ Tokių vertinimų galime aptikti istoriko V. Merkio publikacijoje. Žr. V. Merkys. Mintys apie istoriją ir istorikus // Mokslas ir gyvenimas. 2002, nr. 10, p. 8–10.

⁵⁵ B. R. Vitkauskienė. XVI–XVIII a. Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžia. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos (parengė Lietuvos istorijos institutas) [Rankraštis]. Vilnius, 2004, p. 51–88.

⁵⁶ D. Steponavičienė. Lietuvos valdovo Vilniaus dvaro prabanga archeologinių tyrimų duomenimis (XIII a.–XVI a. pradžia). Daktaro disertacija [Rankraštis]. Vilnius, 2005.

nuo Vakarų izoliuota pomindauginė Lietuva, ar jau šimtmetis ieškoma, bet taip ir nesurandama pagoniškoji „Atlantida“.

Taigi konkretūs istorinės atminties modelių skirtumai, regis, ir buvo paskutinis ir galbūt net stambiausias lašas, išskyręs dvi požiūrių į Valdovų rūmus tėkmes. Šie skirtumai paaiškina varžybas dėl patriotizmo ir kodėl kairieji taip lengvai priėmė nueinančiųjų nuo politinės arenos dešiniųjų „pakištą kiaulę“. Visgi akylesnis bylos stebėtojas galėtų įžvelgti dar ne vieną pragmatinių interesų grupę – nuo statybininkų ir muziejininkų iki aukščiausio rango politikų, kuriems bet kokios diskusijos buvo ir yra trukdymas „dirbti“.

Apibendrinami galime pateikti lentelę, kurią jau buvome pristatę Lietuvos Respublikos Seime 2005 m.: „Nelengvas paveldas: Valdovų rūmų atkūrimo byla“.

Istorinės sąmonės forma, besiremianti romantiniu istorijos ir paveldosaugos konceptu	Istorinės sąmonės forma, besiremianti istorinės kultūros konceptu
Sprendimų sektantiškumas, koncepcijos doktrinieriškumas	Atviros diskusijos siekis, idėjos įgyvendintojų grupių interesų derinimas. Koncepcijos alternatyviškumas
Monoperspektyvi istorijos samprata	Multiperspektyvi istorijos samprata
Praeitis kaip vertybė (istorijos kultūra)	Dabartis kaip vertybė (istorinės sąmonės įtakojama kultūra)
Iliustracinė istorinės sąmonės forma (praecities praradimų „atitaisymas“)	Genetinė istorinės sąmonės forma (praecities įvairumo akcentavimas)
E. Viollet-le-Duca ir kitų XIX a. paminklosaugininkų idėjos	Venecijos ir Rygos chartijos. Paveldosaugos raidos paradigmė samprata. Atminties kultūros ir istorinės kultūros teorijos
„Seno“ (autento) ir „naujo“ „priauginimas“, „stilistinio restauravimo“ metodika	„Seno“ (autento) ir „naujo“ atskyrimas
Atstatymo ir paskirties konceptų skirtis	Atstatymo ir paskirties konceptų jungtis (Medija mazgo – <i>Medienverbund</i> – idėja)
„Tiesos“ demonstravimas	„Tiesos“ paieškų demonstravimas
Paskirties elitiškumas	Paskirties demokratiškumas (lankytojų interesų derinimas)
Etnocentrinė LDK paveldo interpretacija	Policentrinė LDK paveldo interpretacija ir regioninės reikšmės akcentavimas
Valdovų rūmai – paminklas LDK valdovams	Valdovų rūmai – „paminklas“ šiuolaikinės visuomenės siekiui suaktualinti praeitį
Duomenų „pakankamumo“ tezė	Duomenų stokos tezė ir patalpų atkūrimo patikimumo zonavimo idėja: autento, hipotezės ir vaizduotės zonos
Valdovų rūmų atstatymas (Varšuvos Karalių pilies analogija)	Valdovų rūmų įvaizdžio atkūrimas (neordinarinių sprendimų akcentavimas)
Tradicinis muziejus	Daugiafunkciškas istorinės kultūros centras: valstybingumo demonstravimo, istorijos imitavimo – „gyvosios istorijos“, šiuolaikinės Lietuvos „vizitinės kortelės“ idėjos

IŠVADOS

1. Paveldosaugos teorija nepalankiai žiūri į paveldo atkūrimo projektus, tačiau praktikoje daromos išimties, ir ne tik nuniokoto paveldo regionuose. Šios išimties itin siekiama paveldo atžvilgiu gerokai nuskurdintoje pokomunistinėje Rytų Europos erdvėje. Tačiau Valdovų rūmų atkūrimo šalininkai neįvertina aplinkybės, kad Vilniaus istorinis centras 1994 m. įtrauktas į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą, o tai dar atsakingiau verčia žiūrėti į intervencijas senamiestyje.

2. Debatuose dėl Valdovų rūmų atkūrimo reiškėsi dvi nuomonės, kurias būtų galima įvardyti kaip romantizuotą tradicionalistinę, rūmuose mačiusią valstybės simbolį ir siekusią „atauginti“ juos, bei liberalistinę, pasisakiusią prieš paveldo ir istorijos „reanimaciją“. Liberalistinė stovykla negalėjo pateikti pozicijos, kuri būtų pajėgi surasti kompromisą su tradicionalistine, nes pastaroji buvo tapusi integralia tautinio atgimimo idėjinės paletės dalimi.

3. Debatams net nepasiekus bent šiek tiek konstruktyvesnių sąlyčio taškų, atkūrimo klausimas buvo išspręstas politiniu būdu – 2000 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė sprendimą atkurti Valdovų rūmus. Tačiau tuomet išryškėjo problemos, kurias spręsti nebuvo pasiruošusi tradicionalistinė pozicija. Pergalės vaisiai greitai apkarto, o dar tiksliau, paaiškėjo, kad jų nėra. Informacijos kiekis apie Valdovų rūmus pasirodė esąs menkas, iš esmės nepradėti istoriniai ir menotyriniai tyrimai, apsiribota tik architektūrine archeologija, tačiau ir joje nesiekiama apibendrinimų, juo labiau sintetinio vaizdinio sukūrimo, būtino projektuojant. Be to, apskritai nebūta jokių teorinių įžvalgų ir nuorodų į šiuolaikinės paveldosaugos bei muziejinkystės teorijas.

4. Esant tokiai situacijai Vilniaus universiteto darbo grupė, sudaryta iš Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros darbuotojų, pabandė pasiaiškinti šiuolaikinės istorijos mokslo, antropologijos, muziejinkystės ir paveldosaugos minties tendencijas bei jas įterpti į Valdovų rūmų atkūrimo bylą. Analizuojant atkūrimo reiškinį paaiškėjo, kad tradicionalistinė pozicija šioje byloje tipologiškai ir genetiškai priskirtina romantizmui, kurio bruožais galėtume laikyti istorizmo metodologiją istorijos moksle, nacionalistinį didįjį naratyvą, „paminklinę“ istorinę sąmonę ir elementinę paveldosaugą.

5. Vilniaus universiteto darbo grupė savo studijose rėmėsi šiuolaikine fundamentaliaja, vokiečių istorijos moksle žinoma geschichtsdidaktika, iš kurios redukuojamos istorinės kultūros, istorinės sąmonės bei istorinės atminties koncepcijos. Iš jos buvo perimtos ir rekonstrukcinio istorijos pobūdžio bei istorinės sąmonės daugiaperspektyviškumo idėjos. Geschichtsdidaktikos specialistai neapsiriboja vien tirdami istorinę sąmonę bei istorinę kultūrą, bet atlieka ir pragmatines užduotis, siekdami skatinti toleranciją, konfliktiškumo įveiką, demokratinių vertybių sklaidą. Kaip tik šių vertybių puoselėjimas yra šiuolaikinės Lietuvos visuomenės aktualija, todėl ir buvo siūloma „rekonstrukcinė“ Valdovų rūmų idėja, persmelkianti jų paskirties sprendimus. Iš to paties šaltinio perimtos ir istorinės kultūros centro

bei medijos mazgo idėjos. Valdovų rūmų atveju minėtos idėjos reikštų, kad jie taptų ta vieta, kurioje galima ir būtina suderinti skirtingas Lietuvos visuomenėje vyraujančias istorinės sąmonės nuostatas. Jungiant atkūrimo ir paskirties idėjas atitinkamai buvo siūloma projekto zonavimo (pagal santykį su autentu) idėja.

6. Vis dėlto ne skirtingos metodologinės, ideologinės ar teorinės sampratos nulėmė galutinį pozicijų dėl Valdovų rūmų išsiskyrimą. Mūsų manymu, viską nulėmė dominuojantis, iš romantizmo epochos ateinantis istorinės atminties modelis. Nors Žemutinės pilies istorinės susiformavimo aplinkybės toli peržengė dominuojančiame naratyve nubrėžtas „aukso amžiaus“ (iki Vytauto Didžiojo mirties) ribas, vis dėlto Valdovų rūmai liko traktuojami kaip LDK politinės galios simbolis. Į Edvardo Gudavičiaus formuojamą naują istorinį naratyvą (pagoniškosios ir didvalstybės mitų kritika, Lietuvos vėlavimo ir civilizacinių šuolių konceptai) orientuotos Vilniaus universiteto darbo grupės idėjos dominuojančiam naratyvui buvo nereikalingos.

VILNIAUS UNIVERSITETO DARBO GRUPĖS
PARENGTOS STUDIJOS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
VALDOVŲ RŪMŲ
ATKŪRIMO IR PASKIRTIES KONCEPCIJOS
PLĖTROS GAIRĖS

DARBO GRUPĖ:

Alfredas Bumblauskas

Rasa Čepaitienė

Justina Poškienė

Rūta Šermukšnytė

Romas Vaštokas

2002 m.

PREAMBULĖ	39
1. ĮŽANGA	40
1.1. LR Vyriausybės dokumentas ir jo pirminė analizė	40
1.2. Nuo „atstatymo“ prie „atkūrimo“ idėjos	40
1.3. Tyrimų vaidmens sampratos Valdovų rūmų atkūrimo byloje	40
1.4. Tyrimų būklės konstatavimas Valdovų rūmų atkūrimo byloje	41
1.5. LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtos gairių tikslai	41
2. VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO KONCEPCIJOS PLĖTOTĖ LIETUVOJE	42
2.1. Valdovų rūmų atkūrimo samprata LR Vyriausybės dokumente	42
2.2. Konceptualūs poslinkiai Valdovų rūmų atkūrimo byloje	42
2.2.1. Valdovų rūmų atkūrimo idėjos skeptikų pagrindiniai argumentai	42
2.2.2. Architektų idėjų dokumentacijos būklė	44
2.2.3. Valdovų rūmų „įvaizdžio atkūrimo“ idėja	44
2.2.4. Argumentai už pastatą virš materialaus autento	45
A. Materialaus autento išsaugojimas	45
B. Valdovų rūmai kaip valstybingumo idėjos atspindys – nacijos siekinys?	45
C. Urbanistinių paveldosaugos problemų sprendimas?	46
2.2.5. „Hipotezių laipsniavimo“ principas	46
2.3. Apibendrinimas	47
3. POTENCIALŪS VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO IDĖJOS TEORINIAI KONTEKSTAI	47
3.1. Istorinės kultūros teorija Vakarų istorijos moksle	47
3.2. Vakarų paveldosauginių teorijų kontekstai	48
3.3. Analogijų Valdovų rūmų atkūrimui paieškos	49
3.4. Sociokultūrinės antropologijos kontekstai	53

4. ATKŪRIMO KONCEPCIJOS BŪKLĖ IR GALIMI POSLINKIAI	55
5. PASKIRTIES KONCEPCIJA IR NAUJOS IDĖJOS LIETUVOJE	56
5.1. Paskirties samprata LR Vyriausybės ir Valdovų rūmų projektuotojų dokumentuose	56
5.1.1. Istorinės kultūros centro idėja	56
5.1.2. „Indukciniai“, eklektiniai ir kiti sprendimai bei politinės problemos	56
5.1.3. Zonavimo idėjos ir jų sprendimo problemos	57
5.2. Valdovų rūmų paskirties idėjos akademinėje visuomenėje	59
6. ŠIUOLAIKINĖS VAKARŲ MUZEOLOGIJOS KONCEPTAI IR JŲ REALIZAVIMO PAVYZDŽIAI	61
6.1. Orientacija ne tiek į objektus, kiek į subjektus	62
6.2. Kultūros centras visai šeimai	62
6.3. Integruotas muziejus	63
6.4. Istorijos „padaromumo“ principas	64
6.5. Holistinis dalyvavimo principas	64
7. KONKREČIOS VALDOVŲ RŪMŲ PASKIRTIES IDĖJOS IR JAS JUNGIAN TY S MODELIAI (PILOTAŽINIAI SIŪLYMAI)	65
8. IŠVADOS	67
9. ŠALTINIAI IR RINKTINĖ LITERATŪRA	69

PREAMBULĖ

Šis dokumentas – tai Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto (ir didžia dalimi – Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros) darbo grupės svarstymų ir tyrinėjimų rezultatas. Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros tyrimų ir studijų objektas visuomet buvo paveldosauga kaip istorijos taikomasis mokslas (juk be paveldo istorija nesuvokiama). Pažymėtina, kad katedros darbuotojų požiūriai į Valdovų rūmų (*toliau – VR*) atkūrimą svyruoja nuo radikalių „prieš“ iki radikalių „už“. Bet visus juos jungia mokslinės argumentacijos siekis. Todėl istorikai klausimo formuluotę „už“ ar „prieš“ laiko nekorektiška. Korektiška grandinė būtų tokia: tyrimai (bet ne vien empiriniai) → mokslškai pagrįstas rekonstrukcinis make-tas → teoriniai ir praktiniai pritaikymo tyrimai → architektų projektai. Jeigu kurioje nors vietoje grandis nutrūksta, tampa neįmanoma atsakyti į klausimą „už“ ar „prieš“. Pasisakyti „už“ galima tik tuomet, kai matai projektą, kuris neprieštarauja paveldosaugos reikalavimams ir demokratinės visuomenės lūkesčiams apskritai.

2001 metais buvo priimtas politinis sprendimas atkurti VR. Svarstymai „už“ ar „prieš“ nebereikalingi, tačiau Vilniaus universiteto darbuotojai jaučia intelektinę ir visuomeninę pareigą dalyvauti daliai (o gal ir daugumai) visuomenės aktualiame projekte. Vilniaus universitetui bendradarbiaujant su Lietuvos istorijos institutu buvo sudarytos dvi darbo grupės:

- 1) ikonografijos paieškų grupė;
- 2) paskirties tyrimų grupė.

Paskirties tyrimais užsiima iš Vilniaus universiteto darbuotojų sudaryta grupė. Juos atlikus, tampa aktuali muziejinio dizaino bei technologijų grupė.

Skelbiamas dokumentas pateikia ne tik Vilniaus universitete atliktus VR paskirties tyrimus. Pirmą sykį yra bandoma pateikti savo poziciją VR bylos atžvilgiu bei santykį su specialistų skelbtais ar jų stalčiuose gulinčiais tekstais, neišeinančiais toliau komisijų.

1. IŽANGA

1.1. LR Vyriausybės dokumentas ir jo pirminė analizė

2001 m. spalio 17 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1235 *Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos (toliau – Koncepcija)* nusako atkurtų rūmų funkcinio naudojimo gaires¹. *Koncepcijos* III skyrius, skirtas atkūrimui ir naudojimui aptarti, yra pernelyg lakoniškas, abstraktus ir vietomis neaiškus. Kita vertus, Paminklų restauravimo instituto parengti *Funkciniai siūlymai projektavimo užduoties papildymui* itin konkretūs ir detalūs². Susidaro įspūdis, kad tarp šių dviejų dokumentų trūksta konceptualios, būsimo pastato paskirtį ir funkcijas sujungiančios grandies.

1.2. Nuo „atstatymo“ prie „atkūrimo“ idėjos

Koncepcijoje yra vartojama VR „atkūrimo“ sąvoka, kuri nėra eksplikuota. Svarstymuose dėl VR „varžosi“ visa eilė konceptų: „atstatymo“, „atkūrimo“, „rekonstrukcijos“, „įvaizdžio atkūrimo“, „pastatymo“³. Neretai VR entuziastai „atstatymą“, „rekonstrukciją“, „atkūrimą“ vartoja sinonimiškai, šioms sąvokoms nesuteikdami griežtai apibrėžtos prasmės. Pažymėtina, kad tam tikra painiava egzistuoja net specialistų (architektų, paveldosaugininkų ir pan.) tekstuose. Galbūt iš to kyla nesuskalbėjimo VR klausimu problema ar buvimas „vienoje barikadų pusėje“ atstatymo, atkūrimo bei įvaizdžio atkūrimo šalininkų?

Nepaisant vis dar egzistuojančios painiavos vartojant sąvokas „rekonstrukcija“, „atstatymas“, „atkūrimas“, VR byloje galima atsekti tam tikrą tendenciją. Įsitikinusiai, jog disponuojama pakankamu informacijos apie VR kiekiu, kalbėjo apie atstatymą (kaip kompaktiškos formos sugražinimą objekto griuvėsiams). Atstatymo sąvoką keitė atkūrimo (rekonstrukcijos) konceptas, kuris apibrėžiamas kaip nebeegzistuojančios struktūros tikslus atkūrimas. Žemutinės pilies tyrinėjimų eigoje paaiškėjus, kad informacijos, reikalingos atkūrimui, nepakankama, buvo pasiūlyta VR „įvaizdžio atkūrimo“ idėja.

1.3. Tyrimų vaidmens sampratos Valdovų rūmų atkūrimo byloje

Nuo 1987 m. Žemutinės pilies teritorijoje yra vykdomi archeologiniai kasinėjimai. Neabejojame keliolika metų trunkančių architektūrinės archeologijos tyrimų svarba, nauda ir reikšme. Tačiau manome, jog VR atkūrimo byloje negalima apeiti *būtinų tyrimų struktūros* klausimo:

¹ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22–25.

² Statinio architektūra. Funkciniai siūlymai projektavimo užduoties papildymui. Techninis projektas (parengė Paminklų restauravimo institutas). Vilnius, 2002.

³ Valdovų rūmų byloje vartojamus konceptus yra aptaręs Alfredas Bumblauskas. Žr. Architektūros paminklas ar pastatas, vaizduojantis Valdovų rūmus? // Kultūros barai. 2001, nr. 11, p. 4–5.

1) VR atkūrimo byloje būtini tyrimai, kuriuos galima įvertinti kaip tradicinius viduramžių archeologijos, architektūrinės archeologijos, istorinės bei menotyrinės šaltinotyros, istorijos, architektūros istorijos, dailės istorijos tyrimus. Taigi tai tyrimai, kurių analogų yra Lietuvoje, pavyzdžiui, Senujų Trakų piliavietės tyrimai. Tokio pobūdžio tyrimai paprastai baigiasi tradicine akademinė forma – monografija, kurioje pateikiami moksliskai pagrįsti urbanistiniai piešiniai, planai ir maketai;

2) kitokių tyrimų poreikį iškėlė nauja aplinkybė – visuomenėje buvo aktualizuota ne tik materialaus autento eksponavimo, bet ir statinio virš šio autento idėja. Kadangi tai fenomenalus atvejis Lietuvos kultūroje ir moksle, kyla daugybė teorinių ir praktinių antrosios idėjos realizavimo klausimų. Atsakymams būtini istorinės kultūros teorijos, paveldosaugos, sociokultūrinės antropologijos koncepcijų tyrimai, idėjinių ir praktinių analogų paieškos. Be to, kadangi siekiama ne tik atkurti pastatą, bet ir jį pritaikyti nūdienos visuomenės poreikiams, tampa aktualūs ir kiti tyrimai – būtent šiuolaikinės muzeologijos teorijų bei analogijų muziejinkystėje paieškos.

1.4. Tyrimų būklės konstatavimas Valdovų rūmų atkūrimo byloje

2002 m. kovo 14 d. Trakuose buvo suorganizuotas seminaras, skirtas Vilniaus žemutinės pilies (*toliau – VŽP*) rūmų tyrinėjimų rezultatams, dabartinės padėties bei perspektyvoms apibendrinti ir pateikti tolesnių tyrimų rekomendacijas. Seminaro metu tyrimų būklė buvo įvardyta kaip nepakankama VR atkūrimui ir panaudai:

1) visiškai nėra pirmiau minimų antrosios grupės tyrimų: istorinės kultūros teorijos, paveldosaugos, sociokultūrinės antropologijos, šiuolaikinės muzeologijos koncepcijų tyrimų, nevykdomos sistemingos idėjinių analogų paieškos. Dažniausiai žiniasklaidoje yra reiškiamos nuomonės, neturinčios tvirtesnio pagrindimo, be nuorodų į šiuolaikinius teorinius kontekstus. Taigi šiuo požiūriu vertinant VR tyrimus, 50 proc. būtinų tyrimų nėra atlikta;

2) pirmiau minimuose pirmosios grupės tyrimuose stokojama sintetinių tyrimų, todėl nėra publikuoto ir moksliskai pagrįsto VR rekonstrukcinio maketo. Vadinasi, trūksta 25 proc. pirmosios grupės tyrimų. Be to, šiuo metu tik pradedami istoriniai bei menotyriniai tyrimai. Taigi atliktų tyrimų dar 12 proc. mažiau – yra atlikti tik archeologiniai (architektūrinės archeologijos) tyrimai⁴. Žinoma, tai tik metaforiški skaičiavimai, tačiau jais siekėme vaizdingai pademonstruoti tyrimų būklę.

1.5. LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairių tikslai

LDK VR atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairėmis siekiame:

1) išplėtoti LR Vyriausybės patvirtintos *Koncepcijos* idėjas, pateikti argumentuotų pastabų ir papildomų siūlymų;

⁴ Tyrimų būklę įvertino A. Bumblauskas. Žr. A. Bumblauskas, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų byla. Ką žinome ir ką dar turėtume sužinoti? [Rankraštis pranešimo, skaityto 2002-03-14 d. Trakuose, seminare, skirtame Valdovų rūmų klausimams]. Vilnius, 2002.

2) atlikti pilotažinius istorinės kultūros teorijos, paveldosaugos, sociokultūrinės antropologijos, muzeologijos koncepcijų tyrimus, pateikti mokslškai pagrįstas idėines analogijas VR atkūrimui ir panaudai.

2. VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO KONCEPCIJOS PLĖTOTĖ LIETUVOJE

2.1. Valdovų rūmų atkūrimo samprata LR Vyriausybės dokumente

LR Vyriausybės pritarta *Koncepcija* susideda iš trijų dalių:

1) įvado, kur pateikiamos trumpos istorinės žinios apie VR statybą ir rekonstrukcijas, buvusių VR architektūrinė meninė charakteristika bei bendra pastato liekanų fizinė būklė;

2) VR atkūrimo idėjos raidos, tikslų, funkcijų, valdymo ir paskirties nusakymo;

3) VR atkūrimo ir naudojimo apibūdinimo⁵.

Punkte 8 teigiama, jog „Atkuriant Valdovų rūmus, reikia pažangiausiai konservavimo, restauravimo ir papildymo metodais užtikrinti autentiškų jų liekanų apsaugą“⁶. Tas pats punktas skelbia, kad „Atkuriant rūmus, reikia vadovautis turima tyrimų medžiaga, ikonografija, retrospekcijomis. Atkurtų VR architektūra turi atitikti buvusių rūmų architektūros ir išraiškos priemonių lygį, atspindėti atkūrimo laikmetį. Panaudojant rastas architektūros detales ir pasitelkiant analogus, turi būti sukurti dalies rūmų salių hipotetiniai interjerai ar jų fragmentai.“⁷ *Koncepcijos* teiginiai yra vien normatyvinio pobūdžio. Dokumente nėra nusakomas VR atkūrimo problemiškas, galima atkūrimo metodika.

2.2. Konceptualūs poslinkiai Valdovų rūmų atkūrimo byloje

2.2.1. Valdovų rūmų atkūrimo idėjos skeptikų pagrindiniai argumentai

VR atkūrimo skeptikai pateikia visą eilę kontrargumentų:

1) Žemutinės pilies rūmai nelaikytini Lietuvos valstybingumo simboliu, nes jie funkcionavo kaip visavertė didžiųjų kunigaikščių rezidencija tik kiek daugiau negu šimtą metų, nes didžiausia jų istorijos dalis susijusi su Lietuva po Liublino unijos, kai šalies valstybingumas bendroje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje buvo apribotas, po maskvėnų invazijos XVII a. viduryje rūmai nebuvo atstatyti ir t. t.;

2) stokojama informacijos apie VR architektūrą;

3) vienas iš svariausių VR atkūrimo priešininkų kontrargumentų – tai šiuolaikinės paveldosaugos ne itin palankus požiūris į atkūrimą kaip kultūros paveldo apsaugojimo priemonę. Šiuolaikinė paveldosauga neremia idėjos, kai „atkūrimas“,

⁵ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija..., p. 22–25.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat.

„rekonstrukcija“ laikoma priemone, kuria galima apsaugoti kultūros paveldą⁸. Urbanistinės paveldosaugos problemos ypač pasidarė aktualios, kai Vilniaus senamiestis tapo Pasaulio paveldo objektu. Vilniaus istorinis centras 1994 m. buvo įtrauktas į Pasaulio paveldo objektų sąrašą kaip urbanistinė-architektūrinė visuma, kurią Lietuvos valstybė įsipareigojo išsaugoti. Taigi VR atkūrimas nėra vien Vilniaus ar Lietuvos problema, bet ir įsipareigojimas pasaulinei bendruomenei. UNESCO *Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvenciją* valstybės konvencijos narės ratifikuoja kaip teisinės apsaugos priemones⁹;

4) galiausiai bendro pobūdžio priekaištas – didžiulės lėšos bus skiriamos naujadarui sukurti, kai daugybė autentiškų kultūros vertybių tebenyksta, nes paminklotvarkos sistema lieka menkai valstybės finansuojama sritimi¹⁰.

Tad kyla klausimas: kaip įmanoma suderinti Vilniaus senamiesčio – Pasaulio paveldo objekto – apsaugos reikalavimus ir VR atkūrimą?¹¹

VR atkūrimo idėja galėtų remtis regionine *Rygos chartija* (2000 m. priimta Baltijos šalių, Baltarusijos ir Ukrainos atstovų, dalyvaujant ICCROM), kuri leidžia paveldo objektų atkūrimą išimtiniais atvejais. Tai tampa įmanoma, tik jei rekonstrukcija:

- 1) nesukelia pavojaus egzistuojančioms *in situ* liekanoms;
- 2) yra aiški ir „grįžtama“;
- 3) yra pakankamai atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos;
- 4) nefalsifikuoja platesnio urbanistinio ar kraštovaizdinio konteksto;
- 5) nepažeidžia istorinės sandaros;
- 6) gali būti vykdoma tik po viešų ir visapusiškų konsultacijų ir pritarus centrinės ir vietinės valdžios struktūroms bei visuomenei¹².

⁸ Paveldo tvarkymo programos ICCROM direktorius, ICCROM pasaulinio paveldo koordinadorius Herbas Stovelas taip pat išsako abejones dėl Valdovų rūmų rekonstrukcijos, jo žodžiais tariant, „pačioje pasaulinio paveldo vietos širdyje“. Žr. H. Stovel, Istorinio kostiumo nepakanka // *Statybų pilotas*. 2001-12-11, nr. 17 (71), p. 8.

⁹ B. M. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės. Vilnius: Savastis, 1998, p. 6–9, 13, 15, kt.

¹⁰ Dešimt milijonų yra daugiau negu dešimt milijonų (pokalbis su R. Stulpinu) // *Julius* (dienraščio „Respublika“ priedas). 2002-01-12, p. 5. Tenka paminėti, kad kai kuriose Rytų regiono šalyse išpopuliarėjantis „atkūrimas“ kartais įgauna iškreiptas formas, praktiškai prieštaraujančias šiuolaikinės paveldosaugos principams. Pavyzdžiui, Maskvoje pasidarė madinga tiesiog nugriauti avarinės būklės paminklinius pastatus ir atstatyti naujas bei finansiškai rentabilias jų kopijas. Plačiau žr. A. I. Komeč, *Kultūrinis landšaftas Rusijoje: do osnovanija, a zatem...* // XX vek. Naše nasledije. 2001, no. 56, s. 51–60.

¹¹ Ši samprata atsispindi tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose ir rekomendacijose: ICOMOS dokumentuose – Venecijos chartijoje (1964), Baros (Burra) chartijoje (1979), Florencijos chartijoje (1981), Drezdeno deklaracijoje (1982), Loanos chartijoje (1990), Naros autentiškumo dokumente (1994); UNESCO dokumentuose – Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijoje (1972), Nairobio rekomendacijoje (1976).

¹² H. Stovel, *The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage* (Rīga, Latvia, October 2000) // *Conservation and Management of Archaeological Sites*. London: James & James, 2001, Vol. 4, Number 4.

Tačiau urbanistinis paveldas laikomas „kintančiu ir gyvu“ (Naros konferencijoje kitimas pripažintas urbanistinio paveldo autentiškumo dalimi; bet kokie visumos kitimą sąlygojantys sprendimai turi būti priimami tik atsižvelgiant į ilgalaikę perspektyvą bei subalansuotą plėtrą¹³). Taigi VR atveju pagrindinis dėmesys turėtų būti kreipiamas į:

- 1) funkciją (kaip pakis visos teritorijos funkcija po VR atstatymo);
- 2) formą (kaip derės VR – naujas, iki šios neegzistavęs, darinys – ir aplinka);
- 3) gyventojus (kaip senamiesčio gyventojų ir apskritai vilniečių gyvenimo kokybę paveiks VR atsiradimas).

2.2.2. Architektų idėjų dokumentacijos būklė

Paminklų restauravimo instituto parengti dokumentai išsamiai ir detaliam nusakoma būsimą VR atkūrimą ir paskirtį, pateikia išskylančių problemų sprendimo strategijas, tačiau tai nepublikuoti, visuomenei menkai žinomi (ar visai nežinomi) dokumentai, funkcionuojantys siaurame architektų bei kitų VR atkūrimo procese dalyvaujančių specialistų būryje¹⁴. Kai kurios idėjos, pavyzdžiui, „ledo ritulio lazdos“ principas, nėra eksplikuotos.

2.2.3. Valdovų rūmų „įvaizdžio atkūrimo“ idėja

VR atkūrimo sampratos raidoje galima išvelgti keletą problemos sprendimo idėjų. Pradžioje (Sajūdžio, Kultūros fondo laikais) buvo tik viena idėja – renesansinės pilies (kaip unikalaus paminklo ir tautos simbolio) rekonstrukcija. Vyravo VR kaip XVI a. istorijos „pagražinimo“ samprata. Trūkstant ikonografinės medžiagos ar kitų tyrimo duomenų siūlyta pasitelkti analogijas ar net „stilistinio restauravimo“ metodiką¹⁵. Ji artima N. Kitkausko pateikiamam VR rekonstrukcijos projektui, kuriuo siekiama objekto stilistinės vienybės (Renesanso).

Tyrinėjant pilį susidurta su įvairių epochų statiniais, kurie ne visuomet sutapo su renesansinių rūmų pamatais. Be to, buvo išsąmoninta, jog autentiškos liekanos pačios savaime yra unikali vertybė, ant kurių negalima statyti naujo mūro. Tada atsirado nauji siūlymai – atkurti rūmų pavidalą. Idėjų plėtotė atsiskleidė VR atstatymo projektų konkurse (1994 m.): didžioji dalis pateiktų siūlymų VR „matė“ kaip šiuolaikišką pastatą, išlaikiusį tik buvusių rūmų viziją. Tam darė įtaką ir tuomet siūloma VR funkcija – LR Prezidentūra. Kaip tarpinis, „kompromisinis“ bei

¹³ Naros konferencijos, UNESCO, ICOMOS ir Japonijos institucijų iniciatyva surengtos 1994 m. Naros mieste Japonijoje svarstyti paveldo autentiškumo sampratos, jo verifikavimo klausimai bei parengtas „Naros autentiškumo dokumentas“.

¹⁴ Minėti dokumentai nurodyti „Šaltinių ir rinktinės literatūros sąrašė“.

¹⁵ „Stilistinis restauravimas“ kaip paminklotvarkos kryptis susiformavo Vakarų Europoje ir klestėjo XIX a. antroje pusėje. Ją galima apibrėžti garsiaja architekto E. Viollet-le-Duco citata: „Restauruoti pastatą nereiškia jį išsaugoti, pataisyti ar atstatyti, tai reiškia atkurti jį tokiu visumos pavidalu, koku jis galbūt niekuomet neegzistavo“ (cituota pagal J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*. London: Butterworth-Heinemann, 1999, p. 151). Šios krypties ideologinės ištakos – nacionalinio prestižo siekis.

VR skeptikų kai kuriuos kontrargumentus išskleidantis variantas dabar yra siūloma J. Glemžos VR „įvaizdžio atkūrimo“ idėja, lankstesnė ir įvairesnė siūlomų atkūrimo lygių ir metodų prasme¹⁶. Nors tai conceptualus poslinkis VR atkūrimo byloje, tačiau pateikiami atkūrimo metodai nėra pakankamai eksplikuoti, sąvokos neapibrėžtos ir dėl to sulaukia pelnytos kritikos. N. Kitkauskas kategoriškai atmetė galimybę taikyti J. Glemžos siūlomus „interpretacijos“ ir „improvizacijos“ metodus VR kiemo fasadams¹⁷.

2.2.4. Argumentai už pastatų virš materialaus autento

A. Materialaus autento išsaugojimas

VR projektuotojų pasiūlytas „ledo ritulio lazdos“ principas iš esmės išsprendžia paveldosauginę autento išsaugojimo problemą¹⁸.

B. Valdovų rūmai kaip valstybingumo idėjos atspindys – nacijos siekinys?

„Atkūrimo“ idėjos ypač populiarios šalyse, susiduriančiose su nacionalinio identiteto „paieškomis“ ar „atkūrimu“. Stengiamasi atkurti arba atstatyti tai, kas buvo prarasta per karus ar tyčia sunaikinta. Kai kuriose šalyse nacionalinio identiteto įtvirtinimas neišsivaizduojamas be paveldo vertybių „rekonstrukcijos“, dažniausiai yra palaikomas politikų (pvz., Ukrainoje – tai valstybinė programa)¹⁹. *Rygos chartijoje*, priimtoje būtent su nacionalinio identiteto problemomis susiduriančio regiono atstovų, teigiama, jog ypatinga „nacionalinė reikšmė“ gali būti viena iš tų išimčių, kai leidžiama paveldo objekto rekonstrukcija (tačiau tik atsižvelgiant į minėtus reikalavimus – dokumentaciją, kontekstą ir kt.). Diskusija žiniasklaidoje liudija, jog VR įvaizdžio atkūrimas atitiktų dalies visuomenės poreikius VR maty-

¹⁶ J. Glemža, A. Katilius, E. Purlys, Kultūros vertybių atkūrimo-atstatymo problemos ir metodai // Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga. Vilnius: Savastis, 2000, p. 70–72.

¹⁷ N. Kitkauskas, Dėl Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros įvaizdžio // Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga. Vilnius: Savastis, 2000, p. 102.

¹⁸ Reikia pridurti, kad, Valdovų rūmų projektuotojų duomenimis, gręžtinių polių pamatų įrengimas „iššaukia (...) kai kuriuos neišvengiamus autento substancijos ir archeologinių kultūrinių sluoksnių praradimus“. Žr. Poreikio statyti vertinimas (parengė Paminklų restauravimo institutas) [Rankraštis], p. 2.

¹⁹ Tarptautinio seminaro „Statyba istorinėje aplinkoje“ pranešimai. Vilnius. Rotušė. 1998 m. spalio 23–24 d. Vilnius, 1998, p. 48–49; H. Stovel, The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction..., p. 15.

ti kaip valstybingumo idėjos simboli, kuris primins garbingą Lietuvos praeitį, ugdytą valstybingumo tradicijas ir t. t.²⁰

C. Urbanistinių paveldosaugos problemų sprendimas?

VR įvaizdžio atkūrimo privalumai išryškėja žvelgiant į būsimą statinį miesto ir pilių komplekso urbanistinėje struktūroje aspektu²¹.

Vilniaus pilytė – radialinės miesto išplanavimo struktūros pradžia. Radialinio gatvių tinklo struktūra išlikusi, o jos istorinis centras labai nukentėjęs, sunkiai suvokiamas. VR atkūrimas padės atkurti visą radialinio gatvių tinklo struktūrą, lengviau suvokti miesto išplanavimo struktūros kilmę.

Vilniaus pilytė – miesto tūrinių erdvių struktūrų jungiamoji grandis. Valdovų rūmai – vienas svarbiausių šios grandies elementų. Žemutinės pilies prarastų tūrinių atkūrimas atstatytų prarastą užstatymo jungtį tarp senamiesčio ir buvusių priemiesčių. VR tūrio atkūrimas – svarbus miesto istorinio urbanistinio centro atgaivinimo etapas.

VR – išlikusius Vilniaus pilių statinius jungianti grandis. Atkurti VR tūriai išlikusius Žemutinės pilies statinius sujungtų į bendrą ansamblių, Katedrą ir varpinę vėl paverstų ansamblio sudedamąja dalimi.

2.2.5. „Hipotezių laipsniavimo“ principas

VR projektuotojai siūlo VR „įvaizdžio atkūrimo“ projektą, kuriame galima išvelgti implicitinį „hipotezių laipsniavimo“ principą. „Kokia bebūtų Lietuvos istorija ir specifika, atkuriamo pastato architektūrinė metodinė kalba turi būti su-

²⁰ Architektūros istorikė J. Markevičienė išskyrė dvi kultūros paveldo koncepcijas – simbolinę ir ekotopinę, kurios, nors iš esmės tokios ir nėra, Lietuvoje buvo suvoktos kaip priešiškos. Simbolinę sampratą skatina patriotiniai, tautiniai, politiniai, kartais religiniai jausmai. Apsaugos tikslas šiuo atveju – tautos ir valstybės atminties išsaugojimas ir įamžinimas, labiau siekiama ne konservuoti, bet restauruoti, atstatyti tuos istorinius objektus, kuriuos sunaikino okupantai. Teikiant prioritetą istorinės atminties konsolidavimui, objektų autentiškumas suvokiamas laisviau, ne taip, kaip UNESCO ir ICOMOS dokumentuose. Ši samprata Lietuvoje turi gilią šaknį, siekiančią XIX a. Rusijos imperijai intensyviai vykdant nutautinimo ir kultūrinės aplinkos perdirbimo politiką nebuvo įmanoma išsaugoti savojo kultūros paveldo daugelio medžiaginių formų, todėl vienintele išeitimi tapo šio paveldo nematerialaus pavidalo (kalbos, papročių, tautosakos) „simbolinimas“. Priešingai, ekotopinės sampratos esmė – *topofilija*. Tai yra prisirišimas prie konkrečios vietos – miesto, kaimo, kraštovaizdžio. Šis požiūris remiasi ne paveldo gerbimu *per se*, bet suvokimu, kad jis yra tiesiog mūsų kasdienio gyvenimo dalis. Lietuvoje šios sampratos ištakos glūdi gamtos apsaugoje, o jos pradininkai – geografs, kraštotyrininkai, etnologai. Bet ji dar tik formuojasi ir neturi daug šalininkų. Tačiau būtent ja pagrįstas 1993 m. Saugomų teritorijų įstatymas, besiremiantis UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo konvencija. Šis įstatymas saugo kultūrinę bei gamtinę teritorijas nuo laukinės gamtos iki istorinių miestų, susiedamas gamtos ir kultūros paveldą. Žr. J. Markevičienė, Teorija, praktika ir Vilniaus senamiestis // Literatūra ir menas. 1995, nr. 32, p. 11, 13. Atrodo, kad tam tikrų ekotopinės sampratos atspindžių esama tų Valdovų rūmų atkūrimo šalininkų argumentuose, kurie siūlo į juos žvelgti kaip į trūkstantį Žemutinės pilies ansamblio dalį, bendrąją prasmę – kaip į buvusį esminį Vilniaus senamiesčio kraštovaizdžio elementą (žr. toliau tekste).

²¹ Valdovų rūmų statinio reikšmės miesto ir pilių komplekso urbanistinėje struktūroje įvardijimai remiasi architektų pateiktu „Poreikio statyti vertinimu“. Žr. Poreikio statyti vertinimas..., p. 5–8.

prantama, turi aiškiai atspindėti atkūrimo laiką, informacijos apie rūmus kiekį, kitus pasaulinėje praktikoje priimtus reikalavimus, iš kurių vienas svarbiausių – *seno ir naujo* atskyrimas. Siūloma naują nuo seno atskirti per maksimalų autento eksponavimą, minimalų seno ir naujo susilietimą, minimalų autento uždengimą naujomis konstrukcijomis. Aiški seno ir naujo riba turėtų matytis jau priartėjus prie rūmų²².

Pastaruoju „hipotezių laipsniavimo“ principu norima parodyti mūsų žinių apie VR fragmentiškumą, atskiriant *pagrįstas hipotezes* (2-ojo laipsnio hipotezė) nuo *pilotažinių hipotezių* (1-ojo laipsnio hipotezė). Antrojo laipsnio hipotezės turi remtis pagrįsta ikonografinė medžiaga. Ten, kur trūksta pagrįstų duomenų, galima ieškoti analogijų (1-ojo laipsnio hipotezė). Analogijos reikalingos išgauti VR ansamblio vientisumo įspūdį. Hipotezių laipsniai atskiriami spalvomis ir formomis.

2.3. Apibendrinimas

Konceptualūs poslinkiai VR byloje yra sveikintini, tačiau jiems nepakanka sistemiskumo, stokojama nuorodų į išplėtus teorinius kontekstus. Suvokiame iš VR atkūrimo kylančių problemų specifika. Manome, jog išeitis būtų paieška principų, leidžiančių šiuos teigiamus poslinkius griežčiau reflektuoti.

3. POTENCIALŪS VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO IDĖJOS TEORINIAI KONTEKSTAI

Šiuolaikinė teorinė mintis – istorinės kultūros teorija Vakarų istorijos moksle, Vakarų paveldosaugos, sociokultūrinės antropologijos idėjos – teikia konceptualius siūlymus bei praktinius sprendimus VR atkūrimo ir paskirties byloje.

3.1. Istorinės kultūros teorija Vakarų istorijos moksle

Koncepcijoje pagrindiniu laikome 9 punkte nuskambantį teiginį, kuriame sakoma, jog VR turi tapti istorinės kultūros centru²³. Norint realizuoti šį sumanymą reikalinga *istorinės kultūros* sąvokos refleksija.

Istorinės kultūros teorija buvo išplėta Vokietijos istorijos moksle. „Istorinės kultūros“ sąvoka charakterizuoja istorinės atminties vaidmenį visuomenėje²⁴. Į istorijos mokslą, mokyklinę istoriją, paveldosaugą, muziejus ir kitas institucijas, nepaisant jų skirtumų, yra žiūrima kaip į tam tikro santykio su praeitimi apraiškas. „Istorinės kultūros“ sąvoka nusako šio santykio bendrumą ir visa apimančią

²² Ten pat, p. 9.

²³ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija..., p. 22–25.

²⁴ J. Rüsen, *Historische Orientierung: über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1994, S. 209–234; J. Rüsen, *Für eine Didaktik historischer Museen // Geschichte sehen. Beiträge zur Ästhetik historischer Museen* (Hg. J. Rüsen, W. Ernst, H. T. Grütter). Pfaffenweiler, 1988, S. 11.

pobūdį. Istorinė kultūra čia suvokiama kaip *istorinės sąmonės įtakojama kultūra*. Istorinė sąmonė yra suprantama kaip tam tikras praeities įprasminimas, siekiant suvokti dabartį ir numatyti ateitį. Taigi istorinė sąmonė nėra vien praeities sąmonė, bet kaip atminties rezultatas yra nukreipta į dabartį ir ateitį. Tai reiškia, jog „atsigręždami į praeitį mes iš esmės sprendžiame ir ateities, ir dabarties problemas“²⁵. Natūralu, kad pasikeičiant dabarčiai, pakinta visuomenės praeičiai užduodami bei istorijos atsakomi klausimai. Iš istorinės sąmonės apibūdinimo išplaukia istorinės kultūros definicija. Istorinė kultūra – tai kultūra, formuojama poreikio suvokti dabartį ir ateitį per praeities interpretavimą. Istorinės kultūros teorija išplečia istoriko tyrimų lauką – jis imasi tirti visas istorinei sąmonei įtaką darančias sritis.

Istorinės kultūros teorija akcentuoja rekonstrukcinį istorijos pobūdį, kurį lemia fragmentiška, daugiaperspektyvi, prieštaringa praeities informacija bei jos interpretacija iš nuolat kintančios dabarties perspektyvos. Svarbu žiūrovui, lankytojui parodyti „istorijos padaromumą“, tuo ugdant jo kritinį mąstymą, toleranciją kitų perspektyvų atžvilgiu²⁶.

3.2. Vakarų paveldosauginių teorijų kontekstai

Paveldosaugine prasme reikšmingi yra VR autentiški rūšiai (jų išsaugojimas ir eksploatavimas) bei istorinė-urbanistinė erdvė, kuri irgi yra vertybė.

Kultūros paveldas šiuolaikinėse paveldosaugos teorijose apibrėžiamas kaip tai, kas yra ar gali būti paveldima iš praeities ir dabarties kartos norima perduoti ateičiai. Egzistuoja dvi esminės paveldo sampratos:

- 1) *tradicinė – konservacinė* (dabarties žmonės suvokiami kaip pasyvūs tarpininkai tarp praeities ir ateities kartų). Ji riboja naudojimosi paveldu galimybes;
- 2) šiuolaikinė paveldo kaip *kultūros išteklių samprata*, leidžianti aktyviai naudotis kultūros vertybėmis. Siūlomas toks teorinis judesys – „per interpretaciją suprasti, per supratimą įvertinti, per įvertinimą saugoti“²⁷.

Pastaroji samprata leido susiformuoti paveldo industrijai, kuri dabar užima reikšmingą ekonomikos sektorių Vakaruose. Ten kultūros paveldas reikalingas kaip globalizacinių iššūkių krečiamų visuomenių pastanga išlaikyti regioninį identitetą²⁸.

Tačiau Vidurio ir Rytų Europoje šios tendencijos beveik nematyti. Galimos šio reiškinio priežastys: komplikuotas istorijos, taigi ir jos paveldo, vaizdinys; ideologinio manipuliavimo paveldu sovietmečiu prisiminimas ir šios tendencijos ap-

²⁵ Gyvosios istorijos programa: istorinė kultūra šiuolaikinės sąmonės formavimui. Vilnius: Kultūros paveldo inst., 1998, p. 8.

²⁶ Ten pat, p. 19.

²⁷ F. Tilden, *Interpreting Our Heritage*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1977, p. 38.

²⁸ Paveldo ir identiteto klausimams buvo skirtas tarptautinis seminaras, kuriame perskaityta ir nemaža pranešimų, liečiančių Rytų Europos (Lenkijos, VFR, Rusijos, Jugoslavijos ir pan.) problemas. Žr. *Patrimoine et passions identitaires. Entretiens du Patrimoine* (sous la dir. de J. Le Goff). Paris: Éditions du Patrimoine, 1998.

raiškos nacionalistiniu pavidalu dabartyje; intelektualinis, techninis-finansinis nepajėgumas sukurti paveldo industriją; baimė išseikvoti ir nuvertinti paveldą dėl intensyvios komercializacijos, ko bijo ir vakariečiai²⁹. Jie teigia, kad, pirma, ekonominės Vakarų šalių sistemos persiorientavimas į produktų, susijusių su praeitimi, gamybą ir pardavimą yra vienas iš jos nuosmukio ir nesugebėjimo adekvačiai atsakyti į dabarties ekonominių permainų sukeltus pokyčius simptomų. Antra, istorinių išteklių eksploatacija, turint tikslą „sukurti“ paveldą, neišvengiamai veda prie šių išteklių prigimties iškreipimo, kelia pavojų, kad jie gali būti deformuoti, nuvertinti ar išseikvoti. Šiuo atžvilgiu paveldo industrija kritikų dažnai vadinama „destruktyvia“, „negarbinga“, „parazitine“ „kultūrinės prostitucijos“ forma. Galiausiai egzistuojanti tendencija įsivaizduojamos praeities atkūrimu ar sugražinimu pasiekti dabarties problemų sprendimą veda prie pokyčių paneigimo ir dabarties *status quo* įtvirtinimo³⁰. Komercializuojant paveldą ištis kyla pavojus kultūros vertybes dirbtinai „pasendinti“, gausinant paveldo išteklius su/atkurti, siekiant sudominti ir pritraukti turistus jų istoriją iškraipyti ir pan. Pavyzdžiui, Davidas Lowenthalis lieka labai skeptiškas paveldosaugos, teigiančios, kad jos metodai leidžia mums perimti ir naudoti autentiškus praeities reliktus, atžvilgiu. Pasak jo, „praeitis visuomet keičiama dėl motyvų, kurie atspindi dabarties reikmes. Mes perdurbame paveldą, kad padarytumėme jį atraktyvų, siekdami paversti jį savo dalimi, o save jo dalimi, suplakame jį su savo paties vaizdiniais ir aspiracijomis. (...) Atnaujintos vertybės atrodo pranašesnės už nelistas, nes jos buvo perdarytos *mums*, mes jaučiamės komfortabiliai su perdirbta praeitimi, nes ji dalinai yra dabarties produktas, žmonių tokių kaip mes, o ne kažkada gyvenusių ir mums sunkiai suvokiamų. Praeitis pasidaro lanksti, nes nėra jos atstovų, kurie galėtų užprotestuoti mūsų manipuliacijas.“³¹

Tad paveldas nėra praeitis. Tai istorija, matoma per mitologijos, ideologijos, nacionalizmo, lokalumo, romantizmo idėjas arba kaip masinio vartojimo produktas.

Trumpai tariant, „paveldo“ sąvoka naudojama bet kam, ką vienaip ar kitaip, teisingai ar klaidingai galima susieti su praeitimi³².

3.3. Analogijų Valdovų rūmų atkūrimui paieškos

Analogijų VR atkūrimui mūsų akademiniėje visuomenėje dažniausiai ieškoma pusės amžiaus senumo pavyzdžiuose, kaip antai, Lenkijoje vykdytose Varšuvos, Gdansko rekonstrukcijose, kuriose pasireiškė prof. Jano Zachvatovičiaus restauratorių mokyklos idėjos. Tokias rekonstrukcijas leido pakankami duomenys, atstatymas buvo labai aktualus. Tačiau teorinė mintis per tą laikotarpį pažengė toli į priekį. Tad verta istorinės kultūros idėjos, paveldo kaip kultūros išteklių sam-

²⁹ Heritage, Tourism and Society (ed. by D. T. Herbert). London: Mansell, 1995, p. XI.

³⁰ J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 1–3.

³¹ D. Lowenthal, The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 356.

³² P. Johnson, B. Thomas, Heritage and Business // Heritage, Tourism and Society..., p. 170–190.

pratos realizavimo pavyzdžių ieškoti pastarųjų dešimtmečių atkūrimo ar atstatymo atvejuose.

Londono *Globus* teatras, atrodo, atkurtas neturint VR problemų (autentiškų dalių)³³.

Karštos diskusijos dėl istorinio miesto centro atkūrimo vyko ne tik Lietuvoje, bet ir Vokietijoje³⁴. Čia ištisą dešimtmetį buvo ginčijamasi dėl barokinių Berlyno miesto rūmų rekonstrukcijos. Diskusija baigta 2001 m., kai tarptautinė ekspertų komisija pavadinimu „Istorinis Berlyno centras“ paskelbė savo sprendimą dėl rūmų atkūrimo. Tarptautinė ekspertų komisija buvo sudaryta iš 17 narių, atstovavusių skirtingoms mokslinėms sritims, ir 6 vadovų. Nuo 2001 m. sausio 26 d. iki kovo 16 d. įvairių šalių architektai, urbanistikos specialistai, menotyrininkai, istorikai, muziejininkai ir kt. sudarė atskiras darbo grupes konkrečioms problemoms svarstyti, siekė visiems priimtino kompromiso ir rengė savo rekomendacijas istorinio Berlyno centro sutvarkymo klausimu. Jų pranešimuose buvo pateikti argumentai „už“ ir „prieš“ (kai kurie su vaizdine medžiaga).

Kaip vienas pagrindinių rekonstrukcijos argumentų buvo paminėtas urbanistinis. Berlyno rūmai 300 metų buvo miesto centras bei išeities taškas miesto plėtros procese. Berlyno rūmai lėmė viso miesto ir rūmų aikštės vaizdą. Būsimas pastatas turi užpildyti Berlyno centre esantį vakuumą, nes be rūmų miesto centrinė erdvė neteko svarbiausio miesto erdvinės struktūros elemento, o VDR laikais statyti Respublikos rūmai centrinėje miesto dalyje šios susidariusios tuštumos neužpildo. Žvelgiant nuo Brandenburgo vartų į Berlyno istorinį centrą tampa aki-vaizdi rūmų kaip *point de vue* būtinybė³⁵.

Greta jau minėtų urbanistinių argumentų tarptautinės ekspertų komisijos darbo metu buvo išsakyti ir istoriniai bei kultūriniai argumentai. Pripažįstama, kad barokiniai Berlyno rūmai – tai istoriškai reikšminga vokiečiams vieta, tačiau į istorijos tęstinumo principą žiūrima lanksčiai: istorijos nebūtina atkartoti, bet galima koreguoti. Ekspertai atsiriboja nuo buvusių Berlyno rūmų kaip Prūsijos galybės, valstybingumo simbolio, vengia XIX a. vyravusių kultūrinių implikacijų, Berlyno kaip nacionalinio centro mistifikacijos: „ir jokia būdu rūmai negali būti trečiosios Vokietijos respublikos architektūriniu simboliu“³⁶. Jeigu istoriniai argumentai ir pasitelkiami į pagalbą, tai pabrėžiama, kad nors senieji Berlyno rūmai iki XIX a. antrosios pusės buvo prūsiškos valdžios rezidencija, didelė jų ploto dalis turėjo visuomeninę paskirtį: 1924 m. čia buvo įsikūręs rūmų muziejus, Kaizerio Vilhelmo draugija. Tad

³³ K. P. Žygas, Valdovų rūmų atstatymas Shakespeare'o teatro šviesoje // Kultūros barai. 2001, nr. 6, p. 20–24.

³⁴ Gausi tarptautinės ekspertų komisijos „Istorinis Berlyno centras“ darbo ir išvadų medžiaga vertinga ieškant sprendimų bei jų teorinių pagrindimų Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties klausimais. Už šią medžiagą dėkojame Istorijos instituto direktoriui hab. dr. A. Nikžentaičiui.

³⁵ B. Flierl, Zur stadträumlichen Struktur und zur Nutzung des Areals „Mitte Spreeinsel“ // Internationale Expertenkommission „Historische Mitte Berlin“. Materialien. Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen, 2002, S. 20.

³⁶ J. Nida-Rümelin, Ansprache des Staatsministers beim Bundeskanzler, Beauftragter der Bundesregierung für Angelegenheiten der Kultur und der Medien // Ten pat, S. 13.

naujieji rūmai tik iš dalies tęstų barokinių rūmų tradiciją³⁷. Pabrėžiama, jog istoriškai reikšmingai vietai turi būti suteikta kita, nei anksčiau buvusi simbolinė, prasmė.

Istoriniame Berlyno centre esantys VDR laikais pastatyti Respublikos rūmai daliai Rytų vokiečių ir Rytų Berlyno gyventojų yra identifikacijos objektas. Todėl kai kurie Vokietijos gyventojai kovą už Respublikos rūmų išsaugojimą suvokia kaip kovą už Rytų vokiečių identitetą. Daugelis „Ossis“ Respublikos rūmus sieja su džiaugsmingais prisiminimais: Respublikos rūmai, nors ten ir posėdžiavo Liaudies rūmai, nebuvo VDR valdžios pastatas, o atliko visuomeninio kultūros ir komunikacijos centro paskirtį. Tad daugumai Rytų Berlyno gyventojų rūmai yra ne buvusios valstybės simbolis, bet Tautos namai. Vieniems Respublikos rūmų nuگریovimas atrodo kaip Vakarų vokiečių, Vakarų berlyniečių kolonializmo aktas, kitiems barokinių Berlyno rūmų rekonstrukcija atrodo kaip reakcingas prūsiškos ideologijos sugrįžimas, kuris visiškai nesiderina su demokratija ir modernumu³⁸.

Istorinis Berlyno centro vaidmuo matomas Rytų ir Vakarų vokiečių identitetus vienijančiame poveikyje. Dėl to buvo svarstoma seno ir naujo – barokinių miesto rūmų ir Respublikos rūmų – kombinacijos galimybė. Neabejojama, kad būsimieji Berlyno rūmai turi perimti iš Respublikos rūmų Tautos namų paskirtį³⁹. Taigi svarstymuose dėl Berlyno miesto rūmų išryškėja istorinio objekto atkūrimo kaip dabarties problemų sprendimo idėja.

Iškilusią dilemą dėl architektūrinių sprendimų (sena ar nauja?) vienas „Istorinio Berlyno centro“ ekspertų komisijos narių, Vienos universiteto profesorius Helmutas Lorenzas siūlė spręsti sintezuojant sena ir nauja. Jis teigė, kad XXI amžiaus architektūrinių formų kalba besiremiantis statinys, neturintis jokių sąsajų su barokine pilimi, išdildytų iš vizualios atminties centrinės Berlyno aikštės istoriją. Visiškas barokinių Berlyno rūmų (XX a. vidurio būklėse) atkūrimas techniškai įmanomas: egzistuoja atitinkami išmatavimai ir tikslūs fotodokumentai; kai kurios originalios pastato dalys yra užkonservuotos, kitos gali būti atkastos tebevykstančių archeologinių kasinėjimų metu. Tačiau toks statinys pasižymės apgailėtiniu lygiu, neturės jokios meninės vertės. Anot H. Lorenzo, jeigu siekiama Berlyno centre šiandienos žmogui priminti buvusią meninę rūmų reikšmę, tuomet šį tikslą galima įgyvendinti seno ir naujo sinteze: naujos formos turi būti susietos su formomis, primenančiomis barokinę praeitį (pabraukta darbo grupės). Turi būti laikomasi sąžiningumo principo: tai, kas „sena“, t. y. originalu ar rekonstruota, turi būti aiškiai, tarsi peiliu, atskirta nuo „naujo“. Kadangi barokiniai Berlyno rūmai kaip meno kūrinys nuo 1950 metų yra negrįžtamai prarasti, todėl būsimą pastatą Berlyno centre atskiros dalys turi žiūrovui suteikti galimybę vaizdingam, preciziškam ir korektiškai aprūpintam informuojančiais ženklais (pabraukta darbo grupės) prisiminimui apie barokinius rūmus ir jų meninę praeitį⁴⁰.

³⁷ Ch. Stözl, *Ansprache des Senators für Wissenschaft, Forschung und Kultur* // Ten pat, S. 15.

³⁸ W. Thierse, *Ansprache des Präsidenten des Deutschen Bundestages* // Ten pat, S. 8.

³⁹ R. Führer, *Ansprache des Präsidenten des Abgeordnetenhauses von Berlin* // Ten pat, S. 11.

⁴⁰ H. Lorenz, *Zur kunsthistorischen Bedeutung des barocken Berliner Schlosses* // Ten pat, S. 56–57.

Tarptautinės ekspertų komisijos „Istorinis Berlyno centras“ *Išvadose* pasisakoma už barokinių Berlyno rūmų rekonstrukciją. Ekspertų manymu, trys naujųjų rūmų fasadai turėtų būti barokiniai, o galinė dalis turėtų būti šiuolaikiška. Galima įtraukti atskiras istoriškai reikšmingų Respublikos rūmų rekonstruotas dalis (pavyzdžiui, Liaudies tarybų salę, kurioje buvo priimtas sprendimas dėl VDR prisijungimo prie VFR). Kontrastuojančių, skirtingas epochas reprezentuojančių dalių ryšys galėtų reikšti lūžinių pokyčių vokiečių ir Berlyno istorijoje vaizdingą konkretizavimą⁴¹. Barokiniu stiliumi bus įrengtos tik kai kurios vidaus erdvės⁴². Konkretūs architektūriniai sprendimai turi paaiškėti po architektų konkurso laimėtojo paskelbimo.

Vakarų paveldosauginėje praktikoje istorijos „padaromumo“, aktyvaus naudojimosi kultūros vertybėmis pavyzdžių tikrai gausu. Archeologijos po atviru dangumi muziejuose, kurie pretenduoja į mokslinį praeities pateikimą, o ne „Disnėjaus archeologiją“, ypač laikomasi „seno“ ir „naujo“ atskyrimo principo, siekiama vengti spėliojimų⁴³.

Romėnų miesto muziejuje *Augusta Raurica* (Šveicarija) buvo atkurtos romėnų teatro žemutinės žiūrovų vietos. Atkūrimas, anot muziejaus internetinės svetainės autorių, suteikė tokius pranašumus: pagerinta akustika, padaugėjo sėdimųjų vietų teatro griuvėsiuose, teatro forma tapo lankytojui suprantamesnė⁴⁴. Muziejaus svetainės kūrėjai teigia, kad žemutinių sėdėjimo vietų laiptų pakopos buvo reintegruotos tam, kad lankytojams vėl taptų aiškus paskutiniojo teatro pavidalas. Tam, kad po daugelio metų šios rekonstrukcijos nebūtų traktuojamos kaip antikinės (kai spalvoto akmens elementai pasidengs tamsia plėvele), buvo pasisakyta už tam tikrų šiuolaikinių konstrukcijų panaudojimą. Dėl modernių konstrukcijų ir raudono akmens (jis buvo sėdimųjų laiptų statybinė medžiaga antikiniiais laikais) panaudojimo žiūrovui, esančiam didesniu atstumu nuo teatro, perteikiamas formalus ir spalvinis romėnų laikų statinio įspūdis.

Bliesbrucko-Reinheimo Europos archeologiniame parke, esančiame Vokietijos ir Prancūzijos pasienio zonoje, siekdami sutvarkyti pirčių ansamblį ir jį pateikti plačiajai visuomenei, architektai sumanė muziejaus paviljoną. Muziejaus paviljonas nesiekia atkurti numanomo pastatų dydžio. Lankytojai vaikšto viduje, galerijomis, įrengtomis virš archeologinių liekanų. Ši virš stogelio kabančių galerijų sistema archeologinių liekanų atžvilgiu yra keletą laipsnių pasvirusi, nes norima pa-

⁴¹ Empfehlungen der Kommission // Internationale Expertenkommission „Historische Mitte Berlin“. Abschlussbericht. Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen, 2002, S. 18–19.

⁴² Begründung und Erläuterung der Empfehlungen // Ten pat, S. 42.

⁴³ Archeologinis laisvalaikio parkas buvusios kolonijos Ulpia Traiana vietoje „Disnėjaus archeologijai“ buvo priskirtas Michaelio Birnbaumo straipsnyje „Bulvytės fri senovės romėnų stilijuje“. Plačiau žr. D. Herles, *Das Museum und die Dinge*. Frankfurt M. New York, 1996, S. 120.

⁴⁴ Wiederherstellung des untersten Sitzstufenranges des Jüngereren Szenischen Theaters // *Das römische Theater von Augst – Sanierungsprojekt*. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetė: <<http://www.baselland.ch/docs/kultur/augustaraurica/theater/sanierung.htm>>.

brėžti šių galerijų dirbtinumą. Antikinė erdvė yra vaizduojama kaip kabančio medžio ansamblis⁴⁵.

Tad minėti pavyzdžiai konkretizuoja teoretikų teiginius, jog architektūra turi atspindėti nūdienos santykį su istorija, jog akivaizdžiai viena nuo kitos atsietas dabartis ir praeitis – materialus autentas ir atkūrimas – turi pabrėžti šiandieninių miesto ar gyvenvietės architektūrinės raidos istoriškumą.

Lietuviškieji atkūrimo analogai: Žemutinės pilies Arsenalas, Biržų pilies rūmų arkada, Trakų salos pilis, Radvilų rūmų vakarinis paviljonas, Raudondvario pilies bokštas ir pan.⁴⁶ Mūsų paminklosaugoje tokių pavyzdžių esama, bet jų nedaug, palyginus su restauruotais objektais (grynojo atkūrimo pavyzdys – 1990 m. Vilniaus universiteto Astronominės observatorijos rytinis bokštas, kuris visgi rėmėsi gausiais duomenimis). Pastatų atkūrimą lydėjusi diskusija ir praktinių sprendimų paieška skatino gilesnį kultūros paveldo pažinimą.

3.4. Sociokultūrinės antropologijos kontekstai

Vienas iš esminių bendrosios, ypač taikomosios, antropologijos teorinių pagrindų yra holistinis požiūris į žmogaus kultūrą⁴⁷. Holistinė samprata siekia atkurti visuminius ryšius, egzistavusius tarp daiktų ir reiškinių. Akcentuojami sociokultūrinių sistemų dalių tarpusavio ryšiai, visos sistemos ir jos dalių santykiai. Kultūra laikoma *ne daiktų ir veiksmų kolekcija*, o dinamišku, atsinaujinančiu, nesibaigiančiu veiklos tinklu. Kultūra šio mokslo požiūriu yra visa tai, ką kiekvienas žmogus įgyja gyvendamas, bendraudamas, kurdamas erdvėje ir laike. Ji nėra „užkonservuota“ praeitis, bet gyva, dinamiška. Tad holistinė samprata akcentuoja ne istorinį paminklą, bet „dalyvavimo istorijoje“ svarbą, kai į šį procesą yra įtraukiamos visos joslės: regėjimas, klausa, lytėjimas, uoslė, skonis.

Antra esminė antropologijos nuostata teigia, kad kultūra nėra vien išskirtinių žmonių įgūdžiai, pomėgiai, interesai. Tai visų visuomenės narių kultūra. Sociokultūrinė antropologija neigia priešpriešą tarp „aukštosios“ ir „žemosios“ kultūros. Tai ypač svarbu VR atkūrimo kontekste. Antropologijos teorijos požiūriu keliamas klausimas: ar prasminga atkurti „valdovų kultūrą“ demokratinėje visuomenėje, kai lietuvių savimonėje egzistuoja gili takoskyra tarp elitinės kultūros ir masių kultūros?

⁴⁵ J.-P. Petit, Archeologinio paveldo kaimo vietovėje, Saro–Lotaringijos (Prancūzijos ir Vokietijos) pasienio zonoje, saugojimas ir sutvarkymas // Demokratizacijos procesų įtaka kultūros vertybių apsaugai kaimo vietovėje Vidurio Rytų Europoje (sud. R. Balza, B. Salatkienė). Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus I-kla, 2001, p. 64–65.

⁴⁶ Pavyzdžiui, tada būta daug skeptikų, maniusių, jog nederėtų atstatyti Biržų pilį ir Vilniaus Žemutinės pilies arsenalą. Specialistų kontrargumentas – labai mažai beturime paminklų, kuriuos būtų galima atstatyti ir pritaikyti šiandienos poreikiams. Didesnis nusikaltimas būtų palikti sienas ir laukti, kol jos sugrius.

⁴⁷ Plačiau žr. M. Harris, Kultūrinė antropologija. Vilnius: Tvermė, 1998; Anthropology Today. An Encyclopedic Inventory (ed. by A. L. Kroeber). Chicago: University of Chicago Press, 1953; A. Podolefsky, Applying Anthropology. An Introductory Reader. London: Mayfield publishing, 1996; J. Spradley, Anthropology. The Cultural Perspective. Illinois: Waveland Press, 1989.

Kaip vienas iš holistinės idėjos realizavimo pavyzdžių paveldo pritaikymo praktikoje galėtų būti atkasta ir atstatyta XVII amžiaus jėzuitų gyvenvietė *Sainte Marie among the Hurons* Ontario provincijoje, Kanadoje⁴⁸. Čia yra atkuriami santykiai tarp daiktų ir jų panaudojimo tinklo, todėl lankytojas tampa ne tik buvusios sistemos stebėtojas, bet ir dalyvis. Atvykęs į ši „muziejų“ lankytojas visų pirma patenka į auditoriją, kur valandos trukmės filmas pristato jėzuitų misijos įkūrimo aplinkybes plačiame pirmutinių europiečių ir vietinių gyventojų aborigenų santykių kontekste. Po šio didaktinio įvado ekranas tampa durimis, pro kurias įžengia jėzuitas aktorius ir lankytojus iš salės išsiveda į 1639 metų jėzuitų misijos „gyvenimą“: kalvėje plakama geležis, virtuvėje garuoja stirniena, dirbtuvėje žiedžiamas puodas, darželyje žydi vaistažolės ir prieskoniai, bažnytėlėje tvyro žvakių vaško kvapas, statinių aptvertoje kaimelio aikštėje vietiniai gyventojai stato kanoją iš beržo tošies⁴⁹. Apvaikščiojęs visą gyvenvietę, susipažinęs su jos gyventojais, lankytojas patenka į tradicinį muziejų, kur eksponuojami archeologiniai radiniai bei XVII amžiaus prancūzų ir vietinių gyventojų daiktai, kurie po gyvenvietės praeities sudabartinimo įgyja jausminę reikšmę (panašiai veikia Holokausto muziejus Vašingtone: pastatytas autentiškas galvijų vagonas, per kurį kiekvienas lankytojas turi pereiti ir visus sekančius eksponatus matyti jo kontekste). Šalia muziejaus yra įrengtas restoranas, siūlantis platų meniu: čia gaminami ir prancūzų kolonijos, ir vietos gyventojų patiekalai. Panašiais holistiniais principais vadovaujamosi šio netradicinio muziejaus edukacinėse programose, kur, pavyzdžiui, mokiniai žiedžia puodus ar pasidaro rašymo priemonės iš žąsies plunksnos, rašo laiškus Europos protėviams. Yra sudaromos galimybės apsigyventi kaimelyje XVII amžiaus sąlygomis. Šios edukacinės programos primena antropologinius-archeologinius bandymus Anglijoje, Amerikoje bei Danijoje atkurti buvusių kultūrų gyvenimo būdą, kur šiuolaikiniai studentai „nusikelia“ į praeitį ir ten išgyvena ištisus metus dirbtinėse bendruomenėse. Šių bandymų tikslas nėra atkurti tai, kas neatkurama, bet tiesiog pajusti archeologiškai-antropologiškai pagrįstos visos sistemos ir jos dalių santykius. Toks pajutimas iš esmės skiriasi nuo tradicinio muziejaus daiktų elitinio, estetinio, eklektinio pajutimo.

⁴⁸ Sainte Marie among the Hurons. 2000. [žiūrėta 2002-04-09].
Internete: <<http://www.saintemariamongthehurons.on.ca>>.

⁴⁹ Reikia pažymėti, kad holistiniai principai realizuojami ir Lietuvoje. Kaip vienas ryškiausių pavyzdžių paminėtina Kernavės muziejaus edukacinė programa „Gyvosios archeologijos“ dienos, rengiamos Mindaugo karūnavimo šventės proga. Čia realizuojamos eksperimentinės archeologijos idėjos: remiantis išlikusių artefaktų technologijomis mėginama atkurti senuosius amatus ir tokiu būdu šiandienos žmogų siekiama ne tik priartinti prie archeologijos, istorijos, antropologijos žinių, bet jų (žmonių) vaizdiniais ir mintims atverti tokias dimensijas, kurios negali būti atrandamos vien dabarties patirtyje.

4. ATKŪRIMO KONCEPCIJOS BŪKLĖ IR GALIMI POSLINKIAI

Diskusija visuomenėje dėl VR atstatymo liudija, jog VR istorija yra integrali lietuvių istorinės sąmonės struktūros dalis. Tai aktualizuojama, iš šiandienos perspektyvų vertinama praeitis, siekiant su ja identifikuotis. Įvertinant VR, kaip šiaandienai prasmingos praeities (t. y. „gyvos“ praeities) paminklą, svarbu juos suvokti ne vien siaurai, kaip politinės, mokslinės ar estetiškos kultūros dalį, bet plačiau – kaip istorinės kultūros dalį. Žvelgiant iš istorinės kultūros teorijos perspektyvos VR atkūrimas yra vertintinas kaip praeities paieškų dabartyje rezultatas, kaip mūsų pačių rekonstrukcinės istorinės sąmonės eksponatas. Iš to išplaukia, kad negalima atskirti VR atkūrimo koncepcijos nuo paskirties koncepcijos – eksterjerai, interjerai, objektai ir kitos informacijos priemonės sudaro vieną *medijos mazgą*, t. y. informacijos priemonių kombinaciją, kur visi elementai neša tam tikrą informacinį krūvį apie mūsų istorinę sąmonę.

Paveldosaugine prasme VR problemiškas susijęs su dichotomija tarp autentiškos pastato dalies, kaip istorijos produkto, ir atkurtinos dalies, kaip dabarties istorinės sąmonės konstrukto. Šiuolaikinė paveldo samprata, siūlanti aktyviai, bet atsargiai ir korektiškai naudotis kultūros vertybėmis, leistų išspręsti autentiškų dalių VR trūkumo problemą.

Sociokultūrinė antropologija, kaip ir minėtos teorijos, akcentuoja aktyvų santykį su istorija, tačiau šis aktyvumas suprantamas plačiau. Antropologiniu požiūriu VR atveju būtina ne vien rekonstruoti pastatą, bet ir mėginti atkurti egzistavusius sociokultūrinius ryšius, akcentuoti dalyvavimo istorijoje momentą, kai į praeities kultūros pažinimo procesą yra įtraukiami visi pojūčiai. Tokiu atveju atkuriant pastatą privalu atsižvelgti į būsimą jo paskirtį.

Taigi istorinės kultūros teorija, šiuolaikinė paveldo samprata, antropologijos teorijos, kuriose pabrėžiamas nuo dabarties priklausantis santykis su praeimi, neleidžia atskirti VR paskirties bendriausia prasme nuo VR paskirties kaip konkretaus pritaikymo⁵⁰.

⁵⁰ Tokios pat nuomonės laikosi Herbas Stovelas. Žr. H. Stovel, Istorinio kostiumo nepakanka..., p. 8.

5. PASKIRTIES KONCEPCIJA IR NAUJOS IDĖJOS LIETUVOJE

5.1. Paskirties samprata LR Vyriausybės ir Valdovų rūmų projektuotojų dokumentuose

5.1.1. Istorinės kultūros centro idėja

LR Vyriausybės patvirtintoje *Koncepcijoje* iškeliami VR kaip *istorinės kultūros centro* idėja, kuri, atsižvelgiant į Vakarų moksliniuose ir visuomeniniuose diskursuose bei šiuolaikinėje paveldosaugos praktikoje vyraujančias tendencijas, yra itin sveikintina. *Koncepcijoje* teigiama, kad „Valdovų rūmai turi tapti istoriniu kultūros centru, kur bus siekiama pristatyti šiuolaikinei visuomenei senosios Lietuvos valstybės kultūros vertybes“⁵¹. Keista, kodėl apsiribojama tik senosios Lietuvos valstybės (ir tik valstybės) reprezentavimu, juk valstybė nemirė su LDK, jai ir dabar numatoma atstovauti VR, rengiant „tarptautinius priėmimus, valstybinių švenčių iškilmes, apdovanojimų įteikimus“ (*Koncepcijos* 10.1 punktas) ir pan.?

5.1.2. „Indukciniai“, eklektiniai ir kiti sprendimai bei politinės problemos

Problemas išvelgiame kai kuriuose siūlomuose VR paskirties sprendimuose, kuriuos galėtume pavadinti „indukciniais“, t. y. nulemtais disponavimo tam tikrais eksponatais⁵². Tai Katedros lobyno eksponavimo VR patalpose problema (*Koncepcijos* 10 punktas). Pasaulio muzeologinėje praktikoje yra priimta rinkinius saugoti ir eksponuoti ten, kur jie susiformavo. Manome, jog Katedros lobyno (būtent nuo Katedros kilo ir jo pavadinimas) eksponavimo vieta yra Vilniaus katedroje⁵³.

Nepagrįstas atrodo ir kai kurių VR patalpų skyrimas Pasaulio lietuvių bendruomenės tarybos veiklai (*Koncepcijos* 10 punktas), kuri niekaip nesisieja su VR, kaip istorinės kultūros centro, idėja.

Vertinant *Koncepciją* antropologiniu-holistiniu požiūriu išryškėja jos eklektizmas (Pasaulio lietuvių bendruomenei patalpos išskirtos, o Lietuvos bajorams – ne), elitiškumas (sakralinio lobyno blizgesys yra, rūmų arklidžių kvapo nėra), konservacinė tendencija (muziejinė zona yra, o barokinės kulinarijos nėra) ir nenuoseklumas (kadangi pirmieji valstybės asmenys jau turi savo rūmus, kam reikalinga reprezen-

⁵¹ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija..., p. 22–25.

⁵² Michael Fehr, analizuodamas muziejaus struktūrą, įveda indukcinį principą. Jis matomas tais atvejais, kai tam tikro muziejaus teorija išsirutulioja kaip muziejinių rinkinių interpretavimo pasekmė. M. Fehr, *Aufklä-rung oder Verklärung // Geschichte sehen. Beiträge zur Ästhetik historischer Museen* (Hg. J. Rüsen, W. Ernst, H. T. Grütter). Pffaffenweiler, 1988, S. 112.

⁵³ Galbūt techniškai ir konceptualiai būtų priimtinas Valdovų rūmų autentiškos dalies ir Vilniaus katedros rūsių sujungimas? Tai padėtų išspręsti turistų srautų reguliavimo problemą netrukdam Katedros sakralinei funkcijai.

tacinė zona VR?). Tad VR paskirties *Koncepcija* atspindi neholistinę, nesisteminę kultūros sampratą bei nešiuolaikinę atkuriamo objekto paskirties viziją.

5.1.3. Zonavimo idėjos ir jų sprendimo problemos

Koncepcijos 10 punkte teigiama, kad „Atkurtuose Valdovų rūmuose numatoma įrengti valstybės reprezentacijos, muziejinę ekspozicijų, švietėjiškųjų kultūros renginių, istorinę švietėjiškąją zonas“⁵⁴. Dokumente, konkretizuojant objekto polifunkciškumą (*Koncepcijos* 10.1–10.4 punktai), visos panaudos galimybės dažnai suplakamos į krūvą, tiesiog dengia viena kitą: valstybės reprezentacijos zona persidengia su muziejine ekspozicija, o kultūrinių švietėjiškųjų renginių zona – su istorine švietėjiška. Lieka nebeaišku, kaip tai galėtų atrodyti tikrovėje.

Koncepcijoje deklaruojamos zonavimo idėjos buvo įkūnytos VR projektuotojų *Funkciniuose siūlymuose projektavimo užduoties papildymui*⁵⁵. Tačiau kartais neaišku, kas VR patalpų eksplikacijose slepiasi po daugybe panašių žodžių junginių, nusakančių patalpų paskirtį. Koks santykis tarp *istorinės ekspozicijos, ekspozicinės informacinės zonos, polifunkcinės parodinės salės, polifunkcinės muziejaus salės*? Koks santykis tarp *informacinio centro patalpos ir kompiuterinės informacijos zonos* (žr. 1 lentelę)?

Koncepcijoje numatomas statinio polifunkciškumas reikalautų atsižvelgti į visų juo suinteresuotų grupių interesus. Tokias stambiausias grupes sudarytų:

- 1) valstybės atstovai politikai ir jų kolegos iš užsienio (objekto tikslas – valstybės reprezentacija);
- 2) plačioji visuomenė (kultūrinė, švietėjiška funkcijos);
- 3) kultūros paveldo, plačiąja prasme, specialistai (statinio ir lankytojų aptarnavimas, mokslinis tiriamasis darbas, vertybių apsauga).

Ar galima „neskausmingai“ suderinti visų jų interesus? Atsižvelgiant į buvusią šio pastato paskirtį ir deramai pateikiant jo istoriją nederėtų užmiršti, kad šis statinys bus skirtas naudotis dabarties ir ateities žmonėms, tad praeitis neturėtų mūsų uždaryti savyje, o privalėtų būti integruota į dabarties gyvenimą ir tarnauti dabarties poreikiams. Atidžiau pažvelgus, susidaro įspūdis, kad konfliktai, deja, čia neišvengiami.

VR turėtų atlikti tiek savo ankstesnę, istorinę, funkciją, tiek dalinai pavaduoti kitus reikšmingiausias valstybės pastatus, ypač LR Prezidentūrą. Ši paskirtis reikalautų ir specifinių sąlygų tenkinimo – ypatingos apsaugos, lankytojų priėmimo prie kai kurių patalpų apribojimo. VR interjerai ir muziejiniai eksponatai šiuo atveju irgi turėtų būti orientuoti į valstybės reprezentaciją, tarnauti iliustracija valstybingumo raidos idėjai. Lankytojų ribojimas ir eksponatų specifinė paskirtis neleistų išsiskleisti šiuolaikinės muzeologijos principams, tenkintųsi jos tipišku, „modernistiniu“ pavidalu ir samprata. Eksponatai – iliustracijos būtų skirti valstybės galiai pabrėžti ir mažai tiktų šiuolaikinėms istorijos didaktikos reikmėms. O ka-

⁵⁴ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija..., p. 22–25.

⁵⁵ Statinio architektūra. Funkciniai siūlymai...

1 lentelė

Sąvokos LR Vyriausybės patvirtintoje LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijoje	Sąvokos VR projektuotojų parengtuose Funkciniuose siūlymuose projektavimo užduoties papildymui
1. Valstybės reprezentacijos zona	Svečių delegacijos salė (3 a.) Didžioji reprezentacinė iškilnių salė (Sosto salė (3 a.)) Delegacijos salė (3 a.) Priėmimų salė (3 a.) Vestibiulis (3 a.) Delegacijų kambarys (3 a.)
2. Muziejinė ekspozicijos zona	Archeologinės ekspozicijos zona (rūsysis) <i>Polifunkcinė parodinė salė (rūsysis)*</i> Įvadinė VR ir jų atkūrimo raidos ekspozicija (1 a.) <i>Ekspozicinė informacinė zona (1 a.)</i> <i>Polifunkcinė muziejaus salė (2 a.)</i> Lobyno ekspozicijų salė (2, 3 a.) <i>Istorinė ekspozicija (3 a.)</i> Keičiamų parodų salė (pastogė)
3. Kultūrinių švietėjiškų renginių zona	38 vietų renginių zona (rūsysis) Kino salė (rūsysis) 200–250 vietų salė (2 a.) Avansalė (2 a.)
4. Istorinė švietėjiška zona	Pasaulio lietuvių bendruomenės auditorija (2 a.) <i>Informacinio centro patalpa (2 a.)</i> <i>Kompiuterinės informacijos zona (3, 4 a.)</i> Auditorija (3 a.)
a. – aukštas * Kursyvu pažymėtos neaiškios sąvokos	

dangi dėl šios galios pagrindai kyla abejonių, VR interjerų prabanga akivaizdžiai disonuoja su realiu pragyvenimo lygiu ir keltų „nuogo karaliaus“ asociacijų. Kita bėda, kad išimtinis dėmesys valstybės reprezentacijai ir neišvengiamas masinio priėjimo ribojimas vienoje iš pastato dalių (korpusų) dar labiau didintų atotrūkį tarp politinio elito ir socio, tuo sukeldamas pastarojo pasipiktinimą ir anaipol neprisidėdamas prie atviros, pilietinės visuomenės ugdymo. Taip valstybės reprezentantai, kaip šių rūmų atkūrimo iniciatoriai ir finansuotojai, tik pabrėžtu, kad jie, o ne mokesčių mokėtojai, yra tikrieji objekto šeimininkai.

5.2. Valdovų rūmų paskirties idėjos akademinėje visuomenėje

Vykusioje diskusijoje dėl VR atkūrimo jo šalininkai pateikdavo kai kurių būsimą pastatą paskirties idėjų. Žiniasklaidoje pasigirdavo balsų, pasisakančių už VR kaip LR prezidento rezidenciją, tačiau akademinė Lietuvos bendruomenė mielė VR muziejinę ar kultūros centro paskirtis. Prof. Mečislovas Jučas spaudoje išsakė nuomonę, jog VR turi puošti portretai, vaizduojantys Lietuvos didžiuosius kunigaikščius bei Lietuvos patriotus, ir kiti muziejiniai relikvai. Anot istoriko, „priešingu atveju bet kokie rūmai toje vietoje yra nereikalingi“⁵⁶. Vytautas Urbanavičius siūlė pirmame atstatytų rūmų aukšte eksponuoti autentiškus mūrus, antrasis ir trečiasis aukštas turėtų būti atstatyti „stengiantis kiek galima tiksliau atkurti ten buvusių patalpų tūrius ir laiko dvasią atitinkantį interjerą“⁵⁷. Jo nuomone, antrasis aukštas turėtų atspindėti gotikos, trečiasis – renesanso bei manierizmo stilius. V. Urbanavičius teigė, kad dalį patalpų galima pritaikyti reprezentacijai.

*Lietuvos dailės muziejaus parengtos Lietuvos valdovų rūmų pritaikymo projekto gairės*⁵⁸

Būsimo muziejaus koncepcija nėra visiškai aiški nei muziejaus tipologijos, nei turinio atžvilgiu.

Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairėse nėra nurodomas muziejaus tipas⁵⁹. Prielaidą, kad būsimas muziejus *labiau* priskirtinas dailės nei istorijos muziejaus tipui, galima daryti ne tik pagal nurodytus ekspozicijų tikslus⁶⁰, atskirų ekspozicijų temų vyravimą. Projekte minint meno istorijos ekspozicijas labiau akcentuojamas autentiškų dailės kūrinių, kaip kultūrinių vertybių, demonstravimas, pabrėžiama jų meninė, o ne dokumentinė istorinė vertė. Iš Lietuvos dailės muziejaus projekto aiškėja, jog daugumą būsimųjų ekspozicijų būtų galima priskirti tradiciniam *izoliuotosios* ekspozicijos tipui. Tokioje ekspozicijoje pavieniai objektai (šiuo atveju dailės istorijos) yra pateikiami atsietai nuo istorinio konteksto, o tai veda prie jų izoliacijos. Vakarų muzeologijoje tokiam ekspozicijos

⁵⁶ M. Jučas, Dėl Vilniaus Žemutinės pilies rūmų atstatymo // Lietuvos aidas. 1999-01-20, nr. 12, p. 5.

⁵⁷ V. Urbanavičius, Lietuvos Valdovų rūmai – praeitis ir ateitis // Gimtasis kraštas. 1992-01-03, nr. 1 (1294), p. 5.

⁵⁸ R. Budrys, Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetė: <http://ldmuziejus.mch.mii.lt/Svietimas/Pritaikymo_gaires3.htm>.

⁵⁹ Remiantis Vakarų muzeologų veikalais, muziejus galima skirstyti į tokius tipus: istorijos, archeologijos, antropologijos, etnografijos, gamtos, mokslo ir technikos, meno (dailės, architektūros, teatro, muzikos, kino meno ir t. t.), memorialinius.

⁶⁰ Projekto gairėse nurodyti ekspozicijų tikslai:

- 1) europinės architektūros Lietuvoje svarbiausių stilių raidos pristatymas – archeologinė ekspozicija;
- 2) Valdovų rūmų trijų stilistinių laikotarpių atspindėjimas – trijų salių interjerai;
- 3) rūmų architektūrinės raidos istorija – rūmų statybos ir jų rekonstrukcijų ekspozicijos;
- 4) LDK teritorijos raida, valstybingumo atributiką bei Lietuvos valdovų, žymiausių LDK valstybininkų veiklą bei nuopelnus pristatanti ekspozicija;
- 5) Vilniaus katedros kaip pagrindinės valstybės šventovės istorinio ir meninio palikimo atspindėjimas.

navimo būdai priešpriešinamas kitoks autentiškų objektų demonstravimas, kai pateikiamos individualios bei visuomeninės jų atsiradimo sąlygos ir pasekmės, yra rekonstruojami istorinių realijų ryšiai⁶¹.

Ekspozicijų skirstymas nėra nuoseklus. Vienos yra įvardijamos pagal eksponatų pobūdį, kurių kai kurie apibūdinimai remiasi siaura moksline specializacija (pavyzdžiui, bažnytinė taikomoji dailė); kitos – pagal rinkinius (Vilniaus katedros lobynas, Vilniaus vyskupų ordinarų portretų kolekcija); trečios – pagal temas (LDK valstybingumo ženklai, VR stilistiniai laikotarpiai, rūmų architektūrinės raidos istorija ir t. t.). Susidaro įspūdis, kad ekspozicijų pobūdis yra labiau nulemtas tam tikrų eksponatų disponavimo (*indukcinis principas*⁶²), o ne tam tikros muziejaus koncepcijos, kai ekspozicija sudaroma turint aiškia muziejaus idėją.

Projekto gairėse pažymima, kad dalis patalpų turi būti skirta kilnojamosioms parodoms, administracijai, klasikinio teatro, operos, šokio ir muzikos salei, kuriose būtų įgyvendinami senųjų menų projektai bei rengiamos edukacinės programos⁶³.

Kyla klausimas: ar Vilniaus centre reikalingas dar vienas dailės (su kai kuriais nukrypimais į istoriją) muziejus, kurio ekspozicijų temų formuluotės nėra intriguojančios, kuris nepasižymi atraktyvumu ir neatsižvelgia į nūdienos Vakarų muzeologinę mintį bei muziejininkystės patirtis?

*Kazio Almeno svarstymai Valdovų rūmų pritaikymo tema*⁶⁴

Šie svarstymai nepretenduoja į išsamią paskirties koncepciją. Siūloma VR kaip fizinių ir informacinių *vartų* idėja: „(...) svarbiausioji VR muziejinė paskirtis būtų tarnauti kaip „vartai“, kaip savotiškas įvadas jau egzistuojančiam muziejų kompleksui“. VR turėtų tapti vieta, paskatinančia aplankyti keturis pilies teritorijoje veikiančius muziejus, kurie didelio populiarumo nesulaukia. Svarstymų autorius pripažįsta, kad tai įmanoma tik atnaujinus muziejų ekspozicijas, kurių kai kurios nepakitusios nuo sovietinių laikų. Tad VR turi tapti priemone pritraukti lankytojus į kitus muziejus, kurių koncepcijos ir ekspozicijos neatitinka šiuolaikinių muzeologijos principų.

Salių stilizacijose siūloma teikti pirmenybę gotikai ir renesansui, barokas turėtų susilaukti mažesnio dėmesio. Argumentas – Europoje valdovų rūmuose vyrauja rokoko stilius. Tačiau VR interjerų kol kas niekas ir nesūlė stilizuoti rokoko stiliumi.

K. Almenas siūlo nebandyti erdves užpildyti autentiškais objektais, o pasiūlyti muliažą, filmo ir videovaizdus.

⁶¹ Muzeologai pabrėžia, jog meno istorijos objektai labiau nei kiti istoriniai objektai yra prezentuojami atsietai nuo istorinio konteksto. Jie pateikiami žiūrovui kaip estetinio žiūrėjimo objektai. Atrodo, kad tokio reprezentavimo pavojus gresia ir daugumai Valdovų rūmų ekspozicijų. Plačiau žr. D. Herles, *Das Museum...*, S. 61–62.

⁶² M. Fehr, *Aufklä-rung oder Verklärung...*, S. 112.

⁶³ Reikia pridurti, kad Lietuvos dailės muziejaus parengtos Valdovų rūmų pritaikymo idėjos šio muziejaus darbuotojų ne kartą buvo pristatomos plačiajai visuomenei spaudoje, Lietuvos televizijos laidoje „Vizijos ir tikrovė“, kompaktiniame diske „Atstatykime Lietuvos Valdovų rūmus“.

⁶⁴ K. Almenas, *Svarstymai Valdovų rūmų pritaikymo tema* [Rankraštis].

*Statinio architektūra. Funkciniai siūlymai projektavimo užduoties papildymui*⁶⁵

VR projektuotojų parengtose patalpų eksplikacijose kai kur nurodomi eksponuoti objektai, eksponatų tipai ar ekspozicijų tematika:

- 1) rūšio patalpų eksplikacijoje – archeologinė ekspozicija;
- 2) pirmo aukšto patalpų eksplikacijoje – įvadinė VR ir jų atkūrimo raidos ekspozicija, pagerbianti fundatorius ir rėmėjus;
- 3) antro aukšto patalpų eksplikacijoje – polifunkcinė muziejaus salė, konkretizuojama kaip vėliavų salė, numatoma Lobyno ekspozicijų salė. Visose antro aukšto polifunkcinėse muziejaus salėse siūloma istorinė muziejinė ekspozicija, respektuojanti LDK laikotarpį (valdovai, genealogija, heraldika, vėliavos, karyba, apdovanojimai, pinigai, žemėlapiai, statutai, didikai, bajorija ir pan.);
- 4) trečio aukšto patalpų eksplikacijoje, valstybės reprezentacinėje zonoje, – XVI–XVIII a. LDK respektuojanti muziejinė ekspozicija, lobyno ekspozicijų salė.

6. ŠIUOLAIKINĖS VAKARŲ MUZEOLOGIJOS KONCEPTAI IR JŲ REALIZAVIMO PAVYZDŽIAI

Šiuolaikinėje Vakarų muzeologinėje literatūroje išskiriami šie muziejaus funkcionavimo principai⁶⁶:

1. Klientų aptarnavimo įvairovė:
 - 1.1. pasiūlyti platų temų meniu;
 - 1.2. pasiūlyti įvairialypį temų traktavimą;
 - 1.3. siūlyti tikslinį aptarnavimą, orientuotą į skirtingas lankytojų grupes.
2. Muziejaus politikos įvairovė:
 - 2.1. socialinių ir kultūrinių fenomenų bei konceptų analizė;
 - 2.2. socialinio ir kultūrinio suartėjimo siekis.
3. Bendrieji siekiai:
 - 3.1. įveikti visuomenėje vyraujančius stereotipus;
 - 3.2. realizuoti projektus kartu su grupe – siužetu;
 - 3.3. suteikti žodį tiems, apie kuriuos kalbama;
 - 3.4. tapti simboline socialinio ir kultūrinio pripažinimo vieta.

Iš šių muziejaus funkcionavimo šiuolaikinėje visuomenėje principų plaukia galimi VR, kaip istorinės kultūros centro, sprendimai:

⁶⁵ Statinio architektūra. Funkciniai siūlymai...

⁶⁶ R. Arpin, *La revolution tranquille des musées // Les musées en mouvement. Nouvelles conceptions, nouveaux publics* (Belgique, Canada) (ed. par S. Jaumain). Bruxelles: Éditions l'Université de Bruxelles, 2000, p. 15.

6.1. Orientacija ne tiek į objektus, kiek į subjektus

Istorinės kultūros centrai nepakanka tradicinių muziejaus funkcijų: rinkti, saugoti, tirti, eksponuoti (muziejaus kaip archyvo paradigma)⁶⁷. Šiuo požiūriu galima šiek tiek išplėtoti *Koncepcijos* 9 punktą – VR turi tapti istorinės kultūros centru, siekiančiu kultūros vertybių pristatymu aktyvinti istorinę sąmonę. Įvardijus VR kaip istorinės kultūros centrą, ne pats paveldo pristatymas savaime yra vertingas, o jo poveikis žmonių sąmonei. Tad šiek tiek keičiasi vertybinis akcentas – muziejus tampa orientuotas ne tiek į objektus, kiek į subjektus, t. y. adresatą.

Į adresatą orientuotas muziejinis pateikimas neapsiriboja vien profesiniu aiškinimu, siekiant populiarinti tyrimų rezultatus, gausinti žinias, o labiau atsižvelgia į šiandienos visuomenės poreikius ir lūkesčius. Suderinamumas tarp mokslinių interesų ir atsižvelgimo į publikos poreikius sunkiai įgyvendinamas, be to, nerealizuotina istorinės kultūros centro idėja.

Už orientaciją ne į objektus, bet subjektus buvo pasisakyta svarstymų dėl Berlyno miesto rūmų paskirties metu. Teigta, kad tai turėtų būti atviri visuomenei, o ne uždari rūmai, didžiųjų asmenybių, bet ne jų rašomųjų stalų rūmai, prezentacijos, bet ne sandėlio rūmai, ypatingos dvasios, bet ne eksponatų rūmai⁶⁸.

6.2. Kultūros centras visai šeimai

Vakarų šalių patirtis rodo, kad kūrybiškai naudojant šiuolaikinės istorinės didaktikos principus ir metodus galima pasiekti, kad paveldo objekte įgyjama informacija taptų prieinama ir atraktyvi kiekvienam ne specialistui, o ypač vaikams (muziejus kaip spektaklis). Dažniausiai ne tradiciniai gidai, o audiovizualinės priemonės, trimačiai ir/ar virtualūs maketai, animavimas, inscenizacijos, šiuolaikinių technologijų naudojimas, žaidimai vaikams (kaip, tarkim, „nupiešk ar pastatyk Valdovų rūmus“ iš tam skirtų kaladėlių ar dėlionių) gali labiau sustiprinti vizualiai nepatrauklių autentiškų dalių daromą įspūdį, per dalyvavimą ir žaidimą pasiekiant neformaliosios paveldo edukacijos efektą⁶⁹. Seniai tyrimais įrodyta, kad tokių kultūros įstaigų kaip muziejus, paveldo objektas ar teminis parkas lankytojai pageidauja ne tik (dažnai net ne tiek) būti mokomi, gauti žinių, kiek trokšta įgyti naujų įspūdžių, patirti pramogų, patenkinti savo tyrinėjimų ir atradimų poreikį. Tarsi žaidžiant įgytos žinios priimamos daug lengviau, be pasipriešinimo, nesijaučiant kaip nuobodžioje istorijos pamokoje – formaliosios edukacijos vietoje⁷⁰.

⁶⁷ S. Trilupaitytė, Šiuolaikinio muziejaus retorikos: tarp archyvo ir spektaklio // *Krantai*. 2000, nr. 2, p. 19.

⁶⁸ H. Volker, *Entwicklungschancen des Schlossplatzareals // Internationale Expertenkommission „Historische Mitte Berlin“*. Materialien..., S. 38.

⁶⁹ D. Light, *Heritage as Informal Education // Heritage, Tourism and Society...*, p. 117–145.

⁷⁰ Ten pat, p. 117; taip pat žr. *Le patrimoine culturel et sa pédagogie: un facteur de tolerance, de civisme et d'intégration sociale*. Strasbourg: Éditions du Conseil de l'Europe, 1998.

Diskusijose dėl būsimų Berlyno miesto rūmų paskirties buvo pasisakyta už neeuropinių kultūrų centrą, kurio idėja – „pasaulio patyrimas“. Lankytojas čia turi pasijusti kaip žiūrintysis, tiriantysis, keliaujantysis. Tai turi būti atviros diskusijos, bendravimo ir mokymosi vieta. Tam būtinos skaityklos, muziejaus parduotuvės, knygynai, įvairi gastronomija, reprezentuojanti įvairių kontinentų kulinariją paveldą. Visa tai suteiktų būsimiems Berlyno rūmams atraktyvių kultūros namų pobūdį. Kadangi siūloma rūmuose pasaulio kultūras pristatyti ne tik muziejaus, bet ir gastronomijos bei kultūrinės programos, apimančios kino, muzikos, šokio, teatro renginius, pagalba, todėl centras turėtų veikti iki vėlyvo vakaro, t. y. ilgiau už įprastą muziejaus darbo laiką⁷¹.

6.3. Integruotas muziejus

Istorinės kultūros centre siūloma atsisakyti muziejaus grynumo, homogeniškumo principo ir pateikiama „integruoto muziejaus“ (Integriertes Museum) koncepcija⁷². Tai muziejus, savo rinkiniais ir ekspozicijomis besiorientuojantis ne į vieną mokslinę sritį (archeologiją, istoriją, antropologiją, menotyrą ir t. t.), bet nutiesiantis tiltus tarp jų. Integruotame muziejuje turi būti susietos įvairios gyvenimo ir kultūros sritys. Tokiame muziejuje kaip pagrindinė tema iškelta aktuali *problema*, kuri konkretizuojama per *mediją* ir pateikiama iš įvairių perspektyvų (daugiaperspektyvumas)⁷³.

Už integruoto muziejaus rekonstruotuose Berlyno miesto rūmuose sampratą pasisakė ir tarptautinė ekspertų komisija. Būsimas muziejus turi pristatyti neeuropines pasaulio kultūras. Tokios muziejaus temos aktualumas grindžiamas toliau nurodytais argumentais:

a) globalizacijos, paviršutiniškos informacijos srauto, vis spartėjančio gyvenimo ritmo viena iš pasekmių – skirtingų gyvenimo būdų niveliacija. Būtina atskleisti pasaulio kultūrų unikalumą;

b) neeuropinės kultūros dažniausiai vertinamos europocentristiškai. Toks požiūris į kultūrą turi būti pakeistas į lygiavertį pasaulio meno ir kultūrų traktavimą.

Pateiksime kai kuriuos teminius būsimą muziejaus akcentus, liudijančius įvairių mokslo šakų (gamtos, socialinių, humanitarinių mokslų) bendradarbiavimą:

Gamta ir kultūra:

- kultūros raida ir jos ekologinės prielaidos;
- kultūros įvairovė ir bendrumas.

⁷¹ P.-K. Schuster, Das Berliner Museumsschloss – eine Freistätte für Kunst und Wissenschaft // Internationale Expertenkommission „Historische Mitte Berlin“. Materialien..., S. 46–51.

⁷² Integruoto muziejaus apibūdinimas pateiktas Diethardo Herleso veikalė „Das Museum und die Dinge“. Plačiau žr. D. Herles, Das Museum..., S. 84.

⁷³ R. Čepaitienė, Šiuolaikinis muziejus turistų žvilgsniu // Kultūros barai. 2002, nr. 5, p. 54–58.

Archeologija – kultūra ir laiko – erdvės dimensija:

- neeuropinių kultūrų rekonstrukcija;
- vadinamųjų aukštųjų kultūrų definicija ir atsiradimas.

Menas:

- estetiniai konceptai neeuropinėse kultūrose;
- menas, visuomenė ir genijus;
- europinės ir neeuropinės įtakos mene.

Čiabuvių ir europiečių susitikimai:

- tai, kas svetima ir sava;
- kolonijinis diskursas; globalizacija (...) ⁷⁴.

6.4. Istorijos „padaromumo“ principas

Šiuolaikinės paveldo vadybos prasme įdomiai, sąžiningai ir nuosekliai pateiktas VR liekanų tyrimų bei rekonstrukcijos etapų vaizdas leistų visuomenei geriau susipažinti ne tik su pačių rūmų raidos istorija, bet ir su tuo, kaip juos tyrę įvairių sričių specialistai išradingai sprendė išskylančias sudėtingiausias problemas, kaip turėdami labai mažai autento ir visai šykščiai papildomų ikonografinių ar istorinių duomenų sugebėjo pasiekti dabartinius VR rekonstrukcijos vaizdo rezultatus. Tai turi būti daroma visiškai sąžiningai ir atvirai, nenuslepiančiam to, ko mes apie šį objektą nežinome, kur remiamės spėjimais ar analogijomis, o kur turime pakankamai duomenų ir esame tikri.

Anksčiau minėtame romėnų miesto muziejuje *Augusta Raurica* (Šveicarija) didelis dėmesys yra teikiamas plačiam romėniško teatro tyrimo rezultatų prezentavimui modeliais ir rekonstrukciniais piešiniais. Tam yra skirta nuolatinė ekspozicija informaciniame paviljone ⁷⁵.

6.5. Holistinis dalyvavimo principas

Šiuolaikinių paveldo vietų kuratoriai stengiasi įvesti lankytojus į istoriją pasitelkę visas jusles. Tokiu būdu lankytojas yra atitraukiamas nuo tradiciniame muziejuje įprasto stiklo lango, pro kurį žiūri į sterilizuotą praeities daiktą, ir veikiamas visokeriopų kryptingų pojūčių, pats tampa istorijos „dalyviu“ ⁷⁶. Tradicinė samprata „aklas į mokyklą, kurčias į muziejų“ keičiasi muziejinėse prezentacijose siekiant panaudoti kuo daugiau juslių ir gebėjimų (kalbą, klausymą, rašymą, skaitymą, piešimą, modeliavimą, dainavimą, vaidybą ir šokį). Ši neformalioji edukacija skatina išradingumą, kūrybiškumą ir kritinį santykį ⁷⁷.

⁷⁴ K.-D. Lehmann, Kunst und Kulturen der Welt in der Mitte Berlins // Internationale Expertenkommission „Historische Mitte Berlin“. Materialien..., S. 18.

⁷⁵ Das römische Theater von Augst – eine Abfolge von drei verschiedenen Bauten. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetė: <<http://www.baselland.ch/docs/kultur/augstaraurica/theater/bauten.htm>>.

⁷⁶ R. Čepaitienė, Šiuolaikinis muziejus..., p. 55.

⁷⁷ M. Allard, Le musée, agent de changement en éducation // Les musées en mouvement..., p. 125.

Paminėti principai bei jų realizavimo pavyzdžiai turėtų atsispindėti ir VR ekspozicijų turiniuose bei temose, muziejaus tiksluose bei muziejininkų intencijose, ekspozicijų formavimo būduose bei priemonėse.

7. KONKREČIOS VALDOVŲ RŪMŲ PASKIRTIES IDĖJOS IR JAS JUNGIANČIYS MODELIAI (PILOTAŽINIAI SIŪLYMAI)

Įvertinę egzistuojančias VR paskirties idėjas, šiuolaikinės Vakarų muzeologijos konceptus bei muziejininkystės pavyzdžius, istorinės kultūros teorijos, socio-kultūrinės antropologijos bei paveldosaugos mintis, manome, jog galima įveikti prieštaravimus bei atrasti bendrus sąlyčio taškus.

Mes išvelgiame toliau nurodytas VR pritaikymo funkcijas:

1. Reprezentacinė, elitinė, muziejinė paskirtis

Galimą konfliktą tarp valstybės atstovų politikų ir plačiosios visuomenės, aptartą skyriuje *Zonavimo idėjos ir jų sprendimo problemos*, įmanoma sušvelninti tik jeigu politikai nepriešpriešins savęs likusiai visuomenės daliai, reikalaudami sau išimtinių teisių šiuo pastatu naudotis. Priešingai, elgiantis išmintingai ir diplomatiškai, būtų galima pasiekti didesnio politikų ir visuomenės suartėjimo, demokratiškesnio jos bendrabūvio.

Siekdami suderinti VR reprezentacinę paskirtį su VR kaip istorinės kultūros centro idėja, matome dvi išeitis:

- 1) valstybės reprezentacijai skirtų patalpų kiekį reikėtų apriboti iki minimumo;
- 2) šiose patalpose rengti tik kelioms svarbiausioms valstybės šventėms skirtas iškilmes.

Valstybės reprezentacijos zonoje esančias ekspozicijas ir renginius jungianti teminė gija būtų **valstybingumo ištakų idėja** (valdovai, genealogija, heraldika ir t. t.).

2. Lietuvos valstybės ir kultūros „vizitinės kortelės“ paskirtis

Plėtojant VR kaip istorinės kultūros centro idėja, įvairius renginius jungianti teminė gija galėtų tapti **šiuolaikinės Lietuvos valstybės ir visuomenės idėja**. Šiuo atveju reikėtų kurti informacinius – pramoginius – edukacinius paslaugų paketų skirtingų kartų, intelektualinio pajėgumo, istorinių ir kultūrinių horizontų grupėms (kino renginiai, spektakliai, istorijos pamokos, bibliotekos, audio-, videotekos ir pan.). Pagrindinis renginiams keliamas reikalavimas – modernių technologijų panaudojimas, pateikiant įvairias Lietuvos kultūros apraiškas.

3. „Gyvosios istorijos“ paskirtis

Šia paskirtimi bus patenkinamas holistinis kultūros prezentavimo principas. Inszenacijų, eksponavimo formų įvairovė, LDK regionų kulinarinio paveldo pri-

statymas bei kitos priemonės leis lankytojui pajusti „dalyvavimo“ istorijoje efektą. Teminiu požiūriu tai tarpinė zona tarp valstybingumo ištakų idėjos bei šiuolaikinės valstybės ir visuomenės idėjos. Manome, kad vyrauti čia turėtų LDK dvaro (ypač VR klestėjimo šimtmečio) istorija.

Paminėti teminiai akcentai leistų atsižvelgti į visos daugiatautės Lietuvos visuomenės bei Lietuvos svečių interesus – juk istorinės kultūros centre teikiami istorijos vaizdiniai turėtų būti artimi ne tik lietuviui. Be to, istorija būtų pateikta ne vien iš politinės istorijos, bet ir kultūros, socialinės istorijos perspektyvų. Manome, kad visi šie trys modeliai gali darniai koegzistuoti.

Konkretizuoti pavienių ekspozicijų temas, ekspozicijų formas, eksponuotinus objektus bei kitas medijas kol kas per anksti. Be to, šiuose svarstymuose, kaip liudija tarptautinės ekspertų komisijos dėl Berlyno miesto rūmų rekonstrukcijos pavyzdys, būtinas įvairių mokslo sričių specialistų, įvairių kultūros bei švietimo įstaigų darbuotojų bendradarbiavimas. Formuojant ekspozicijas reikėtų atsižvelgti į vokiečių muzeologų pateiktą medijų skirstymą į pastovias ir kintančias medijas (konstante Medien, variable Medien)⁷⁸. Pastovios medijos suprantamos kaip nekintanti ekspozicijos sudedamoji dalis, o kintančios medijos gali būti keičiamos priklausomai nuo muziejininkų intencijų bei lankytojų poreikių. Tokia klasifikacija paranki VR akcentuojant istorijos „padaromumo“ principą, kai šio muziejaus ekspozicijos turi likti atviros naujiems rūmų liekanų tyrimų rezultatams. Antra, pastoviomis ir kintančiomis medijomis gali būti realizuojamas didaktinis daugiaperspektyvumo principas, pavyzdžiui, įvairūs požiūriai į reprezentuojamus reiškinius gali būti įgyvendinami per keičiamas ekspozicijas iš lietuviškai lenkiškos, lietuviškai rusiškos, lietuviškos ir vokiškos ir pan. perspektyvos tikslinėms turistų grupėms.

VR atkūrimui siūlomas „Hipotezių laipsniavimo“ principas galėtų būti panaudotas ir svarstymuose dėl paskirties:

- Autentiškoje rūmų liekanų dalyje siūlomas rūmų liekanų bei kito autento eksponavimas kombinuojant su autentišką rekontekstualizuojančiomis, paaiškinančiomis medijomis. Nenaudotini muliažai. Tai materialaus autento ekspozicija. Manome, kad autentiškose erdvėse turi būti pristatoma valstybingumo ištakų idėja.
- Hipoteze besiremiančiose pastato dalyse siūloma naudoti muliažus, nurodyti, kuo remtasi atkuriant būtent tokį interjerą („eksponuojama argumentacija“). Manome, kad šiose erdvėse turėtų būti įgyvendinama „gyvosios istorijos“ paskirtis.
- Ten, kur nėra išlikusios jokios informacijos apie interjerus, turėtų būti atsisakoma bet kokios hipotezės ir kuriama pasitelkiant vaizduotę. Šios patalpos turėtų būti pritaikytos „vizitinės kortelės“ paskirčiai.

⁷⁸ B. Rese, *Didaktik im Museum. Systematisierung und Neubestimmung*. Bonn: Habelt, 1995, S. 91–92.

Siekiant muziejaus atraktyvumo būtina skatinti ar inicijuoti pačios visuomenės akcijas, siūlant parodų ir renginių idėjas bei jas kartu su specialistais realizuojant. Dėmesys – betarpiškai dabarties istorijai, istorinės sąmonės aktualijoms (pačių piliečių rengiamos parodos aktualiausiais naujausios Lietuvos istorijos klausimais – tarpukario, sovietmečio ir pan.). Žinoma, čia nereikėtų bijoti galimų nuomonių ir interpretacijų disonansų bei konfliktų. Taip būtų įmanoma pradėti įveikti tradicinę ir labai stiprų atotrūkį tarp kultūrininkų ir plačiosios visuomenės. Pavojus – kaip, siekiant pritraukti kuo daugiau lankytojų ir lanksčiai reaguojant į jų poreikius (kavinės, laisvas priėjimas prie interneto, biblioteka, knygynas, teatralizuoti renginiai, kinas), nepradėti vulgarizuoti ir komercializuoti šiame pastate sukauptą kultūros išteklių, kad tai netaptų antruoju „Akropoliu“, skirtu lengvam masiniam vartojimui. Kaip visa tai subalansuoti?

Atrodo, kad tinkamai panaudojus VR kaip istorinės kultūros centro idėją būtų užkirstas pavojus „sustingdyti“ pastatą, skiriant jį vien elitinėms politikų ar specialistų reikmėms. Čia ištis labai daug kas priklauso nuo specialistų pozicijos – nuo jų kūrybingumo, aktyvumo, kolegialumo, bendramintiškumo. Tarp jų būtinas aiškus lyderis ar keli lyderiai, sugebėsiantys įtikinti nerangius ir stereotipiškai mąstančius politikus bei pasyvią visuomenę savo diegiamų naujovių reikalingumu ir „išpešti“ finansavimą originaliems projektams. Juk šiuolaikinio gyvenimo svarbiausia savybė tampa vadybiškumas. Tai leistų pačiai kultūros profesionalų bendruomenei atsiverti, išlįsti iš saugaus, bet uždaro drambliaus kaulo bokšto. Tai pagyvintų intelektinę komunikaciją, suaktyvintų idėjų cirkuliaciją, praplėstų, demokratizuotų kultūrą, neišvengiamai išjudintų mūsų socialinius-humanitarinius mokslus (naujų specialistų, idėjų, kontaktų poreikis). Žinoma, rezultatų (ypač pilietinės visuomenės brandimo) gali tekti palaukti, tačiau svarbu žinoti, ko norime, ir to siekti. VR galėtų augti pamažu, lanksčiai reaguodami į kintančius kultūros poreikius.

8. IŠVADOS

Kas padaryta Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties byloje?

2001 m. spalio 17 d. LR Vyriausybė priėmė nutarimą Nr. 1235 *Dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Koncepcija*, ypač jos III skyrius, skirtas atkūrimui ir naudojimui aptarti, yra pernelyg lakoniška ir abstrakti.

2002 m. kovo mėn. Trakuose vykusiame suinteresuotų specialistų seminare tyrimų būklė buvo įvardyta kaip nepakankama VR atkūrimui ir panaudai. Nepradėti teoriniai tyrimai, teoriškai pagrįstų idėjų analogijų paieškos, kurie tapo aktualūs iškelus „statinio virš materialaus autento“ idėją.

Architektai VR atkūrimo byloje nuveikė ištis nemažai – J. Glemžos ir kt. VR „įvaizdžio atkūrimo“ idėja, VR projektuotojų pasiūlytas „ledo ritulio lazdos“ principas, architektų siūlymuose išvelgtinas implicitinis „hipotezių laipsniavimo“ prin-

cipas vertinti kaip konceptualūs poslinkiai VR atkūrimo byloje. Šis pasistūmėjimas yra sveikintinas, tačiau jam nepakanka sistemiškumo, stokojama nuorodų į teorinius kontekstus.

LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairėmis išplėtojome *Koncepcijos* idėjas, pateikėme papildomų siūlymų ir argumentuotų pastabų. Taip pat atlikome pilotažinius istorinės kultūros teorijos, paveldosaugos, sociokultūrinės antropologijos, muzeologijos koncepcijų tyrimus, pateikėme mokslškai pagrįstas idėjines analogijas VR atkūrimui ir panaudai.

Istorinės kultūros teorija, šiuolaikinė paveldo samprata, sociokultūrinės antropologijos teorijos neleidžia atskirti VR paskirties bendriausia prasme nuo VR paskirties kaip konkretaus pritaikymo. Trumpai tariant, pastato pavidalas turi priklausyti nuo jo paskirties vizijos. LR Vyriausybės patvirtintoje *Koncepcijoje* iškeliama VR kaip istorinės kultūros centro idėja, kuri, atsižvelgiant į Vakarų moksliniuose ir visuomeniniuose diskursuose bei šiuolaikinėje paveldosaugos praktikoje vyraujančias tendencijas, yra itin sveikintina. Šią panaudos idėją panagrinęjus istorinės kultūros teorijos šviesoje tampa akivaizdu, kad VR eksterjerai, interjerai, objektai ir kitos informacijos priemonės turi sudaryti vientisą *medijos mazgą* – informacijos priemonių kombinaciją, kur visi elementai neša tam tikrą „informacinį krūvį“ apie XXI amžiaus istorinę sąmonę, apie XXI amžiaus kultūrą, per praeities interpretavimą siekiančią spręsti dabarties problemas. Pateikti muzeologiniai principai leidžia įveikti VR pritaikymo praktikoje iškiliančius sunkumus, įtampą tarp skirtingų VR paskirties sampratų, pasiekti visiems priimtinių kompromisų. Deja, konkretizuoti pavienių ekspozicijų temas, ekspozicijų formas, eksponuotinus objektus bei kitas *medijas* kol kas per anksti. Be to, šiuose svarstymuose, kaip liudija tarptautinės ekspertų komisijos dėl Berlyno miesto rūmų rekonstrukcijos pavyzdys, būtinas įvairių mokslo sričių specialistų, įvairių kultūros bei švietimo įstaigų darbuotojų bendradarbiavimas.

Ką daryti?

Tam, kad šiuo tekstu išdėstytas galimas VR atkūrimo ir panaudos variantas būtų realizuotas, reikia, jog suinteresuotos grupės (objekto tyrėjai, architektai, muziejininkai, paveldosaugininkai, politikai ir kt.) apsvarstytų išdėstytą VR atkūrimo ir paskirties viziją. Realizuojant VR, kaip polifunkcinio istorinės kultūros centro paskirties idėją, taps būtina šių grupių idėjų koordinacija, siekiant operatyviai pasidalyti naujai gautais duomenimis, idėjomis ar iškylančiomis problemomis. Tai kur kas sunkesnis ir daug derinimų reikalaujantis procesas, nei būsimo pastato erdvių „padalijimas“ dar vienam tradiciniam muziejui.

Iš politikų pusės norėtūsi apsisprendimo, ar ši nauja, demokratiškesnė, VR paskirties samprata galėtų juos patenkinti. Jeigu šis tekstas būtų kolegialiai priimtas kaip būsimos veiklos gairės, būtina supažindinti su juo plačiąją visuomenę, kuri galėjo sekti anksčiau žiniasklaidoje vykusius debatus tarp specialistų, šios idėjos šalininkų ir priešininkų, ir kol kas nėra informuota apie vėlesnius kokybi-

nius atkūrimo problemos sprendimo poslinkius. Reikėtų atsižvelgti į pamatuotus visuomenės narių pasiūlymus ir pageidavimus.

Iš specialistų (paminklosaugininkų, muziejininkų) pusės pageidautinas principinis susitarimas esminiais klausimais, realus savo situacijos ir galimybių vertinimas. Kadangi Lietuva kol kas neturi polimuziejų rengimo patirties, gali tekti konsultantais kviestis kolegas iš užsienio. Bet kuriuo atveju šio dokumento autoriai yra įsitikinę, kad jie išdėstė ne vien savo nuomonę, bet ir pasistengė parodyti, koks yra tolesnis šiuolaikinio mokslo ir demokratinės visuomenės principus atitinkantis svarstymų kelias.

9. ŠALTINIAI IR RINKTINĖ LITERATŪRA

Šaltiniai:

1. K. Almenas, Svarstymai Valdovų rūmų pritaikymo tema [Rankraštis].
2. Atstatykite Lietuvos Valdovų rūmus [Kompaktinis diskas]. Elektroninės leidybos namai, 2003.
3. R. Budrys, Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetė: <http://ldmuziejus.mch.mii.lt/Svietimas/Pritaikymo_gaires3.htm>.
4. A. Bumblauskas, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų byla. Ką žinome ir ką dar turėtume sužinoti? [Rankraštis pranešimo, skaityto 2002-03-14 d. Trakuose, seminare, skirtame Valdovų rūmų klausimams]. Vilnius, 2002.
5. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22-25.
6. Poreikio statyti vertinimas (parengė Paminklų restauravimo institutas) [Rankraštis].
7. Statinio architektūra. Funkciniai siūlymai projektavimo užduoties papildymui. Techninis projektas (parengė Paminklų restauravimo institutas). Vilnius, 2002.
8. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atstatymo ir panaudojimo programos, projektavimo užduoties ir paminklotvarkos sąlygų pagrindinių metmenų projektas (parengė Paminklų restauravimo institutas). Vilnius, 1997.

Rinktinė literatūra:

1. Anthropology Today. An Encyclopedic Inventory (ed. by A. L. Kroeber). Chicago: University of Chicago Press, 1953.
2. M. Fehr, S. Grohe, Geschichte. Bild. Museum. Köln: Wienand Verlag, 1989.
3. B. M. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės. Vilnius: Savastis, 1998.

4. Geschichte sehen. Beiträge zur Ästhetik historischer Museen (Hg. J. Rüsen, W. Ernst, H. T. Grütter). Pfaffenweiler, 1988.
5. Handbuch der Geschichtsdidaktik (Hg. K. Bergmann, A. Kuhn, J. Rüsen, G. Schneider). Düsseldorf, 1985.
6. Handbuch Museuspädagogik. Orientierungen und Methoden für die Praxis. Düsseldorf, 1992.
7. M. Harris, Kultūrinė antropologija. Vilnius: Tvermė, 1998.
8. Heritage, Tourism and Society (ed. by D. T. Herbert). London: Mansell, 1995.
9. D. Herles, Das Museum und die Dinge. Frankfurt M., New York, 1996.
10. H. Stovel, The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage (Riga, Latvia, October 2000) // Conservation and Management of Archaeological Sites. London: James & James, 2001, Vol. 4, Number 4.
11. Internationale Expertenkommission „Historische Mitte Berlin“. Abschlussbericht. Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen, 2002.
12. Internationale Expertenkommission „Historische Mitte Berlin“. Materialien. Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen, 2002.
13. J. A. Jokilehto, History of Architectural Conservation. London: Butterworth-Heinemann, 1999.
14. G. Korff, M. Roth, Das historische Museum. Labor, Schaubühne, Identitätsfabrik. Frankfurt M., New York: Campus, 1990.
15. Le patrimoine culturel et sa pédagogie: un facteur de tolerance, de civisme et d'intégration sociale. Strasbourg: Éditions du Conseil de l'Europe, 1998.
16. Les musées en mouvement. Nouvelles conceptions, nouveaux publics (Belgique, Canada) (ed. par S. Jaumain). Bruxelles: Éditions l'Université de Bruxelles, 2000.
17. Lietuvos kultūros paveldo restauravimo institucijų 50-mečio konferencijos medžiaga. Vilnius: Savastis, 2000.
18. D. Lowenthal, The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
19. Patrimoine et passions identitaires. Entretiens du Patrimoine (sous la dir. de J. Le Goff). Paris: Éditions du Patrimoine, 1998.
20. J.-P. Petit, Archeologinio paveldo kaimo vietovėje, Saro–Lotaringijos (Prancūzijos ir Vokietijos) pasienio zonoje, saugojimas ir sutvarkymas // Demokratizacijos procesų įtaka kultūros vertybių apsaugai kaimo vietovėje Vidurio Rytų Europoje (sud. R. Balza, B. Salatkienė). Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus I-kla, 2001, p. 57-67.
21. A. Podolefsky, Applying Anthropology. An Introductory Reader. London: Mayfield publishing, 1996.
22. B. Rese, Didaktik im Museum. Systematisierung und Neubestimmung. Bonn: Habelt, 1995.

23. Römerstadt Augusta Raurica. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetė: <http://www.baselland.ch/docs/kultur/augustaurica/augusta_main-d.htm>.
24. J. Rüsen, *Historische Orientierung: über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1994.
25. *Sainte Marie among the Hurons*. 2000. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetė: <<http://www.saintemarieamongthehurons.on.ca>>.
26. J. Spradley, *Anthropology. The Cultural Perspective*. Illinois: Waveland Press, 1989.
27. H. Stovel, *Istorinio kostiumo nepakanka // Statybų pilotas*. 2001-12-11, nr. 17 (71), p. 8.
28. Tarptautinio seminaro „Statyba istorinėje aplinkoje“ pranešimai. Vilnius. Rotušė. 1998 m. spalio 23–24 d. Vilnius, 1998.
29. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*. Warszawa: Fundacja „res Publica Multiethnica“, 2001.
30. F. Tilden, *Interpreting Our Heritage*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1977.
31. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS
VALDOVŲ RŪMŲ
REKONSTRUKCIJOS PATIKIMUMO
ZONAVIMAS

DARBO GRUPĖ:

Alfredas Bumblauskas

Justina Poškienė

Rūta Šermukšnytė

2004 m.

PREAMBULĖ – VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO IR PASKIRTIES PROBLEMŲ IŠTAKOS	77
1. ZONAVIMO IDĖJOS IR SĄVOKŲ APIBRĖŽIMŲ PASTANGOS	79
1.1. Zonavimo idėjos	79
1.2. Trijų zonų principas	79
1.3. Zonos Valdovų rūmų atkūrimo techniniame projekte	80
1.4. Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo kartogramos sudarymo būtinybė	81
2. KOKYBINIS TYRIMŲ BŪKLĖS ĮVERTINIMAS	82
2.1. Archeologijos, architektūros, istorijos tyrimų apžvalga	82
2.1.1. Architektūriniai tyrimai	83
2.1.2. Istoriniai tyrimai	86
2.1.3. Archeologiniai tyrimai	88
2.1.4. Meno tyrimų būklė	91
2.2. Tarpinės išvados ir naujo tyrimo idėja bei tikslai	91
3. KIEKYBINIS TYRIMŲ BŪKLĖS ĮVERTINIMAS	92
3.1. Tyrimo struktūra	92
3.1.1. Anketos sudarymo principai	92
3.1.2. Respondentų atranka, anketos išplatėjimas ir situacijos konstatavimas	93
3.1.3. Tyrejų atsiliepimai	95
3.1.4. Anketos duomenų papildymo būtinybė	95
3.2. Tyrimo rezultatų analizė	95
3.2.1. Pastangos rekonstruoti N. Kitkausko duomenis	95
3.2.2. Menotyrininko 1 duomenys	96
3.2.3. Menotyrininko 2 duomenys	97
3.2.4. Tyrejų duomenų palyginamoji analizė	97
3.2.4.1. Diagnostinių elementų rekonstravimo pagrindumas	97
3.2.4.2. Valdovų rūmų dalių rekonstravimo pagrindumas	99
3.3. Kiekybinio tyrimų būklės įvertinimo išvados	101
4. TYRIMŲ APIBENDRINIMAS IR BAIGIAMOSIOS IŠVADOS	102
5. PRIEDAI	105
5.1. Pagrindinių dokumentų sąrašas	105
5.2. Architektūrinių tyrimų ataskaitų sąrašas	106
5.3. Istorinių tyrimų ataskaitų sąrašas	108
5.4. Archeologinių tyrimų ataskaitų sąrašas	110
5.5. Bibliografinis sąrašas	114

PREAMBULĖ – VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO IR PASKIRTIES PROBLEMŲ IŠTAKOS

Lietuvos visuomenėje daugiau nei dešimt metų trukusios diskusijos dėl Valdo­vų rūmų (*toliau – VR*) atkūrimo baigėsi 2001 m., kai Lietuvos Respublikos Vyriausybė priėmė politinį sprendimą atkurti šį pastatą kaip simbolinę reikšmę visuomenės istorinėje sąmonėje turintį objektą. Politinis sprendimas įtampų bei problemų dėl VR atkūrimo ir pritaikymo neišsprendė. 2001 m. spalio 17 d. LR Vyriausybės nutarimu patvirtinta *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdo­vų rūmų atkūri­mo ir paskirties koncepcija* paveldo apsaugos problemas apėjo, o pastato atkūrimą ir paskirtį nusakė pernelyg lakoniškai ir abstrakčiai¹. Kilo daugybė teorinių ir praktinių VR atkūrimo idėjos realizavimo problemų, kurių viena susijusi su informacijos apie VR trūkumu.

VR atkūrimo projektų konkursą laimėjęs Rimo Grigo vadovaujamas autorių kolektyvas, išanalizavęs duomenų apie VR kiekį ir įvertinęs tyrimų situaciją, ėmėsi įgyvendinti VR „įvaizdžio atkūrimo“ konceptą. „Kokia bebūtų Lietuvos istorija ir specifika, atkuriamo pastato architektūrinė metodinė kalba turi būti suprantama, turi aiškiai atspindėti atkūrimo laiką, informacijos apie rūmus kiekį, kitus pasaulinėje praktikoje priimtus reikalavimus, iš kurių vienas svarbiausių – *seno ir naujo atskyrimas*. Siūloma nauja nuo seno atskirti per maksimalų autento eksponavimą, minimalų seno ir naujo susilietimą, minimalų autento uždengimą naujomis konstrukcijomis“, – teigiama konkursą laimėjusio autorių kolektyvo dokumente². Tad VR įvaizdžio atkūrimo konceptas yra realizuojamas autentiškos mūrų dalies ir naujo statinio atskyrimo būdu bei naujo statinio sąlyginumo pabrėžimu.

Kita su VR atkūrimu susijusi problema – būsimo pastato paskirtis. LR Vyriausybės patvirtintame dokumente VR matomi kaip istorinės kultūros centras. Vilniaus universiteto (*toliau – VU*) Istorijos fakulteto specialistų prof. Alfredo Bumblausko, dr. Rasos Čepaitienės, dr. Justinos Poškienės, dokt. Rūtos Šermukšnytės, prof. Romo Vaštoko analizė, pateikta *LDK Valdo­vų rūmų atkūrimo ir paskirties plėtros gairėse (toliau – Plėtros gairės)*, parodė, jog paskirties koncepcijos rengėjai perne-

¹ Plačiau žr. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdo­vų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdo­vų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22-25.

² Poreikio statyti vertinimas (parengė Paminklų restauravimo institutas) [Rankraštis], p. 9. Architektų sprendimas, tenkinantis Venecijos chartijoje rekomenduojamą seno ir naujo atskyrimo principą, sulaukė aršaus priešininkų būrio. Teiginys, jog autentiškos liekanos yra vertybė, vertinamas kaip mitas, siūloma „organiškai atauginti“ likusią pastato dalį. Valdo­vų rūmų projektuotojų numatytam pastato sąlyginumo įspūdžiui priešpriešinamas rūmų išbaigtumo efektas, kuris turėtų žadinti pasididžiavimo pastatu ir savo istorija emocijas.

lyg laisvai interpretuoja istorinės kultūros centro idėją ir menkai atsižvelgia į jos eksplikacijas Vakarų mokslinėje literatūroje³. Tai byloja apie paskirties koncepcijos kūrėjų sąmoningą ar nesąmoningą siekį po „istorinės kultūros centro“ pavadinimu „paslėpti“ sunkiai tarpusavyje derančias ir su istorinės kultūros esme mažai ką bendra turinčias būsimos pastato funkcijas.

2002 m. LR kultūros ministrės Romos Dovydenienės nutarimu VR paskirties darbai buvo pavesti Lietuvos dailės muziejui (*toliau – LDM*), kurio išplatinti dokumentai liudija veikiau apie tradicinio muziejaus, o ne istorinės kultūros centro būsimuose rūmuose viziją⁴. LDM darbuotojų VR paskirties koncepcija ne tik iš dalies prieštarauja LR Vyriausybės dokumentui, bet ir konceptualiai nesisieja su VR projektuotojų idėja pastatą pateikti kaip rekonstrukcinės istorinės sąmonės eksponatą, kaip praeities paieškų dabartyje simbolį.

XX a. išplėtos istorijos, sociokultūrinės antropologijos, muzeologijos mokslų teorijos, aiškinančios paveldo fenomeną ir jo įprasminimo dabartyje formas, sritis bei strategijas, leidžia konceptualiai svarstyti būsimų VR atkūrimą ir paskirtį. *Plėtros gairėse* buvo išsakyta mintis, jog praeities rekonstrukcijos idėja turi būti vizualiai išreikšta ne tik fasaduose, bet ir vidaus erdvių apipavidalinime, taip pat šis konceptas turi atsispindėti ekspozicijų ir kitų edukacinės veiklos formų temose bei priemonėse. „VR eksterjerai, interjerai, juose demonstruojami objektai ir kitos informacijos priemonės, susijusios su pastato paskirtimi, privalo sietis tarpusavyje, sudaryti vieną *medijos mazgą*, t. y. informacijos priemonių kombinaciją, kur visi elementai neša tam tikrą informacinę krūvį apie mūsų istorinę sąmonę“, – taip skamba viena iš pagrindinių šio tyrimo idėjų⁵. Tam, kad būtų konceptualiai sujungta architektų VR vizija su būsimos pastato paskirtimi, *Plėtros gairėse* pasiūlytas zonavimo principas.

³ Plačiau žr. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės (parengė Vilniaus universiteto darbo grupė) [Rankraštis]. Vilnius, 2002.

⁴ Žr. R. Budrys, Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės. [žiūrėta 2003-09-22]. Internetė: <http://ldmuziejus.mch.mii.lt/Svietimas/Pritaikymo_gaires3.htm>; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys. Antroji redakcija // Literatūra ir menas. 2003-05-30, p. 11–22; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys (Lietuvos dailės muziejaus projektas) [Rankraštis]. Vilnius, 2002.

⁵ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos...

1. ZONAVIMO IDĖJOS IR SĄVOKŲ APIBRĖŽIMŲ PASTANGOS

1.1. Zonavimo idėjos

Jau architektų rengiamame VR „įvaizdžio atkūrimo“ projekte ir atkūrimo metodiką grindžiančiuose tekstuose galima išvelgti implicitinį zonavimo principą:

- autentiškos mūrų dalys;
- atkurtos pastato dalys, remiantis tyrimų rezultatais, t. y. hipoteze. Esant skirtingam duomenų apie atskiras VR dalis kiekiui, įvedamas „hipotezių laipsnia-

vimo“ principas, leidžiantis atskirti *pagrįstas hipotezes* nuo *pilotažinių hipotezių*. Pagrįstos hipotezės zonos priklauso tos pastato dalys, kurių atkūrimas remiasi ikonografinė medžiaga. Ten, kur tokio pobūdžio informacijos šaltinių trūksta, pasitelkiami archeologinių, architektūrinių bei istorinių analogijų tyrimų duomenys, padėsiantys sukurti VR ansamblio vientisumo išpūdį (pilotažinė hipotezė). Hipotezių laipsniai išreiškiami pasitelkus skirtingas fasadų apdailos priemones (spalvinę gamą, apdailos medžiagas ir pan.).

Egzistuoja ne tik VR atkūrimo, bet ir paskirties zonavimo idėja. Pastaroji skelbiama LR Vyriausybės patvirtintoje *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijoje*. Jos 10 punkte teigiama, kad „Atkurtuose Valdovų rūmuose numatoma įrengti valstybės reprezentacijos, muziejinę ekspozicijų, švietėjišką kultūros renginių, istorinę švietėjišką zonas“⁶. Pastarosios su architektų zonavimu konceptualiai nesisieja.

Plėtros gairių autoriai, remdamiesi *Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija* ir atsižvelgdami į LDM pateiktas paskirties idėjas bei VR projektuotojų architektūrinius sprendimus, pasiūlė griežtai apibrėžtą *trijų zonų principą*.

1.2. Trijų zonų principas

Plėtros gairėse buvo siūlomas toks zonavimas:

1. **Autentika:**

1.1. **Materialus autentas** (išlikusios „in situ“ pastato liekanos)

1.2. **Erdvinis (idėjinis) autentas**

Autento zonos patalpose siūlyta tradicinė *muziejinė – reprezentacinė* paskirtis. Manoma, jog čia labiausiai tiktų archeologinių radinių bei kitų objektų eksponavimas kombinuojant su juos paaiškinančia pagalbine ekspozicijos medžiaga (taikytinas teminis ekspozicijos formavimo būdas). Nenaudotinos muziejinių eksponatų atkūrimo formos: muliažai, šiuolaikinės kopijos ir pan. Tai turėjo būti autento ekspozicija.

⁶ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija..., p. 22–25. Dokumente konkretizuojant objekto polifunkciškumą (10.1–10.4 punktai) visos šios panaudos galimybės dažnai suplakamos į krūvą, tiesiog dengia viena kitą: valstybės reprezentacijos zona persidengia su muziejinė ekspozicijų, o kultūrinių švietėjiškų renginių zona – su istorine švietėjiška. Lieka nebeaišku, kaip tai galėtų atrodyti tikrovėje. Koncepcijoje deklaruojamos zonavimo idėjos buvo įkūnytos Valdovų rūmų projektuotojų „Funkciniuose siūlymuose projektavimo užduoties papildymui“.

2. Hipotezė:

2.1. Pagrįsta hipotezė

Plėtros gairėse teigiama, jog vietos, pretenduojančios į pagrįstos hipotezės zoną, turi būti atkurtos remiantis kompleksinių interdisciplinarinių tyrimų medžiaga. Kompleksinių interdisciplinarinių tyrimų sudedamosios dalys yra šios:

1. Radinių analizė:

1.1. išlikę „in situ“ radiniai – mūrai, grindys;

1.2. archeologiniai radiniai iš kultūrinių sluoksnių.

2. Istoriniai, meno ir architektūros tyrimai: istoriniai šaltiniai, ikonografija, analogai.

Pagrįsta hipoteze atkurtose patalpose siūlyta *muziejinė – reprezentacinė* paskirtis. Šiai zonai priskirtinose patalpose remiantis kompleksinių tyrimų medžiaga turėjo būti atkuriamas visumos išpūdis, rekonstruojama egzistavusi sociokultūrinė aplinka, kurioje buvo naudojami dabar eksponuojami daiktai, vyko politinis, kultūrinis bei visuomeninis Lenkijos ir Lietuvos elito gyvenimas (ansamblio pobūdžio ekspozicijos). Šiose patalpose siūlyta demonstruoti ne tik autentiškas muziejines vertybes, bet ir įvairias muziejinių eksponatų atkūrimo formas. *Plėtros gairių* autoriai manė, jog šioje zonoje būtina paaiškinančiomis priemonėmis nurodyti, kuo remtasi atkuriant būtent tokį interjerą („eksponuojama argumentacija“). Numanoma, kad „pagrįstos hipotezės“ patalpos bus daugiausia Pietų bei Rytų korpusų antruose aukštuose bei Pietų korpuso trečiame aukšte.

2.2. Pilotažinė hipotezė

Jei erdvė atkuriamą remiantis fragmentiškais duomenimis, ją galima laikyti atkuriamą remiantis pilotažine hipoteze. Pilotažinė hipoteze besiremiančiose patalpose siūlyta nekurti buvusios aplinkos visumos išpūdžio, o, naudojant architektūrinės liekanas, informacines technologijas, suteikiančias lankytojui teises į interaktyvumą, pristatant kulinarinį paveldą, kurti rūmų gyvenimo inscenizacijas bei „gyvosios istorijos“ erdvę.

3. Modernus interjeras

Ten, kur nėra išlikusios jokios informacijos apie interjerus, turėtų būti atsiskaikoma bet kokios hipotezės ir kuriamas modernus interjeras. Šios zonos patalpose galėtų veikti LDM siūlomas informacinis centras, kompiuterinės informacijos centras, turistinės literatūros knygynas, suvenyrų centras, polifunkcinė auditorija, vaikų kambarys, kavinė.

1.3. Zonos Valdovų rūmų atkūrimo techniniame projekte

VR atkūrimo techniniame projekte, parengtame Projektavimo ir restauravimo instituto architektų, erdvės yra zonuojamos pagal **buvusių erdvių atkūrimo principus**⁷. Čia skiriamos šešios zonos. Mėginant šias zonas identifikuoti su VU

⁷ Žr. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimo techninis projektas. Zonavimas pagal buvusių erdvių atkūrimo principus. Rūsio, pirmo, antro, trečio aukšto planai. Parengė UAB „Projektavimo ir restauravimo institutas“, R. Grigas, A. Katilius, dr. N. Kitkauskas, E. Purlys, R. Bitovtas, R. Klimavičienė.

darbo grupės pasiūlytu zonavimu pagal žinių apie buvusias erdves laipsnį, kuris koreliuoja su patalpų paskirtimi, išryškėja tam tikri neatitikimai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Architektų pateiktas zonavimas pagal buvusių erdvių atkūrimo principus	Architektų paaiškinimai, atsižvelgiant į VU darbo grupės zonavimą
1. Autentiškos, išlikusios buvusios patalpų erdvės, apribotos autentiškomis atitvarinėmis konstrukcijomis	Materialus autentas Erdvinis autentas
2. Autentiškos patalpų erdvės remiantis natūros tyrimais restauruotos papildant trūkstamais konstruktyvais	Materialus autentas Erdvinis autentas + trūkstami konstruktyvai (restauracija)
3. Atkuriamos patalpų erdvės, artimos galėjusioms būti – hipotetinės: 3.1. Patalpos atkuriamos siekiant sukurti tam tikro istorijos laikmečio aplinkos tikroviškumo išpūdį – „hipotezė“ pagrįsta kompleksinių tyrimų išvadomis; 3.2. Patalpų erdvės atkuriamos dalinai, vengiama istorinio tikroviškumo išpūdžio – pagrindimui nepakanka kompleksinių tyrimų duomenų – „pilotazinė hipotezė“	Hipotezė <i>Anot architektų, kiekybiškai neįmanoma nustatyti patalpų, priskirtinų pagrįstos ar pilotazinės hipotezės zonomis, nes daugeliu atvejų toje pačioje patalpoje persipina dvi hipotezės</i>
4. Buvusios patalpų erdvės sąlyginai pažymimos jų neatkuriant	Modernus interjeras
5. Buvusios patalpų erdvės neatkuriamos, formuojama šiuolaikinė erdvė, skirta įvairių laikotarpių liekanų eksponavimui, ir panaudojama šiuolaikinei funkcijai	Modernus interjeras
6. Patalpų erdvės, kuriamos pritaikant rūmus šiuolaikinei funkcijai: 6.1. Erdvės, neegzistavusios rūmų istorijoje; 6.2. Buvusių rūmų erdvės, performuotos pritaikant jas šiuolaikinei funkcijai	Modernus interjeras

1.4. Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo kartogramos sudarymo būtinybė

Pirmoje lentelėje pateiktas VR projektuotojų zonavimas pagal buvusių erdvių atkūrimo principus rodo, kad skirstant erdves neretai sąmoningai ar nesąmoningai „nutylima“ apie buvusių erdvių autentiškumo laipsnį. Taip pat tam tikrų

abejonių kelia „pagrįsta hipoteze“ atkuriamų erdvių skaičius, matomas brėžiniuose⁸, bei faktas, kad architektų techniniame projekte „pilotažinės hipotezės“⁹ spalva pažymėtos Šiaurės korpuso trečio aukšto patalpos, kurios, kaip teigiama VR atkūrimo mokslinio vadovo dr. Napoleono Kitkausko tekstuose, rūmų istorinėje būtyje neegzistavo¹⁰. Tai rodo, kad esama tam tikro „nesusikalbėjimo“ tarp architektų bei *Plétros gaires* ruošusių specialistų. Visa tai suaktualina tokių sąvokų kaip „pagrįsta hipotezė“, „pilotažinė hipotezė“ griežtesnį apibrėžimą bei išaiškinimą, taip pat patikimumo zonavimą atsižvelgiant į trijų zonų principą.

Patikimumo zonavimas įmanomas tik įvertintus esamą tyrimų būklę. Kokybinė tyrimų ataskaitų bei publikacijų analizė leistų nustatyti, kokiomis žiniomis iš tiesų disponuojama apie praeityje egzistavusius VR, koku mastu atkūrimas yra pagrįstas objektyviomis žiniomis, o koku – hipoteze, fantazija ir šiandienos reikmėmis.

2. KOKYBINIS TYRIMŲ BŪKLĖS ĮVERTINIMAS

2.1. Archeologijos, architektūros, istorijos tyrimų apžvalga

Tyrimų būklės įvertinimui buvo pasirinktos viešai prieinamos archeologijos, architektūros, istorijos ir meno tyrimų ataskaitos, saugomos Lietuvos istorijos instituto (*toliau – LII*), Paminklų restauravimo instituto (*toliau – PRI*) bei Pilių tyrimo centro (*toliau – PTC*) archyvuose. Buvo atliekama architektūrinių, istorinių, meno bei archeologinių VR tyrimų ataskaitų, pradedant 1988 metais, analizė ir rūmų interjero vaizdą atspindinčios medžiagos paieška jose. Darbą sunkino tai, kad ataskaitas iš archyvų pasiskolino jų autoriai, kurie šiuo metu ruošia tyrimus apibendrinančią leidinį.

Buvo atliekama kokybinė publikacijų Vilniaus žemutinės pilies (*toliau – VŽP*) bei kitos medžiagos VR tyrimų klausimu analizė. Detaliai analizuotos 108 su VŽP VR tyrimu susijusios literatūros pozicijos, skelbtos 1958–2003 m. Savaimė suprantama, kad per šį 44 metų laikotarpį buvo paskelbta daugiau straipsnių, tačiau pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į tam tikrus „moksliskumo“ požymius turinčias studijas (knygas ir straipsnius su daliniu, ne visu, neišsamiu moksliniu aparatu ir publikacijas su išsamiu moksliniu aparatu), kuriose pateikiami ar interpretuojami tyrimų duomenys. Taigi labiau susitelkta ties empirinio pobūdžio informaciją pateikiančiais straipsniais bei monografijomis.

⁸ Ten pat.

⁹ Atkūrimo techniniame projekte rašoma, jog „pilotažinės hipotezės“ zonavimui priskirtinos erdvės atkuriamos dalinai, vengiama istorinio tikroviškumo įspūdžio, nes pagrindimui nepakanka kompleksinių tyrimų duomenų.

¹⁰ N. Kitkauskas, *Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros atkūrimo prielaidos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 1998, t. 13, p. 385, 388.*

2.1.1. Architektūriniai tyrimai

VŽP VR rūsių ir pamatų liekanos sistemingai pradėtos tirti 1987 m. Tyrimų metu buvo galutinai įsitikinta, kad rūmus sudarė keturi korpusai: Rytų, Pietų, Vakarų ir Šiaurės. Pastatai išdėstyti aplink ne visai taisyklingos konfigūracijos keturkampį kiemą. Rūmų Rytų, Pietų ir Vakarų korpusai buvo trijų aukštų, tik Šiaurės – dviejų, be to, Šiaurės korpusas teturėjo vieną salės tipo aukštą. Surasta kelių statybos periodų mūrų. Dalis XIII–XIV a. antram periodui priklauso Pietų korpusas ir Rytų korpuso pietinės dalies pamatų liekanos. Šiaurės korpusas, taip pat Rytų korpuso šiaurinės dalies pamatai mūryti renesanso laikotarpiu. Pietų korpuso pietinės sienos pamatai atremti į medinius poliūs arba ant gulsčiai sudėtų rąstų, taip pat Šiaurės korpusas¹¹.

Architektūriniai tyrimai VŽP VR teritorijoje yra svarbiausia tyrimų dalis, kadangi jie nurodo rūmų dydį, pobūdį, patalpų skaičių ir išsidėstymą, architektūrinių rūmų elementų pobūdį, to meto statybų techniką, statybines medžiagas. Tačiau architektūrinių tyrimų rezultatai nedaug ką tepasako apie rūmų interjerą.

Architektūriniai tyrimai skirstytini į dvi grupes:

1) architektūriniai – greta archeologinių tyrimų kasinėjimų metu atliekami architektūriniai tyrimai, kurių ataskaitose gausu brėžinių, tačiau jos stokoja teorinės dalies. Daugumoje ankstyvesnių tokių tyrimų visai nėra teksto (aiškinamojo rašto), kitur, kur jis yra, tai dažniausiai aprašomojo pobūdžio tekstas, kur apibūdinamos rūmų architektūrinės medžiagos bei konstrukcijos, statybų technika, aptariami sienų bei plytų matavimai ir panašiai;

2) apibendrinantys architektūriniai tyrimai – tai rekonstrukciniai projektai bei ankstesnių tyrimų medžiagos apibendrinimai, iš kurių ryškėja VR tiek bendras, tiek smulkesnių jų detalių vaizdas.

Architektūrinių tyrimų metu nustatyti VR:

- 1) korpusų bei vidinio kiemo matmenys¹²;
- 2) pamatų vieta, dydis, sienų storis¹³;
- 3) plytų matmenys ir klojimo pamatuose būdas¹⁴;
- 4) durų angų pamatuose sąramos (pvz., segmentinės)¹⁵;

¹¹ Žr. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Pradinė studija (projektavimo grupės vadovas N. Kitkauskas). Vilnius, 1996 (PTC, inventorizacijos nr. 141a).

¹² Žr. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Vilnius, 1996, d. I–V (PTC, inventorizacijos nr. 141b, 141c, 141d, 141e, 141f).

¹³ Ten pat.

¹⁴ Žr. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1995 metai. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1996, t. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 65); Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 1997 m. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1997, t. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 142a); Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 2001 metai. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 2002, t. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 201a).

¹⁵ Žr. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1994 m. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1995, t. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 137).

5) rūsius dengiančių skliautų tipai (cilindriniai), kurie galėjo būti naudojami ne tik rūsiuose¹⁶;

6) grindų plytelių ir plytų pobūdis¹⁷;

7) grindinių aukštis¹⁸;

8) pirmo aukšto aukštis – 5,3 m, taip pat manoma, kad antro aukšto – 5,3 m, o trečias aukštas – 6,7 m (su perdengimo storiu)¹⁹;

9) pirmo, antro, trečio aukštų suplanavimas (remiantis rūsiuose surastomis skersinėmis sienomis). Atkastų pamatų, ypač skersinių sienų, lokalizavimas leido patikrinti ikonografinės medžiagos (rūmų planų, fasadų) patikimumą. Nustatyta, kad XIX a. pirmojoje pusėje Rytų ir Pietų fasadus vaizduojantys piešiniai atspindi tikrovišką vaizdą²⁰;

10) Vakarų korpuso pirmo aukšto grindys turi būti 1,2 m žemiau už Pietų ir Rytų²¹;

11) rūmų korpusų stogai buvo didžiąja dalimi dengti plokščiomis stiegėmis (neglazūruotomis)²²;

12) kiemo fasadų stogų sprendimai²³;

13) rastas nemažas kiekis fasadų puošybai taikytų detalių (karnizų, langų bei durų įrėminimo blokų iš smiltainio ar konglomerato)²⁴;

14) langų dydžiai (remiantis fasado puošybos detalėmis)²⁵;

15) kelis rūmų raidos etapus atspindintys kokliai²⁶;

16) aukščių skirtumas tarp rūmų kiemo grindinio ir rūmų sodo teritorijos. Pilies kiemo, buvusio į Šiaurės vakarus nuo rūmų Šiaurinio korpuso, paviršiaus lygis taip pat buvo žemesnis už vidaus kiemo grindinio lygį²⁷;

17) atiko dekoratyviniai motyvai (serlianos)²⁸;

18) rūmų išorės apdailai naudotos uolienu rūšys (konglomeratas, smiltainis)²⁹;

19) rūmų vidaus apdailai naudotos uolienu rūšys bei spalva (klintys, smiltainis, marmuras). Rūmų vidaus apdailai daugiausia buvo naudojama juodos ir tam-

¹⁶ Žr. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1995 metai...

¹⁷ Žr. ten pat.

¹⁸ Žr. Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 1997 m. ...

¹⁹ Žr. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Korpusų fasadai. Vilnius, 1996, d. II (PTC, inventorizacijos nr. 141c).

²⁰ Žr. ten pat. Padarius tokią išvadą lieka neaišku, kiek tikroviškas P. Smuglevičiaus Šiaurės vakarų kampo pavaizdavimas, matomas vienoje iš sepijų.

²¹ Žr. ten pat.

²² Žr. ten pat.

²³ Žr. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinio projekto papildymai. Vilnius, 2000 (PTC, inventorizacijos nr. 182).

²⁴ Žr. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Korpusų fasadai...

²⁵ Žr. ten pat.

²⁶ Žr. ten pat.

²⁷ Žr. ten pat.

²⁸ Žr. ten pat.

²⁹ Žr. Žemutinės pilies Valdovų rūmų tyrimai. 1987–2001 metai. Rūmų fasadų architektūrinių detalių apmatavimai ir lentelės. Vilnius, 2002 (PTC, inventorizacijos nr. 200).

siai pilkos spalvos detalių, kiek mažiau rausvų klinčių, gerokai mažiau marmuro. Matyt, marmuru buvo dekoruotos tik ypatingos paskirties patalpos – sosto, iškilmingų audiencijų salės, koplyčios ir pan. Visai mažai randama ir šviesiai pilkų klinčių gaminių. Tačiau, aišku, randamų detalių pagal uolienos rūšį santykis neatspindi tikrosios buvusios padėties, nes rūmus griauinant daug jų statybinių medžiagų buvo panaudota kituose objektuose³⁰;

20) prabangesnės, gausiai natūraliu akmeniu dekoruotos patalpos buvo Rytų ir Pietų korpusuose (išvada daroma remiantis tuo, kad gausiausiai profiliuotų detalių randama Rytų ir Pietų korpusuose, ypač jų sandūroje (C rūsyje)³¹;

21) visų rūmų korpusų dekoras buvo vientisas (išvada daroma remiantis tuo, kad vienodų profilių fragmentai randami įvairiose rūmų vietose, vienodos detalės tašomos tiek iš juodų, tiek iš raudonų klinčių)³².

VR architektūrai skirtų publikacijų kokybinė analizė parodė, jog jų turiniuose yra pateikiami duomenys, kurie aptinkami ir ataskaitose. Pažymėtina, kad atsiradus apibendrinamojo pobūdžio architektūrinių ataskaitų padaugėjo ir duomenis sintetinančių bei interpretuojančių publikacijų, dėl kurių ryškėja tiek bendras, tiek VR detalių vaizdas³³. Kaip pavyzdį galima pateikti 1996 m. pirmojo *Baltų archeologijos* numerio, skirto VR atkūrimo ir paskirties problemoms, straipsnius, kuriuose apibendrinami 1987–1996 m. tyrimai.

Solidžiausiais laikytini N. Kitkausko straipsniai. Juose matomos pastangos apibendrinti ir sintezuoti natūros tyrimų duomenis su ikonografinių, analogų bei istorinių tyrimų rezultatais (kaip pavyzdį galime pateikti šio autoriaus straipsnį *Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros atkūrimo prielaidos*³⁴).

Tiek iš tyrimų ataskaitų, tiek iš publikacijų turinio galima daryti išvadą, kad labiausiai konkrečios informacijos stokojama apie rūmų vidaus įrangą.

Išvados:

1. Architektūriniai tyrimai daugiausia nuveikė VR matavimų bei erdvinės ir istorinės stilistinės lokalizacijos srityse.

2. Apibendrinamojo pobūdžio architektūriniuose tyrimuose nurodomi pasta-to elementų aukščiai, dydžiai nėra tikslūs, su didesne ar mažesne paklaida, taigi hipotetiniai.

3. Architektūrinių tyrimų metu gauti duomenys leido patikrinti ikonografinės medžiagos (rūmų planų, fasadų) patikimumą. Nustatyta, kad XIX a. pirmojoje pusėje Rytų ir Pietų fasadus vaizduojantys piešiniai atspindi tikrovišką vaizdą. Ši išvada leidžia VR Rytų bei Pietų fasadų rekonstrukcijas priskirti „pagrįstos hipotezės“ zoni.

³⁰ Žr. Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. Architektūrinės detalės. Rūmų vidaus apdailos detalės iš marmuro, rastos 1987–2002 m. Brėžiniai. Vilnius, 2003, t. 1 (PTC, dar neinventorizuota).

³¹ Žr. ten pat.

³² Žr. ten pat.

³³ Plg. apibendrinančių architektūrinių tyrimų bei publikacijų sąrašus.

³⁴ N. Kitkauskas, *Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros atkūrimo prielaidos...*, p. 373–411.

4. Rastų interjero ir eksterjero detalių (grindų plytelių, klinčių ar marmuro plytų, koklių) tikslios lokalizacijos nustatyti neįmanoma, todėl būtina architektūrinių tyrimų rezultatus papildyti kitų tyrimų duomenimis. Jų nesant, VR eksterjerų (išskyrus tuos, apie kuriuos esama ikonografinės medžiagos) bei interjerų atkūrimas bus įmanomas tik hipotetiniu pilotaziiniu lygmeniu.

5. Architektūrinių tyrimų publikacijų srityje išsiskiria N. Kitkausko studijos, kuriose matomos interdisciplininių tyrimų pastangos.

2.1.2. Istoriniai tyrimai

Spendžiant iš istorinių tyrimų ataskaitų periodizacijos, jie pradėti dar 1989 metais, t. y. beveik kartu su PTC pradėtais archeologiniais ir architektūriniais tyrimais. Juos pristabdžius (remiantis ataskaitomis po 1994 m.), atnaujinti tik 2002 metais, t. y. po to, kai buvo priimtas politinis sprendimas atkurti VR³⁵. Projektuotojams susidūrus su informacijos apie VR stoka (nėra rūmų brėžinių, kiemo fasadus nusakančių ar vaizduojančių dokumentų, be to, žinios apie rūmų paskirtis labai skurdžios bei prieštaringos), istorikų tyrinėjimai buvo nukreipti būtent į šios informacijos paieškas.

Istorinius tyrimus atlieka LII darbuotojai. Vykstama į komandiruotes į Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos, Lenkijos, Italijos bei kitų šalių bibliotekas ir archyvus. Juose ieškoma dokumentų bei ikonografinės medžiagos apie VR, Vilniaus pilis bei kaupiama informacija apie Vilnių ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę apskritai. Deja, dažnai tokie tyrimai nėra vaisingi ir įdomios bei naudingos medžiagos randama nedaug.

VU grupės darbą sunkino ne tik tai, kad ataskaitas iš archyvo pasiskolino jų autoriai, kurie ruošia tyrimus apibendrinantį leidinį. Analizuoti šių ataskaitų duomenis buvo problemiška ir dėl jų pobūdžio – tai daugiausia peržiūrėtų archyvų ir bibliotekų fondų bei dokumentų sąrašas, kuriame paminima, kokio pobūdžio informacija rasta arba ką dar vertėtų peržiūrėti. Tačiau pateiktos ne visų rastų šaltinių kopijos, o tuo labiau – jų vertimai.

Apie istorinių tyrimų rezultatų pobūdį, jų praktinę vertę VR atkūrimui bei pasiskirčiai galima spręsti iš PTC bei LII ruošiamos monografijos *Vilniaus Žemutinė pilis XIV–XIX a.: istorinės paieškos (2002–2003 m.). Šaltinių ir istoriografijos duomenys*. Tai pirmas istorikų bandymas apibendrinti istorinių tyrinėjimų duomenis apie VR ir užpildyti vieną iš nepakankamai ištirtų grandžių (tokia grandimi galima laikyti ir meno istorijos tyrimus, savo ruožtu ši studija pasitarnautų ir jiems). Studiją galima nagrinėti dviem aspektais: 1) kaip darbą, skirtą ištirti vieną iš reikšmingiausių Lietuvos istorijos ir kultūros paminklų, bei pastangą sukurti tradicinę akademinę paveldo objekto monografiją; 2) kaip keliančią sau praktinius uždavinius: autoriai *Įvade* teigia, kad leidinys turi tapti savotiška pagalbos priemone atkūrimo darbams bei ekspozicijos paruošimui. Atlikta monografijos analizė rodo, jog kai kurie jos skyriai

³⁵ Žr. Prieduose pateiktų istorinių tyrimų ataskaitų sąrašą.

tiesiogiai prisidės prie VR atkūrimo bylos, o papildydami padės verifikuoti bei ko-greuoti VR architektų būsimo pastato atkūrimo ir paskirties vizijas.

Kaip liudija istorinių tyrimų ataskaitos bei ruošiamą studija, VR brėžinių bei ikonografinės medžiagos, papildančios ar pakoreguojančios neišsamų VR vaizdą atspindinčias Pranciškaus Smuglevičiaus sepijas, nerasta. Neaptikta ir vaizdinės informacijos apie VR interjerus. Tiesa, reikia pažymėti, kad istorikai Lietuvos ir kitų šalių archyvuose atranda įvairios ikonografinės medžiagos, galbūt susijusios su VR, tačiau tam reikalingi meno tyrimai³⁶.

Kokybiniai poslinkiai matomi VR ansamblio statybos ir ypač jo plėtimo bei perstatymo istorijos tyrinėjimuose. Analizuojant istorinių tyrimų ataskaitų ir minėtos monografijos turinius susidarė įspūdis, kad čia daugiausia nuveikė dr. Rūta Vitkauskienė. Lenkijos kryptimi dirbusi istorikė Varšuvos vyriausiam senųjų aktų archyve aptiko vertingų duomenų apie VR statybą, remontą bei rūmų vidaus gyvenimą (XVII–XVIII a.) sąskaitų knygoje³⁷. Taip pat ši specialistė Varšuvoje aptiko neskelbtos medžiagos apie Vilniuje XVI–XVII a. dirbusius architektus ir akmentašius: C. Tencallą, A. Vacconi, P. Nonhart ir kt.³⁸ R. Vitkauskienė šiuos duomenis publikuoja ir ruošiamoje monografijoje. Kuo ši informacija naudinga VR tyrimams ir atkūrimui? Visų pirma, R. Vitkauskienė pateikė duomenų, kurie patvirtina ar papildoma kitų sričių tyrėjų iškeltas hipotezes apie VR išorės fasadų apdailą, interjerus (rasti duomenys apie atskirų detalių kiekius ir matmenis), patalpų paskirtį ir t. t.³⁹ Pažymėtina, kad R. Vitkauskienė istorinių tyrimų duomenis derina su natūros tyrimų rezultatais. Įtraukus šios specialistės atradimus į bendrą „duomenų apie VR bazę“, bus galima teigti, kad tam tikri VR elementai atkuriami pagrįstai, t. y. remiantis kompleksine medžiaga. Antra, autorė, remdamasi minėtais šaltiniais, atskleidė Žygimanto Augusto statomos naujos valdovo rezidencijos *Domus Novus super fluvium Vilna* raidą bei padarė išvadą, jog tik trečiajame statybos etape (1547–1548 m.) pradedamos statyti naujos menės, susisiekančios su se-

³⁶ Kaip teigiama I. Baliulytės ir S. Gasparavičienės 1994 m. ataskaitoje, Lietuvos valstybės dailės muziejaus tapybos skyriuje yra nemažai neidentifikuotų interjerų ir architektūros fragmentų piešinių, kuriuose yra tam tikra užuomina į Žemutinės pilies rūmų interjerus. Tačiau tokiam palyginimui vis dėlto reikalinga išlavinta menotyrininko akis, galinti iš analogiškų interjerų piešinių atrinkti reikalingą variantą. Žr. I. Baliulytė, S. Gasparavičienė, Ataskaita apie 1994 m. vykusios Vilniaus Žemutinės pilies istorinės ir ikonografinės medžiagos paiešką Lietuvos muziejuose, archyvuose ir rankraštynuose. Vilnius, 1995. Taip pat Lietuvos Valdovų rūmų 2002 metų istorinių tyrimų metu įvykdytų darbų ataskaitoje (dr. Elmantas Meilus) teigiama, kad Lenkijos kryptimi dirbusi K. Makovska aptiko su VR susijusių brėžinių, planų, dekorų elementų.

³⁷ Lietuvos Valdovų rūmų 2002 metų istorinių tyrimų metu įvykdytų darbų ataskaita (dr. Elmantas Meilus).

³⁸ Trumpa B. R. Vitkauskienės ataskaita už komandiruotę į Varšuvą 2002 06 08–22; B. R. Vitkauskienės ataskaita už komandiruotę į Varšuvą 2002 06 08–22 ir 2002 07 10–25; Lietuvos Valdovų rūmų 2002 metų istorinių tyrimų metu įvykdytų darbų ataskaita (dr. Elmantas Meilus). Beje, Žygimanto Augusto dvaro pajamų ir išlaidų sąskaitų knygos, surašytos 1544–1548 m. ir saugomos Varšuvoje, fragmentais buvo žinomos ir seniau, tačiau tik R. Vitkauskienė jas įvedė į mokslinę apyvartą.

³⁹ B. R. Vitkauskienės ataskaita už komandiruotę į Varšuvą 2002 06 08–22 ir 2002 07 10–25.

naja – Žygimanto Senojo *Aula Regia antiqua* – rezidencija. Tokiu būdu autorė parodė, jog ne Žygimantas Senasis, bet Žygimantas Augustas pradėjo statyti uždara renesansinį kiemą. Aiškėja, kad 1544–1548 m. Žygimanto Augusto statybos apėmė viską, tik ne *Aula Regia antiqua*, t. y. nelietė to, kas šiandien laikoma atkuriamu VR svarbiausiu – Pietų – korpusu. Taigi R. Vitkauskienė savo atradimais pasitarauja ne tik VR atkūrimui, bet ir koreguoja kai kuriuos VR istorijos faktus.

Kitų autorių istorinių ataskaitų bei monografijos skyrių analizė rodo, kad VR byla ir diskusijos dėl būsimo pastato paskirties „išjudino“ valdovo dvaro gyvenimo būdo tyrinėjimus. Istorikai aptiko ištis daug medžiagos, kalbančios apie įvairius gyvensenos VR aspektus, ir ją apibendrino monografijos skyriuose: *Valdovų vilnietiški itinerariumai*, *Valdovų rūmų gyvenimo ritmas*, *Dvaras VŽP*. Pateiktos žinios galės pasitarnauti rekonstruojant ar imituoiant čia egzistavusią sociokultūrinę aplinką, konkretizuojant VR patalpų paskirtis.

Pažymėtina, kad istorikai neapsiribojo vien istorinių šaltinių paieškomis ir jų analize bei interpretacija, bet atliko ir istoriografijos tyrimus. Pastarieji parodė, kad istoriografijoje pasitaiko šaltiniais nepagrįstų duomenų⁴⁰.

Išvados:

1. Istorinių tyrimų „pertrauka“ turėjo įtakos ataskaitų kokybei bei kiekybei.
2. Kol kas galima kalbėti tik apie istorinės medžiagos paieškų laikotarpį. Vertingų šaltinių, susijusių su VR, mokslinis apdorojimas bei sintetinimas tik pradėdamas. Pasirodysianti monografija bus pirmas istorikų bandymas apibendrinti istorinių tyrimų rezultatus.
3. Istorikų atradimai, taip pat nauja medžiaga, kuri papildo kitų sričių tyrėjų iškeltas hipotezes apie VR išorės fasadų apdailą, interjerus, patalpų paskirtis ir t. t., dar syki įrodo kompleksinių tyrimų svarbą ir leidžia pagrįstai priekaištauti ligšioliniams tyrimams, kurių pagrindu visuomenei bei politikams buvo brukama mintis, jog VR atstatymui duomenų pakanka, esą iš esmės viskas yra žinoma.
4. Nepaisant didelės istorinių tyrimų duomenų vertės, jų pobūdis siūlo mintį apie „sintetikų“ darbo grupės būtinybę, kuri verbalinę informaciją paverstų vaizdine. Tik susumavus bei sintezavus visų tyrimų sričių rezultatus bus galima teigti apie VR atkūrimo pagrįstumą.

2.1.3. Archeologiniai tyrimai

Archeologiniai tyrinėjimai VŽP VR teritorijoje nenutrūkstamai vyksta nuo 1987 m. (archeologai šią teritoriją tyrinėjo ir anksčiau – 1964 m. tiesta šiluminė trasa iš Katedros į buvusius Pionierių rūmus; 1974–1985 m. atkasta ir išvalyta dalis rūmų Vakarų korpuso rūsių; 1986 m. per vakarinę rūmų dalį iškastas griovys vandentiekiiui). Per šį laikotarpį parašyta arti pusės šimto ataskaitų (tekstai, radinių sąrašai, fotofiksacija, brėžiniai, įvairių laboratorinių tyrimų duomenys, kt.), surinkta dešimtys tūkstančių radinių, saugomų PTC ir Nacionaliniame muziejuje

⁴⁰ Žr. Lietuvos Valdovų rūmų 2002 metų istorinių tyrimų metu įvykdytų darbų ataskaita (dr. Elmantas Meilus).

(vien 2002 m. VR Šiaurės korpuso prieigose aptikta 10 382 inventorintinų radinių). Tačiau archeologinės medžiagos tyrinėjimų sintezės beveik nėra (per 16 tyrinėjimo metų apginta tik viena disertacija tiesiogiai iš VŽP radinių – 1993 m. A. Kuncevičiaus *Vilniaus Žemutinės pilies kokliai*, nepublikuota). Nepublikuota ir pastaraisiais metais atlikta kai kurių radinių grupių pradinė analizė (pvz., E. Ožalas. *Valdovų rūmų grindų plytelių, surastų 1987–2002 m. tyrimų metu, pradinis apibūdinimas* (PTC archyvas, inventorizacijos nr. 277); G. Striška, Ė. Striškienė, G. Rackevičius, N. Kitkauskas. *VŽP Valdovų rūmų stiklas. Archeologinių radinių analizė. Architektūrinė geležis, rasta VŽP teritorijoje archeologinių tyrimų metu. Čerpės – Valdovų rūmų tyrimų duomenimis* (PTC archyvas, inventorizacijos nr. 244). Kiti paminėtini darbai: E. Remecas. *Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga)*, G. Rackevičius. *Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a.*, D. Steponavičienės straipsniai (pvz., *Vilniaus Žemutinės pilies latrinos iš Lietuvos pilių archeologija*). Nepaisant to, kad archeologinius tyrinėjimus pristatančios publikacijos vyrauja (tarp jų net 20 pranešimų apie VR teritorijoje vykdytus archeologinius kasinėjimus leidinyje *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*) kitų sričių tyrinėjimus pristatančių studijų atžvilgiu, tačiau manome, kad, norint suvokti archeologinių tyrimų būklę, visų pirma reikia remtis archeologinių tyrinėjimų ataskaitomis.

Archeologinių tyrimų ataskaitų „išaiškinimas“ ir duomenų susisteminimas yra atskiro kompleksinio tyrimo užduotis, todėl čia buvo įmanoma tik bendra apžvalga. Ataskaitų, saugomų LII, PRI ir PTC archyvuose (keletas tyrinėjimų ataskaitų iš archyvų buvo paimta), bendriausia analizė parodė, kad jų struktūra bei informacinė vertė – nevienoda. Ilgą laiką nebuvo bent kiek unifikuotos duomenų pateikimo sistemos, o informacija mažai siejama su ankstesnių tyrinėjimų rezultatais. Pagal ataskaitas yra sunku susigaudyti, kokie tirtų plotų tarpusavio ryšiai, stratigrafija, radiniai (jie dažniausiai sistemaiškai nesugrupuoti). Tad susidaro įspūdis, kad šiandien šioje informacijoje gali (?) susivokti tik patys čia dirbę specialistai.

Archeologinių tyrimų kryptis ir rezultatus stengtasi įvertinti atsižvelgiant į VR atkūrimo problematiką. Sprendžiant iš ataskaitų, tyrėjų dėmesys ilgą laiką buvo labiau nukreiptas į VŽP teritorijos genezę, o ne į VR kaip „atkuriamąjį objektą“. Tik nuo 1997 m. archeologiniai tyrinėjimai ėmė kelti tikslą: „(...) pateikti duomenis rūmų atstatymo projektavimui“⁴¹. Formuluojamos tyrinėjimų užduotys, pavyzdžiui, siekiama „(...) nustatyti, ar buvo šioje vietoje statinių, ankstesnių už mūrinę valdovo pilį, konstrukcijų, susijusių su rūmų statybos pradžia ir vėlesniais jos etapais (...)“⁴². Nuo tada archeologinėse ataskaitose daugiau dėmesio kreipiamą į visas (?) aptinkamas statybines detales (pvz., spalvotą tinką, langų stiklą,

⁴¹ E. Ožalas, Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: tyrimai į vakarus ir pietus nuo Valdovų rūmų pietinio korpuso pietvakarinio kontraforso 1997 m. Vilnius, 1998 (LII, inventorizacijos nr. 2867).

⁴² D. Steponavičienė, Ploto prie rūmų pietryčių kampo 1997 m. archeologinių tyrimų ataskaita (Perkasa nr. 4 rytinio korpuso išorėje). Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilyš“. Vilnius, 1998 m. (LII, inventorizacijos nr. 2870).

langų rėmus), atsiranda daugiau duomenų apie interjero elementus (pvz., sienų apdailos plyteles)⁴³.

Analizuojant dabartinę archeologinių tyrimų būklę atrodo, kad esminę šių tyrinėjimų informaciją, reikalingą rūmų atkūrimui, sudaro atkasti VR rūsių mūrai, rūmų Pietryčių kampo rūsis, kur dėl gaisro ir sprogimo įgriuvo trys aukštai, radiniai⁴⁴ bei pavieniai „in situ“ aptikti konstruktai (pvz., Pietų korpuso vidinio fasado pirmo aukšto kolonada, įvairių laikotarpių kelių krosnių liekanos, galimo hipokausto kanalas bei labai fragmentiški aukštų perdengimo pėdsakai⁴⁵).

Penkiatomyje *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai* pristatomi šiek tiek labiau apibendrinti archeologinių tyrimų duomenys, apimantys 1989–1998 m. laikotarpį. Čia skelbta medžiaga suteikia duomenų apie rūmų perstatymo etapus ir galimą planą, kai kurių patalpų hipotetinę vietą (virtuvės, latrinos), interjero detales (grindų ir sienų plytelės, sienų puošybai naudotos dekoratyvinės plytos, tašyto konglomerato, smiltainio langų ir interjero detalės, marmuro grindų plokštės, kokliai ir pan.). Atrodo, kad tiriant interjerus daugiausia pasiekta tyrinėjant krosnis ir koklius („(...) Iš didelio kiekio koklių visiškai restauravus po vieną du skirtingų tipų koklius, per 10 metų PTC sukaupia viena didžiausių (120 vnt.) koklių kolekcija Europoje“)⁴⁶. Kaip teigiama monografijoje, remiantis šia medžiaga, padarytas autentiškas (?) natūralaus dydžio krosnies maketas.

Prieinama informacija apie archeologinius tyrimus bei radinius neatskleidžia archeologinių tyrinėjimų metu surinktos informacijos visumos, nėra aiškumo ir dėl VŽP teritorijos užstatymo laiko, pastatų chronologijos ir tarpusavio ryšių⁴⁷. Galima teigti, kad VR archeologinių tyrimų duomenys bei sukaupti radiniai tebėra pirminio apdorojimo būklės (neaiški radinių tipologija, chronologija, konteksti-

⁴³ E. Vailionis, *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorinio kiemo 1997 metų archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1998, d. I (LII, inventORIZACIJOS NR. 2868); D. Steponavičienė, G. Striška, *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: vidinio kiemo archeologinių tyrimų 2001/02 m. ataskaita*. Vilnius, 2003 (LII, inventORIZACIJOS NR. 4018); P. Blaževičius, V. Juškaitis, L. Kurila, G. Rackevičius, *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita*. Radinių sąrašas. Vilnius, 2003, t. 4 (LII, inventORIZACIJOS NR. 4016); V. Juškaitis, L. Kurila, G. Rackevičius, *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita*. Radinių sąrašas. Vilnius, 2003, t. 5 (LII, inventORIZACIJOS NR. 4017).

⁴⁴ A. Tautavičius, V. Urbanavičius, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1988 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1989 (LII, inventORIZACIJOS NR. 1658).

⁴⁵ V. Urbanavičius, A. Kuncevičius, A. Tautavičius, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1990 m. tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1991 (LII, inventORIZACIJOS NR. 1796a, 1796b); E. Vailionis, *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorinio kiemo 1997 metų archeologinių tyrimų ataskaita*. Vilnius, 1998, d. I (LII, inventORIZACIJOS NR. 2868); E. Ožalas, V. Urbanavičius, *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso tyrimai 1999 m.* Vilnius, 2000 (LII, inventORIZACIJOS NR. 3383); E. Ožalas, *Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m.* (tekstinė dalis, ataskaitos turinys, piešiniai, priedai). Vilnius, 2002, t. 1 (LII, inventORIZACIJOS NR. 3722).

⁴⁶ *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1996–1998 metų tyrimai)*. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2003, t. 5, p. 343.

⁴⁷ Žr. N. Kitkauskas, *Ant atkastų pamatų kyla reprezentaciniai Valdovų rūmai* // *Voruta*. 2004-01-10, nr. 1.

niai ir stratigrafiniai tarpusavio ryšiai; laboratoriniai, medžiagų tyrimai – nepakankami). Neturime net paties bendriausio integralaus VR archeologinių duomenų vaizdo, jau nekalbant apie tai, kad archeologiniai duomenys turi būti kompleksiskai sintezuojami su kitais tyrimais (architektūriniais, istoriniais, ikonografiniais). Netyrinėti VR teritorijos archeologizacijos procesai, o tai ypač svarbu, kai santykinai nedaug (dokumentuotų?) interjero ir eksterjero detalių yra rasta neoriginalioje buvimo vietoje (tyrimų ataskaitos, teikiančios archeologizacijos procesų išvalgų, pasirodo tik 2002 m.)⁴⁸.

Išvados:

1. Kol kas galima kalbėti tik apie archeologinių duomenų „kaupimo“ stadiją.
2. Turime gausybę archeologinių tyrimų metu gautos informacijos, kuri nėra ištirta, susisteminta bei sintezuota su kitų sričių VR tyrimais. Taigi archeologinių duomenų potencialas VR atkūrimui neaiškus.
3. Archeologiniai duomenys beveik nėra integruoti į VR atkūrimo procesą (išskyrus N. Kitkausko darbus).

2.1.4. Meno tyrimų būklė

Savarankiškų meno tyrimų, orientuotų į VR atkūrimo problematiką, užuomazgos matomos dar 1989 m. publikuotame Vlado Drėmos straipsnyje *Ad fontes, cives!* Šio menotyrininko atlikta ikonografinių šaltinių analizė parodė, jog „(...) subjektyvi dailininkų dokumentacija nepakankama šiam paminklui atstatyti“⁴⁹. V. Drėma kvietė sistemingai ieškoti ir rinkti visą istorinę (rašytinę, vaizdinę) informaciją, susijusią su VR. Kaip jau buvo minėta, po 1994 m. šių šaltinių paieškos nutrūko, tad sustojo ir nauji meno tyrinėjimai (publikacijų VR tematika turinio analizė parodė, jog apyvartoje naudojama ta pati ikonografinė medžiaga, kuri dalinai ar visai perkeliama, išdidinama ar fragmentuojama)⁵⁰. Kaip matome iš PTC bei LII ruošiamos monografijos turinio, tik dabar yra atnaujinamas V. Drėmos pradėtas ikonografinių šaltinių tyrimo darbas – rengiamoje knygoje vienas skyrius bus skirtas ikonografiniams tyrimams.

2.2. Tarpinės išvados ir naujo tyrimo idėja bei tikslai

Atlikus viešai prieinamų VR archeologinių, istorinių ir architektūrinių tyrimų bei publikacijų apžvalgą galima daryti išvadą, kad vienintelis specialistas, kuris bandė integruoti visų minėtų sričių duomenis ir juos paviešinti, buvo N. Kitkauskas. Tačiau kyla ir tam tikrų abejonių:

- ar šis architektūros specialistas sugebėjo profesionaliai įvertinti archeologinių tyrimų duomenis, kuriuose net patys archeologai sunkiai orientuojasi?

⁴⁸ Žr. V. Juškaitis, L. Kurila, G. Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita (tekstas ir priedai). Vilnius, 2003, t. I (LII, inventorizacijos nr. 4013).

⁴⁹ V. Drėma, *Ad fontes, cives* // *Krantai*. 1989, nr. 4, p. 32.

⁵⁰ Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Valdovų rūmams skirtame penkiatomyje meno tyrimams greta archeologinių, architektūrinių ir istorinių neatsirado vietos.

- ar šis specialistas galėjo sintezuoti naujus istorinių ir meno tyrimų duomenis, kurių publikacija susiduria su sunkumais arba vėluoja?

Šie klausimai vertė studijos autorius kreiptis į istorijos ir menotyros specialistus, kurie atliko naujų šaltinių paieškas, bet dar nespėjo gautų duomenų pavišinti. Be to, pagalbos buvo prašoma ir archeologijos ekspertų, kurie galėjo užpildyti archeologinių apibendrinimų spragą.

Taigi buvo nutarta sudaryti duomenų, kuriais disponuoja tyrėjai apie VR, kiekybinio įvertinimo anketą. Manyta, kad anketos duomenys leistų papildyti interdisciplininius N. Kitkausko tyrinėjimus kitų tyrėjų personalinių archyvų ir žinių bagažu bei atspindėti sparčiai besikeičiančią tyrimų situaciją. Taip pat siekta išsiaiškinti, ar tyrėjų duomenys iš archeologijos, architektūros, istorijos ir analogų tyrimų sričių gali kompensuoti ikonografinių šaltinių stygių, ar duomenų kiekybinis gausėjimas veda prie kokybinių pokyčių informacijos apie VR srityje.

3. KIEKYBINIS TYRIMŲ BŪKLĖS ĮVERTINIMAS

3.1. Tyrimo struktūra

3.1.1 Anketos sudarymo principai

Buvo nuspręsta apklausti VR tyrėjus pateikiant jiems anketą. Anketa buvo sudaroma konsultuojantis su VR projektuotojais. Bendrų pasitarimų metu nuspręsta, kad norint atlikti išsamią rekonstrukcijos patikimumo kartogramą būtina tyrėjus apklausti dėl šių „diagnostinių elementų“:

- 1) grindų lygis, medžiagiškumas ir piešinys;
- 2) sienų medžiagiškumas, storis, konstrukcija;
- 3) perdangos: konstrukcijos (skliautai, sijos, kesonas), apdaila ir dekoras;
- 4) langų medžiagiškumas, forma, vieta, apvadai;
- 5) durų medžiagiškumas, forma, vieta, durų angos apvadai, gabaritai, varčios, dekoras;
- 6) patalpų išsidėstymas, išplanavimas;
- 7) patalpų erdvės;
- 8) patalpų paskirtys;
- 9) patalpų interjero elementai;
- 10) fasadų aukščiai;
- 11) išorinio bei kiemo fasadų kompozicijos;
- 12) stogo medžiagiškumas, forma, konstrukcija bei nuolydžiai;
- 13) atiko medžiagiškumas, aukštis, forma, dekoras;
- 14) laiptinių lokalizacija, medžiagiškumas, forma, konstrukcija;
- 15) įvažiavimo vartų medžiagiškumas, forma, konstrukcija, dekoru elementai;
- 16) VR aplinka: pastatų, mažosios architektūros formų medžiagiškumas, forma, konstrukcija, dekoru elementai, išplanavimas.

Anketa, kuri buvo parengta lentelių pavidalu, siekta išsiaiškinti:

- kokių esama duomenų apie pagrindinius VR elementus;
- iš kokių tyrimų sričių (archeologijos, architektūros, istorijos, analogų tyrimų) šie duomenys gauti.

Tyrėjams reikėjo atitinkamose lentelės grafose pažymėti dvi reikšmes:

- „TAIP“ arba „+“, jei jie turi duomenų;
- „NE“ arba „-“, jei duomenų neturi.

Prašyta tyrėjų kiekvieną atsakymą „TAIP“ arba „+“ numeruoti ir lentelės paibaigoje nurodyti, kokia informacija atsakymas yra pagrįstas – publikacija, šaltiniu ar asmeniškai atliktu tyrimu. Esant reikalui, prašyta detalizuoti informaciją. Pavyzdžiui, grafa „Grindys (lygis, medžiagiškumas, piešinys)“ – jei yra duomenys tik apie vieną iš skliausteliuose išvardytų elementų, išnašoje reikėjo tai nurodyti ir pagal galimybes trumpai detalizuoti.

Iš viso tyrėjams reikėjo užpildyti 1400 lentelės grafų. Kiekviena lentelės grafa laikoma statistiniu vienetu – diagnostiniu duomeniu. Diagnostiniai duomenys apima šiuos vizualinius konstruktus: keturių korpusų rūsių ir trijų aukštų (Šiaurės korpusė – dviejų aukštų) išorinius ir kiemo fasadus bei vidines erdves. Atskiromis lentelėmis pagal specifinį klausimą buvo diagnozuojama bendroji fasadų kompozicija, stogas, atikas, laiptinė, įvažiavimo vartai ir aplinka. Diagnostiniai duomenys gaunami iš šių tyrimų sričių: archeologinių, architektūros, istorinių šaltinių, ikonografinių šaltinių ir analogų tyrimų (žr. 1 schemą).

Anketos sudarytojai suvokė, jog statistikos ar sociologijos specialistams toks klausimynas ir atsakymų reikšmių skalė gali pasirodyti pernelyg supaprastinti ir net primityvūs, tačiau atsižvelgė į tai, kad sudėtingesnis apklausos būdas galėjo būti tyrėjų nesuprastas ir pareikalavęs daugiau laiko sąnaudų bei pastangų (užbėgant už akių reikia pažymėti, kad ir šios elementarios anketos daugelis tyrėjų nesugebėjo užpildyti).

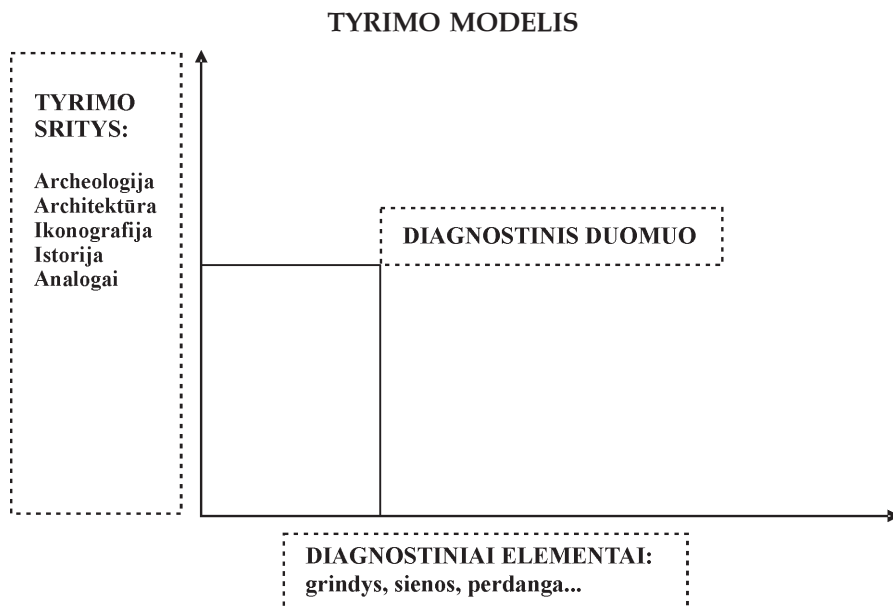
3.1.2. Respondentų atranka, anketos išplatimas ir situacijos konstatavimas

2003 m. liepos–rugsėjo mėn. ši anketa buvo išplatinta devyniems specialistams, susijusiems su VR tyrinėjimais ir atkūrimu. Anketa buvo išplatinta PTC direktoriaus Eduardo Kauklio, LII direktoriaus habil. dr. Alvydo Nikžentaičio ir VU Istorijos fakulteto prof. dr. Alfredo Bumblausko vardu. Darbą buvo prašoma atlikti iki 2003 m. rugsėjo 22 d.

Anketas užpildė arba komentarus apie esamą VR tyrimų ir duomenų būklę pateikė du menotyros specialistai bei vienas archeologas. Anketos užpildytos be išsamių nuorodų (priešingai, nei buvo prašoma anketos lydraštyje). Istorikai į apklausos klausimus atsakyti nesugebėjo ir pateikė šaltinių nuorašus originalo ar lietuvių kalbomis. Kiti tyrėjai jokių duomenų nepateikė.

Manome, kad tokia anketos užpildymo situacija atspindi skirtingų tyrimų sričių specialistų įgūdžius. Kaip žinoma, menotyrininkai, skirtingai nei istorikai, dirb-

1 schema

dami su vaizdine medžiaga ir ją pildydami kitais šaltiniais, priversti mąstyti ne tik vizualiai, bet ir interdiscipliniškai. Tad jiems problemų lokalizuojant iš įvairių šaltinių gautas žinias nekilo. Tačiau istorikai, kurių dauguma apsiriboja rašytinių šaltinių analize bei interpretacija, nesugebėjo pavienių rašytinių žinių apie VR sutelkti į aiškius artikuliuotus atsakymus. Gali kilti klausimas, kodėl nė vienas archeologas, dirbantis su daiktine medžiaga, nesugebėjo užpildyti anketos? Kaip byloja vieno šio srities tyrėjo atsiliepimai (žr. skyrių *Tyrėjų atsiliepimai*), sunkumų kilo ne dėl šių tyrėjų gebėjimų, bet dėl archeologinių tyrinėjimų būklės.

Gauti iš menotyrininkų duomenys daugiausiai apima istorinių šaltinių bei analogų tyrimus. Labiausiai stokojama stambiausios tyrimų grupės – architektūrinių ir archeologinių tyrimų – atstovų duomenų. Tokia situacija leistų daryti prielaidas, kad arba duomenų nėra, arba jie neapibendrinti ir mokslškai neįvertinti. Tačiau žinant N. Kitkausko veiklą iš jo apibendrinamojo pobūdžio ataskaitų bei publikacijų šias prielaidas galime taikyti tik archeologinių tyrinėjimų situacijai apibūdinti.

Dėl nedidelės respondentų imties bei mažos kintamųjų reikšmių skalės („TAIP“, „NE“⁵¹) duomenų sisteminimui (dažnių analizei) bei grafiniam pavaizdavimui buvo pasitelkta *Microsoft Excel* programa. Laikydami VR tyrėjams duoto pasižadėjimo anketos sudarytojai neskelbia į anketas atsakiusiųjų ar komentarus parašiusiųjų pavardžių. Tam, kad būtų galima atskirti skirtingų tyrėjų disponuojamą informaciją, ją analizuoti ir interpretuoti, kiekvienam respondentui yra suteikiamas tam tikras slapyvardis (menotyrininkas 1, menotyrininkas 2, archeologas).

⁵¹ Atsakymai „Taip“ arba „+“ koduoti skaičiumi 1, „Ne“ arba „-“ – skaičiumi 0.

3.1.3. Tyrėjų atsiliepimai

Dalis apklaustų tyrėjų raštu pasidalijo mintimis apie anketą ir VR tyrimų būklę. Vienas menotyrininkas teigė, jog anketa atspindi tam tikrų specialistų mąstymo ypatybes: „pildydamas anketą meno ir architektūros istorijos tyrėjas, mintantis duoną iš analoginio, simbolinio, alegorinio ir kitų efemerinių mąstymo formų, susiduria su neįveikiama problema dorai atsakyti į architektų, mintančių duoną iš skaitmeninio, medžiaginio, „kieto“ mąstymo, išpreparuotus klausimus“. Taip pat kritikuotas lentelėse pateiktas tyrimų skirstymas į archeologinius, architektūrinius, istorinių šaltinių bei analogų tyrimus. Teigta, kad „istoriniai šaltiniai iš esmės yra taip pat materialinės kultūros relikvai, ikonografiniai šaltiniai ir autentiškas regiono architektūros paveldas“.

Daugiausia minčių išsakyta dėl nepakankamos VR tyrimų būklės. Pasigesta archeologinių ir architektūrinių duomenų išsamumo, išplėtos dalykinės polemikos publikacijose. Daug priekaištų sulaukė archeologijos tyrėjai, kurie pernelyg optimistiškai vertina VR archeologinių tyrimų būklę: „archeologijos tyrinėjimų pirminė dokumentacija apsiriboja tik duomenų fiksacija, nėra tolesnio duomenų sisteminimo bei nuoseklaus jų įvertinimo. Pavyzdžiui, nėra netgi suvesta archeologinė stratigrafija, nesusisteminti individualūs radiniai, nėra pateikiama koncepcija, išplaukianti iš archeologinės medžiagos. Skelbtuose darbuose neperžengta pirminio medžiagos apibendrinimo lygio (...)“, – teigia vienas iš tyrėjų. Jis mano, kad atkūrimo darbai remiasi ne archeologinių tyrimų duomenimis, bet autorių vizijomis, t. y. „archeologijos medžiaga yra interpretuojama pagal autorių viziją“.

3.1.4. Anketos duomenų papildymo būtinybė

Atsižvelgdami į tai, kad anketos neužpildė architektūrinius tyrimus atliekančių specialistai (ypač apgailestaujame dėl N. Kitkausko nedalyvavimo šiame tyrime), tyrimo iniciatoriai patys pamėgino „rekonstruoti“ jų disponuojamą informaciją. Kadangi, kaip jau buvo minėta, solidžiausiomis yra laikytinos N. Kitkausko publikacijos, tai anketos duomenys pildyti remiantis šio specialisto pateikta informacija. Tuo tikslu buvo pasitelkti šio tyrėjo straipsniai, kuriuose esančios kokybinės žinios apie VR buvo „paverstos“ kiekybinėmis charakteristikomis⁵².

3.2. Tyrimo rezultatų analizė

3.2.1. Pastangos rekonstruoti N. Kitkausko duomenis

Rekonstruotų duomenų kiekybinė analizė liudija, kad dr. N. Kitkauskas turi 19 proc. informacijos apie VR (tyrėjas disponuoja 263 duomenimis iš 1400 teoriškai galimų duomenų kiekio). Taigi turima penktadalis pagrindinės informacijos apie atkuriamą pastatą. Pažymėtina, kad šis tyrėjas kaip argumentą už VR atkūrimą pateikdavo rastų liekanų gausą, tačiau dauguma sukauptų radinių dėl vieno ar kitokių priežasčių kol kas netapo metodologiškai sutvarkyta žinių sistema.

⁵² N. Kitkausko duomenys rekonstruoti remiantis jo architektūrinėmis ataskaitomis bei publikacijomis, kurios nurodytos Prieduose.

Atlikta publikacijų analizė byloja, kad N. Kitkauskas daugiausiai informacijos turi iš architektūrinių tyrinėjimų srities, mažiausiai – iš istorijos. Taip pat statistinis tyrimas rodo, jog N. Kitkauskas nemažai duomenų gauna iš archeologinių bei analogų tyrimų.

Analizuojant šio architektūros specialisto tekstus pastebimas tyrėjo perdėtas optimizmas, besiremiantis duomenų gausa. Dažnai pasitaiko, jog žinojimas apie kokio nors korpuso ar aukšto diagnostinį elementą leidžia jam, nepateikus rimtesnės argumentacijos, daryti išvadą, kad ir kitų korpusų ar aukštų diagnostinis elementas buvo identiškas⁵³. Pažymėtina, kad tyrėjas, siekdamas nustatyti Pietų fasado aukštų aukščius, patalpų išplanavimą, demonstruoja virtuozišką operavimą įvairių tyrimų duomenimis, juos lygindamas ir verifikuodamas, tačiau dėl mums nesuprantamų priežasčių tokios pačios argumentacijos neparodo atkurdamas Vakarų, Rytų bei Šiaurės fasadus ir už jų esančių patalpų skersines sienas. N. Kitkauskas pasitenkina rekonstrukcinio piešinio pateikimu bei teiginiu, kad panašiu būdu, kaip ir atkuriant Pietų korpusą, „(...) pavyko gana patikimai atkurti rūmų atskirų aukštų suplanavimą. Remiantis juo (taip pat nustčius pirmo, antro ir trečio aukšto patalpų aukščius), vėlgi buvo galima projektuoti kiemo fasadus“⁵⁴. Kaip žinoma, įvairūs mokslai remiasi ne tik jų naudojamų informacijos šaltinių kritika, bet ir pati kritika yra suprantama kaip svarbi mokslininkų komunikavimo prielaida – akademinės bendruomenės nariai savo tyrimo hipotezes ir išvadas pateikia tokia forma (mokslinis aparatas, teiginių argumentacija ir t. t.), kuri leidžia jų dalykinę kritiką. Pateikti pavyzdžiai iš N. Kitkausko publikacijų byloja apie logiškos minties raiškos, aiškumo, nuoseklumo stoka, o tai savo ruožtu apsunkina komunikavimo tarp mokslininkų procesą, konstruktyvios kritikos ir teiginių patikrinimo galimybę.

3.2.2. Menotyrininko 1 duomenys

Kaip jau buvo minėta, kitų ekspertų disponuojama informacija, gauta apklausos būdu, turėjo atskleisti, ar nauji tyrimai veda prie kokybinių poslinkių VR tyrimų srityje. Menotyrininko 1 pateikti duomenys leidžia į keliamą klausimą atsakyti teigiamai. Statistinė analizė parodė, jog šis tyrėjas disponuoja 5 proc. informacijos apie VR (specialistas turi informacijos apie 73 diagnostinius elementus iš 1400 teoriškai galimų). Statistinis tyrimas rodo, kad menotyrininkui 1 daugiausiai žinių teikia istoriniai tyrimai, taip pat nemažai – analogų tyrimai. Pažymėtina, kad menotyrininkas 1 žymėjo duomenis tik iš tų tyrimo sričių (ikonografinių, istorinių

⁵³ N. Kitkauskas, remdamasis P. Smuglevičiaus piešiniu, teigia, kad Valdovų rūmų Vakarų korpuso paviljono atiką puošė obeliskai. Iš šio teiginio daroma neargumentuota išvada: „Be abejo, jų būta ir kitų korpusų atikuose“. Panašių hipotetinių samprotavimų pasitaiko ir daugiau (žr. N. Kitkauskas, Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros atkūrimo prielaidos..., p. 373–411). Peršasi išvada, kad tai, kas kelis dešimtmečius Valdovų rūmų architektūrą tyrinėjančiam specialistui atrodo „be abejo, savaime suprantama ar žinoma“, kitos srities specialistui „iš šalies“ reikalauja rimtesnio pagrindimo.

⁵⁴ N. Kitkauskas, Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros atkūrimo prielaidos..., p. 391–392.

šaltinių bei analogų), kurios priklauso jo kompetencijai. Jis nepildė archeologiniams ir architektūriniais tyrimams skirtų lentelės grafų.

Atlikus lyginamąją N. Kitkausko rekonstruotų duomenų ir menotyrininko 1 pateiktų duomenų analizę paaiškėjo, kad tik apie 16 atvejų jų disponuojama informacija sutampa. Būtina atkreipti dėmesį, kad šie sutapimai matomi tik ikonografinių šaltinių (9) bei analogų tyrimų (7) srityse, istorinių šaltinių tyrimų srityje tokių sutapimų nėra. Mažas sutapimų dažnis ir pobūdis byloja, jog menotyrininkas 1 surado ir ištyrė daug naujos medžiagos apie VR, kuri „užpildo“ taip trūksimą (sprendžiant pagal N. Kitkausko publikacijas) istorinių duomenų spragą.

3.2.3. Menotyrininko 2 duomenys

Kaip rodo statistinis tyrimas, menotyrininkas 2 disponuoja gausiausia duomenų baze, būtent 23 proc. informacijos apie VR (tyrėjas disponuoja 324 iš 1400 teoriškai galimų duomenų). Šis specialistas ėmėsi pildyti visas lentelės grafas (t. y. ir tų sričių, kurios nepriklauso jo kompetencijai), tuo parodydamas gebėjimą interdiscipliniškai mąstyti. Daugiausia žinių apie VR menotyrininkas 2 gauna iš analogų tyrimų, taip pat architektūrinių tyrimų. Pažymėtina, kad 67 atvejais jo ir N. Kitkausko duomenys sutampa. Daugiausiai sutapimų analogų (22) ir architektūrinių (19) tyrimų srityje. Pažymėtina, kad šių dviejų specialistų tyrimai istorinių šaltinių srityje nesutampa nė vienu atveju. Menotyrininko 1 ir menotyrininko 2 duomenų sutapimų dažnis kur kas mažesnis – pastebėta tik 22 sutapimo atvejai (daugiausia sutapimų analogų (9) ir istorinių tyrimų (8) srityse).

Kaip ir N. Kitkauska, menotyrininką 2 būtų galima „apkaltinti“ pernelyg dideliu optimizmu vertinant duomenų apie VR kiekį. Visų pirma tam tikrą abejonių kelia ikonografinių šaltinių apie vidaus erdves buvimas. Jis disponuoja ikonografinė medžiaga apie Šiaurės korpuso pirmo aukšto patalpų paskirtis, Vakarų korpuso pirmo aukšto patalpų paskirtis, erdves ir interjero elementus, Pietų korpuso antro aukšto interjerą, to paties korpuso trečio aukšto grindis, perdangas, langus, vidinių erdvių duris, patalpų išsidėstymą ir t. t. Nesant išsamių paaiškinimų, sunku suvokti, iš kur tyrėjas pateikia tokius duomenis. Beje, istorinių tyrimų ataskaitose minima ikonografinė medžiaga, kurioje yra užuominų į VR interjerus, tačiau ten pat teigiama, jog jų identifikacijai būtini papildomi tyrimai.

3.2.4. Tyrėjų duomenų palyginamoji analizė

3.2.4.1. Diagnostinių elementų rekonstravimo pagrindimas

Atlikdami palyginamąją analizę autoriai nekvestionavo VR tyrėjų anketose ar publikacijose pateiktos informacijos (išimtimi laikytini anksčiau minėti abejotini menotyrininko 2 duomenys apie vidaus erdves, į kuriuos šioje analizėje nebuvo atsižvelgta), nors, kaip rodo kai kurių ekspertų „iš šalies“ atsiliepimai, kai kurie duomenys vis dėlto reikalautų kokybinio įvertinimo.

Palyginamoji analizė rodo, jog visų trijų tyrėjų duomenų sutapimo dažnis yra itin mažas (8 atvejai). Pastebima ir kita tendencija – pasitaiko gana nemažai atve-

jų (35), kai apie tam tikrus atkuriamos dalies diagnostinius elementus žinių teikia keturios ar penkios tyrimų sritys (žr. 2–4 lenteles). Pažymėtina, kad tie „pliusai“ susidarė susisteminius dažniausiai ne vieno, o kelių tyrėjų duomenis.

Taigi matome, kad turime tik penkis VR diagnostinius elementus, apie kuriuos žinių teikia visos penkios tyrimų sritys. Kur kas daugiau, t. y. 30 diagnostinių elementų, apie kuriuos žinoma informacija iš keturių sričių.

2 lentelė

IŠORINIŲ FASADŲ DIAGNOSTINIAI ELEMENTAI	
Penkios tyrimų sritys	Keturios tyrimų sritys
<i>1. Specifiniai diagnostiniai elementai</i>	
VR išorinio fasado kompozicija	
Laiptinės lokalizacija	Laiptinės forma
	[važiavimo vartų medžiagiškumas, forma, konstrukcija, dekoru elementai
	Aplinkos (pastatų, mažosios architektūros formų) medžiagiškumas
<i>2. Pietų korpuso diagnostiniai elementai</i>	
Antro aukšto langai	Trečio aukšto langai
	Eksterjero elementai
	Atikas
	Stogas
<i>3. Rytų korpuso diagnostiniai elementai</i>	
Pirmo aukšto langai ⁵⁵	
	Eksterjero elementai

3 lentelė

KIEMO FASADŲ DIAGNOSTINIAI ELEMENTAI	
Penkios tyrimų sritys	Keturios tyrimų sritys
<i>Pietų korpuso diagnostiniai elementai</i>	
	Antro aukšto eksterjero elementai

⁵⁵ Atlikus šią palyginamąją analizę kilo klausimas, kodėl apie Valdovų rūmų Rytų korpuso pirmo aukšto langus žinome daugiau nei apie to paties korpuso antro ir trečio aukštų langus?

4 lentelė

VIDAUS ERDVIŲ DIAGNOSTINIAI ELEMENTAI	
Penkios tyrimų sritys	Keturios tyrimų sritys
<i>1. Pietų korpuso diagnostiniai elementai</i>	
	Pirmo aukšto patalpų išplanavimas bei erdvės
	Antro aukšto patalpų išplanavimas bei interjero elementai
Trečio aukšto patalpų išsidėstymas	Trečio aukšto patalpų erdvės ir interjero elementai
<i>2. Rytų korpuso diagnostiniai elementai</i>	
	Pirmo aukšto grindys, patalpų išplanavimas ir erdvės
<i>3. Vakarų korpuso diagnostiniai elementai</i>	
	Pirmo aukšto patalpų išplanavimas ir erdvės
	Antro aukšto patalpų paskirtis ir erdvės
	Trečio aukšto patalpų išplanavimas, erdvės ir jų paskirtis
<i>4. Šiaurės korpuso diagnostiniai elementai</i>	
	Pirmo aukšto patalpų išplanavimas ir jų paskirtis

Palyginamoji analizė rodo, kad tyrėjų tyrimo kiekybė veda prie naujos kokybės. Ši pastebima tendencija leidžia manyti, kad tam tikri konstrukciniai VR elementai bus atkuriami pagrįstai. Tačiau remiantis 2–4 lentelėmis kol kas nematyti tendencijos, kad apie visus vieno ar kito aukšto elementus žinių turėtume iš visų tyrimo sričių.

3.2.4.2. Valdovų rūmų dalių rekonstravimo pagrįstumas

Siekiant įvertinti VR dalių (tam tikrų korpusų (aukštų išorės fasadų), kiemo fasadų bei vidaus erdvių) rekonstravimo pagrįstumą beliko dvi išeitys:

1) arba paskelbti, kad nė vieno aukšto negalime priskirti „pagrįstos hipotezės“ zonai;

2) arba būti lankstesniems ir susitarimo būdu nustatyti tam tikrą sutartinę ribą, savotišką „barjerą“, kurio „neperžengiančios“ erdvės negalėtų pretenduoti į „pagrįstos hipotezės“ zoną.

Penktoje lentelėje pateikta visų diagnostinių duomenų kiekio ir jų procentinės išraiškos išsklotinė. Joje ryškesne spalva pažymėti aukščiausi rezultatai, peržengiantys 50 proc. ribą. Manome, kad sutartiniu barjeru galėtų būti laikoma 50 proc. informacijos riba. Į „peržengę“ išorės bei kiemo fasadai ir vidaus erdvės galėtų būti priskiriami „pagrįstos hipotezės“ zonai.

Iš lentelės matome, kad „pagrįstos hipotezės“ zonai priklausytų:

- 1) Pietų korpuso išorės fasado pirmas aukštas;
- 2) Rytų korpuso išorės fasado pirmas aukštas;

5 lentelė

Duomenys	Išorinis fasadas	Procentinė išraiška nuo visų galimų duomenų apie tam tikrą aukštą kiekio	Kiemo fasadas	Procentinė išraiška nuo visų galimų duomenų apie tam tikrą aukštą kiekio	Vidinė erdvė	Procentinė išraiška nuo visų galimų duomenų apie tam tikrą aukštą kiekio
Pirmas aukštas, Pietų k.	15	50,0	13	43,3	17	37,8
Pirmas aukštas, Rytų k.	15	50,0	10	33,3	14	31,1
Pirmas aukštas, Šiaurės k.	10	33,3	5	16,7	14	31,1
Pirmas aukštas, Vakarų k.	9	30,0	5	16,7	17	37,8
Antras aukštas, Pietų k.	16	53,3	12	40,0	16	35,6
Antras aukštas, Rytų k.	11	36,7	7	23,3	8	17,8
Antras aukštas, Šiaurės k.	8	26,7	6	20,0	12	26,7
Antras aukštas, Vakarų k.	9	30,0	6	20,0	16	35,6
Trečias aukštas, Pietų k.	10	40,0	7	35,0	23	51,1
Trečias aukštas, Rytų k.	7	28,0	4	20,0	9	20,0
Trečias aukštas, Vakarų k.	7	28,0	4	20,0	12	26,7

3) Pietų korpuso išorės fasado antras aukštas;

4) Pietų korpuso vidaus erdvių trečias aukštas.

Stebina statistiniai duomenys, rodantys, jog Pietų korpuso išorės fasado trečias aukštas 50 proc. ribos neperžengia – apie pastarąjį turime 40 proc. informacijos.

Pažvelgus į VŽP VR atkūrimo techninį projektą matoma, kad VR architektai „pagrįstos hipotezės“ patalpų matė kur kas daugiau, nei rodo kiekybinio tyrimo susisteminti duomenys. Tai gi egzistuoja tam tikras neatitikimas tarp VR architektų informacijos bei VR tyrėjų žinių. Peršasi alternatyva: arba architektai pernelyg optimistiškai vertina vidaus erdvių atkūrimą, arba disponuoja tokia savarankiškų ir nepublikuotų tyrimų informacija, kurios nežino tyrėjai.

Trijų zonų principo empiriniam pagrindimui yra būtina nustatyti ir tam tikrą konvencionalią ribą, skiriančią „pilotažinės hipotezės“ zonai priklausančias erdves nuo „moderno“ zonos erdvių. Kaip jau buvo minėta, *Plėtros gairių* autoriai siūlė ten, kur nėra išlikusios jokios informacijos apie interjerus, atsisakyti bet kokių pretenzijų į hipotetinį atkūrimą ir kurti modernų interjerą. Ieškodami šios sutartinės ribos pasitarkėme VR architektų mintį, jog lyginant išorės ir kiemo fasadus pagal jų patikimumo laipsnį pastarieji neabejotinai nusileidžia pirmiesiems ir priskirtini „pilotažinės hipotezės“ zonai. Išorės fasadai, kaip jau buvo minėta, šių specialistų buvo laikomi pagrįstai atkurtinomis zonomis. Tačiau, kaip rodo 2 len-

telėje pateikti duomenys, tokios aiškios perskyros nubrėžti negalime – diagnostinių duomenų apie išorės, kiemo fasadus bei vidaus erdves kiekiai pasiskirstę gana plačiame diapazone, nepastebima, kad išorės fasadai pasižymėtų didelių duomenų kiekių „sankaupomis“⁵⁶. Tad galima daryti išvadą, kad kiekybinis tyrimas nepatvirtino trijų zonų VR atkūrimo implicitinio egzistavimo – modernus erdvių įrengimas bei panauda, esant tokiam mažam duomenų patikimumo laipsniui, gali būti pritaikyti tik šiandienos reikmėmis.

3.3. Kiekybinio tyrimų būklės įvertinimo išvados

1. Anketos būdu gauti iš tyrėjų duomenys didžia dalimi apima istorinių šaltinių bei analogų tyrimus. Labiausiai stokojama stambiausios tyrimų grupės – archeologinių ir architektūrinių tyrimų – duomenų. Tai kelia abejonių dėl šių tyrimų būklės lygio – per daugelį metų sukaupti radiniai nėra moksliskai apdoroti bei susisteminti, t. y. netapo metodologiškai sutvarkyta žinių sistema. Tačiau žinodami apie N. Kitkausko veiklą iš jo apibendrinamojo pobūdžio ataskaitų bei publikacijų, šios išvados vis dėlto negalime taikyti architektūrinių tyrimų situacijai apibūdinti.

2. Remiantis N. Kitkausko ataskaitomis bei mokslinėmis publikacijomis rekonstruotų duomenų kiekybinė analizė parodė, jog šis tyrėjas turi 19 proc. informacijos apie VR. Anketų analizė parodė, kad menotyrininkas 1 disponuoja 5 proc., o menotyrininkas 2 – 23 proc. duomenų apie VR. Palyginus N. Kitkausko disponuojamą informaciją su anketą užpildžiusių specialistų duomenimis, galima daryti išvadą, kad nauji VR tyrimai (ypač istorinių šaltinių srityje) veda prie kokybinių poslinkių VR tyrime.

3. Atlikus tyrėjų duomenų palyginamąją analizę pastebėta tendencija, kad apie tam tikrus atkuriamos dalies diagnostinius duomenis žinių teikia keturios ar penkios tyrimų sritys. Tai liudija, jog tam tikri diagnostiniai VR elementai bus atkuriami pagrįstai.

4. Kadangi palyginamoji analizė nerodė tendencijos, kad apie *visus* vieno ar kito aukšto elementus žinių teiktų visos tyrimų sritys, autoriai susitarimo būdu nustatė tam tikrą konvencionalią ribą, kurios neperžengiančios erdvės negalėtų pretenduoti į „pagrįstos hipotezės“ zoną. Konvencijos būdu nustatytas „barjeras“ – tai 50 proc. informacijos. Jį peržengia ir todėl patenka į „pagrįstos hipotezės“ zoną Pietų korpuso išorės fasado pirmas aukštas, Rytų korpuso išorės fasado pirmas aukštas, Pietų korpuso išorės fasado antras aukštas, Pietų korpuso vidaus erdvių trečias aukštas. Tokiu būdu kiti išorės fasadai (įskaitant Pietų korpuso išorės fasado trečią aukštą!), visi kiemo fasadai bei likusios vidaus erdvės priskirtinos „pilotazinės hipotezės“ ar „moderno“ zonoms.

5. Tyrėjų duomenų analizė atskleidė tam tikrą informacijos neatitikimą:

5.1. Kaip buvo minėta, architektūrinių tyrimų metu gautos išvados apie ikonografinių šaltinių patikimumą leido visų Rytų ir Pietų fasadų aukštų rekonstruk-

⁵⁶ Duomenų apie Valdovų rūmų išorės fasadus ribos išsidėsčiusios tarp 53,3–26,7 proc., duomenų apie kiemo fasadus ribos – tarp 43,3–16,7 proc., duomenų ribos apie vidaus erdves – tarp 51,1–17,8 proc.

cijas priskirti „pagrįstos hipotezės“ zonai. Kiekybiniame tyrime paaiškėjo, jog pagrįstai galime atkurti tik Pietų korpuso išorės fasado pirmą aukštą, Rytų korpuso išorės fasado pirmą aukštą ir Pietų korpuso išorės fasado antrą aukštą. Tačiau šioje vietoje norime padaryti keletą išlygų: 1) reikia įvertinti faktą, kad apie daugumą VR išorės fasadų disponuojame ikonografinę medžiagą, kurios patikimumas yra patvirtintas specialiais tyrimais; 2) kaip rodo kiekybinis tyrimas, VR išorinio fasado kompozicija gali būti atkurta remiantis visų penkių tyrimo sričių duomenimis; 3) vizualiai pernelyg „susaldžius“ fasadus spalvinių kontrastų, apdailos medžiagų ir pan. priemonėmis nukentėtų VR ansamblio vientisumo įspūdis. Atsižvelgus į šiuos aspektus, tenka sutikti su architektų idėja, jog „pagrįstos hipotezės“ zonai vis dėlto turėtų priklausyti visi fasadai, kurių atkūrimas remiasi ikonografinę medžiaga.

5.2. Analizuojant anketose pateiktus duomenis pastebėtas menotyrininko 2 optimizmas dėl ikonografinės medžiagos egzistavimo apie VR vidaus erdves. Šis optimizmas prieštarauja istorinių tyrimų ataskaitų teiginiams, jog ikonografinės medžiagos, papildančios VR vaizdą, nerasta.

5.3. Kiekybinis tyrimų būklės įvertinimas atskleidė tam tikrą neatitikimą tarp VR architektų informacijos bei VR tyrėjų žinių. Statistinė duomenų apie VR vidaus erdves analizė byloja, kad atkuriamose vidaus erdvėse, išskyrus Pietų korpuso trečią aukštą, galime kalbėti apie „pilotажinės hipotezės“ ir „moderno“ zonas. Nors architektai, sprendžiant pagal jų parengtą VŽP VR atkūrimo techninį projektą, matytų daug daugiau pagrįstai atkuriamų VR vidaus erdvių.

4. TYRIMŲ APIBENDRINIMAS IR BAIGIAMOSIOS IŠVADOS

Analizuojant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo patikimumo zonavimą siekta empiriškai pagrįsti VR architektų projektuose įžvelgiamą implicitinį „hipotezių laipsniavimo“ principą bei *Plėtros gairių* autorių iškeltą „trijų zonų“ principą, kuriuo norėta konceptualiai sujungti VR atkūrimą su paskirtimi. Tad šis tyrimas turėjo verifikuoti ir, reikalui esant, pakoreguoti *Plėtros gairėse* išsakytas VR atkūrimo bei paskirties idėjas.

Užsibrėžto tikslo įgyvendinimui reikėjo atlikti esamą VR tyrimų būklės analizę ir, remiantis ja, pateikti VR rekonstrukcijos patikimumo zonavimą. Analizei pasitelkti kompleksiniai tyrimai – vertintos VR tyrimų ataskaitos, publikacijos VR tema bei atlikta VR tyrėjų anketinė apklausa. Toks analizės pobūdis leido pateikti kiek įmanoma objektyvesnes išvadas, pavyzdžiui, iš ataskaitų susidarytas įspūdis apie informacijos fragmentiškumą buvo patvirtintas statistiniais duomenimis – susumavus tyrėjų medžiagą paaiškėjo, kad N. Kitkauskas turi 19 proc. informacijos apie VR, kitų tyrėjų duomenimis informacija pasipildo iki 23 proc.

Atlikta empirinė analizė nepatvirtino trijų zonų (autento; hipotezės (pagrįstos bei pilotажinės); moderno) implicitinio egzistavimo. „Užčiuoptos“ tik dvi – autento bei hipotezės – zonos. Nesant pakankamai duomenų apie tam tikrus diag-

nostinius VR elementus buvo neįmanoma nubrėžti griežtos ribos tarp hipotetinio bei modernaus erdvių atkūrimo ir jų panaudos. Tad modernus erdvių įrengimas bei panaudos idėjos, esant mažam duomenų patikimumo laipsniui, leistų jas panaudoti tik šiandienos reikmėms.

Nemažų problemų kilo ir laipsniuojant hipotezės idėją (pagrįsta bei pilotažinė hipotezė). Kadangi architektūrinių tyrimų metu gauti duomenys patvirtino ikonografinės medžiagos patikimumą, manyta, kad VR Pietų bei Rytų fasadų rekonstrukcijas nedvejojant galima priskirti „pagrįstos hipotezės“ zoni. Šiems kokybiniais tyrimams prieštaravo kiekybinės analizės išvados, bylojančios, jog pagal duomenų skaitlingumą pagrįstai galime atkurti tik Pietų korpuso išorės fasado pirmą aukštą, Rytų korpuso išorės fasado pirmą aukštą ir Pietų korpuso išorės fasado antrą aukštą; likusieji išorės bei visi kiemo fasadai priskirtini „pilotažinės hipotezės“ zoni. Tačiau padarius keletą išlygų (1) apie daugumą VR išorės fasadų turime ikonografinę medžiagą; 2) VR išorės fasado kompozicijai atkurti disponuojame visų penkių tyrimo sričių duomenimis; 3) pernelyg „suskaldžius“ fasadus spalvinių kontrastų, apdailos medžiagų ir pan. priemonėmis, vizualiai nukentėtų VR ansamblio vientisumo išpūdis) teko sutikti su architektų mintimi, jog pagrįstos hipotezės zoni vis dėlto turėtų priklausyti visi fasadai, kurių atkūrimą būtų galima pagrįsti ikonografinė medžiaga.

Kaip rodo tyrimo būklės įvertinimo rezultatai, informacija apie VR vidaus erdves (jų išsidėstymą, apdailą, interjero elementus, paskirtį ir t. t.) yra kur kas fragmentiškesnė nei medžiaga apie išorės fasadus. Kiekybiniai duomenys liudija, kad vidaus erdvėms atkurti neturime nė pusės būtinausios informacijos. Išimtimi laikytinas Pietų korpuso trečias aukštas, apie kurį disponuojama pagrįstam atkūrimui reikalingu žinių kiekiu.

Pastaroji išvada ne tik didžia dalimi išsklaido VR architektų vidaus apdailos bei panaudos vizijas, bet ir koreguoja kai kurias *Plėtros gairėse* išsakytas paskirties zonavimo idėjas. Dirbant prie pastarojo dokumento daryta prielaida, jog įmanoma atkurti ne vieną patalpą remiantis pagrįsta hipoteze. Manyta, kad tokių atkurtinų „pagrįstos hipotezės“ patalpų daugiausiai galėtų būti Pietų bei Rytų korpusų antruose aukštuose bei Pietų korpuso trečiame aukšte. Šios zonos patalpoms siūlyta reprezentacinė – muziejinė paskirtis ir tikėtasi, kad įmanoma atkurti anksčiau egzistavusios aplinkos visumos pavidalą (ansamblio principas). Paaiškėjęs, jog vidaus erdvių atkūrimas remiantis pagrįsta hipoteze bent šiuo metu įmanomas tik Pietų korpuso trečiame aukšte, paskirties sprendimų paieška komplikavosi.

Todėl manome, kad reikėtų grįžti prie pirminio *Plėtros gairių* dokumento, ir ne jo raidės, o dvasios. Šis dokumentas buvo kuriamas atsižvelgiant į istorinės sąmonės realijas, susiklosčiusias dabartinėje Lietuvos visuomenėje. Manyta, kad VR gali tapti ta vieta, kurioje įmanoma suderinti skirtingas vertybines nuostatas, mėginant ugdyti autentišką, o ne kopijavimu bei „reanimavimu“ paremtą mąstymą. Šios idėjos įgyvendinimui būtini tam tikri kompromisai: siūlome numatytą reprezentacinę muziejinę VR paskirtį palikti, tačiau ne Pietų korpuso trečio aukš-

to patalpose. Šiose erdvėse, kurių atkūrimui telkiami argumentai, rekomenduojame nekurti visumos išpūdžio, bet demonstruoti autentiškus praeities fragmentus (interjero detales bei kitus radinius) su juos rekontekstualizuojančiomis, paaiškinančiomis *eksponuojamos argumentacijos* priemonėmis, šioms patalpoms numatant *muziejinę paskirtį*.

Kitose erdvėse pretenzijų į pagrįstumą turėtų būti kur kas mažiau („ore pakimba“ gotikinių, renesansinių ir barokinių erdvių Pietų korpuso antrame aukšte bei Rytų korpusų antrame ir trečiame aukštuose atkūrimas, jas siejant su „pagrįstos hipotezės“ zona). Čia siūlome įvesti laipsniavimą „pilotažinės hipotezės“ zonoje:

- vienur tiksliau kurti visumos išpūdį, nerodant pretenzijų į mokslinį pagrįstumą bei tikslumą. Čia pasiremiamą viena iš nūdienos muziejiniųkystėje taikomų formulių, vadinamų praeities imitacija. Nuo XIX a. „stilistinio restauravimo“ ar „pagražinimo“ metodų pastarasis skiriasi tuo, kad atvirai „pripažįsta“ simuliaciją. Šiai zonai siūloma *reprezentacinė* ir „*gyvosios istorijos*“ *paskirtis*;

- kitur siūloma nekurti buvusios aplinkos visumos išpūdžio, o naudojant architektūrinės liekanas, holografijos techniką, informacines technologijas, suteikiančias lankytojui teisę į interaktyvumą, kurti *konceptualią eklektiką* (inscenizacija arba „pasidaryk pats“ eksponavimo forma).

Taigi šis tyrimas labiau sugriežtina požiūrius į dabar egzistuojančius VR projektuotojų bei LDM specialistų sprendimus, bet kartu išplečia „pilotažinės hipotezės“ zonai priskirtinų erdvių panaudos galimybes.

Gali kilti klausimas: koks santykis tarp šio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimo bei LDM perengtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programos, kuria dabar remiamasi atkūrimo darbuose? Nekvestionuojame LDM idėjų (juolab kad jos patvirtintos LR kultūros ministerijoje), o tiesiog kviečiame muziejininkus tiek ruošiant koncepciją, tiek sprendžiant praktines užduotis, daryti tai sąžiningai būsimos publikos atžvilgiu ir, sekant šiuolaikine paveldosaugos, muzeologijos, istorijos mokslo raide, eksplicitiškai parodyti, koku būdu nūdienos sprendimai pasiekti. Taigi interjero konstruktoriaus jau dabar vertėtų pradėti svarstyti kol kas neatsakytus klausimus (žinoma, jų galėtų būti ir daugiau arba jie galėtų būti formuluojami kitaip):

Kokiomis formomis bus pristatomi tam tikrų VR dalių bei erdvių atkūrimo archeologiniai, architektūriniai, istoriniai ir kt. argumentai?

Kaip bus eksplikuota kai kurių (ypač reprezentacinių) erdvių simuliacija?

Atsiras ar neatsiras VR vietos valstybingumo idėjos ženklų reprezentavimui? Kokia eksponavimo medžiaga bei metodas tiktų šios temos perteikimui?

Kokie siužetai bus imituojami VR erdvėse? Kaip šie renginiai sąveikaus su kino demonstravimu modernioje erdvėje?

Ar atsiras vietos kulinarinio paveldo pristatymui?

Kokiomis formomis VR funkcionuos kaip šiuolaikinės Lietuvos „vizitinė kortelė“?

Šie klausimai akivaizdžiai parodo, jog moderniosios muziejinkystės principais paremtam VR funkcionavimui yra būtina suburti scenaristų ir įgyvendintojų (muziejinkų, mokslininkų, menininkų, technikos specialistų) grupę.

Tyrimo autoriai mano, kad nors VR rekonstrukcijos patikimumo zonavimas atspindi tik dabartinį žinių lygį, vis dėlto, neatradus kitų ikonografinių šaltinių, nauji duomenys vargu ar sąlygos ženklūs kokybinius poslinkius gausinant VR „duomenų bazę“. Antra vertus, suvokiame, jog VR rekonstrukcijos patikimumo zonavimas iš principo nėra baigtinis procesas. Net atkūrus VR įvaizdį, tyrimai turėtų tęstis toliau ir duomenys turėtų būti tikslinami. Tik tokiu būdu VR egzistuos kaip nuolat atsinaujinantis mūsų rekonstrukcinės istorinės sąmonės eksponatas.

5. PRIEDAI

Santrumpos:

PRI – Paminklų restauravimo institutas

PTC – Pilių tyrimo centras

LII – Lietuvos istorijos institutas

5.1. Pagrindinių dokumentų sąrašas

1. R. Budrys, Lietuvos valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo projekto gairės. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetete: <http://ldmuziejus.mch.mii.lt/Svietimas/Pritaikymo_gaires3.htm>.

2. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės (parengė Vilniaus universiteto darbo grupė) [Rankraštis]. Vilnius, 2002.

3. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys (Lietuvos dailės muziejaus projektas) [Rankraštis]. Vilnius, 2002.

4. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys. Antroji redakcija // Literatūra ir menas. 2003-05-30, p. 11–22.

5. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22–25.

6. Lietuvos restauratorių sąjungos, Valdovų rūmams sudarytos, Konsultacinės ekspertų komisijos 2003-02-12 d. posėdžio protokolas-išvados, nr. 3 [Rankraštis].

7. Poreikio statyti vertinimas (parengė Paminklų restauravimo institutas) [Rankraštis].

8. Statinio architektūra. Funkciniai siūlymai projektavimo užduoties papildymui. Techninis projektas (parengė Paminklų restauravimo institutas). Vilnius, 2002.

9. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atstatymo ir panaudojimo programos, projektavimo užduoties ir paminklotvarkos sąlygų pagrindinių metmenų projektas (parengė Paminklų restauravimo institutas). Vilnius, 1997.

5.2. Architektūrinių tyrimų ataskaitų sąrašas

Architektūriniai tyrimai (sąrašas pagal tyrimų datas)

Pilių tyrimo centro archyvas

1. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1990 metai. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1991, t. 1–3 (PTC, inventorizacijos nr. 27–29).

2. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1991 metai. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1992, t. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 39).

3. V. Abramauskas, R. Armalaitė, A. Kilišauskas, N. Kitkauskas, Žemutinės pilies teritorijos tyrimai. Ruožas į šiaurės vakarus nuo Arkikatedros: tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1995 (PTC, inventorizacijos nr. 77).

4. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1994 m. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1995, t. 1–4 (PTC, inventorizacijos nr. 137).

5. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1995 metai. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1996, t. 1–3 (PTC, inventorizacijos nr. 65–67).

6. Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 1997 m. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1997, t. 1–3 (PTC, inventorizacijos nr. 142a).

7. Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 1998 m. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1998, t. 1, 2 (PTC, inventorizacijos nr. 145a, 145b).

8. Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 1999 m. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 2000, t. 1–2 (PTC, inventorizacijos nr. 179).

9. Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 2001 metai. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 2002, t. 1–2 (PTC, inventorizacijos nr. 201a, 201b).

10. Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. 2002 metai. Tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 2003, t. 1–4 (PTC, inventorizacijos nr. 263, 263a, 263b, 263c).

Lietuvos istorijos instituto archyvas

12. N. Kitkauskas, 1988 metų Vilniaus Žemutinės Pilies rūmų teritorijos architektūrinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1988, t. 1–3 (LII, inventorizacijos nr. 1678–1681).

13. N. Kitkauskas, Vilniaus 1989 metų Žemutinės Pilies Kunigaikščių rūmų teritorijos tyrinėjimų architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1989, t. 1–3 (LII, inventorizacijos nr. 1669–1671).

14. N. Kitkauskas, 1990 metų Žemutinės Pilies rūmų teritorijos tyrimai. Architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1990, t. 1–5 (LII, inventorizacijos nr. 1797–1801).
15. N. Kitkauskas, L. Turčinavičius, A. Andriušytė, Vilniaus Žemutinės Pilies Kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai 1991 metais. Architektūrinės dalies ataskaita. Vilnius, 1991, t. 1–3 (LII, inventorizacijos nr. 1944a, 1944b, 1944c.).

Apibendrinantys architektūriniai tyrimai (sąrašas pagal tyrimų datas)

Pilių tyrimo centro archyvas

16. J. Glemža, L. Dzikas, A. Lisanka, S. Lasavickas, V. Rimantienė, 1986 m. buv. Vilniaus Žemutinės pilies (Vrublevskio g. 3) teritorijoje vykdytų architektūrinių-archeologinių tyrinėjimų ataskaita. Pastatų apimties rekonstrukcija. Vilnius, 1987, d. 3. (PTC, inventorizacijos nr. 6).
- 17a. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Pradinė stadija (projektavimo grupės vadovas N. Kitkauskas). Vilnius, 1996 (PTC, inventorizacijos nr. 141a).
- 17b. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Vilnius, 1996, d. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 141b).
- 17c. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Korpusų fasadai. Vilnius, 1996, d. 2 (PTC, inventorizacijos nr. 141c).
- 17d. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Korpusų planai. Vilnius, 1996, d. 3 (PTC, inventorizacijos nr. 141d).
- 17e. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Vilnius, 1996, d. 4 (PTC, inventorizacijos nr. 141e).
- 17f. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas. Vilnius, 1996, d. 5 (PTC, inventorizacijos nr. 141f).
- 17g. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinio projekto papildymai. Vilnius, 2000 (PTC, inventorizacijos nr. 182).
18. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1988–1995 m. tyrimų architektūrinės dalies ataskaita. Detalės. Vilnius, 1996, t. 1, 2 (PTC, inventorizacijos nr. 140a, 140b).
19. Žemutinės pilies Valdovų rūmų tyrimai. 1987–2001 metai. Rūmų fasadų architektūrinių detalių apmatavimai ir lentelės. Vilnius, 2002 (PTC, inventorizacijos nr. 200).
- 20a. Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. Architektūrinės detalės. Rūmų vidaus apdailos detalės iš marmuro, rastos 1987–2002 m. Brėžiniai. Vilnius, 2003, t. 1 (PTC, dar neinventorizuota).
- 20b. Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrimai. Architektūrinės detalės. Rūmų vidaus apdailos detalės iš marmuro, rastos 1987–2002 m. Fotonuotraukos. Vilnius, 2003, t. 2 (PTC, dar neinventorizuota).

5.3. Istorinių tyrimų ataskaitų sąrašas (sąrašas pagal tyrimų datas)

Pilių tyrimo centro archyvas*

1. Istorijos instituto Archeologijos skyriaus vyr. laboranto Artūro Grickevičiaus komandiruotės į Lenkijos LR ataskaita. Vilnius, 1989 (PTC, inventorizacijos nr. 195):

Archeologijos skyriaus Ūkiskaitinių darbų sektoriaus vyr. mokslinio bendradarbio Stasio Samalavičiaus ir vyr. laboranto Artūro Grickevičiaus komandiruotės į Maskvą nuo 1989 m. kovo 5 d. iki to paties mėnesio 27 d. ataskaita.

Archeologijos skyriaus Ūkiskaitinių darbų sektoriaus vyr. mokslinio bendradarbio Stasio Samalavičiaus ir vyr. laboranto Artūro Grickevičiaus komandiruotės į Gardiną nuo 1990 m. kovo 11 d. iki to paties mėnesio 17 d. ataskaita.

Archeologijos skyriaus Ūkiskaitinių darbų sektoriaus vyr. mokslinio bendradarbio Stasio Samalavičiaus ir vyr. laboranto Artūro Grickevičiaus komandiruotės į Baltarusijos TSR Centrinę valstybinę istorijos archyvą Minske nuo 1990 m. lapkričio 19 d. iki gruodžio 1 d. ataskaita.

Archeologijos skyriaus Ūkiskaitinių darbų sektoriaus vyr. mokslinio bendradarbio Stasio Samalavičiaus ir vyr. laboranto Artūro Grickevičiaus komandiruotės į Lvovą nuo 1991 m. balandžio 8 iki 19 dienos ataskaita.

2. I. Baliulytė, S. Gasparavičienė, Ataskaita apie 1994 m. vykusios Vilniaus Žemutinės pilies istorinės ir ikonografinės medžiagos paieškas Lietuvos muziejuose, archyvuose ir rankraštyuose. Vilnius, 1995.

3. K. Makovska, Brėžiniai, piešiniai, nuotraukos iš Lenkijos. Vilnius, 1997 (2002) (PTC inventorizacijos nr. 213).

4. Lietuvos valdovų rūmų 2002 m. istorinių tyrimų metu įvykdytų darbų ataskaitos. E. Meilus (2002–05; 2002–07; 2002–10), K. Makovska (2002–06 – 07), R. Vitkauskienė (2002–06; 2002–07; 2002–09), S. C. Rowell (2002–10 – 11), R. Janonienė (2002–07; 2002–09), M. Čiurinskas (2002–09 – 10), V. Jogėla (2002–06 – 07; 2002–09–10; 2002 03–04), G. Sliesoriūnas (2002–05; 2002–07), A. Kasperavičienė (2002–07–08) Vilnius, 2002:

Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūriniai menotyriniai tyrimai. Architektūros ir dailės istorikės Audronės Kasperavičienės komandiruotės š. m. liepos 29–rugpjūčio 5 dienomis į Florenciją ir Bario miestą ataskaita.

Lietuvos Valdovų rūmų 2002 metų istorinių tyrimų metu įvykdytų darbų ataskaita (dr. Elmantas Meilus).

Lietuvos Valdovų rūmų (LVR) 2002 metų meno istorijos tyrimų programa. K. Makovska. Išvykos į Lenkiją ataskaita.

Trumpa B. R. Vitkauskienės ataskaita už komandiruotę į Varšuvą 2002 06 08–06 22.

* Istorinių tyrimų bei tyrimų ataskaitų, saugomų Pilių tyrimo centro archyve, komplektacija ir metrikos pateiktos pagal 2003 m. būklę.

B. R. Vitkauskienės ataskaita už komandiruotę į Varšuvą 2002 06 08–22 ir 2002 07 10–25.

B. R. Vitkauskienės ataskaita už komandiruotę į Varšuvą 2002 rugsėjo 13–27 d. Lietuvos istorijos instituto vyriausiojo mokslo darbuotojo dr. S. C. Rowell komandiruotės į Romos bei Vatikano archyvus ir bibliotekas ataskaita.

Dr. Rūtos Janonienės ataskaita (birželio–liepos mėn. su E. Meilumi ir V. Jogėla Sankt Peterburge).

Dr. Rūtos Janonienės ataskaita (rugsėjo–spalio mėn. Italijoje su M. Čiurinsku). Lietuvos istorijos instituto jaunesniojo mokslinio darbuotojo Mintauto Čiurinsko 2002 m. rugsėjo 17–spalio 17 d. mokslinės komandiruotės į Italiją ataskaita.

Lietuvos istorijos instituto mokslinio darbuotojo dr. Vytauto Jogėlos komandiruotės ataskaita (su E. Meilumi ir R. Janoniene į Peterburgą).

Lietuvos istorijos instituto mokslinio darbuotojo dr. Vytauto Jogėlos komandiruotės ataskaita (su G. Sliesoriūnu Rusijoje).

Lietuvos istorijos instituto mokslinio darbuotojo dr. Vytauto Jogėlos komandiruotės ataskaita (Rusija).

LDK istorijos skyriaus mokslo darbuotojas dr. Gintautas Sliesoriūnas (Maskva su E. Meilumi ir V. Jogėla kovo–balandžio mėn.).

LDK istorijos skyriaus mokslo darbuotojas dr. Gintautas Sliesoriūnas (birželis–liepa, Maskva).

Lietuvos istorijos instituto mokslinio darbuotojo dr. Vytauto Jogėlos archyvinų muziejinių paieškų Rusijoje (Maskvoje) komandiruotės ataskaita.

Lietuvos istorijos instituto vyresniojo mokslo darbuotojo dr. Elmanto Meilaus ataskaita (kovo–balandžio mėn. Maskvoje su V. Jogėla ir G. Sliesoriūnu.).

Lietuvos istorijos instituto vyresniojo mokslo darbuotojo dr. Elmanto Meilaus ataskaita (birželis–liepa, Sankt Peterburge su V. Jogėla ir R. Janoniene.)

Lietuvos istorijos instituto vyresniojo mokslo darbuotojo dr. Elmanto Meilaus ataskaita (rugsėjis–spalis, Kijevas ir Lvovas).

5. Statybų Vilniaus žemutinėje pilyje 1544–1548 m. sąskaitos (B. R. Vitkauskienė). Vilnius, 2002 (PTC, inventorizacijos nr. 222).

6. B. R. Vitkauskienės atliktų darbų pagal autorinę sutartį nr. 14 2002.IX.1 ataskaita. Vilnius, 2002 (PTC, inventorizacijos nr. 216).

7. Archeografijos skyriaus archeografijos specialisto D. Antanavičiaus ataskaita. 2002 m. birželis–lapkritis ir 2003 m. kovo–rugsėjo mėn. Vilnius, 2002/2003.

8. LDK istorijos skyriaus mokslinio darbuotojo dr. G. Sliesoriūno naujų istorinių ir ikonografinių duomenų apie Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmus paieškų Rusijoje ir Lenkijoje 2002–2003 m. rezultatų apibendrinimas. Vilnius, 2002/2003.

9. Archeografijos skyriaus mokslo darbuotojos dr. Raimondos Ragauskienės ataskaita. 2003-07-16. Vilnius, 2003.

10. Atvirų arkadų galerijų tipai, formos, dekoras. Vilnius, 2003.

11. A. Butrimas. Mokslinių tyrimų išvykos į Paryžiaus ir Londono muziejus ir archyvus darbo ataskaita. 2003 m. Vilnius, 2003.

12. Duomenys apie Vilniaus Žemutinę pilį Lietuvos Metrikoje. Parengė dr. Raimonda Ragauskienė. Vilnius, 2003.
13. Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus archeografijos specialisto Dariaus Antanavičiaus komandiruotės ataskaita. 2003-09-16 – 10-14 d. Varšuvoje. Vilnius, 2003.
14. Lietuvos istorijos instituto jaunesniojo mokslo darbuotojo Mintauto Čiurinsko 2003 m. rugsėjo 3–30 d. mokslinės komandiruotės į Italiją ataskaita. Vilnius, 2003.
15. Lietuvos istorijos instituto LDK istorijos skyriaus mokslo darbuotojo dr. Gintauto Sliesoriūno ataskaita. Vilnius, 2003.
16. Lietuvos istorijos instituto vyresniojo mokslinio darbuotojo dr. E. Meilaus naujų istorinių ir ikonografinių duomenų apie Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmus paieškos Rusijoje ir Ukrainoje 2002 m. rezultatų apibendrinimas. Vilnius, 2003.
17. Dr. Liudas Glemža 2003 07–08. 2003 m. G. Sliesoriūno, R. Ragauskienės, A. Ragausko, D. Burbos ataskaitų suvestinės. Vilnius, 2003.
18. Metinė ataskaita. 2003-11-24 (D. Burba). Vilnius, 2003.
19. Miestų tyrimo centro dr. Vytauto Jogėlos naujų istorinių ir ikonografinių duomenų apie Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmus paieškų Rusijoje 2002 metų rezultatų apibendrinimas. Vilnius, 2003.
20. Dr. R. Ragauskienės ataskaita. 2003 m. rugsėjo 26 d. Vilnius, 2003.
21. Dr. Rūtos Janonienės ataskaita apie darbą Italijoje 2003 m. rugsėjo 5–30 d. Vilnius, 2003.
22. B. R. Vitkauskienė. Palyginamoji medžiaga Vilniaus žemutinės pilies kokių kolekcijai 2003 m. Krokuvai. Vilnius, 2003.
23. B. R. Vitkauskienės ataskaita už komandiruotę į Krokuvą 2003.IX.7–27. Vilnius, 2003 (PTC, inventorizacijos nr. 221).
24. B. R. Vitkauskienės, dailės istorikės, ataskaita už tyrinėjimo darbus 2003 m. III ketvirtį. Vilnius, 2003.
25. Žemutinės pilies Valdovų rūmų arkadų stilistiniai tyrimai. Vilnius, 2003.
26. A. Kasperavičienė, Medžiaga platesniems apibendrinimams. Vilnius.
27. R. Lebedytė, Išrašai iš Varšuvos archyvų. Varšuvos senųjų aktų archyvas. Vilnius (PTC, inventorizacijos nr. 258).

5.4. Archeologinių tyrimų ataskaitų sąrašas (sąrašas pagal tyrimų datas)

Lietuvos istorijos instituto archyvas

- 1a. A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1988 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1989 (LII, inventorizacijos nr. 1658).
- 1b. A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrinėjimai 1988 m. Fotonuotraukos. Vilnius, 1989 (LII, inventorizacijos nr. 1658a).

2. A. Kuncevičius, A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1989 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1990 (LII, inventorizacijos nr. 1795).

3. V. Urbanavičius, A. Kuncevičius, A. Tautavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1990 m. tyrimų ataskaita. Vilnius, 1991 (LII, inventorizacijos nr. 1796a, 1796b).

4. V. Urbanavičius, A. Tautavičius, A. Kuncevičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimų 1991 m. ataskaita. Vilnius, 1992 (LII, inventorizacijos nr. 1944).

5a. A. Kuncevičius, A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai 1992 metais. Vilnius, 1993 (LII, inventorizacijos nr. 2021a).

5b. G. Aleliūnas, I. Markišiūtė, E. Vailionis, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai (1992 m.). Radinių sąrašas. Vilnius, 1993 (LII, inventorizacijos nr. 2021b).

6. A. Kuncevičius, A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorijos 1993 m. tyrimai. Vilnius, 1994 (LII, inventorizacijos nr. 2545).

7. A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1994 m. tyrimai. Vilnius, 1995 (LII, inventorizacijos nr. 2399, 2400).

8a. A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1995 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1996 (LII, inventorizacijos nr. 2546).

8b. A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinė pilis. Lietuvos valdovų rūmai. 1995 m. tyrimų fotonuotraukos. Vilnius, 1996 (LII, inventorizacijos nr. 2547).

9. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija: rūmų šiaurinio korpuso M rūšys, ploto šiaurės rytų kampe tyrimai 1996 m. Vilnius, 1997 (LII, inventorizacijos nr. 2678).

10. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: tyrimai į vakarus ir pietus nuo Valdovų rūmų pietinio korpuso pietvakarinio kontraforso 1997 m. Vilnius, 1998 (LII, inventorizacijos nr. 2867).

11. E. Vailionis, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorinio kiemo 1997 metų archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1998, d. 1, 2 (LII, inventorizacijos nr. 2868, 2869).

12. D. Steponavičienė, Ploto prie rūmų pietryčių kampo 1997 m. archeologinių tyrimų ataskaita (perkasa nr. 4 rytinio korpuso išorėje). Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“. Vilnius, 1998 m. (LII, inventorizacijos nr. 2870).

13. E. Ožalas, Žvalgomųjų archeologinių tyrimų 1998 m. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje ataskaita. Vilnius, 1999 (LII, inventorizacijos nr. 3187).

14. E. Ožalas, Tyrimai pietinių įvažiavimo vartų išorėje 1998 m. Vilnius, 1999 (LII, inventorizacijos nr. 3188).

15. D. Steponavičienė, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: ploto pietryčių kampe 1998 m. tyrimai (perkasa nr. 4.). Vilnius, 1999 (LII, inventorizacijos nr. 3189).

16. G. Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies Radvilų rūmų (3-iosios oficinios) ir pilies kalno vakarinės atraminės sienos teritorijos archeologinių tyrimų 1998 m. ataskaita. Vilnius, 1999, d. 1 (LII, inventorizacijos nr. 3190).

17. E. Ožalas, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: tyrimai pietinių įvažiavimo vartų išorėje 1999 m. Vilnius, 2000 (LII, inventorizacijos nr. 3382).

18. E. Ožalas, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso tyrimai 1999 m. Vilnius, 2000 (LII, inventorizacijos nr. 3383).

19. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso tyrimai 2000 m. Vilnius, 2001, t. 1, 2 (LII, inventorizacijos nr. 3624, 3625).

20a. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m. (tekstinė dalis, ataskaitos turinys, piešiniai, priedai). Vilnius, 2002, t. 1 (LII, inventorizacijos nr. 3722).

20b. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m. Nuotraukos. Vilnius, 2002, t. 2 (LII, inventorizacijos nr. 3723).

20c. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m. Brėžiniai. Vilnius, 2002, t. 3 (LII, inventorizacijos nr. 3724).

20d. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m. Radinių sąrašas. Vilnius, 2002, t. 4 (LII, inventorizacijos nr. 3725).

21. D. Steponavičienė, G. Striška, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: vidinio kiemo archeologinių tyrimų 2001/02 m. ataskaita. Vilnius, 2003 (LII, inventorizacijos nr. 4018).

22a. V. Juškaitis, L. Kurila, G. Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita (tekstas ir priedai). Vilnius, 2003, t. 1 (LII, inventorizacijos nr. 4013).

22b. L. Kurila, G. Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Fotografijos ir piešiniai. Vilnius, 2003, t. 2 (LII, inventorizacijos nr. 4014).

22c. R. Abramauskienė, R. Racevičius, G. Rackevičius, R. Žvirblis, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Brėžiniai. Vilnius, 2003, t. 3 (LII, inventorizacijos nr. 4015).

22d. P. Blaževičius, V. Juškaitis, L. Kurila, G. Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Radinių sąrašas. Vilnius, 2003, t. 4 (LII, inventorizacijos nr. 4016).

22e. V. Juškaitis, L. Kurila, G. Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija: šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Radinių sąrašas. Vilnius, 2003, t. 5 (LII, inventorizacijos nr. 4017).

Pilių tyrimo centro archyvas

23. A. Kuncevičius, A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrinėjimai. 1989 m. Nuotraukos. Vilnius, 1990, sąs. 1-5 (PTC, inventorizacijos nr. 21-24).

24a. A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1994 metų tyrimai. Vilnius, 1995 (PTC, inventorizacijos nr. 63).

24b. E. Valionis, Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos 1994 metų tyrimai. Radinių sąrašas. Vilnius, 1995, t. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 47).

24c. Vilniaus Žemutinė pilis. Valdovų rūmų 1994 metų tyrimų nuotraukos. nr. 1-105. Vilnius, 1995 (PTC, inventorizacijos nr. 48).

25. G. Abaravičius, Archeologinė ataskaita. 1995 metai. Vilniaus Žemutinės pilies gynybinio aptvaro pietinės mūrinės tvoros žvalgomieji kasinėjimai 1995 metais. Vilnius, 1995-1996 (PTC, inventorizacijos nr. 139).

26. G. Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Katedros aikštėje. 1996 m. Vilnius, 1997 (PTC, inventorizacijos nr. 70).

27. E. Vailionis, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų vakarinio korpuso ir katedros zakristijos jungties 1996 metų ataskaita. Vilnius, 1997 (PTC, inventorizacijos nr. 71).

28. E. Vailionis, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų šiaurinio korpuso išorinio kiemo (ties M22 ir M23) 1996 metų ataskaita. Vilnius, 1997 (PTC, inventorizacijos nr. 72).

29. D. Steponavičienė, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija: rūmų pietinių vartų bokšto tyrimai. 1996 m. Vilnius, 1997 (PTC, inventorizacijos nr. 84).

30. E. Vailionis, Vilniaus rūmų išorinio kiemo, ties ŠV kampu, 1998 m. archeologinių tyrimų ataskaitos radinių sąrašas. Vilnius, 1999, d. 2 (PTC, inventorizacijos nr. 151).

31. E. Vailionis, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų Š korpuso aplinkos (ties Š priestatu) 2000 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 2001, d. 1, 2 (PTC, inventorizacijos nr. 184, 185).

32. G. Rackevičius, R. Armalaitė, N. Kitkauskas, Vilniaus žemutinės pilies teritorija. Statybos darbų priežiūros ataskaita 2000 m. Vilnius, 2001 (PTC, inventorizacijos nr. 166).

33. D. Steponavičienė, Vilniaus žemutinė pilis 2000 m. P korpuso išorė (perkaša nr. 5). Vilnius, 2003 (PTC, inventorizacijos nr. 271).

34. E. Ožalas, Šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai. 2001 metai. Vilnius, 2002, t. 1 (PTC, inventorizacijos nr. 187).

35. E. Ožalas, Valdovų rūmų grindų plytelių, surastų 1987–2002 m. tyrimų metu, pradinis apibūdinimas. Pietinio, Rytinio ir Vakarinio korpusų prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. Vilnius, 2003 (PTC, inventorizacijos nr. 214e).

36. G. Striška, Ė. Striškienė, G. Rackevičius, N. Kitkauskas, Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų stiklas. Archeologinių radinių analizė. Architektūrinė geležis, rasta Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje archeologinių tyrimų metu. Čerpės – Valdovų rūmų tyrimų duomenimis. Vilnius, 2002/2003 (PTC, inventorizacijos nr. 214).

Paminklų restauravimo instituto archyvas

37a. A. Lisanka, 1982 m. buv. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų (1982–1983 m., I darbų etapas) ataskaita (tekstas). Vilnius, 1983, d. 1 (PRI, F-5, nr. 3312).

37b. A. Lisanka, 1982 m. buv. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų (1982–1983 m. I darbų etapas) ataskaita (brėžiniai). Vilnius, 1982, d. 2 (PRI, F-5, nr. 3313).

37c. A. Lisanka, 1982 m. buv. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų (1982–1983 m. I darbų etapas) ataskaita (piešiniai ir nuotraukos). Vilnius, 1983, d. 3 (PRI, F-5, nr. 3314).

38. A. Lisanka, S. Lasavickas, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Archeologinių tyrimų ir archeologinės priežiūros 1982–1985 m. naujai užstatomame plote ir siurblinės šaldymo sistemos komunikacinių ir inžinerinių komunikacinių darbų ataskaita. Vilnius (PRI, F-5, nr. 4760).

39a. V. Raškauskas, G. Stankevičius, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija (Gedimino a. 3). 1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Vilnius, 1988, d. 1 (PRI, F-5, nr. 4432).

39b. V. Raškauskas, G. Stankevičius, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija (Gedimino a. 3). 1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Brėžiniai. Vilnius, 1988, d. 2, 3 (PRI, F-5, nr. 4433, 4434).

39c. V. Raškauskas, G. Stankevičius, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija (Gedimino a. 3). 1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Fotonuotraukos. Vilnius, 1988, d. 4, 5 (PRI, F-5, nr. 4435, 4436).

39d. V. Raškauskas, G. Stankevičius, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija (Gedimino a. 3). 1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Buitinės keramikos aprašymo paaiškinimai ir fotonuotraukos. Vilnius, 1988, d. 6 (PRI, F-5, nr. 4437).

40. N. Kitkauskas, I. Lipskienė, Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijos tyrimai. 1990 metai. Tyrimų archeologinės dalies ataskaita. Vilnius, 1991, t. 5, d. 1 (PRI, F-5, nr. 5762).

5.5. Bibliografijos sąrašas

1. G. Abramavičius, Vilniaus žemutinės pilies pietinės gynybinės sienos paieškos // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 m. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, p. 155–157.

2. G. Abramavičius, E. Remecas, Tyrinėjimai Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Gedimino paminklo vietoje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 294–298.

3. K. Almenas, Vilniaus pilys: vadovas. Vilnius: Pilis, 2002. – 28, [1] p.: iliustr., žml.

4. Architektūros paminklas ar pastatas, vaizduojantis Valdovų rūmus? // Kultūros barai. 2001, nr. 11, p. 70, p. 2–8.

5. L. Armonaitė, Valdovų rūmų atkūrimas – vėl iškilusi problema // Atgimimas. 2000-12-15, nr. 45, p. 1, 4–5.

6. V. Baranauskas, Kodėl reikia atstatyti Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmus? // Literatūra ir menas. 1999-02-06, nr. 6 (2730), p. 3.

7. J. Baršauskas, A. Jankevičienė, N. Kitkauskas, V. Levandauskas, Mūrinės statybos pradžia // Lietuvos architektūros istorija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1987, t. 1, p. 32–47.

8. E. Budreika, R. Batūra, M. Jučas, A. Tautavičius, Vilniaus pilys // Lietuvos pilys. Vilnius: Mintis, 1971, p. 25–76.

9. E. Budreika, Vilniaus pilis (serija: Sąjunginės reikšmės architektūros paminklai Lietuvos TSR). Vilnius: Mintis, 1977. 47 p.: iliustr.

10. R. Butvilaitė-Petrauskienė, Architektūriniai vaizdai Pranciškaus Smuglevičiaus kūryboje // Pranciškus Smuglevičius ir jo epocha. Vilniaus dailės akademijos darbai (sud. V. Jankauskas). Vilnius: Vilniaus dailės akad. I-kla, 1997, t. 11, p. 20–31, 34.

11. K. Čerbulėnas, Renesanso architektūra Lietuvoje // Statyba ir architektūra. 1976, nr. 5, p. 29–32.

12. V. Daugudis, A. Lisanka, Vilniaus žemutinės pilies arsenalo teritorijos tyrinėjimai 1978 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 m. Vilnius: Pergalė, 1980, p. 39–41.

13. V. Daugudis, 300 kultūros paminklų (sud. Z. Žemaitytė). Vilnius: Mintis, 1980. 252, [3] p., [16] iliustr. lap.: iliustr.

14. V. Drėma, Ad fontes, cives // Krantai. 1989, nr. 4, p. 23–33.

15. V. Drėma, Biforinė arka // Statyba ir architektūra. 1988, nr. 8, p. 23.

16. V. Drėma, Dingęs Vilnius. Vilnius: Vaga, 1991. 407 p.: iliustr.

17. V. Drėma, S. Lorentz, Laiškai – listy (sud. R. Janonienė). Vilnius: Vilniaus dailės akad. I-kla, 1998, 517, [1] p.

18. V. Drėma, Serliana mūsų architektūroje // Statyba ir architektūra. 1988, nr. 12, p. 22–23.

19. R. Gibavičius, Ne tik apie kiškius Vilniaus žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1991, nr. 6, p. 59–60.

20. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. Vilnius: Mintis, 1968. 394, [5] p.: [64] įkl. lap.

21. J. Jurkštas, Dar apie senuosius Vilniaus planus // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 1997, t. 4, p. 78–93.

22. J. Jurkštas, Vilniaus žemutinės pilies opera // Literatūra ir menas. 1969, nr. 49, p. 13.
23. J. Jurkštas, Vilniaus Žemutinės pilies teatras // Kultūros barai. 1988, nr. 8, p. 55–57.
24. K. Katalynas, XV–XVII a. Kokliai-karūnėlės Vilniaus muziejų fonduose // Jaunųjų muziejininkų konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės (Palanga, Gintaro muziejus, 1987 m. gegužės 6–7 d.). Vilnius, 1987, p. 50–51.
25. K. Katalynas, Dar kartą apie krosnis su kiškiais // Kultūros barai. 1992, nr. 1, p. 61–64.
26. K. Katalynas, Gotikos epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1989, nr. 1, p. 56–59.
27. K. Katalynas (klausinėjamas L. Giedraičio), Šventaragio gelmėmis // Liaudies kultūra. 1999, nr. 5, p. 9–15.
28. K. Katalynas, Vilnius XIII amžiuje. Mitai ir faktai // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2000, t. 6, p. 207–219.
29. N. Kitkauskas, Vilniaus pilies gynybiniai įtvirtinimai, pilies ryšys su miestu // Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m. Mokslinės konferencijos pranešimų tezės (1980 m. lapkr. 19–20 d.) : pranešimų tezės (sud. R. Kaminskas). Vilnius: LTSR kultūros m-ja, 1980, p. 48–49.
30. N. Kitkauskas, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorija // Paminklų restauravimo ir projektavimo instituto moksliniai tyrimai. Informacija. Vilnius, 1989, p. 68–69.
31. N. Kitkauskas, Gedimino kalno vakarinės papėdės pirmykštis reljefas ir ankstyvieji statiniai // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius: UAB „Rotas“, 2001, t. 19, p. 213–242.
32. N. Kitkauskas, Naujausi Vilniaus pilių tyrimų duomenys – svarbus Lietuvos istorijos šaltinis // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Vilnius, 1995, t. 15, p. 198–210.
33. N. Kitkauskas, Senieji statiniai Gedimino kalno vakarinėje papėdėje // Kultūros barai. 1995, nr. 4, p. 69–72.
34. N. Kitkauskas, Valdovų rūmų architektūra. Stilių kaita ir mada // Baltų archeologija. 1996, nr. 1 (8), p. 16–22.
35. N. Kitkauskas, Vilniaus pilys: statyba ir architektūra. Vilnius: Mokslas, 1989. 231 p.: iliustr.
36. N. Kitkauskas, Vilniaus pilių architektūros raida // Lietuvos pilių archeologija (sud. J. Genys, V. Žulkus). Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2001, p. 153–168.
37. N. Kitkauskas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai: tyrimų duomenys ir atstatymo galimybės // Liaudies kultūra. 1999, nr. 6, p. 8–19.
38. N. Kitkauskas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai: tyrimų duomenys ir atstatymo galimybės // Liaudies kultūra. 2000, nr. 1, p. 18–29.
39. N. Kitkauskas, L. Dzikas, Žemutinės pilies karalių rūmai // Kultūros barai. 1988, nr. 6, p. 50–56.

40. N. Kitkauskas, L. Dzikas, Žemutinės pilies karalių rūmai // Kultūros barai. 1988, nr. 7, p. 58–64.
41. N. Kitkauskas, L. Dzikas, Žemutinės pilies karalių rūmai // Kultūros barai. 1988, nr. 8, p. 50–55.
42. N. Kitkauskas, Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros atkūrimo prielaidos // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 1998, t. 13, p. 373–411.
43. N. Kitkauskas, Žemutinės pilies Valdovų rūmų architektūros raida // Statyba ir architektūra. 1997, nr. 3, p. 45–46.
44. N. Kitkauskas, V. Levandauskas, A. Tautavičius, Vilniaus pilys // Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, t. 1, p. 45–55.
45. L. Kvizikevičius, XIV–XVI a. švininiai antspaudai iš Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos tyrinėjimų // Kultūros barai. 1994, nr. 12, p. 54–56.
46. A. Kuncevičius, Livonijos pinigų spaudai Vilniuje // Kultūros barai. 1991, nr. 7, p. 74–75.
47. A. Kuncevičius, Renesanso epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1991, nr. 2, p. 65–67.
48. A. Kuncevičius, Kokliai su herbais ir figūrinėmis kompozicijomis // Kultūros barai. 1991, nr. 10, p. 71–74.
49. A. Kuncevičius, S. Zakrauskas, Loviniai kokliai // Kultūros barai. 1991, nr. 11, p. 74–76.
50. A. Kuncevičius, V. Aleksiejūnas, Pirmosios lietuviškos monetos ir plombos // Kultūros barai, 1992, nr. 2, p. 67–69.
51. A. Kuncevičius, S. Zakrauskas, Stačiakampiai plokštiniai kokliai // Kultūros barai. 1991, nr. 12, p. 58–59.
52. A. Kuncevičius, Viduramžių archeologija // Baltų archeologija. 1995, nr. 1 (4), p. 2–7.
53. Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija: nuo seniausių laikų iki 1775 (T. Adomonis, K. Čerbulėnas). Vilnius: Mokslas, 1987, t. 1. 326, [1] p., [20] iliustr. lap.: iliustr.
54. Lietuvos pilys (ats. red. J. Jurginis). Vilnius: Mintis, 1971. 304 p., [52] iliustr. lap.
55. A. Lisanka, Vilniaus žemutinės pilies Arsenalo teritorijos tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 m. Vilnius: Mokslinės-techninės informacijos patentinių paslaugų centras, 1988, p. 135–137.
56. E. Ožalas, Šurfas posesijos nr. 461 (kapitulos namų) vietoje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 306–307.
57. E. Ožalas, Tyrimai Valdovų rūmų M rūšio šiaurės rytų kampe // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 288–289.

58. E. Ožalas, Tyrinėjimai prie Valdovų rūmų pietvakarinio kampo // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 272–275.
59. E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų medinės konstrukcijos // Lietuvos pilių archeologija (sud. J. Genys, V. Žulkus). Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2001, p. 173–180.
60. J. Puipienė, Vilniaus pilies muziejus. Vilnius: Mintis, 1970. [32] p.
61. G. Rackevičius, Katedros aikštės pietinės dalies tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 290–294.
62. G. Rackevičius, XV a. pradžios arbaeto ir lanko strėlių antgaliai Vilniaus Žemutinėje pilyje // Baltų archeologija. 1996, nr. 1 (8), p. 23–25.
63. G. Rackevičius, Radvilų rūmų 3-osios oficinios tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 301–305.
64. G. Rackevičius, Žvalgomieji tyrimai Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 307–311.
65. V. Raškauskas, G. Stankevičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai 1987 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 m. Vilnius: Mokslinės-techninės informacijos patentinių paslaugų centras, 1988, p. 143–146.
66. E. Remesas, Religiniai medalikėliai, rasti Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 1998, t. 5, p. 28–33.
67. E. Remecas, Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga). Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003. 107, [1] p.: iliustr., žml.
68. S. Sarcevičius, 1994 m. archeologinių tyrinėjimų, vykdytų prie Vilniaus žemutinės pilies šiaurinės gynybinės sienos bei senojo Arsenalo kieme, apžvalga // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 m. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, p. 166–169.
69. A. Skučienė, D. Steponavičienė, Spynos ir raktai Vilniaus Žemutinėje pilyje // Baltų archeologija. 1996, nr.1 (8), p. 14–15.
70. D. Steponavičienė, Dar vienas inkunabulas? // Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai. Vilnius, 1998, p. 441–447.
71. D. Steponavičienė, Metalinės aprangos detalės ir papuošalai Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėjimų duomenimis // Lietuvos archeologija. Kaunas: AB „Spindulys“, 2003, t. 24, p. 107–126.
72. D. Steponavičienė, Kai kurie Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vilniaus dvaro kultūros aspektai archeologijos duomenimis // Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2002, t. LIII, p. 27–38.

73. D. Steponavičienė, Muzikinis gyvenimas Vilniaus Žemutinėje pilyje // Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2002, t. LII, p. 24–38.

74. D. Steponavičienė, Puotos Lietuvos valdovo dvare Gotikos laikais XIV a. pabaigoje–XV a. // Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto I-kla, 2002, t. LIV, p. 54–59.

75. D. Steponavičienė, Tyrinėjimai pietvakarinėje Gedimino kalno papėdėje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 298–301.

76. D. Steponavičienė, Valdovų rūmų pietinių vartų bokšto tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 275–281.

77. D. Steponavičienė, Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų latrinos // Lietuvos pilių archeologija (sud. J. Genys, V. Žulkus). Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2001, p. 184–167.

78. A. Tautavičius, Lietuvos Didžiųjų kunigaikščių rūmai. Istorija ir tyrinėjimai // Baltų archeologija. 1996, nr. 1 (8), p. 2–13.

79. A. Tautavičius, Radiniai su Vazų herbu ir karūna // Kultūros barai. 1991, nr. 5, p. 67–69.

80. A. Tautavičius, XVI–XVII a. mediniai gyvenamieji pastatai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kla, 1959, t. 2, p. 21–29, 342.

81. A. Tautavičius, 1959 m. kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje // LTSR mokslų akademijos darbai. 1960, t. 2, p. 43–66.

82. A. Tautavičius, 1955–1957 m. kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje // LTSR mokslų akademijos darbai, serija A. 1958, t. 1 (4), p. 91–111.

83. A. Tautavičius, 1957–1958 m. kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje // LTSR mokslų akademijos darbai. 1959, t. 1, p. 115–134.

84. A. Tautavičius, Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1960 m. // LTSR mokslų akademijos darbai. 1961, t. 1, p. 103–124.

85. A. Tautavičius, Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai // Valsstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. Vilnius: Valst. grožinės literatūros I-kla, 1960, t. 2, p. 3–48.

86. A. Tautavičius, Šildė ir puošė // Vilniaus balsas. 1990-04-16, p. 3.

87. A. Tautavičius, Valdovų rūmų tyrimus įpusėjus? // Lietuvos mokslas. Vilnius, 1995, t. 3, kn. 7, p. 4–30.

88. A. Tautavičius, V. Urbanavičius, Valdovų rūmų Vilniuje teritorijos tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 m. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, p. 171–180.

89. A. Tautavičius, Vilniaus pilies kokliai (XVI–XVII a.). Vilnius: Mintis, 1969. 47 p.: iliustr.

90. A. Tautavičius, Vilniaus žemutinės pilies mediniai pastatai XIII–XIV a. // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros I-kla, 1964, t. 4, p. 171–187, 287–288.
91. V. Urbanavičius, Valdovų rūmų ateitis: užkasti ar atstatyti? // Baltų archeologija. 1996, nr. 1 (8), p. 26–29.
92. V. Urbanavičius, Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrinėjimai 1990 ir 1991 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 m. Vilnius: Lietuvos informacijos in-to sp., d. 2, 1992, p. 59–62.
93. V. Urbanavičius, Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrinėjimai 1992 ir 1993 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992–1993 m. Vilnius: AB „Punktukas“, 1994, p. 201–205.
94. V. Urbanavičius, Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 m. Vilnius: Mokslinės-techninės informacijos patentinių paslaugų centras, 1990, p. 160–165.
95. V. Urbanavičius, Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos tyrinėjimai Vilniuje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 270–271.
96. V. Urbanavičius, Seniausi Vilniaus mūrai // Gimtasis kraštas. 1992, nr. 52/53, p. 6.
97. V. Urbanavičius, Valdovų rūmų vizija // Gimtinė. 1995, nr. 4, p. 1.
98. V. Urbanavičius Vilniaus pilys – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centras // Mokslinės konferencijos „Vilniaus savivaldybei 610 metų“ pranešimų tezės, Vilnius, 1997, p. 1–2.
99. E. Vailionis, Tyrinėjimai Valdovų rūmų Šiaurės vakarų dalyje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 m. Vilnius: A. Varno person. įm. I-kla, 1998, p. 281–288.
100. Vilniaus architektūra [albumas] (sud. A. Jankevičienė). Vilnius: Mokslas, 1985. 384 p.: iliustr.
101. Vilniaus pilys naujausių mokslinių tyrinėjimų šviesoje. Tezės (sud. R. Bogušytė, A. Martinonis). LTSR Istorijos ir etnografijos muziejus, filialas Vilniaus pilies muziejus, 1983. 18 p.
102. Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai). Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas, 1989, t. 1. 128 p., [48] iliustr. lap.
103. Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1989 metų tyrimai). Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas, 1991, t. 2. 157, [2] p., [55] iliustr. lap.
104. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1990–1993 metų tyrimai). Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 1995, t. 3. 262, [2] p., [64] p.
105. Vilniaus žemutinės pilies rūmai (1994–1995 metų tyrimai). Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 1999, t. 4. 374, [2] p.: iliustr.
106. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1996–1998 metų tyrimai). Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2003, t. 5. 343, [1] p.: iliustr.
107. A. Žemaitytė, Pilių teritorija – amžių veidrodyje // Literatūra ir menas. 1987, nr. 39, p. 3; nr. 40, p. 6.

PRIEDAI

PAVELDOSAUGA IR TARPDISCIPLININIS
KONTEKSTAS

Rasa Čepaitienė

IVADAS

Paveldosauga nuo pat savo atsiradimo siejosi su daugeliu pažinimo sričių ir, kaip rodo dabarties tendencijos, šios sąsajos – ypač su socialiniais-humanitariniais mokslais – ne tik nepraranda savo aktualumo, bet tik nuolat stiprėja. Tačiau, skirtingai nuo minėtų mokslų, paveldosauga yra ne tik ir ne tiek *teorinė*, bet ir aiškiai bei neišvengiamai *praktinė* veiklos sritis. Matyt, ieškant tikslesnių analogijų, adekvačiausias būtų jos palyginimas su medicina (ypač jos atsaka geriatrija). Abi šios disciplinos gimė iš praktinio poreikio užbėgti už akių ligoms (profilaktika) – gydyti neišvengiamo daiktų nykimo ar žmonių senėjimo pasekmes. Matyt, neatsitiktinai abi sritis sieja ir *reabilitacijos* sąvoka.

Tačiau paveldosaugą būtų netikslu laikyti vien utilitaraus santykio su praeities materialiosiomis (o nuo XX a. paskutinio dešimtmečio ir nematerialiosiomis) praeities kultūros liekanomis raiška. Nėką mažiau šioje srityje svarbūs ir *teoriniai* klausimai, sujungiantys platų įvairialypių problemų įvardijimo ir jų sprendimo spektrą. Pažymėtina, kad net pati „praktiškiausia“ paveldosauginės struktūros (žr. 3 lentelę) atsaka – paveldotvarka – nuo pat savo atsiradimo iki šiol neišvengia ir ypač aštrių teorinių diskusijų, pradedant šios srities „klasikų“ E. E. Violet-le-Duco, J. Ruskino, W. Morriso, G. Giovannioni, C. Boito ir pan. mintimis ir baigiant ką tik pasirodžiusioje Salvodoro Munozo Vinaso studijoje svarstomomis idėjomis¹.

Toliau šiame straipsnyje ir bus bandoma aptarti paveldosaugos ir giminiškų jai disciplinų problemines sąveikas istorijos eigoje ir jų raidos perspektyvas.

Analizuojant tokių humanitarinių mokslų kaip istorija, etnologija, archeologija, muzeologija bei paveldosauga teorinės raidos tendencijas pastebima, kad į akis krintančios jų raidos paralelės negali būti atsitiktinės. Tuo remiantis bus svarstoma ir profesionalaus istoriko dalyvavimo paveldosaugos procese problema bei jo vaidmens kitimas per pastaruosius keletą dešimtmečių.

¹ S. M. Viñas, *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2005.

1. TARPDISCIPLININĖS SĄVEIKOS BRUOŽAI

Pradžiai keletas štrichų, parodančių, kokie sudėtingi ir įvairalyčiai ryšiai sieja paveldosaugą su įvairiomis pažinimo sritimis.

Nors iš humanitarinių disciplinų paveldosaugos santykiai su *istorija*² ir *archeologija*³ yra tampriausi ir akivaizdžiausi, tačiau ir ganėtinai komplikuoti. Ne mažiau aktuali disciplininė sąveika vienija paveldosaugą ir su *etnologija*⁴. Pastaroji tyrinėja praeities ir dabarties žmonių bendruomenių gyvenimo būdą, daugiausia akcentuodama socialinę, materialią ir intelektualinę jų kultūros raišką. Šias pažinimo sritis vienija dėmesys materialios ir nematerialios kultūros formoms, tačiau paveldosaugai labiau rūpi, ką daryti su konkrečiu artefaktu, pastatu ar kraštovaizdžiu, o etnologijai – visų pirma klausti, *ką jis reiškia* konkrečios bendruomenės pasaulėžiūrai? Savo ruožtu etnologams rūpi ir tokių klausimų kaip *kodėl ir kam saugomi kultūros paveldo objektai? ką reiškia ši apsauga?* ir t. t. kėlimas, o tai, savaime suprantama, suartina šias disciplinas ir labai išplečia jų sąveikos lauką⁵.

Kitas galimos šių mokslų potencialaus bendradarbiavimo aspektas – aukštosios/žemosios (liaudies ir populiariosios) kultūrų ir menų bei jų artefaktų funkcionavimo visuomenėje problemų svarstymas⁶. Etnologinių / antropologinių metodų taikymo nusipelno ir kitos praktinės paveldosauginės veiklos sferos. Pavyzdžiui, dailės muziejuose meno kūriniai dažniausiai saugomi dėl jų estetinės vertės, ignoruojant religinę, mitologinę ar kitas. O tai lankytojams neišvengiamai kelia tų objektų reikšmės suvokimo ir interpretacijos problemų. Be to, muziejuose šie artefaktai dekontekstualizuojami. Pastarųjų problemų nagrinėjimas suartina paveldosaugą ne tik su muzeologija, bet ir su *meno istorija*.

Dar viena svarbi tarpdisciplininės sąveikos sritis – *ekologija*. Nors daugelyje šalių dar tebesilaikoma tradiciškai susiformavusios gamtos ir kultūros paveldo atskirties, bet kai kur į paveldą jau bandoma žvelgti holistiškai ir integraliai (tai ypač būdinga JAV paveldosaugos sistemai). Be jokios abejonės, konservavimo praktikų požiūriu šis skirtumas yra prasmingas, bet kalbant apie lankytojų vadybą bei interpretaciją išryškėja akivaizdūs jų kokybiniai panašumai. Tad pastaruoju metu

² Plačiau žr. R. Čepaitienė, *Istorija ir paveldotyra – glaudesnio dialogo link* // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2001, nr. 8, p. 127–133.

³ R. Čepaitienė, *Nuo Indianos Džonso iki Laros Kroft, arba Kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje* // Miestų praeitis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2004, nr. 1, p. 7–42.

⁴ Trumpai paveldosaugos ir kitų disciplinų ryšius Vakarų paveldosaugos specialistai apžvelgia veikalė *European Heritage. Planning and Management* (ed. by G. Ashworth and P. Howard). London: Intellect, 1999, p. 26–29.

⁵ Apie tai žr. *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques* (sous la dir. de D. Fabre), Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris: Editions de la Maison des sciences de l'homme, 2000.

⁶ Apie antropologinę paveldo dimensiją plačiau žr. JAV antropologės Barbaros Kirshenblatt-Gimblett veikalus: B. Kirshenblatt-Gimblett, *Theorizing Heritage // Ethnomusicology*. 1995, vol. 39, no. 3, p. 367–380. [žiūrėta 2002-04-09]. Internetete: <<http://www.nyu.edu/classes/bkg/web/>>; B. Kirshenblatt-Gimblett, *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley: University of California Press, 1992 ir t. t.

vis labiau akcentuojamas kraštovaizdžių ekologijos teorijų ir metodų taikymo poreikis paveldo tyrimuose⁷.

Miesto vaizdą irgi galima laikyti kraštovaizdžio dalimi. Todėl šiuolaikinis *miestų planavimas* neišvengiamai susiliečia su paveldosauga. Jų sąveikos erdvė apima naujų statybų istorinėje aplinkoje, *seno ir naujo* derinimo ir panašių problemų sprendimą. Tenka pažymėti, kad istorinių miestų paveldosaugoje istoriškai susiklostė tradicija akcentuoti paminklotvarkines veikas, o ne paveldo objektų interpretaciją⁸. Tačiau savo ruožtu miestų planuotojai vis labiau turi atsižvelgti į didėjančius atvažiuojamojo turizmo mastus. Tad išsamios *turizmo studijos* irgi tampa aktualios paveldosaugai.

Visų pirma minėtų ir neminėtų disciplinų raidoje galima nesunkiai išžvelgti tam tikrų panašumų, kurie reikalautų atidesnės analizės.

2. ISTORINĖ KELETO HUMANITARINIŲ DISCIPLINŲ RAIDOS PERSPEKTYVA

2.1. Paveldosauga „iki paveldosaugos“

Nors „paveldosaugos“ sąvoka pačia bendriausia prasme reiškia praeities liekanų išsaugojimo pastangas, tačiau jos raidos procesas rodo per keletą pastarųjų šimtmečių jos suvokime vykusius esminius pokyčius, apėmusius apsaugos objektų sampratą, jų atrankos kriterijų, apsaugos priemonių, instrumentų ir tikslų kaitą.

Tam tikrus paveldosauginės veiklos požymius galime fiksuoti jau nuo antiikos laikų. Tačiau iki pat naujųjų laikų vyravo veikiau priešingos tam tendencijos. Pastarąsias įkūnytų visais laikais plačiai praktikuotas senųjų pastatų perdirbimas ar jų dalių naudojimas naujoje statyboje. Tyrinėtojai teigia, kad kiek daugiau „savo“ paveldu rūpinosi ir jo vertę suvokė tik labiausiai išsilavinę visuomenės sluoksniai ar socialiniai institutai – monarchija, aukštuomenė ir Bažnyčia⁹.

Nors Renesanso epochoje pradėjusi formuotis nauja istorijos vizija turėjo didelės įtakos ir paveldosauginei minčiai, tačiau pastaroji liko kur kas artimesnė archeologijai ir muzeografijai nei istoriografijai. Galima net teigti, kad šis artumas kilo iš to paties šaltinio – *antikvarizmo* – kurį galima laikyti pirmąja sąmoninga intelektine pastanga rinkti, saugoti, klasifikuoti ir kaupti informaciją apie kultūros vertybes – dažniausiai kilnojamąsias ir ypač meno kūrinius. Tačiau ši sąvoka tebėra nepakankamai aiški – ar antikvarizmu turime vadinti *bet kokį kolekcionavimą*? Tai yra žmogui būdingą veiklą, kurios istoriniai paliudijimai siekia dar senovės laikus? Ar tik Renesanso epochoje kilusį intelektualų eruditų sąjūdį išsamiau rink-

⁷ Landscape Meanings and Values (ed. by E. C. Penning-Roswell and D. Lowenthal). London: Unwin Hyman, 1989.

⁸ Plačiau žr. R. Čepaitienė, Istoriniai miestai paveldosaugos akiraityje // Miestų praeitis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kl., 2004, nr. 1, p. 43–78.

⁹ J. P. Babelon, A. Chastel, La notion du patrimoine // La Revue de l'Art. 1980, nr. 49, p. 5–31.

ti, saugoti ir bandyti moksliskai klasifikuoti praeities kultūrų (daugiausia, žinoma, graikų ir romėnų) materialiąsias liekanas?

Iš esmės, atrodo, šios dvi interpretacijos nelabai prieštarauja viena kitai. Prancūzų paveldosaugininkas J.-M. Leniaud teigia, kad jau antikoje galima aptikti visą eilę mums artimų paveldosauginių praktikų, pavyzdžiui, iš šios epochos mus pasiekė ir pirmasis Pasaulio paveldo vertybių sąrašas – Septyni pasaulio stebuklai, pirmąkart paminėti V amžiuje pr. Kr. Herodoto *Istorijoje* ir išreiškiantys Aleksandro Didžiojo siekį kultūriškai suvienyti barbarų ir graikų kraštus, Europą ir Aziją. Šių išskirtinių vertybių sąrašo egzistavimas leidžia įsivaizduoti ir turizmo, siekiant jas pamatyti, užuomazgas. Galiausiai antikos šaltiniai atskleidžia meno kūrinų rinkos, kolekcionierių, restauratorių veiklos pėdsakus, pirmuosius valstybės, kaip apsaugos darbų iniciatorės ir finansuotojos, kišimosi atvejus¹⁰. Tačiau dauguma tyrinėtojų sutaria, kad, nepaisant šių pavienių epizodų, būtent Renesansas turėjo neabejotinai lemiamos įtakos daugelio būsimųjų humanitarinių disciplinų užuomazgoms. Kad ir kaip ten būtų, *kolekcionavimas, be abejonės, yra seniausia paveldosauginė praktika*. Beje, verta paminėti, kad antikvarizmas kai kurių autorių laikomas ne tam tikru paveldosaugos istorinės raidos etapu, o tiesiog specifine nuostata praeities atžvilgiu, anaipol neišnykusia ir šiandien. Pavyzdžiui, prancūzų medijų teoretikas Régis Debray dabartiniame paveldo industrijos Vakaruose bume išvelgia į antikvarų laikyseną labai panašią elgseną be atrankos kaupiti viską, kas tik papuola į rankas, kurią net pavadina „Nojaus kompleksu“¹¹.

XVII–XVIII amžius galima laikyti „paveldo“ sampratos raidoje pereinamuoju laikotarpiu¹². Tuomet fiksuojamas nors dar netiesioginis ir neišsąmonintas ekonominio bei socialinio paveldo matmens aktualizavimas. Tai rodo besiplečiantis muziejų tinklas ir didėjanti jų socialinė reikšmė, tobulėjantys meno kūrinių restauravimo, šios srities įstatymų leidimo ir katalogavimo bei inventorizavimo bandymai. Loginės objektų klasifikacijos, jų ištraukimas iš įprastos aplinkos (dekontekstualizavimas) ir akademinis „sterilizavimas“, išorinės taksonominės jų struktūros atskleidimo paieškos būdingos daugeliui tuo metu besiformuojančių pažinimo sričių – archeologijai, muzeografijai, geologijai, botanikai ir pan.¹³ Tik su Apšvieta prasideda sistemingos istorijos, meno istorijos, archeologijos studijos. To pasekmė – formuojasi nauja sistemiško artefaktų katalogavimo samprata¹⁴. Šiam laikotarpiui būdingas ir Romantizmo intelektualinio sąjūdžio lemtas atsisukimas į gamtą, natūralių ir kultūrinių kraštovaizdžių estetinis vertinimas¹⁵.

¹⁰ J. M. Leniaud, *Voyage au centre du patrimoine // Domestiquer l'histoire...*, p. 187.

¹¹ R. Debray, *Trace, forme ou message? // La confusion des monuments. Les Cahiers de médiologie 7*. Paris: Gallimard, 1999, p. 29.

¹² F. Choay, *L'allégorie du patrimoine*. Paris: Seuil, 1996, p. 49–72.

¹³ *European Heritage Planning and Management...*, p. 36.

¹⁴ E. Hooper-Greenhill, *Museums and the Shaping of Knowledge*. London: Routledge, 1992, p. 133–144.

¹⁵ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*. London: Butterworth/Heinemann, 1999, p. 74–76.

2.2. Modernioji tarpdisciplininė sąveika

Tyrinėtojai sutaria, kad ypač ryškų impulsą plėtoti paveldosauginę veiklą kur kas platesniu mastu lėmė tokie destruktīvūs veiksniai kaip naujųjų amžių religiniai ir dinastiniai karai, Napoleono karai, industrinė revoliucija. Teigiama, kad ypač Didžioji prancūzų revoliucija turėjo lemiamos įtakos paveldo įvertinimui, nes būtent tuo laikotarpiu gimsta tokios sąvokos kaip *vandalizmas* ir *nacionalinis paveldas*, kurį privalo saugoti valstybė¹⁶.

Kaip žinoma, industrinės eros pradžia iškelė ryškų prieštaravimą su tradicine gyvenmena ir aplinka, kuri amžininkai įprasmino skirtingai, rinkdamiesi elgesio būdus nuo jos naikavimo ar perdirbimo iki bandymo išsaugoti ar atkartoti naujoje kūryboje (pavyzdžiui, istorizmas architektūroje).

XVIII pab.–XIX a. pr. – ir modernųjų humanitarinių mokslų, tarp jų istorijos, formavimosi metas. Iki industrinės eros pradžios jos vietą buvo užėmusi tradicija, kurios nereikėjo dirbtinai saugoti. Istoriniai įvykiai ir praeities liekanos paprastai būdavo pasitelkiami didaktiniams dabarties tikslams tenkinti (istorinis pragmatizmas).

XIX a. tapo ir ypatingo paveldo bei nacionalinio identiteto „sukabinimo“ laikotarpiu. Vakarų Europoje visuotinai įsigalint nacionalizmo ideologijai, praeities paminklai imti laikyti nacijos istorijos dokumentais ir kolektyvinio tapatumo simboliais, dėl to pradėti saugoti ir restauruoti¹⁷. Tokiu būdu meninio romantizmo ir politinio nacionalizmo kombinacija vedė prie *elementinės paminklosaugos* sampratos sukūrimo. Pastaroji veiklos prioritetu pasirinko daugiausia praktinių paminklotvarkinių problemų sprendimą ir teorinių principų, kaip tai daryti, suformavimą. Epochai būdingi ir pirmieji efektyvūs paminklų apsaugos įstatymų leidimo bandymai. Šiems žingsniams būta tik keletas precedentų ankstesnėse epochose – Italija nuo Renesanso laikų, Švedija – nuo XVII a., keletas kitų Europos šalių – nuo XVIII a.¹⁸

Ši pirmoji mokslinė paveldosaugos paradigma, dar vadinama *prezervacionistine prieiga* (*preservation approach*) arba elementine paminklosauga, Vakarų Europoje dominavo XIX a.–XX a. pirmojoje pusėje. Iš esmės ji koncentravosi į išskirtinius pastatus ar meno kūrinius kaip paminklus, „ekspertų“, laikančių save kultūros vertybių sergėtojais, atrinktus remiantis numanomai objektyviais ir aki-vaizdžiais vidiniais kriterijais, tokiais kaip senumas ar grožis¹⁹. Įdomu, kad tiek XIX a. istorikų, tiek besiformuojančios paminklosaugos specialistų dėmesio centre

¹⁶ F. Choay, *L'allégorie du patrimoine...*, p. 73–92.

¹⁷ P. Léon, *Les principes de la conservation des Monuments historiques. Evolution des doctrines // Congrès archéologique de France, XCVIII session. 1934*, p. 2–52.

¹⁸ Z. Kobylnski, *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*. Warszawa: Res Publica Multiethnica, 2001, p. 21–42.

¹⁹ G. J. Ashworth, *From History to Heritage – from Heritage to Identity*. In *Search of Concepts and Models // Building a New Heritage. Tourism, Culture and Identity in the New Europe* (ed. by G. J. Ashworth and P. J. Larhcam). London: Routledge, 1994, p. 15; taip pat žr. G. J. Ashworth, *Conservation as Preservation or as Heritage: two Paradigms and two Answers // Built Environment*. 1997, vol. 23, no. 2, p. 92–102.

iš esmės atsiduria individualybė: pirmiesiems labiausiai rūpi pavieniai politiškai reikšmingi įvykiai bei asmenys, antriesiems – unikalūs, reprezentacinę vertę turintys praeities paminklai. Galime manyti, kad tai nėra atsitiktinis sutapimas.

Tyrinėtojas Michaelas Hunteris pagrįstai klausia, kodėl visa tai atsitinka būtent XIX a.? Jo nuomone, tam reikšmės turėjo keletas nevienalyčių faktorių²⁰. Į naująją paminklosaugos įstatymų leidybą ir organizaciją galima žiūrėti per centrinės ir lokalinės valdžių stiprėjimo prizmę. Šie procesai iš tiesų būdingi XIX a. Ši mokslininko prielaida paaiškintų reiškinio atsiradimo laiką, tačiau nepaaiškina jo priežasčių, t. y. kodėl žmonėms ši veikla ėmė atrodyti prasminga, sektina ir verta valstybės dėmesio. Juk ir iki tol būta stiprių centralizuotų valstybių, tačiau joms neprireikė paminklosaugos. Tai rodo, kad *negalima* šio fenomeno kildinti vien iš valstybingumo procesų.

M. Hunterio nuomone, paminklosaugos įstatymų leidyba ir praktika kyli iš naujos, iki tol neegzistavusios, neformalios viešosios opinijos konsensuso. Kokios buvo šios opinijos susiformavimo priežastys? Svarbiausia jų – intereso praeičiai populiarizacija ir vulgarizacija, kylanti iš XVIII a. susiformavusios edukacijos ir laisvalaikio filosofijos. Tai rodo turizmo, atsiradusio Renesanse, palaipsnis masiškėjimas ir plitimas. Antikvarizmas taip pat tik XIX a. tampa patraukliu ir populiariu užsiėmimu, pasireiškusi didėjančia istorinės tematikos knygų rinka, muziejų tinklo augimu ir istorinių draugijų gausėjimu. Taigi, lyginant su ankstesnėmis epochomis, būtent XIX a. vis daugiau žmonių įsitraukia į veiklą, susijusią su istorinės praeities įprasminimu. XX a. ją dar labiau paskatins žiniasklaida ir „paveldo industrija“.

Tačiau stebina ne paveldosauginės veiklos masinis suintensyvėjimas, bet jos pobūdis, t. y. ne kiekybė, o kokybė. XIX a. formuojasi suvokimas, kad praeities pažinimas leidžia mums geriau suprasti savo pačių gyvenamą laiką. Iki tol vyravęs nostalgiškas senovės (ypač graikų ir romėnų kultūros) garbinimas kokybiškai kinta. Formuojasi kritiškas santykis su praeities liekanomis, kurios pradedamos suvokti kaip vienintelis šaltinis jai pažinti ir todėl imamos saugoti. Vis aiškiau matomas skirtumas tarp dabarties ir ankstesnių epochų, *atsiranda* anachronizmo sąvoka. Visi minėti procesai ir daro įtaką *istorizmui*, kaip naujos istorijos mokslo sampratai, atsirasti (anksčiausiai Vokietijoje).

Tuo remiantis galima teigti, kad istoristinis požiūris XIX a., dar vadinamame „istorijos amžiumi“, turėjo didžiulės įtakos visoms idėjų sritims Europoje, tarp jų ir paminklosaugai. Istoristai, teigiantys istorinės kaitos unikalumą, buvo smarkiai veikiami nacionalistinės ideologijos ir patys turėjo didelės įtakos nacijų kilmės, raidos ir ypatybių tyrimui ir interpretacijai. Taigi galima daryti išvadą, jog *modernioji paminklosauga yra nacionalizmo bei istorizmo pasekmė ir tęsinys*.

XIX a. susidariusios modernios nacionalinės valstybės tapo iš esmės ne tik svarbiausiomis paveldo saugotojomis, nes perėmė į savo rankas ir sakralinį bei aukštuomenės palikimą, bet ir oficialiosios istorijos versijos formuotojomis. Tokiu būdu jos

²⁰ M. Hunter, *The Preconditions of Preservation: A Historical Perspective // Our Past before us* (ed. by D. Lowenthal and M. Binney). London: Temple, 1981, p. 22–32.

tapo ir pagrindinėmis abiejų disciplinų institucionalizacijos bei profesionalizacijos procesų skatintojomis²¹. To pasekmė – nekilnojamosios kultūros vertybės buvo atribotos nuo kilnojamųjų, priskirtų archeologų ir muziejininkų kompetencijai.

Panaši situacija susiklosto ir archeologijoje. Manoma, kad jai, kaip savarankiškai disciplinai, susiformuoti lemiamos įtakos irgi turėjo nacionalizmo išgalėjimas politinėje Europos arenoje. Net drįstama teigti, jog be nacionalizmo ideologijos archeologija, kaip praeities tyrimas, galėjo niekuomet nepasiekti šio lygmens, likdama tik pavienių individų laisvalaikio pomėgiu ar hobiu. Be to, nacionalizmo ir archeologijos tamprus ryšys laikomas bendru reiškiniumi, būdingu visoms Europos šalims per pastaruosius 200 metų²². Analogišką situaciją matome ir moderniosios muziejininkystės atveju²³.

Atsižvelgiant į šiuos procesus galima išskirti keletą paveldosaugos raidos fazijų²⁴. Pirmiausia paminėtinas visuotinis paveldo objektų apskaitos ir *inventorių įdiegimas*. Antra, galima pažymėti jau minėtą *visuomeninį paveldo apsaugos poreikio pripažinimą*. Trečia, be abejonės, reikia fiksuoti sparčią *profesionaliosios praktikos raidą* (ypač po Antrojo pasaulinio karo), kai elementinės paminklosaugos paradigmą apie 1960 m. daugelyje Vakarų Europos šalių ima keisti gerokai platesnis požiūris į apsaugos objektus, perkėlęs dėmesį į ansamblius, vietas bei kompleksus ir akcentuojantis „konservacinių“ (*conservation*) jų priežiūros pobūdį²⁵. Analogišką, tik kiek ankstesnį procesą matome ir istorijos moksle, kuris dar XIX a. pab. ima vaduotis iš valstybės globos, tyrimo objektu pasirinkdamas integralų visuomenės tyrimą.

Kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos paradigma atkreipia ypatingą dėmesį ne tik į paveldo objektų formas, bet ir tinkamos jų funkcijos išlaikymo interesą. Tokiu būdu į šį procesą šalia architektų-restauratorių įsitraukia ir miestų planuotojai bei vadybininkai, nes paveldo apsauga vis labiau ima akcentuoti vietovių regeneracijos bei reabilitacijos poreikį dėl tinkamos jų vadybos. Ketvirta, anksčiau minėti veiksniai neišvengiamai sukelia įvairių *interesų* (įstatymų ir praktikos, apsaugos ir kaitos, viešojo ir privataus, pripažintų paveldo objektais ir kitokių vietų / objektų) *derinimo poreikį*. Be to, kintant visuomeninei sąmonei, svarbus tampa nebe pats paminklas ar artefaktas, o sociumo požiūris į jį bei jo daromas poveikis įvairių lygių grupiniam tapatumui. Dėl to paveldosaugos objekto sampratoje pamažu vyksta perėjimas nuo „seno“ prie „ne tokio seno“ (iki dabarties kūrinių), nuo „didingo ir vaizdingo“ prie „menkesnio ir kasdieniškesnio“, nuo „monumentalaus“ prie gerokai platesnio „paminklo“ apibrėžimo, įtraukiančio ištisų krašto-vaizdžių ir miestovaizdžių pripažinimą.

²¹ Histoire // Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement (sous la dir. de P. Merlin et F. Choay). Paris: Seuil, 1988, p. 341.

²² M. Diaz-Andreu, T. Champion, An Introduction // Nationalism and Archaeologie in Europe (ed. by M. Diaz-Andreu and T. Champion). London: Westview Press, 1996, p. 1-23.

²³ Apie moderniojo muziejaus paradigmą plačiau žr. E. Hooper-Greenhill, Museums..., p. 167-190.

²⁴ European Heritage Planning and Management..., p. 42-58.

²⁵ G. J. Ashworth, From History..., p. 16.

2.3. Postmodernusis paveldo apibrėžimas

Šiandien esame penktojoje, dabarties, fazėje. Nuo XX a. 7–8 dešimtmečių pastebimas naujas perėjimas link į rinką orientuotos paveldosaugos, kuri jau ima į praeities liekanas žiūrėti kaip į masinio vartojimo *produktą*, atrinktą remiantis utilitarumo kriterijais, atsižvelgiant į vartotojo poreikių tenkinimą ir valdomą rinkodaros metodais²⁶. Tokiu būdu paveldas virsta sąmoningai kuriamu *dabarties* produktu, siekiančiu patenkinti šiuolaikinio vartojimo poreikius²⁷.

Kaip matome, šis požiūris yra visiškai priešingas daug kur tiek specialiuose akademiniuose tekstuose, tiek populiariojoje spaudoje išlikusiam tradiciniam „paveldo“ apibrėžimui, kuris vertingu laiko iš esmės negausų ir ribotą nuolatinę nykimo grėsmę patiriančių autentiškų praeities objektų kiekį, kurių išlaikymui ir perdavimui ateities kartoms metamos visos paveldosaugininkų pastangos. Bet šiandien – paradoksas – siūloma pažvelgti į paveldą kaip į gausų ir perteklinį.

Pasak specialistų, paveldo ištekliais, potencialiai tinkamais paveldo produktų kūrimui, tampa platus ir įvairus istorinių įvykių, asmenybių, folklorinių, mitologinių, literatūrinių asociacijų mišinys kartu su išlikusiomis materialiomis praeities liekanomis ar struktūromis, su kuriomis juos galima susieti. Praeitis šiuo atveju matoma kaip plačių galimybių karjeras, iš kurio tik nedidelė dalis bus panaudota „paveldui“ sukurti²⁸. Manoma, kad skirtingi šio potencialaus paveldo elementai gali būti skirtingose vietose ir skirtingu laiku naudojami įvairių žmonių, turinčių skirtingus naudojimo tikslus²⁹. Tokiu būdu paveldosaugos centre atsiduria šiandienos žmonių interesai, o ne istorinių liekanų materija.

Apibrėžiant paveldą per jo vartotojų prizmę kinta ir jo „autentiškumo“ sąvoka bei jo išsaugojimo problema, įgaudama kitą, nebe tradicinę, prasmę. Šiuo atveju ne pati istorinė tiesa, o vartotojas leidžia produktui būti „autentiškam“, nes skirtingiems vartotojams „autentiški“ bus skirtingi dalykai³⁰. Šis, grynai ekonominis, požiūris irgi smarkiai kertasi su įprasta, „klasikine“ paveldo apsaugos tikslų samprata.

Galima įtarti, kad būtent dėl šios naujos ir revoliucinės paveldo sampratos įsigalėjimo dabartis, priešingai tikėtinai progresistinei vizijai, kai kurių specialistų vertinimu, kelia daugiau rūpesčių nei optimizmo. Susiduriama su daugeliu sunkiai sprendžiamų problemų. Dėl paveldo demokratizacijos padidėjęs saugotinių ir „vartotinių“ objektų ir vietovių kiekis kartu didina ir apsaugos sąnaudas. Bet šiuolaikinės konservavimo technologijos dar neleidžia patikimai sustabdyti jų tolesnio fizinio nykimo. Kartu vis labiau stiprėja ir jų moralinio išsekimo pavojus, susijęs su nuolat didėjančiu tarptautinio turizmo srautu į trapias ir pažeidžiamas

²⁶ Does the Past have a Future? The Political Economy of Heritage (ed. by A. Peacock). London: Redwood Books, 1998.

²⁷ B. Graham, G. J. Ashworth, J. E. Tunbridge, A Geography of Heritage. Power, Culture and Economy. London: Arnold, 2000, p. 129–180.

²⁸ G. J. Ashworth, From History..., p. 16.

²⁹ European Heritage Planning and Management..., p. 5.

³⁰ G. J. Ashworth, From History..., p. 18.

paveldo vietoves. Savo ruožtu paveldo turizmo pagimdyta paveldo industrija kelia susipainiojimo laike, ne/be/sugebėjimo atskirti tiesą nuo melo, autentiškumą nuo kičo ir pan. pavojus³¹.

Tačiau anaipol ne visi paveldosaugos teoretikai dabartį ir ateitį piešia tokiais niūriomis spalvomis. Nors šiandien paveldas ir kelia pagundą būti traktuojamas kaip kone vien *ekonominis išteklius*, turintis nešti apčiuopiamą finansinę naudą, tačiau daugelyje visuomenių siekiama išlaikyti bei skatinti ir jo, kaip *psichologinio* (tradicinė gyvenamoji aplinka palaiko emocinį piliečių stabilumą ir saugumą), *kultūrinio* (didesnis praeities pažinimas leidžia puoselėti dabarčiai aktualias moralines, etines, estetines vertybes), *politinio* (įvairių lygių grupinių identitetų konstravimo ar palaikymo) ir t. t. resurso, panaudos galimybes. Tuo remiantis galima fiksuoti istorinių bei sociokultūrinių aplinkybių nulemtą paveldo resurso sampratos kaitą.

1 lentelė. Istorinio laiko linija (paveldo panaudos akcentų kaita)

kaip kultūriniai ištekliai →	kaip politiniai ištekliai →	kaip ekonominiai ištekliai ³²
(nuo seniausių laikų iki XVIII a. pab.)	(iki XX a. 7–8 deš.)	(nuo XX a. 7–8 deš.)
kaip psichologiniai ištekliai →		

Dabartinės paveldo koncepcijos, akcentuojančios aktyvią ir kūrybišką paveldonaudą ir paveldošvietą, tampriai bendradarbiauja ir su atnaujinta muzeologija bei archeologija. Tenka konstatuoti, kad „naujosios paveldosaugos“, kaip ir „naujosios muzeologijos“³³, tikslai ir metodai gana aiškiai skiriasi nuo kai kur vis dar gajos „senosios“, kurios epistema susiformavo XIX a. Teigiama, kad modernieji arba, E. Hooper-Greenhillo žodžiais tariant, „disciplininiai“ muziejai dažniausia eksponuoja tik maždaug 10 proc. savo saugyklų turinio, nes lieka susikoncentravę į paveldo žaliavos įgijimą, kaupimą, konservavimą, apsaugą ir dokumentavimą. Kokybiniai „naujosios“ ir „senosios“ muzeologijų ir analogiškai – paveldosaugos paradigmu skirtumai išryškėja būtent dėl požiūrių į lankytojus ir metodu, pagal kuriuos interpretuojami paveldo objektai³⁴. Muziejinių ekspozicijų ar parodų rengimo, paminklinių pastatų bei paveldo vietovių priežiūros principai atspindi, koku būdu įvairiais laikotarpiais buvo ir yra struktūruojamos žinios apie praeitį (žr. 2 lentelę).

³¹ Pagrindiniais dabartinės paveldosaugos situacijos kritikais galima pelnytai laikyti britų specialistus D. Lowenthalį, K. Walshą, P. Fowlerį, R. Hewisoną ir t. t.

³² Plačiau žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 34–67.

³³ „Naujosios muzeologijos“ sąvoką „nukalė“ Peter Vergo. Plačiau žr. *The New Museology* (ed. by P. Vergo). London: Reaction Books, 1989.

³⁴ J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage...*, p. 36.

2 lentelė. Episteminiai ir chronologiniai keleto disciplinų raidos panašumai (paradigminė kaita)

Istorinės epochos	Istoriografija ³⁵	Paveldosauga ³⁶	Archeologija ³⁷	Muzeologija ³⁸
nuo Antikos iki Apšvietos pragmatinis praecites naudojimas dabarties tikslams	pragmatizmas	antikvarizmas <i>kilnojamių vertybių kaupimas ir apsauga (pirmieji restauravimo bandymai (nuo XVI a.))</i>	antikvarizmas	antikvarizmas <i>kunskameros, dailės, gamtos objektų rinkiniai</i>
Modernizmas a) nuo 1800 m. <i>objektyvumas, disciplinų profesionalėjimas ir institucionalizacija, didžiųjų naratyvų susiformavimas ir klestėjimas</i>	istorizmas	elementinė paminklosauga <i>nacionalinę valsybę reprezentuojantys ir iškiliausi nekilnojamieji ir kilnojamieji objektai; juridinių-administracinių ir technologinių apsaugos principų susiformavimas</i>	mokslinės archeologijos pradžią <i>klasikinė archeologija, egiptologija ir asirologija, „skandinaviško stiliaus“ archeologija, paleolitinė- evoliucinė kryptis, kultūrinė-istorinė kryptis</i>	analitinis objektų klasifikavimas <i>taksonominiai, „disciplininiai“ muziejai (Luvras)</i>
Modernizmas b) XIX a. pab.–XX a. <i>dėmesys vishomeninėms struktūroms ir procesams</i>	istorizmo įveika: <i>marksizmas, Anahų paradigma, integrali socialinė istorija, kliometrija</i>	kompleksinė ir struktūrinė paveldosauga nuo XX a. 7–8 deš.	funkcionalizmas, procesualizmas	visumos išpūdzio kūrimas XIX a. pab. <i>etnografiniai muziejai (Skansenas)</i>
Postmodernizmas (maždaug nuo 1970 m.) <i>neoliberalizmas, globalizacija, konsumerizmas, didžiųjų pasakojimų mirtis</i>	postmoderno istoriografija (neopragmatizmas)	paveldas kaip produktas <i>paveldo išteklių komercializacija – paveldo industrija</i>	postprocesualizmas	orientacija į lankytojų poreikius, praecites gyvenenos atkūrimas <i>in situ</i> <i>kultūros centrai, ekomuziejai</i>

³⁵ Pagal Z. Norkus, Istorika. Vilnius: Taura, 1996, p. 10.³⁶ Pagal F. Choay, L'allégorie du patrimoine. Paris: Seuil, 1996.³⁷ Pagal B. C. Trigger, A History of archeological Thought. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1989, p. 10.³⁸ Pagal R. Monpétit, Musées et universités: des fonctions en redéfinition, des missions complémentaires, des collaborations requises // Les musées en mouvement. Nouvelles conceptions, nouveaux publics (Belgique, Canada) (éd. par S. Jaumin). Bruxelles: Editions de l'UIB, 2000, p. 41–52.

3. SOCIALINĖ PAVELDOSAUGOS PRIZMĖ

Būtina atsižvelgti į dar vieną – socialinį – faktorių, kuris daro didžiulę įtaką paveldosaugos procesų kokybei bei pobūdžiui (žr. 3 lentelę). Anksčiau savo legitimacijos ir tautinio identiteto formavimo bei konsolidavimo tikslais paveldo apsaugos dažniausiai imdavosi nacionalinės vyriausybės, saugodamos meno bei istorijos požiūriu vertingiausias paminklus, steigdamos muziejus ir nacionalinius parkus bei rengdamos ir išlaikydamos įvairių sričių specialistus jiems tirti bei prižiūrėti, o XX a. antroje pusėje situacija kokybiškai pasikeitė, į šį procesą įsitraukus miestų, vietovių ar regionų bendruomenėms ir kitoms mažesnėms socialinėms grupėms, savais tikslais pradėjusioms naudoti iki tol ignoruotus ar „paslėptus“ paveldo klodus³⁹.

Nacionalistinė ideologija aktyviai skatino homogeniško socialinio diskurso ir vieningo „nacionalinio paveldo“ sukūrimo siekį, iškeldama dominuojančios nacionalijos pagrindus kuriamos visuomenės interesus, o šiandien matome priešingą tendenciją – siekį išryškinti ir pabrėžti įvairovę bei skirtumus. Paveldo demokratizacija yra akivaizdus šių pokyčių ženklas. Ji, be abejonės, prisideda prie didesnės visuomenės tolerancijos iki tol buvusių užslopintų, marginalizuotų ar diskriminuotų socialinių, religinių ar etninių grupių atžvilgiu, tačiau ir neišvengiamai susiduria su iki tol neegzistavusių arba kur kas menkesnių problemų bei konfliktų sprendimo poreikiu (tai ypač akivaizdu vadinamojo „smurtinio paveldo“ vietovių vadybos atveju⁴⁰). Dėl to, be jau minėtų paveldu besidominčių „tradicinių“ visuomenės grupių, atsirado ir nauji faktoriai, pavyzdžiui, tarptautinės organizacijos, tiesiogiai ar greta savo pagrindinės veiklos užsiimančios ir paveldo klausimais ir veikiau ieškančios tarptautinių panašumų, o ne skirtumų. Tuo ypač pasižymi Europos Tarybos veikla, besiorientuojanti į paneuropinio identiteto konstravimą ir šio uždavinio praktinio sprendimo paieškas (to siekiama ir pasitelkus supranacionalinį „europietiškojo“ paveldo išryškkinimą)⁴¹.

Dar vienas šiandien labai svarbus socialinis veiksnys – verslo struktūros, veikiančios paveldą teigiamai ar neigiamai tiesiogiai per turizmo industriją arba netiesiogiai per investicijas į konkrečią vietovę, kraštovaizdžio keitimą, komunikacijas ir pan.

Galime teigti, kad nuo to, kokie socialiniai faktoriai kuriuo laikotarpiu vyrauja, priklauso ir pats požiūris į kultūros paveldą. Specialistai juo domisi pažinimo tikslais, centrinė valdžia ar regioninės-lokalinės bendruomenės bando panaudoti

³⁹ Y. Lamy, *Du monument au patrimoine. Matériaux pour l'histoire politique d'une protection // Genèses*. 1993, no. 11, p. 50–81; J. M. Leniaud, *L'utopie française. Essai sur le patrimoine*. Paris: Menges, 1992.

⁴⁰ J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage...*, p. 94–130.

⁴¹ R. Jöhler, *Europe, Identity and the Production of Cultural Heritage // Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2002, t. 2 (11), p. 9–22.

3 lentelė. Paveldosaugos struktūra

	Paveldotyra	Paveldotvarka	Paveldonauda (paveldošvieta)	
<i>Tradiciniai socialiniai faktoriai, apsaugos iniciatoriai</i> – valstybė, paveldosaugos specialistai (akcentas paveldotyrai ir paveldotvarkai)	kompleksiniai tarpdisciplininiai tyrimai: archeologiniai, architektūriniai, menotyriniai, istoriniai, urbanistiniai, aplinkotyriniai ir t. t.	<i>priežiūra, remontas, konservavimas, restauravimas, regeneravimas, reabilitavimas, atstatymas, atkūrimas ir t. t.</i>	<i>paveldo vietovių vadyba ir interpretacija, paveldo turizmas</i>	<i>Naujieji socialiniai faktoriai (nuo XX a. antrosios pusės)</i> – suinteresuotos visuomenės grupės, tarptautinės organizacijos (UNESCO, ICOMOS, ICCROM, Europos Taryba ir t. t.), verslo struktūros (akcentas paveldonaudai ir paveldošvietai)
	↑	↑	↑	

kaip politinį ar socialinį išteklių, o verslo struktūros – kaip ekonominį ir t. t. Visa tai leidžia apibrėžti šiuolaikinės paveldosaugos sistemos vaizdinį ir jos sudedamųjų dalių tarpusavio sąveiką.

Jau buvo minėta, kad į paveldotvarką buvo fokusuojamasi elementinės ir kompleksinės paveldosaugos paradigmų vyravimo laikais, tačiau šiandien, į šį procesą įsitraukus naujiems socioekonominiams veiksniams, juolab besiformuojant paveldo industrijai⁴², aktualizuojama kūrybingos ir efektyvios paveldonaudos reikšmė, o priklausomai nuo pagrindinio paveldosauginės veiklos akcento pasirinkimo kinta ir paveldotyros bei paveldošvietos uždaviniai. Tai gerai iliustruoja ir istoriko vaidmens kaita paveldosaugos procese.

⁴² „Paveldo industrijos“ terminą 1987 m. bene pirmasis pavartojo britų menotyrininkas Robertas Hewisonas. Žr. R. Hewison, *The Heritage Industry. Britain in a Climate of Decline*. London: Methuen Paperback, 1987.

4. ISTORIKO VAIDMUO PAVELDOSAUGOS SISTEMOJE

Matėme, kad paveldo gausa leidžia išsikristalizuoti ir specializuotis daugybei akademinų disciplinų, bet ir reikalauja jų sąveikos. Kokią vietą šiame kontekste užima istorikas?

Iki pat XX a. 7–8 dešimtmečių tarp istorikų buvo įprasta manyti, kad jų darbo „įrankiai“ yra rašytiniai šaltiniai, o medžiaginės praeities liekanos priklauso vėliau menotyrininkų, urbanistų, archeologų, etnografų, muziejininkų, archyvistų, architektų-restauratorių ir pan. kompetencijai. Todėl paveldosaugos sistemoje profesionalus istorikas dažniausia užėmė arba labai specifinę padėtį arba iš viso buvo mažai reikalingas. Iš esmės jis aktyviau dalyvaudavo tik paveldotyros procese (žr. 3 lentelę), tačiau ir čia apsiribodamas archyvinių duomenų apie konkrečias vertybes paieška ir kaupimu. Tuos duomenis vėliau jau kiti specialistai turėdavo integruoti į gerokai platesnį ir įvairialypių teorinių-metodologinių priėgų reikalaujantį paveldo vertybių tyrimo kompleksą (priklausomai nuo konkrečioje šalyje susiklosčiusios tradicijos sukauptų duomenų „apibendrintojo“ vaidmens dažniausiai imdavosi architektas-restauratorius; tuo metu tai atrodė visiškai logiška, nes jis sprendavo ir kitus su konkretaus paveldo objekto apsauga, sutvarkymu, panauda ir pateikimu lankytojams susijusius reikalus).

Šis, pradinės informacijos apie objektą rinkėjo, vaidmuo iš istoriko praktiškai nereikalavo daugiau nei šaltinotyrynų įgūdžių, paremtų dar XIX a. pr. suformuluotais metodologiniais principais. Tuomet buvo pakloti moderniojo istorijos mokslo, to, ką vokiškoji tradicija vadina istorizmu, o prancūziškoji ir anglosaksiškoji – *pozityvistine istoriografija*, pagrindai. Pažymėtina, kad materialioms praeities liekanoms, jų analizei šios paradigmos atstovai skyrė palyginti menką dėmesį. Abejingumas materialinei praeities kultūrai kilo ne tik iš tuo metu griežtai paisyto disciplinų atskirties principo, bet ir iš pačios istoristinės tyrimo logikos, nes hermeneutinis metodas parankus daugiau rašytinio teksto interpretacijai.

Tačiau net ir istorijos mokslo sampratų riboms prasiplėtus ir pradėjus analizuoti gerokai sudėtingesnius nei įvykiai socialinius, ekonominius, politinius, kultūrinius procesus bei struktūras, ši padėtis pakito nedaug. Tad iš paveldosaugos perspektyvos istorija, šiuo, tradiciniu, požiūriu remiantis, gali būti laikoma tik pagalbine paveldotyros disciplina. Bet ar tokia *istoriko pagalbininko* koncepcija nėra pasenusi?

Plati erdvė, reikalaujanti istoriko kompetencijos, atsiveria pačios „paveldo“, „paminklo“ ir jų „apsaugos“ sampratos istorinėje analizėje. Tradicinės paveldosaugos strategijos įprastai apsiribojo: 1) to, kas jau atrinkta saugoti, teisiniu ir administraciniu valdymu; 2) praktinėmis paminklotvarkos užduotimis (saugos ir pritaikymo dabarties praktinėms reikmėms priemonių tobulinimu). Šiame procese pirmu smuiku išties grojo nacionalinių valstybių remiami specialistai – ekspertai, operuojantys juridinių, administracinių ir technologinių kultūros vertybių apsaugos priemonėmis, kurios formavosi nuo XIX a. vidurio iki XX a. antrosios pusės ir galiausiai įgavo

tarptautinį matmenį. Tačiau toks požiūris ignoravo faktą, kad paveldo selekcija vyksta nuolat ir yra neišvengiama. Iš tikrųjų tik dalis paveldo yra aktualizuota ir tampa socialiai reikšminga, o ir šis „socialinio reikšmingumo“ kriterijus kinta priklausomai nuo įvairių aplinkybių bei visuomenės istorinės kultūros.

Tradicinėje, elementinėje, paminklosaugoje sukoncentravus dėmesį į techninius paminklų priežiūros bei tvarkymo problemų sprendinius, iš esmės liko nesuformuluotos pačios praeities materialijų liekanų virtimo „paveldo vertybėmis“, t. y. jų „įpaveldinimo“ proceso, prielaidos: *kokiu būdu* atsirenkama saugomo paveldo dalis iš visos jo masės, *kokie* objektyvūs ir subjektyvūs kriterijai tam pasitelkiami, *kas* tampa kultūros objektu įpaveldinimo iniciatoriais bei skatintojais (valstybė, specialistai, konkrečios visuomenės grupės, verslo struktūros ar pan.), galiausiai *kokiais būdais* jau atrinktos, sutvarkytos ir visuomenei pateiktos paveldo vertybės *funkcionuoja* tos visuomenės sąmonėje ir *kokią* įtaką jai daro?

Tik veikiant postmoderno filosofinėms bei teorinėms išvalgoms imta teigti, kad kultūros situacija visuomet priklauso nuo konkrečios epochos ideologinių ir aksiologinių nuostatų. Atsižvelgiant į šią pastabą, galima sakyti, kad paveldo verčių hierarchija anaip tol nėra pastovi ir galutinai susiformavusi, o kinta priklausomai nuo epochos *istorinės sąmonės* būklės. Kad nėra vieningo praeities matymo, besiremiančio absoliučios tiesos ir patikimumo kriterijumi, rodo iki šiol išliekančios skirtingos svarbių praeities įvykių ir procesų interpretacijos, konkuruojančios ar net smarkiai konfrontuojančios tarpusavyje. Tad kiek vienu verčių iškelimą, populiarinimą, o kitų ignoravimą ar slopinimą įpaveldinimo procese⁴³ lemia visuomeninė, o kiek politinė konjunktūra? Atsakymai į šiuos sudėtingus klausimus randami tyrinėjant sociumo mentalitetą, jo santykių su praeitimi kaitą, pačią „paveldo“ idėjos istoriją. Atsižvelgiant į tai galima teigti, jog istorijos mokslo reikšmė paveldosaugai iš esmės gali būti daug platesnė, nei įprasta manyti.

Paveldo sampratai kintant, vis labiau plečiantis ir įtraukiant ne tik materialinės kultūros objektus, bet ištįsą tradicinių ar su praeities reflektavimu susijusių žinių, įgūdžių ir vaizdinių kompleksą, kinta ir įprastai susiklostę istorikų bei paveldo specialistų santykiai. Istorija nebėra pagalbinis paveldotyros mokslas. Veikiau darosi būtina kalbėti apie *istorinės kultūros*, apimančios įvairias su praeities palikimo sfera susijusias idėjas ir elgesio modelius, tyrimo poreikį.

Šiuo rakursu į istoriografijos tikslus bei uždavinius 8-ajame dešimtmetyje pažvelgė vokiečių ir prancūzų istorikai. Tiesa, pirmieji jų labiau akcentavo *istorinės sąmonės* kategorijos reikšmingumą (J. Rüsenas, B. von Borriesas ir kt.), antriesiems

⁴³ J.-M. Leniaud vartojama sąvoka (pranc. – *patrimonialisation*), apibūdinanti materialiosios praeities liekanos pripažinimo paveldo vertybe procesą. Tam, kad jis sėkmingai vyktų, reikia keleto sąlygų išpildymo: 1) utilitarią vertę praradusio objekto apropiacijos, paverčiančios jį potencialia paveldo vertybe; 2) to, kad jį atitiktų tam tikrus kriterijus (estetinį, istorinį ir pan.) ir 3) tarpininkų – iniciatorių (pavyzdžiui, kraštotyros draugijų, savivaldos atstovų ir pan.) įsikišimo. Jean-Michel Leniaud šio proceso priežastis bei sklaidą smulkiai analizavo veikale *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine* (Paris: Menges, 1992) ir kituose savo tekstuose.

svarbesni buvo *kolektyvinės atminties* funkcionavimo mechanizmų tyrimai tačiau iš esmės abiejose šalyse imta kalbėti apie istorijos mokslo atnaujinimo būdus.

Tiesos dėlei reikėtų pažymėti, kad J. Rūseno pasiūlyta santykio su praeitimi tipologija daugiau remiasi istorinio naratyvo, kaip pagrindinės istorinės sąmonės raiškos formos, analize, tačiau šias idėjas galima taikyti ir santykiams su materialaus bei nematerialaus paveldo sfera⁴⁴. Akcentuodamas poreikį išsiveržti iš siaurų akademinės istorijos rėmų, J. Rūsenas netikėtai priminė dar antikos mąstytojų suformuluotą idėją, jog istorija turi spręsti ne tik griežtai mokslines, bet visų pirma praktines bei moralines, t. y. gyvenimiškas, problemas⁴⁵. Jo suformuota istorinės sąmonės idėja yra „bendra kategorija, susijusi ne tik su istorijos mokymu bei mokymusi, bet apima visą istorinį mąstymą: jos dėka praeitis patiriama ir aiškinama kaip istorija. Taigi šios kategorijos analizė apima tiek istorijos tyrinėjimus, tiek istorijos vaidmenį bei paskirtį privačiame ir viešajame gyvenime“⁴⁶.

Iš esmės panašią problematiką gvildena ir prancūzų *Annales* mokyklos istorikai. Šalia to, kad šiai historiografijos tradicijai jau nuo seno buvo būdinga domėtis materialine kultūra⁴⁷, 8–9 deš. grupė tyrinėtojų ėmėsi istorinių vaizdinių funkcionavimo masiniu pavidalu nagrinėjimo. Jie parengė septynių tomų straipsnių rinkinį *Atminties vietos*. Įdomu, kad veikalo sudarytojas Pierre Nora įvade rašo, jog „paveldo sąvoka turėjo apimti visą knygą. Tačiau paveldas nėra tik istorijos saugykla, jis taip pat yra idėja, turinti savo istoriją“⁴⁸.

Tad atnaujintas istorijos mokslas turi tyrinėti ne tik nacionalinio identiteto simbolių kilmę ir funkcionavimą, pati istorinė atmintis, istorinė visuomenės kultūra privalo tapti analizės objektu. „Atminties vietos“ yra ne tik praeities, bet ir kolektyvinio solidarumo liekanos. Jos atlieka memorialinę funkciją kultūroje, kuri linkusi užmiršti, jos siūlo ritualus deritualizuotam sociumui, jos leidžia patirti sakralinius išgyvenimus sekularizuotiems piliečiams, jos suteikia priklausomybės grupei ir solidarumo jausmą individams, netekusiems kolektyvinio identiteto. P. Nora skiria tris „atminties vietų“ reikšmes: materialinę, simbolinę ir funkcinę, kurios dažnai persipina tarpusavyje⁴⁹. Svarbiausia, kad atminties vietos reikalauja pastangų, nes „be memorialinio budrumo istorija jas greit nušluotų“⁵⁰.

Taigi akademinės istorijos atnaujinimo projektai smarkiai keičia įprastus jos santykius su paveldosauga. Tiek vokiečių, tiek prancūzų istorikai siūlo pažvelgti į kultūros vertybes kaip į bendrosios istorinės kultūros sudedamąją dalį. Ieškoma

⁴⁴ J. Rūsenas, Pasakojamosios galios raida, mokantis istorijos. Moralinės sąmonės ontogenezės hipotezė // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis nr. 2 (sud. A. Poviliūnas). Vilnius: Solertija, 1997, p. 28–48.

⁴⁵ A. Poviliūnas, Naujų istorijos didaktikos metmenų ieškant // Istorinė sąmonė..., p. 8.

⁴⁶ J. Rūsenas, Istorijos didaktika Vakarų Vokietijoje // Istorinė sąmonė..., p. 24.

⁴⁷ Plačiau apie tai žr. J.-M. Pesez, Histoire de la culture matérielle // La nouvelle histoire (sous la dir. de J. Le Goff). Paris: Flammarion, 1988, p. 191–229.

⁴⁸ Les lieux de mémoire. La Nation. Paris: Gallimard, 1984, vol. II, p. 404.

⁴⁹ P. Nora, Entre mémoire et histoire. La problématique des lieux // Les lieux de mémoire. La République. Paris: Gallimard, 1984, vol. I, p. XXXIV.

⁵⁰ Ten pat, p. XXIV.

naujų didaktinių priemonių, norint aktyviau įtraukti visuomenę į praeities pažinimo ir kultūros paveldo saugojimo darbą (naujos muziejinių veiklos formos, „paveldo dienos“, „gyvoji archeologija“ ir pan.). Istoriko tyrimo objektu tampa konkrečios epochos elgesys su disponuojamu paveldu – atrankos motyvacijos yra ne tik santykio su praeitimi, bet ir ateities „konstravimo“ indikatorius, signalizuojantis tam tikrą visuomenės mentaliteto pobūdį. Be to, iš postmoderno idėjų perėmus multiperspektyvumo principą, siūloma žvelgti į praeitį ir į paveldą iš įvairių rąksų, taip atmetant ideologinio manipuliavimo galimybę.

Tačiau skirtis tarp „istorijos“ ir „paveldo“ išlieka. Pasak šio klausimo tyrinėtojų, egzistuoja aiškus skirtumas tarp praeities (to, kas įvyko), istorijos (selektyvių pastangų tai aprašyti), istorinės atminties ir paveldo (dabartinio, iš istorijos kylančio produkto)⁵¹. Tačiau jie taip pat pripažįsta, kad tiek istorija, tiek paveldas naudoja praeitį panašiais tikslais. Šiuolaikinė istorika teigia, kad istorija nėra istorinių faktų rinkinys, „panašus į pašto ženklų kolekciją ar antikvariatą“, šie faktai neegzistuoja, kol istorikas jų nesukuria. Paveldo atvejis panašus: bet kuris paveldas pagal apibrėžimą yra kieno nors paveldas ir tas kažkas sprendžia, ar jis galės toliau egzistuoti. Skirtumas tarp istorijos ir paveldo yra ne tas, kad pirmoji yra „tikra“, o antras ne, iš tiesų abu jie yra selektyvūs ir subjektyvūs dabarties produktai, skirti patenkinti nūdienos reikmes. Abu jie naudoja praeitį ją perinterpretuodami iš naujo. Istorija yra tai, ką istorikas mano esant verta užrašyti, o paveldas – tai, ką šiuolaikinė visuomenė mano esant verta paveldėti iš praeities ir išsaugoti ateičiai. Skirtumas tarp jų tik tas, kad paveldas turi daugiau įvairių išteklių, toleruoja įvairiausias (ir nemokslines) interpretacijas, kurios yra akivaizdesnis ir konkretesnis vartojimo produktas nei istoriniai veikalai⁵².

Istorija, pateikdama dabarčiai priimtina praeities vaizdinį, atlieka daug funkcijų, viena iš jų – formuoti įvairių lygių tapatumus (lokalinį, regioninį, nacionalinį, kontinentinį, pasaulinį), kurie apgaubdami vienas kitą sukuria vadinamąjį „matrioškos efektą“⁵³). Juos skatina, aktualizuoja ir palaiko ar, priešingai, slopina tam tikros socialinės institucijos – švietimo sistema, muziejai ir pan.⁵⁴

Be to, istorija yra tik viena iš disciplinų, tiriančių paveldo žaliavą. Šiandienos istorikai jau suvokia, kad nėra vienos „tikros“ istorijos, o yra daug jos versijų ir kad istorija visuomet interpretuojama dabarties šviesoje. Tai kelia daug pavojų. Pavyzdžiui, paveldo objekto vadybininkai pateikia tik vieną iš keleto galimų jo istorijos versijų. Tai lankytojus gali vesti prie išvados apie melo neišvengiamumą paveldo interpretacijose. Ar iš tiesų „praeitį keičia jos dirbtinis vaizdinys, o mes esame pasmerkti ieškoti istorijos, remdamiesi nuosavais popvaizdiniais ir tos istorijos beribiais simuliakrais?“ – klausia britų menotyrininkas R. Hewisonas⁵⁵.

⁵¹ J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage...*, p. 5–6.

⁵² Ten pat, p. 6.

⁵³ *European Heritage Planning and Management...*, p. 8.

⁵⁴ G. J. Ashworth, *From History...*, p. 13.

⁵⁵ R. Hewison, *Heritage: An Interpretation // Heritage Interpretation* (ed. by D. Uzzell). London: Belhaven Press, 1989, vol. 1, p. 21.

Jeigu paveldas yra produktas, pagamintas šiuolaikiniam vartojimui, o ne praeities liekanų ar atmintinų įvykių rinkimas, tokiu atveju jis yra sąmoningai sukurtas siekiant realizuoti tam tikrus dabarties politinius bei ekonominius tikslus. Todėl jo kūrimo ir pateikimo vartotojui procesas reikalauja strateginio įsikišimo, kad būtų užbėgta už akių potencialiems konfliktams ir prasminiams disonansams. Čia istoriko vaidmuo gali tapti net labai reikšmingas, ypač formuojant ir pateikiant akademiškai tiksliai ir tinkamai vertybiškai angažuotas paveldo interpretacijas.

5. INTERPRETACIJŲ PROBLEMA

Šiuolaikinėje paveldonaudoje eksponavimas, o paveldošvietoje – interpretacija tampa svarbiausiomis funkcijomis. Interpretacija yra ir labai senas fenomenas (pasakojimai iš kartos į kartą, perduodantys žinias, tikėjimus, vertybes, pasaulėžiūrą, požiūrį į gamtinę bei gyvenamąją aplinką), ir tuo pačiu visiškai naujas, susijęs su paveldo industrijos atsiradimu, o nūnai disponuojantis ir plačiausiomis technologinėmis galimybėmis.

Interpretaciją paprasčiausia apibrėžti kaip „meną paaiškinti vietovės reikšmę jos lankytojams, pabrėžiant jos išsaugojimo poreikį“⁵⁶. Paveldo interpretacijos yra vertos didelio dėmesio, nes būtent jas pasitelkus paveldo ištekliai paverčiami produktais. Pažymėtina, kad paveldo produktu tampa ne pats išteklius, o būtent jo interpretacija⁵⁷. Interpretacijos procesas apima išteklių atranką iš visos jų žaliavos ir atitinkamą „įpakavimą“. Galutinis produktas – „paveldas“ – nebėra vien tas pats išsaugotas istorinis reliktas. Jo reikšmė ir vertė visiškai priklauso nuo esamo ar būsimo vartotojo interesų.

Skirtingi produktai, orientuoti į skirtingas rinkas, gali būti sukurti iš tos pačios žaliavos komplekso, bet remtis skirtingomis interpretacijomis. Kaip ir kitur, remiantis verslo logika, čia paveldo produktas apibrėžiamas pasitelkiant ne egzistuojančius išteklius, o vartotoją. Tokiu būdu potencialių produktų skaičius ir pobūdis tampa neribotas, o galutinis produkto pavidalas visiškai nepriklauso nuo pirminių resurso savybių – tad dažnai ir neatspindi istorinės tikrovės. Taigi paveldo industrija išnaudoja istorinę praeitį ir reliktus instrumentiškai.

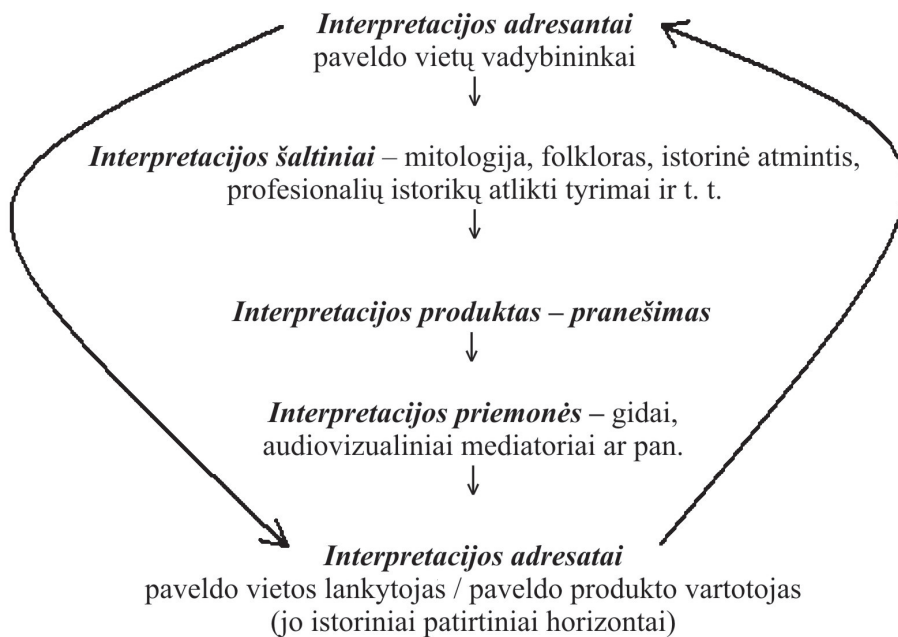
Manoma, kad pati interpretacija šiandien tampa paveldu, nes parduodamos interpretacijos, o ne fiziniai ištekliai⁵⁸. Paveldo produktu tampa tiek specifinė patirtis, pavyzdžiui, apsilankymas muziejaus parodoje, tiek gilesniu lygmeniu per šią patirtį įsisąmoninta nemateriali idėja arba išgyventas jausmas, kuriuo gali tapti fantazija, praeities nostalgija, malonumas, pramoga, pasididžiavimas ir t. t. Kitaip tariant, paveldo vietos lankytojas iš tiesų „perka“ verbalinę ar neverbalinę *pranešimą (-mus)*, kurį įkūnija ir išreiškia konkreti vieta.

⁵⁶ D. Aldridge, How the Ship of Interpretation was Blown off Course in the Tempest: Some Philosophical Thoughts // Heritage Interpretation..., p. 64.

⁵⁷ G. J. Ashworth, From History..., p. 17.

⁵⁸ Ten pat, p. 24.

Schema. Interpretacijos procesas

Šių pranešimų turinys ir formos priklauso nuo tikslinės paveldo resursų atrankos, jų pavertimo vartojimo produktais ir „įpakavimo“ proceso, kurį inicijuoja paveldo vadybininkai ir interpretatoriai, vedami sąmoningų ar nesąmoningų nuostatų, idėjų ir vertybių. Pavyzdžiui, „dominuojančios ideologijos hipotezė“ teigiama, kad per savo kontroliuojamus paveldosaugininkus valdantieji elitai per paveldą paprastai siekia legitimuoti savo valdžią, prezentacijoms pasirinkdami progresistinę istorinės raidos viziją⁵⁹.

Tad bet kokia interpretacija remiasi atranka. Pranešimams konstruoti iš visų įmanomų temų interpretatoriai neišvengiamai turi pasirinkti tik vieną ar keletą. Vadinasi, kitos potencialios temos bus apeitos ir neišnaudotos. Esama įvairių paveldo produkto interpretacijos strategijų (žinoma, būtų idealu, jeigu kiekvienas lankytojas gautų norimą (iki pačios akademiškai sudėtingiausios) informaciją arba negautų jokios, jei nepageidauja). Pagrindinės jų apima pasirinkimą tarp generalizacijos ar partikuliacijos, homogeniško ar heterogeniško produkto pateikimo⁶⁰.

Dauguma paveldo industrijos strategų renkasi generalizaciją. Turizmo logika reikalauja turtingą ir įvairialypę praeitį redukuoti į lankytojui lengvai suvokiamą

⁵⁹ Apie „dominuojančios ideologijos hipotezė“ plačiau žr. European Heritage Planning and Management..., p. 63.

⁶⁰ G. J. Ashworth, From History..., p. 25–26; J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, Dissonant Heritage..., p. 21–22.

charakteristikų tinklą, kad paveldo produktas būtų lengvai susiejamas su vartotoju, dažniausiai neturinio specialiuju žinių, išgyventa patirtimi ir istorinio pažinimo poreikiais. Todėl homogeniški paveldo produktai gali būti lengviau suvokti ir įsisavinti, o galimų interpretacijų ar skirtingų produkto aspektų konfliktas minimizuotas. Pavyzdžiui, nacionalinis ar lokalinis tapatumas gali remtis nedaugeliu stereotipinių savybių, reprezentatyvių asmenybių ir mitų. Toks homogeniškas produktas gali būti sąmoningai orientuotas į užsienio turistus. Tačiau plėtojantis paveldo turizmui buvo pajusta, kad homogeniški produktai nebepatenkina įvairialypės publikos poreikių ir potencialiai patys kuria disonansą. Todėl buvo pradėta skatinti alternatyvių, heterogenišku, paveldo produktų kūrimą, formuojant naujas jų rinkas. Tačiau siekiant pabrėžti paveldo produkto unikalumą, ką įkūnija jo partikuliarizacijos strategija, galimi bandymai remtis ir nacionalinių, regioninių ar lokaliųjų identitetų konkurencija bei konkrečiais politiniais interesais, nulemtais, pavyzdžiui, decentralizacijos ar separatizmo⁶¹. Vis dėlto šiuolaikinėje paveldo industrijoje tai veikiau yra „šalutiniai“ interpretacijos faktoriai. Iš esmės ji daugiausia yra orientuota į atvykstančius turistus ir savo ruožtu, kaip matėme, jai irgi daroma įtaka (grįžtamasis ryšys⁶²). Be to, interpretatoriai privalo atsižvelgti į faktą, kad gautas pranešimas gali būti gavėjo suvoktas kitaip nei siuntėjo. Kai kuriais atvejais (ypač smurtinio paveldo vietovėse) tai gali turėti didelės reikšmės.

Ar bet kurios paveldo vietovės ir objektai yra prieinami interpretacijai? Tradiciniame „disciplininiame“ muziejuje interpretacijai būdavo skiriama nedaug dėmesio, o dabar ji tampa ypač reikšminga paveldo naudojimo sritimi. Tačiau ir šandien interpretacija ne visuomet yra lengvai prieinama, pavyzdžiui, ja mažai ar nepakankamai naudojasi architektūrinio ar istorinių miestų paveldo vadyba (pastatai saugomi dėl jų vidinės vertės ir dažnai būna uždari publikai). Kitas kraštutinis yra teminis parkas, ištiesai besiremiantis interpretacija. Būtina paminėti, kad ji ne visuomet yra ir pageidautina, pavyzdžiui, jeigu lankytojai labiau trokšta būti linksminami, o ne mokomi ar moralizuojami⁶³. Šiuo atveju pažymėtina ir priešinga problema – pasitelkus interpretaciją atsirandanti indokrinacijos ar propagandos galimybė⁶⁴.

Dažniausiai taikomi du pagrindiniai interpretacijos metodai: 1) vadinamoji *gyvoji* interpretacija (nuo gido iki kostiuminių istorinių įvykių inscenizacijų) ir 2) *technologinė* (kompiuteriai, žemėlapiai, informaciniai lapeliai ir t. t.). Specialistų teigimu, nepaisant šiuolaikinių technologijų teikiamų galimybių, efektyvesnė išlieka pirmoji. Jai perteikti renkamas įvairias priemones, pavyzdžiui, gidas gali vilkėti epochos kostiumu ir veikti arba kaip šiuolaikinis interpretatorius, arba kaip tos epochos atstovas. Inscenizacijų atvejais interpretatoriai neprivalo pasakoti iš anksto nustatytos istorijos, o tiesiog užsiima tam tikra atkuriamąja veikla, gali at-

⁶¹ J. E. Tunbridge, G. J. Asworth, *Dissonant Heritage...*, p. 21–22.

⁶² J. Fiske, *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 38–39.

⁶³ *European Heritage Planning and Management...*, p. 127.

⁶⁴ Apie tai, kaip turistus vedžijantis gidas atstovauja valdžios poreikiams, plačiau žr. C. Bertho-Lavenir, *Suivre le guide? // La confusion des monuments...*, p. 151–163.

sakinėti ir į lankytojų klausimus, taip skatindami juos įsitraukti į veiksmą. Tokiu būdu lankytojo vaidmuo interpretuojant svyruoja nuo pasyvaus informacijos priėmėjo iki aktyvaus dalyvio. Tačiau čia esama ir paradokso. Interpretacija tampa pagrindiniu publikos intereso objektu, o autentiški daiktai nėra reikalingi. Šiandien kai kurie muziejai metasi į kitą kraštutinumą ir labiau rūpinasi audiovizualinių priemonių įdiegimu, nei artefaktų kaupimu. Vadinasi, autentiškos paveldo vertybės gali būti panaudotos kitiems tikslams, kitose rinkose arba net būti apleidžiamos. Tačiau virtualybė arba kopijos iš tiesų yra naudingos tais atvejais, kai autentas yra galutinai prarastas arba nyksta.

Kokia istorikų vieta kuriant ir pateikiant paveldo interpretacijas vartotojams?

Pati praeitis *per se* yra emociškai neutrali. Ji nėra nei jaudinanti, nei nuobodi, nei gera, nei bloga, nei vertinga, nei nevertinga. Tai labai skiriasi nuo paveldo produkto, kuriam vertės atributus suteikia ne tai, kas praeityje įvyko ar pasiekė mūsų dienas, o mes patys arba, tiksliau, mūsų ne visai racionalus gebėjimas reaguoti į tai, su kuo mes emociškai identifikuojamės⁶⁵. Šie skirtingi interpretacijos rakursai paprastai ir atskiria istoriką nuo paveldo vietų interpretatoriaus, nes istorikui svarbiau paaiškinti istorinio proceso raidą, nei aktualizuoti jo vertes.

Takoskyra tarp jų regima ir kitur. Akademiškai korektiškos profesionalių istorikų siūlomos konkrečių objektų, vietovių ar įvykių interpretacijos gali net trukdyti paveldo interpretatoriams dėl savo *infliacinio* arba, priešingai, *perteklinio* pobūdžio. Pirmuoju atveju istorikai turi *per mažai* šaltinių, kad galėtų užtikrintai pateikti išsamų praeities fragmento vaizdinį. Antruoju – priešingai, turi jų *per daug* (tai daugiau liečia naujųjų ir ypač naujausių laikų istorijos interpretacijas), be to, mato daugybę interpretacijos galimybių, kurios dėl vaizdo sudėtingumo nebegali būti sutrauktos iki lankytojų poreikius ir interpretatorių siekius galinčio tenkinti vieno prasminio pranešimo.

Pasak D. Lowenthalio, „joks istorinis pasakojimas negali uždengti visų praeities įvykių totalumo, nes jų turinys yra potencialiai begalinis. Net labiausiai detalizuotas istorinis naratyvas apima tik praeities įvykių visumos dalelę. Praeities įvykių negrįžtamumas užkerta kelią jų totaliai rekonstrukcijai“⁶⁶. Be to, skirtingai nuo istorinės atminties ar relikto, istorija visuomet turi reikalą su kieno nors kito pateikta praėjusių įvykių interpretacija, nes šaltiniai atspinti ne „grynąją“ praeitį, o tokią, kokią matė tų įvykių liudininkai. Tad dėl istorikų nepajėgumo prisiliesti prie istorinės „realybės“ visuomet tenka kalbėti ne apie istorinių interpretacijų *tikslumą*, bet veikiau apie jų didesnę ar mažesnę *tikėtinumą*. Tačiau tikslumo siekis turėtų išlikti. Pasak specialistų, gera interpretacija turėtų prasidėti maždaug taip: „tai paskutinė teorija apie ...“, arba „manau, yra keletas būdų pasakoti šią istoriją...“⁶⁷

⁶⁵ P. Fowler, *Heritage: A Post-Modernist Perspective // Heritage...*, p. 60.

⁶⁶ D. Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 214–217.

⁶⁷ *European Heritage Planning and Management...*, p. 131.

Kad ir kokios būtų interpretacijos, jos neišvengiamai sukelia etinių problemų. Paveldas visuomet egzistuoja dabartyje, todėl jame glūdinčios etinės problemos irgi yra susijusios su dabartimi⁶⁸. Pavyzdžiui, galime atkurti praeities epizodą, bet rizikuojame susidurti su to meto vertybėmis arba normomis, kurios gali būti priešingos mūsų laikams (pavyzdžiui, rasizmas, seksizmas ir pan.). Todėl interpretacijoje iš praeities dažnai yra sąmoningai ar nesąmoningai „išvalomi“ šie nepageidautini efektai. Pavyzdžiui, per mūsų inscenizacijas niekas nežūsta, moterys dalyvauja lygia-teisiškai, atlikdamos net istoriškai vyriškus vaidmenis, vaikai, aplankę XIX a. „mokyklą“, nėra plakami ir t. t. Tai kelia klausimą, kuri praeitis tikra ir teisinga – „kaip iš tikrųjų buvo“, ar ta, kurią sukonstruojame, atsižvelgdami į lankytojų lūkesčius bei dabarties „politinio korektiškumo“ reikalavimus? Tokiu būdu interpretacijos neišvengiamai kelia „tiesos“, „istoriškumo jausmo“ ir empatijos problemą, ypač svarbią edukacijai. Istoriografijos, komunikacijos ir psichologijos teorijos čia turi ką veikti, ypač sprendžiant socialinių, etninių ar lyčių stereotipų įveikos klausimus.

Anot vieno pirmųjų autorių, kuris analizavo paveldo interpretacijos klausimus, F. Tildeno, „pagrindinis interpretacijos tikslas yra ne informacija, bet provokacija“⁶⁹. Pasakojimas sukelia lankytojų jausmus, o jie yra vartai į praeities pažinimą. Taip pat manoma, kad svarbu palikti vietos lankytojo vaizduotei, o ne siekti sukurti visiškai išplėtotą praeities fragmento vaizdinį⁷⁰. Čia irgi gali susikirsti profesionalaus istoriko ir paveldo interpretatoriaus nuostatos.

Nepaisant šių skirtumų, istorikas gali būti iš tiesų reikalingas kuriant paveldo interpretacijas. Ne tik kaip pasyvus vieno iš žaliavos interpretacijoms šaltinio – istoriografinių veikalų – kūrėjas, bet ir kaip interpretacijų adresantas. Istorijos mokslas anaipso ne „vidinio vartojimo“ reikmėms jau seniai naudojasi istorijos didaktikos siūlomais metodais, aktyviai svarstydamas problemas, kaip įvairiomis priemonėmis perteikti istorines žinias neprofesionalams.

Galiausiai jeigu interpretacijos atveju istorikai ir paveldo vietų vadybininkai susiduria su jau egzistuojančių objektų išsaugojimo ir pateikimo visuomenei problemomis, tai galima eiti dar toliau. Istorikų kompetencija šiandien tampa paklausiu *dabartiniuose* praeities veikėjų, vertybių, įvykių ir pan. įprasminimo ir įamžinimo projektuose. Jų dalyvavimas šioje veikloje gali ypač pasitarnauti potencialių ar realių prasminių praeities interpretavimo disonansų suvaldymui. Tačiau joks istorikas, kad ir kaip norėtų, deja, negali pretenduoti į itin reikšmingą vaidmenį formuojant ar išlaikant piliečių istorinę savimonę ir juo labiau nėra pajėgus nuspėti ateities istorinės kultūros turinio bei formų, numatyti, kiek ilgaamžės ir aktualios bus jo inicijuojamos bei palaikomos „atminties politikos“ strategijos ir taktikos. Tad klausimas dėl „deramos“ istoriko „vietos“ istorinės atminties ir kultūros paveldo įprasminimo darbuose tebėlieka atviras.

⁶⁸ G. J. Ashworth, *From History...*, p. 25.

⁶⁹ F. Tilden, *Interpreting our Heritage*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1984, p. 9.

⁷⁰ B. Craig, *Interpreting the Historic Scene: The Power of Imagination in Creating a Sense of Historic Place // Heritage Interpretation...*, p. 107–112.

VIETOJE IŠVADŲ

Tradiciniai santykiai, kai istorija buvo pagalbinis paveldotyros mokslas, iš esmės užsiėmęs šaltinių tyrimu, siejami su panašia judviejų tyrimo objekto klasifikacija – tiek tuometinė istoriografija, tiek paminklosauga domėjosi atskirybėmis, ar tai būtų pavieniai įvykiai, asmenys, ar iškilūs paminklai. Todėl tyrimo objekto sampratos praplėtimas, įtraukiant visuomenei svarbius procesus, struktūras ar kultūros vertybes, žymi ir kokybinį tarpdisciplininių ryšių pasikeitimą.

Naujausios istoriografijos kryptys siekia apimti ir materialaus paveldo sferą, integruodamos ją į bendresnę istorinės kultūros kategoriją. Savo ruožtu šiuolaikinės paveldo sampratos pradeda apimti ir nematerialias jo apraiškas, tokias kaip žinios, įgūdžiai ir mokėjimai, vertybės ir pan. Istorikas šiomis sudėtingomis aplinkybėmis gali rinktis, ar likti paveldosaugos proceso „statistu“, ar priešingai, pabandyti imtis jo formuotojo vaidmens. Žinoma, ši ambicinga pastanga nėra įmanoma be tinkamo pasiruošimo (juk, kaip parodyta pirmiau, paprastai istorinės praeities interpretacijos euristiškai ir normatyviai labai skiriasi nuo analogiškų paveldo produkto interpretacijų, tad būtina suvokti jų kūrimo specifiką) ir, žinoma, be geranoriško suinteresuotų mokslų šakų atstovų tarpusavio bendradarbiavimo. Tačiau tik tokiu būdu istorikas turi galimybę realiai tapti „ne tik praeities, bet ir ateities pranašu“.

KULTŪROS PAVELDO AUTENTIŠKUMAS:
RELIATYVISTINĖ PERSPEKTYVA

Salvijus Kulevičius

IVADAS

Nuo pat pirmųjų paveldosauginės sąmonės užuomazgų autentiškumas yra neatsiejama paveldosaugos fenomeno dalis. Tai būtinasis reiškinio komponentas, darantis esminę įtaką paveldo atrankai, apsaugai, tvarkymo darbams. Tačiau paveldo autentiškumas sąmoningai apmąstoma kategorija tapo tik XX a. šeštajame–aštuntajame dešimtmetyje. Autentiškumo atradimas paveldosaugai buvo lemtingas – per kelis dešimtmečius jis iškilo kaip bene labiausiai svarstomas paveldosaugos klausimas. Modernią Europos visuomenę, gyvenusią *paminklų kultu*¹, pakeitė visuomenė, išpažįstanti *autentiškumo kultą*. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje būtent kultūros paveldo autentiškumo kategorijai skirti keli tarptautiniai renginiai ir dokumentai: 1994 m. įvyko Bergeno ir Naros konferencijos, kurių metu išdiskutuotas ir parengtas „Naros autentiškumo dokumentas“². Juos lydėjo regioninės ir nacionalinės reikšmės įvykiai: 1996 m. „Amerikos šalių simpoziumas dėl autentiškumo: kultūros paveldo apsauga ir vadyba“ San Antonijo (JAV) ir „San Antonijo deklaracija“; 2000 m. Rytų Europos regioninis seminaras „Autentiškumas ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu“ Rygoje (Latvija) ir „Rygos chartija dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu“. Reaguojant į šiuos renginius Lietuvoje irgi suorganizuota mokslinė konferencija „Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai“ (1997 m.)³. Šiuo metu autentiškumas tapo ne tik specialistų svarstymų objektu, bet ir visuomeninių diskusijų tema, pavyzdžiui, debatai dėl Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atkūrimo.

Tokį neblėstantį autentiškumo temos aktualumą lėmė laikotarpio situacija. Šiuolaikinė visuomenė susidūrė su postmodernizmo iššūkiu – tikrumo, tiesos, realybės problema. Suabejota, ar įmanomas tikras, objektyvus žinojimas. Abejonės žadina diskusijas ir verčia ieškoti kuo daugiau tikrumo ženklų savyje bei aplinkoje. Paveldo autentiškumas, kaip vienas iš tariamų tiesos matų, tampa analizės objektu. Tai socialinės kategorijos aktualumo aplinkybės. Paveldosaugos diskurso ribose autentiškumas labiausiai aktualizuotas pradėjus formuoti reliatyvisei paveldosaugos paradigmai. Kultūrinio reliatyvizmo įsitvirtinimui paveldosaugoje esminę įtaką turėjo skirtingų autentiškumo sampratų konfliktas. Jis kilo tarp tarptautinės dogminės autentiškumo sampratos, XX a. septintajame–dešimtajame dešimtmetyje diegtos tarptautinių institucijų, bei savitų nacionalinių autentiškumo

¹ Klasikine tapusios frazės *paminklų kultas* sumanytoju laikytinas austrų meno istorikas Alois Rieglis (1858–1905). 1903 m. pasirodė jo veikalas „Modernus paminklų kultas: jo savybės ir ištakos“ („Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung“), padėjęs tvirtus pagrindus istorinei bei antropologinei paveldosaugos reiškinio analizei.

² Bergeno ir Naros konferencijų medžiaga publikuota leidiniuose *Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Trondheim: TAPIR Publishers, 1994, *Nara Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Trondheim: TAPIR Publishers, 1995.

³ Konferencijos medžiaga publikuota leidinyje *Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai*. Mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Savastis, 1997.

sampratų. Pirmoji aprioriškai laikyta vienintele ir objektyvia, visiems priimtina ir tinkama. Tačiau jos susidūrimas su unikalėmis Japonijos, JAV, Kanados, kitų šalių paveldosaugomis parodė, kad ji buvo tokia pat subjektyvi kaip ir visos kitos, atitinkanti tik europietiškąją paveldo sampratą ir nepriimtina kitoms kultūroms. Tai paskatino subjektyvių autentiškumo sampratų paieškas ir jų įteisinimą.

Tebevykstantis reliatyvizmo principų įsisąmoninimas keičia paveldosaugos sampratą bei paveldo autentiškumo tyrimų kryptis. Paveldosaugos teisėje ir praktikoje svarbiausia gaire tampa „Naros autentiškumo dokumentas“, *iprastus* etnocentrinius paveldosaugos principus keičiantis reliatyvistiniais ir provokuojantis naujų reliatyvistinės perspektyvos dokumentų atsiradimą. Iškilęs socialinių grupių vaidmuo paveldosaugoje atskleidžia naujus reiškinius, skatinančius kurti naujus teorinius konceptus, pavyzdžiui, disonuojančio paveldo konceptą⁴. Reliatyvistinė žiūra į paveldo autentiškumo tyrimus atveria subjektyvistinę perspektyvą, pripažįstančią, kad deklaruojami principai yra visuotiniai tik tam tikros kultūros ribose, ir kritinį aspektą, verčiantį abejoti paveldo autentiškumo tikrumu, t. y. abejoti, ar autentiškumas yra tai, kuo jis laikomas. Deja, nepaisant didelio susidomėjimo, daugelyje šiandienos veikalų paveldosaugos tema autentiškumas tebėra traktuojamas izoliuotai, apsiribojant vienos konkrečios visuomenės samprata⁵. Turint tokią perspektyvą tegalima paaiškinti, koks yra šios kategorijos vaidmuo atskiros visuomenės paveldosaugoje, bet ne pačiame paveldosaugos fenomene. Vis dar trūksta apibendrinančio ir komparatyvistinio požiūrio, kuris į autentiškumą pažvelgtų ne iš „apačios“, ne iš subjektyvių pozicijų, o iš „viršaus“, autentiškumą suvokiant kaip paveldosaugos fenomeno kategoriją, kuri konkrečioje visuomenėje įgyja savitą turinį. Būtent to ir siekiama šiame straipsnyje – sukurti modelį, kuris padėtų apibrėžti autentiškumo vietą ir reikšmę paveldosaugoje bei atskleistų bendruosius vardiklius tarp skirtingų paveldo autentiškumo sampratų. Taip pat straipsnyje norėtume pristatyti menkai Lietuvoje žinomą reliatyvistinę paveldosaugos sampratą, atskleidžiant jos paradigmą bei esminius principus, ir išanalizuoti savičiausias nūdienos paveldo autentiškumo sampratas, pagrindžiant reiškinio išraiškų įvairovės buvimą.

⁴ Disonuojančio paveldo arba paveldo disonansų konceptas apibrėžia konfliktus, kylančius dėl skirtingų projekcijų į tą patį paveldo objektą. Plačiau žr. J. E. Tunbridge, G. J. Ashworth, *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996.

⁵ Galime vardyti gausybę veikalų, skirtų tarptautinės, europietiškosios, japoniškosios, amerikiečių ar kitos kultūros autentiškumo sampratos pristatymui, analizei, kritikai, tačiau terasime vieną kitą tekstą, kuriame šios sampratos nagrinėjamos apibendrintai modelių ar paradigmų lygmenyje. Ryškiausia išimtis būtų Davido Lowenthalio veikalai, kuriuose siekiama išsiaiškinti bendriausius praeities falsifikavimo dėl paveldo dėsninumus. Žr. D. Lowenthal, *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985; D. Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University press, 1998, ir kt. Išsamesnį tekstų apie kultūros paveldo autentiškumą sąrašą galima rasti: S. Kulevičius, *Kultūros paveldo autentiškumas: sampratos analizė*. Magistro darbas (Vilniaus universitetas, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra). Vilnius, 2005.

1. PAVELDOSAUGOS FENOMENO TRANSFORMACIJOS ARBA RELIATYVISTINĖS PAVELDOSAUGOS LINK

Reliatyvistinė pasaulėvoka pradėjo formuotis XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Jos atsiradimas buvo grindžiamas teiginiu, kad žmogiškąjį suvokimą sąlygoja ir riboja socialinės grupės, kurios dalis yra kiekvienas individas, kultūra bei kad tie patys reiškiniai įvairiose visuomenėse konstruojami ir suvokiami nevienodai. Kuriant bei pagrindžiant minėtas idėjas daugiausiai nuveikė sociokultūrinė antropologija ir lingvistika⁶. Istorijos moksle akivaizdesnes išraiškas reliatyvistinė perspektyva pradėjo įgauti amžiaus septintajame dešimtmetyje. Paveldosaugoje ji pasireiškė tik XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Tokia nesinchroniška reliatyvizmo įtaka skirtingoms disciplinoms neturėtų stebinti, jei turime galvoje paveldosaugos reiškinio savitumą. Visų pirma šiuolaikinė paveldosauga, nors ir yra tiesiogiai susijusi su idėjomis (istorijos, tapatumo, aksiologijos ar kitomis), priklauso teisinei–administracinei sistemai. Ši sistema, lyginant ją su idėjų bei mokslo sistemomis, nėra taip lengvai keičiama ir prisitaikanti prie naujovių. Jos pasikeitimas yra žymuo didesnio ar mažesnio visos visuomenės sanklodos pasikeitimo. Tuo tarpu idėja gali izoliuotai egzistuoti vienos socialinės grupės ribose nedarydama poveikio visai visuomenei. Kita vertus, pagrindinė paveldo funkcija Vakarų visuomenėse nuo XIX a. pradžios iki XX a. antrosios pusės buvo legitimuoti nacionalistinę visuomenės sanklodą⁷ – simboliškai vienyti atskiras socialines grupes į vieną tautą ir išskirti ją iš kitų tautų. Paveldosaugos disonansų išvengta valstybei monopolizavus šią sritį: valstybė buvo vienintelė paveldo interpretatorė (o tai neleido išsiskleisti skirtingų interpretacijų įvairovei) ir elgesio su paveldu kontrolierė (paveldo apsauga ir tvarkymas nepriklausomai nuo nuosavybės teisės buvo pavestas tik atestuotiesiems, specialius mokslus baigusiesiems specialistams). Įvairių visuomenių ir kultūrų palikimas, atsitiktinai atsidūręs naujai susikūrusio sociali-

⁶ Pamatines kultūrinio reliatyvizmo teorines prielaidas XX a. pirmaisiais dešimtmečiais suformulavo amerikiečių antropologas Franzas Boas (1858–1942). Lingvistikoje šį konceptą pritaikė amerikiečiai: lingvistas, antropologas Edwardas Sapiras (1884–1939) ir jo kolega Benjaminas Whorfas (1897–1941) (jų teorija žinoma kaip Sapir-Whorf hipotezė). Pati *reliatyvizmo* sąvoka pirmą kartą pavartota 1948 m. žurnale „American Anthropologist“.

⁷ Legitimacinė paveldosaugos funkcija, būdinga moderniajai paveldosaugos paradigmai, aktualumo nepraranda ir nūdienos visuomenėje, kuriai ne visada parankios moderniai visuomenei taikomos kategorijos. Ypač akivaizdžiai ji pasireiškia valstybėse, susidūrusiose su poreikiu perkonstruoti savo nacionalinį tapatumą. Kaip pavyzdys minėtinas posovietinis Rytų Europos regionas. Po Tarybų Sąjungos žlugimo iškilę tapatumo klausimai čia buvo sprendžiami istorinių formų atkūrimo būdu. Vis dėlto tai yra tik fragmentinės funkcijos apraiškos, apimančios kai kuriuos konkrečius objektus, o ne visą paveldosaugos sistemą. Modernioji paveldosaugos paradigma šiame straipsnyje suprantama kaip paveldosauga, būdinga moderniai visuomenei (sociologinė sąvokos prasme) ir besiremianti šiai visuomenei būdingais principais, pavyzdžiui, nacionalistine kultūros sankloda, istorijos mokslu. Sąlygiškai moderniosios paveldosaugos dominavimo laikotarpiu laikytina XIX a. pradžia–XX a. septintasis–aštuntasis dešimtmečiai.

nio junginio – nacijos – užimtoje teritorijoje ir dažnai neturintis nieko bendra su ja, būdavo nusavinamas, perprasminamas ir tapdavo nacionalinės istorijos liudininu kraštovaizdyje bei muziejuose, nacionalinės architektūros ir meno ženklais, t. y. tuo, kuo jis dažniausiai niekada nėra buvęs. Paveldas tampa parankus, nes dabarties sąmonės sukonstruota ar perkonstruota jo prasmė pajėgi teigti nacionalinės bendruomenės istorinį ir esamąjį bendrumą, kurti jos istoriškumo mitą bei išskirtinumą kitų bendruomenių atžvilgiu. Perfrazuojant nacionalizmo tyrinėtojo Benedicto Andersono žodžius, paveldas padėjo kurti senumo įvaizdį, kuris yra *esminis subjektyvios tautos įsivaizdavimo įvaizdis*⁸. *Vienos tautos vieno paveldo* idėja buvo tai, kas maskavo realiai praeityje egzistavusią ar dabartyje tebeegzistuojančią kultūrinę įvairovę ir ignoravo kultūrinį reliatyvizmą, kaip su nacionalizmo ideologija nesutampantį principą.

XX a. septintajame dešimtmetyje paveldosauga tapo dar vieno socialinio reiškimo – globalizacijos – objektu. Svarbiausias globalizacijos siekis buvo globali ekonomika, tačiau jo įgyvendinimui buvo būtina kita prielaida – kultūrinių santykių transformacija. Reikėjo palengvinti ir pagreitinti tarpkultūrinę komunikaciją, tad visų pirma buvo būtina įveikti sociokultūrinę visuomenės įvairovę (paradoksalu, kad nacionalizmas, gerokai pasidarbavęs niveliuodamas kultūras, globalizacijos akivaizdoje vis dėlto pasirodė kultūriškai perdėm įvairus). Siekiant minėtų tikslų buvo naudojamos niveliacijos, standartizavimo priemonės, pridengtos taikos, demokratijos, žmogaus teisių, pasaulinės patirties bei kitų tariamai *bendražmogiškų, universalių* idėjų aura ir įgyvendintos per tarptautinę teisę bei tarptautines organizacijas. Analogiškas procesas vyko ir paveldosaugoje: dėl globalizacijos kultūros paveldo apsauga iš nacionalinio reiškimo tapo tarptautiniu, atitinkamai nacionalistinius paveldosaugos principus keitė tarptautinė dogminė paveldosauga.

Paveldosaugos globalizavime ir sudogminime pagrindinį vaidmenį suvaidino du tarptautiniai dokumentai. Globalios paveldosaugos *dvasią* 1964 m. pirmoji išreiškė „Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija“, žinoma populiariu Venecijos chartijos pavadinimu⁹. Dokumentas svarbus keliais aspektais: 1) nacionalinis paveldas pirmą kartą pripažintas bendru žmonijos turtu, o jo išsaugojimas priskirtas bendrai žmonijos atsakomybei; 2) pirmą kartą suformuluoti tarptautiniai dogminiai elgsenos su paveldu principai ir apibrėžtos pagrindinės paveldosaugos kategorijos. Deklaruoti elgsenos principai buvo pritaikyti nacionalinėms paveldosaugoms. Jų įsitvirtinimą skatino aktyvi tarptautinių organizacijų (ICROM, ICOMOS), sukurtų diegti bendrus paveldosaugos standartus, propagandinė ir edukacinė veikla bei tarptautinės teisės plėtra. Tuo tarpu bendro žmonijos paveldo ir bendros atsakomybės už jį idėja imta realizuoti

⁸ B. Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės*. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 61.

⁹ Ankstyviausiu mėginimu bendradarbiauti paveldosaugos srityje tarptautiniame lygmenyje laikytinas 1931 m. Atėnuose surengtas pirmasis tarptautinis istorinių paminklų architektų ir specialistų kongresas bei jo metu priimta „Atėnų istorinių paminklų restauravimo chartija“, tačiau šis dokumentas netapo tokiu visuotiniu bei globaliu reiškiniu kaip Venecijos chartija ir jos idėjos.

po 1972 m., pasirodžius „Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijai“. Remiantis pastarojo dokumento nuostatomis sukurtas tarptautinis „Pasaulinio paveldo sąrašas“. Jo atsiradimas buvo neįmanomas be Venecijos chartijos principų – dogmos padėjo atskirti, kas apskritai laikytina paveldu, kartu ir potencialiu pretendentu į pasaulinio paveldo statusą, o kas ne. Kita vertus, noras patekti į prestižinį pasaulinį sąrašą dar labiau skatino nacijas priimti tarptautines nuostatas. Nuostatų įsisavinimas, rodos, neturėjo kelti jokių nesklaidumų – tarptautinės dogminės paveldosaugos principai laikyti universaliais bei objektyviais. Teigta ir tikėta, kad jie *sukurti bendromis jėgomis ir suformuluoti tarptautiniu mastu*¹⁰. Be to, kiekvienai nacijai buvo palikta sąlyginė jų taikymo laisvė. Deja, vėliau paaiškėjo, kad pačios sąlygos, apibrėžusios laisvę, buvo pražūtingos *savoms kultūroms ir nacionalinėms tradicijoms*¹¹. Ir nors tarptautiniai principai laikyti laisvai pritaikomomis *gerosios paveldosaugos gairėmis*, pastarąsias lydėjo mechanizmas, skatinęs jas priimti kaip tinkamiausias. Principų nepripažinimas reiškė paveldo izoliaciją – jis nebegalėjo būti nacijos pasididžiavimu ar pasaulinės rinkos resursu, nešančiu taip pageidaujamą ekonominę naudą. Tai darė atitinkamą poveikį: dėl tarptautinių principų bendrumo *sutarė* dauguma Europos tautų (principus dabar jos laiko tiesiog savaime suprantamais ir natūraliais), jais daugiau ar mažiau remiasi šalys, tapusios pasaulinio paveldo klubo narėmis.

Paveldosaugos tapimas tarptautine ir jos principų dogmatizavimas nebuvo vienintelis lūžis šioje srityje, vykęs XX a. antrojoje pusėje. Septintajame aštuntajame dešimtmetyje Vakarų pasaulio ekonomika, patyrusi krizę, persiorientavo iš pramonės į paslaugų rinką. Pradėjo formotis vartotojiška visuomenė, kuri iš esmės keitė ir požiūrį į paveldosaugą. Svarbiausia transformacija – socialinės paveldo funkcijos pasikeitimas. Moderni nacionalistinė visuomenė paveldui buvo suteikusi galią liudyti istoriškai naujo socialinio konstrukto – nacijos – tariamą istoriškumą. Istoriskumu motyvuotas nacijos buvimas ir pretenzijos į užimamą teritoriją: nors tauta *pabudo* tik dabar, materialus paveldas ir istorinis naratyvas rodė ją buvus nuo seniausių amžių. Be to, perinterpretuotas materialus praeities palikimas buvo tapęs simboliu, siejusi įsivaizduojamą bendruomenę į vieną visumą: paveldas, užmiršus jo kultūrinės ištakas, buvo ne skirtingų socialinių sluoksnių, nieko nenučiuokusių apie būsimą naciją, liudytojas, o vienos nacijos bendras paveldas. Žlungant didžiajam nacionalizmo naratyvui, paveldas neprarado aktualumo. Moderniąją paveldosaugos paradigmą, grįstą nacionalizmo ideologija, keitė principai, pagrįsti vartojimu. Pagrindiniu paveldo vertintoju tapo nebe nacijos atstovas, o pasaulio turistai. Paveldosaugos socialinės funkcijos kitimas sąveika-

¹⁰ Dėl netikslaus lietuviško Venecijos chartijos vertimo (Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija // Kultūros paveldo apsauga. Reglamentuojančių dokumentų rinkinys. Vilnius: Savastis, 1997, p. 236–239) straipsnyje naudojamosi originaliu tekstu, parašytu anglų kalba. The Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. Venice, 1964, Preamble. [žiūrėta 2006-02-15]. Internetė: <http://www.international.icomos.org/e_venice.htm>.

¹¹ Ten pat, Preamble.

vo su kitomis reiškinių transformacijomis (žr. 1 lentelę). Paveldo apimties plėtimasis (nuo kraštovaizdžio elementų iki paties kraštovaizdžio), įvairių paveldo dėmenų kombinacijų atsiradimas (kultūrinio gamtinio, kilnojamojo nekilnojamojo, materialus nematerialus), paveldo *atgaivinimas* istoriniais procesais ir pojūčiais leido tenkinti didesnio bei įvairesnio lankytojų skaičiaus poreikius. Tam pasitarnavo ir paveldo interpretacijos liberalizavimas bei išskleidimas, leidęs iki tol nacijos monopolizuotą objektą padaryti patrauklų daugeliui vartotojų, atstovaujančių skirtingoms nacijoms ir socialinėms grupėms. Paveldo interpretacijai pradėta teikti vis didesnė reikšmė: suvokta, kad tinkamas pristatymas bei vadyba patrauklų gali padaryti ir menkos vertės paveldą, kad lankytojams pabodusį paveldą vėl galima atgaivinti pasiūlius naują jo interpretaciją. Materiali paveldo forma neleidžia būti pakankamai lankstiems ir nuolat prisitaikyti prie sparčiai kintančios paklausos, tačiau manipuliavimas interpretacija išlaisvina nuo šio prisirišimo. Todėl parduodamas tampa ne pats paveldas, o jo interpretacija. Atitinkamai esmingai pradėjo keistis paveldo autentiškumo samprata – nacionalizmo puoselėtas atminties autentiškumas (paveldo gebėjimas liudyti nacijos tikrumą ir senumą) pakeistas potyrio autentiškumu (paveldo gebėjimu teikti tikrus *istorinius* ar kitokius jausmus). Lankytojas nuo šiol gali žavėtis ne tik monumentaliu materijos ar vaizdo autentiškumu, bet ir patirti autentiškus įvykius, garsus, kvapus. Paveldo pritaikymas vartotojų poreikiams ir jo papildymas paslaugų infrastruktūra tapo integruota paveldotvarkos darbų dalimi, o paveldo gebėjimas užsidirbti savo paties išsaugojimui bei tvarkymui pradėtas laikyti racionalios ir geros paveldosaugos ženklu. Nacionalizmo epochoje paveldotvarka buvo savitiksliis veiksmas: valstybė ar atskiri visuomenės atstovai buvo pasiryžę konservuoti, restauruoti aktualiausią paveldą tiek kartų, kiek reikės, nepaisydami, kad ši brangiai kainuojanti veikla neturėjo apčiuopiamos grįžtamosios ekonominės ar materialios naudos. Tačiau tuomet šie darbai laikyti pasiteisinančiais ir tikslingais – jie stiprino nacionalinius simbolius, teikusius santvarkos pagrindimą. Nacionalizmui tai buvo svarbiausia ir pakankama priežastis paveldotvarkos darbams. Dabar paveldas tvarkomas, kad savo tinkama istorine išvaizda masintų lankytojus, kurie duoda pelną. Jis virto reklaminiu atviruku, kuris traukia vartotojus, o jų pinigus surenka traukos objektą apipynusi paslaugų infrastruktūra. XX a. antrojoje pusėje prasidėjęsios paveldosaugos transformacijos, nulemtos postmodernios visuomenės formavimosi, tebesitęsia ir įgauna vis tvirtesnę socialinę bei teisinę administracinę pamatą.

XX a. pabaigoje įvyko kardinalus tarptautinių dogminių paveldosaugos principų pokytis. Jį nulėmė suvokimas ir pripažinimas, kad (1) tarptautinė dogminė paveldosauga visuose jos lygmenyse (pradedant paties paveldo ir jo apsaugos samprata, baigiant teise ir administravimu) buvo išimtinai Vakarų Europos teorinės bei praktinės patirties išraiška¹² ir kad (2) pastaroji specifinė patirtis iš esmės buvo

¹² Apie tai byloja kad ir Venecijos chartijos projektui parengti sudaryto tarptautinio komiteto sudėtis: 20 iš 23 komiteto narių buvo europiečiai; Azijos, Šiaurės Amerikos šalims neatstovavo nė vienas asmuo. Dar žr. S. Kulevičius, Japonijos paveldosaugos savitumai // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2005, nr. 12, p. 136–152.

1 lentelė. Paveldosaugos paradigmų raiška XX a. europietiškoje paveldosaugoje

LYGINIMO PAGRINDAS	PAVELDOSAUGOS PARADIGMOS	
	Modernioji paradigma	Postmodernioji paradigma
Socialinė paveldosaugos funkcija	nacionalizmo legitimacija: paveldas turi liudyti nacionalizmo institucijų istoriškumą bei vienyti naciją ir išskirti ją iš kitų	rinkos poreikių tenkinimas: paveldas turi tenkinti vartotojų poreikius ir būti ekonomiškai naudingas socialinių grupių poreikių tenkinimas: paveldas turi formuoti socialinių grupių (pvz., vietos bendruomenės) tapatumą, tenkinti jų ekonominius poreikius
Sąvokos, įvardijančios paveldosaugos objektą	„paminklas“	„paveldas“ / „išteklius“
Paveldo samprata	paveldas – praeities liudininkas paveldas – išskirtinis erdvės elementas	paveldas – dabarties intereso išraiška paveldas – kasdienio gyvenimo dalis
Paveldo apimtis	elementinė: paveldui priskiriami pavieniai nekilnojamieji objektai elitistinė: paveldui priskiriami unikaliausi ir reikšmingiausi objektai	struktūrinė: paveldui priskiriamas kraštovaizdis, urbanistinės, industrinės ir kt. struktūros holistinė: paveldui priskiriami „kasdienybės“ ar vietos bendruomenei svarbūs objektai
Paveldo dėmenų santykis	atskirtumas: griežta perskyra tarp kultūros ir gamtos paveldo, materialaus ir nematerialaus paveldo, kilnojamojo ir nekilnojamojo paveldo	kompleksiškumas: kultūros ir gamtos paveldo susiejimas, materialaus ir nematerialaus paveldo susiejimas, kilnojamojo ir nekilnojamojo paveldo susiejimas
Subjektas, kuris rūpinasi paveldu	valstybė: valstybė turi svarbiausią motyvaciją rūpintis paveldu; valstybė yra monopolizavusi daugelį paveldosaugos sričių	savininkas / socialinė grupė: savininkas ar socialinė grupė turi svarbiausią motyvaciją rūpintis paveldu tarptautinė bendruomenė: tarptautinės institucijos finansiškai ir kitomis priemonėmis remia paveldosauginius projektus, atitinkančius jų standartus

1 lentelės tęsinys.

LYGINIMO PAGRINDAS	PAVELDOSAUGOS PARADIGMOS	
	Modernioji paradigma	Postmodernioji paradigma
Subjektas, kuris interpretuoja paveldą	valstybė: bet kokia paveldo interpretacija turi atitikti dominuojantį oficialųjį nacionalistinį naratyvą	savininkas / socialinė grupė: paveldo interpretacija atitinka savininko, socialinės grupės tapatumo ar ekonominius poreikius Europos bendruomenė: paveldo interpretacija yra nulemta bendro Europos paveldo idėjos*
Subjekto santykis su paveldu	pagarbus: paveldas monumentalizuotas ir meuziejifikuotas (atskirtas nuo kasdienybės), apipintas ceremonijomis	vartotojiškas: iš paveldo visi gauna naudą: savininkai pelną, lankytojai potyrius, žinias ir kt.
Paveldo adresatas	nacijos atstovas: paveldas atpažįstamas iš nacionalistinio istorinio ir kultūrinio naratyvo (pvz., istorijos vadovėlio), gerai žinomo tik tos nacionalistinio atstovui; paveldas papildytas minimalia informacija (pvz., paminkline lentele), atskleidžiančia jo nacionalinę svarbą	internacionalus lankytojas / vartotojas: paveldas atpažįstamas iš reklaminės informacijos (pvz., reklaminio bukletu); paveldas papildytas infrastruktūra, tenkinančia lankytojų poreikius, ir pasižymi informacijos apie jį patį gausumu
Paveldo interpretacijos pobūdis	vienakryptis: paveldo interpretacija sutampa su dominuojančiu oficialiuoju naratyvu besiremiantis istoristine istorijos samprata: paveldo interpretacija remiasi nacionalios, didžiųjų asmenybių ir įvykių istorija	daugiaperspektyvus: paveldas pasižymi interpretacijų įvairove, pritaikytas įvairioms vartotojų grupėms su skirtingais tapatumais besiremiantis socialine istorijos samprata: paveldo interpretacija remiasi visuomenių (socialinių grupių) istorijomis
Paveldo vėčių samprata	vėčių dogmiškumas: vėčių spektras apibrėžtas; jų nustatymas patikėtas specialistams	vėčių reliatyvumas: vertės priklauso nuo konkrečios socialinės grupės vertybinės sistemos

1 lentelės tęsinys.

LYGINIMO PAGRINDAS	PAVELDOSAUGOS PARADIGMOS	
	Modernioji paradigma	Postmodernioji paradigma
Paveldo autentiškumo samprata	autentiškumo dogmiškumas: autentiškumo verifikavimas griežtai nustatytas ir apibrėžtas atminties autentiškumas: autentiškumas orientuotas į paveldo gebėjimą liudyti (atminti) nacijos istoriškumą ir bendrumą	autentiškumo reliatyvumas: autentiškumo samprata priklauso nuo konkrečios socialinės grupės kultūros potyrio autentiškumas: autentiškumas orientuotas į paveldo gebėjimą teikti istorinius ar kitus potyrius
Elgsena su paveldu	istorinės materijos išsaugojimas: materialaus autento konservavimas ir restauravimas, remiantis moksliniais faktais	istorinio vaizdo ir autentiškų potyrių atkūrimas: paveldo vaizdinio ir jutiminio pilnumo išpūdzio kūrimas, naudojant įvairaus pobūdžio imitacijas (natūralaus dydžio maketus, aktorius, kvapus ir pan.) pritaikymas lankytojo / vartotojo poreikiams: paveldas ir jo aplinka papildoma paslaugų infrastruktūra

* Bendro Europos paveldo idėja remiasi „Europos kultūros konvencijoje“ (Paryžius, 1954 m.) ir kituose Europos Tarybos paveldosauginės krypties dokumentuose deklaruotu principu – Europos kultūrinė įvairovė yra Europos kultūrinio bendrumo pagrindas. Kitaip sakant, įvairumas, pakeitus žiūros taškus (pradėjus žiūrėti iš Europos, o ne nacionalinės valstybės pozicijos), tampa ne skirtingumo, o bendrumo požymiu: yra viena kultūra – Europos kultūra, besireiškianti įvairove, yra vienas paveldas – Europos paveldas, besireiškiantis įvairove.

nesuderinama su kai kurių šalių paveldosaugos tradicijomis ir netgi pražūtinga joms. Kitaip tariant, tuomet suvokta, kad tai, kas tarptautinėje paveldosaugoje laikyta bendra ir pažangu visai žmonijai, yra ne tarpkultūrinis konsensusas, o vienos – europietiškosios – sampratos primetimas kitoms kultūroms. Daugiausiai diskusijų sukėlė pasaulinio kultūros paveldo objektų identifikavimo testas (autentiškumo testas), taikytas visiems pretendams į pasaulinio paveldo statusą. 1977 m. „Pasaulinio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse“¹³ apibrėžtas testas griežtai nustatė, kas gali būti įtraukta į „Pasaulinio paveldo sąrašą“, o kas ne. Problema buvo ta, kad šis testas rėmėsi ne universaliais principais, o išimtinai europietiška istorine materialistine paveldo samprata. Taigi į prestižiškiausių sąrašą galėjo patekti tik tie kultūros paveldo objektai, kurie atitiko europietiškus standartus, kelis dešimtmečius tiesiog laikytus tarptautiniais standartais. Standartų nepripažinimas užkirto bet kokią kelią paveldo objektui būti pripažintam bendru žmonijos pavel-

¹³ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Paris, 1977, 24. b.i. [žiūrėta 2005-11-07]. Internetė: <<http://www.whc.unesco.org/archive/out/opgu77.htm>>.

du, o pati tarptautinė paveldosauga atsiribojo nuo egzistuojančios paveldo sampratų įvairovės. Japonija, sukūrusi savus paveldosaugos principus, orientuotus į tradicijos, o ne istorinių materialių relikto saugojimą, dėl minėtų keblumų tik 1992 m. prisidėjo prie „Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijos“, t. y. praėjus 20 metų po šio dokumento atsiradimo. Japonų kultūra, skirtingai nuo Europos visuomenės, pasirodė mažai teskirianti dėmesio istorinei materijai ar net negerbianči jos¹⁴. Būtent XX a. pabaigoje, Europai susipažinus su Rytų Azijos šalių paveldosauga, suvokta, kad taikytas autentiškumo testas nėra ir negali būti absoliutus bei objektyvus visų atžvilgiu. 1994 m. Naros mieste Japonijoje priimtas tarptautinis „Naros autentiškumo dokumentas“, davęs pirmąjį postūmį atsisakyti minties, kad įmanoma viena paveldosauga ir autentiškumo samprata. Juo mestas iššūkis *įprastam standartiškam paveldosauginiam mąstymui*¹⁵. Dokumentas pasauliniu lygmeniu įteisino tai, kas be jokios reglamentacijos realiai egzistavo iki tol, – skirtingų paveldosaugos sampratų ir principų buvimą vienu metu. Įvairovės atradimas paskatino pripažinti paveldosaugos reliatyvumą ir nuostatą, jog pasaulinio paveldo autentiškumo testas būtų taikomas taip, kad *visų visuomenių visos socialinės bei kultūrinės vertės būtų gerbiamos*¹⁶. Neeuropietiško kultūrų paveldosaugoms tai laidavo teisę tapti lygiavertėmis tarptautinės paveldosaugos dalimis. Tarptautinės dogminės paveldosaugos eurocentrinis absoliutizmas (bent jau deklaruojamų principų lygmeniu) buvo nuvainikuotas.

2. PAVELDOSAUGOS PARADIGMŲ IR PAVELDO AUTENTIŠKUMO SĄRYŠIS

Kalbant apie paradigmų ir kategorijų sąveiką, visų pirma derėtų stabelėti ties pačių paveldosaugos paradigmų¹⁷ klausimu ir permąstyti paveldosaugos reiškinį skirstymą į moderniąją / postmoderniąją paradigmas. Tai padaryti verčia ankstesniame skyriuje užčiuopti kai kurie paveldosaugos ir globalizacijos procesų sąveikos dėsningumai. Globalumas, kaip ir vartotojiškumas bei kultūrinis reliatyvizmas, tradiciškai priskiriamas postmodernybės diskursui. Vis dėlto XX a. septintajame–devintajame dešimtmečiais globalumo reiškinys nebuvo vienareikšmiškas – jis skleidėsi daugiau kaip modernumo, o ne postmodernumo principas. Tuomet vykęs ekonomikos, kultūros ir kitų reiškinų globalėjimas buvo akivaizdžiai

¹⁴ K. E. Larsen, Preface // Nara Conference on Authenticity..., p. XII.

¹⁵ Naros autentiškumo dokumentas (1994, Nara), 1 skirsnis // B. M. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių apsaugos gairės. Vilnius: Savastis, 1998, p. 135.

¹⁶ Ten pat, 2 skirsnis, p. 135.

¹⁷ Paradigmos šiame straipsnyje suvokiamos kaip sąlyginiai teoriniai modeliai. Paradigmų sąlygiškumui būdinga pastanga „pagauti“ ir sustruktūruoti reiškinius, užmirštant, kad reiškiniai yra nuolatinėje dinamikoje, tiksliau, kiekvienas reiškinys yra formuojamas grupės kitų reiškinų, kurie nuolat kinta. Holistinė reiškinio samprata neleidžia išskirti „grynujų“ etapų, o tik nuolatinį „pereinamąjį“ etapą. Tad paradigmos fiksuoja ne realų reiškinį, o tik jo racionalizaciją – mokslinį konstrukta.

įcentrintas: 1) globalizacija sklido iš riboto skaičiaus visuomenių (Vakarų Europos, JAV, Japonijos); 2) ji rėmėsi šių kelių visuomenių pasaulėvokos modeliais bei kategorijomis (demokratija, liberalizmu ir kt.); 3) šios visuomenės gaudavo didžiausią naudą iš globalizacijos. Pavyzdžiui, net jei ekonomika tapo tarptautine, vis dėlto išsiskyrė akivaizdūs taškai, iš kurių buvo valdoma ir kur suplaukdavo pelnas. Taigi globalizacija buvo nauja priemonė, bet naudota ji seniems tikslams: iki XX a. vidurio moderni visuomenė likusį pasaulį išnaudojo per kolonijinę valdymą, tačiau pastarajam žlugus to paties tikslo – eksploatavimo – siekta per idėjų ir kapitalo valdymą. Kita vertus, pramonę perkėlus iš *išsivysčiusių* į *besivystančias* šalis, pirmosiose netruko susiformuoti naujo tipo rinka – paslaugų rinka. Buvusios gamyklų, kasyklos virto industriniu paveldu, ekomuziejais, pramogų centrais; buvę darbininkai – gidais, bilietų pardavėjais; pelną, gautą iš pramonės, pakeitė pelnas, gaunamas iš paslaugų. Šis procesas atspindėjo naujo tipo vartotojiškos ar postmodernios visuomenės, keitusios modernią industrinę visuomenę, formavimosi procesą. Sparčiai augantis poreikis naujiems reginiams ir naujoms paslaugoms greitai išnaudojo vidaus išteklius, tad žvilgsnis kryo į neišeikvotas teritorijas. Paveldas tapo vienu geidžiamiausių objektų. Tačiau ten, kur visuomenė tebesiorientavo į gyvą tradiciją, o ne į mirusias kultūros formas, paveldą reikėjo atrasti. Kitur, kur paveldosauga turėjo savitų neeuropinių bruožų, ji reikėjo padaryti suprantamą vartotojui, kuris mokėjo vertinti istoriškumą ir materialumą. Europos vartotojas labiau vertino istorinę keramiką nei šiuolaikinius tradicinės amatininkystės dirbinius (pastarieji jam buvo ne daugiau nei suvenyrai) ir senas monumentalias akmenines šventyklas nei medinius kaimus, statomus naudojant tradicines technologijas. Trukdžių įveikai pasitarnavo tarptautinė dogminė paveldosauga. Dėl jos nacionalinės paveldosaugos tapo viena iš sričių satelitų, per kuriuos buvo diegiamos niveliuojančios idėjos. Šių idėjų sklaida turėjo taikiai prijaukinti tradicines kultūras ir pritaikyti jas *pasauliniams*, tiksliau – Vakarų Europos bei kitų *išsivysčiusių* šalių, vartotojiškiems poreikiams.

Paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais iniciatyvą globalizacijos procese pradėjo rodyti tos visuomenės, kurios iki tol pasaulinėje arenoje teuzėmė objektų vietą, tebuvo gamtos turtų, darbo jėgos ištekliai ar kovų dėl įtakos sfera. Savo raiška jos tapo ir tebetampa lygiavėrciais subjektais. Tai ardė nusistovėjusį kelių centrų tarptautinį pasaulio modelį. Jis pradėjo virsti daugiacentriu. Atitinkamai dominavusius kelis žiūros taškus ima keisti daugiaperspektyvumas. Šį pokytį turėjo pripažinti tarptautinės institucijos ir dogminius principus keisti reliatyvistiniais. Taigi globalizacija nustoja būti išskirtiniu kai kurių visuomenių imperializmo skleidimo įrankiu, o globalumas tampa neatsiejama daugelio šiuolaikinių reiškinių dėmeniu ir dabartinių visuomenių bruožu. Pasaulinis „McDonald’s“ tinklas yra vis dar modernistinės globalizacijos ženklas, kuris kaip svetimkūnis įsiterpia į neamerikietiškas kultūras ir tam tikru mastu jas transformuoja, o internetas yra naujojo postmoderniojo globalumo žymė. Pastaruoju vienodai sėkmingai naudojasi ne tik tradiciniai globalizmo skleidėjai, bet ir naujieji jo konkurentai ar priešai. Pavyz-

džiui, kad ir terorizmas, kurio pasaulinis tinklas sėkmingai gyvuoja ir reiškiasi dėl globalių ryšių sistemų ir yra ne mažiau priklausomas nuo internetinio ryšio nei šiuolaikinė bankininkystė. Vis dėlto niveliacija grįstas globalumas iš dominuojančios pozicijos traukiasi suspejęs suvaidinti savo vaidmenį – jis sukūrė tarptautinį vartotoją ir tarptautinį produktą, lengvai suprantamą vartotojui – paveldą. Niveliaciją keičiantis reliatyvizmo principas vartotojų pasaulyje taip pat pasireiškė laiku: tradiciniam paveldui, apibrėžtam istorinės materialistinės paveldo sampratos, prarandant patrauklumą, rinkai pasiūlyta visa paveldo formų įvairovė. Sugrįžta prie įvairovės, prieš kurią ir buvo nukreiptas globalizmas, tačiau dabar tai jau yra ne kliūtis rinkai, o jos sėkmingos raidos prielaida. Paveldo turėtojų nebereikia versti standartizuoti paveldo, jie, suvokę paveldo naudą, patys ieško, kaip įtikti vartotojui.

Taigi išskirtini du globalizacijos proceso etapai arba du globalumo pavidalai: absoliutistinis, sujungiantis modernius ir postmodernius principus, bei reliatyvistinis, priskirtinas išimtinai postmoderniam diskursui. Analogiškos ypatybės atspindi ir paveldosaugos reiškinio virsmuose, kurie nuo XX a. antrosios pusės yra nebeatsiejami nuo globalizacijos procesų, bei paveldosaugos paradigmu formavimės. Atsižvelgiant į paveldosaugos socialinių funkcijų pasikeitimą iš modernios legitimacinės į postmodernią vartotojišką būtų galima brėžti ribą tarp modernios ir postmodernios paveldosaugos paradigmu. Tačiau akivaizdu, kad kai kalbama apie pačius paveldosaugos principus, tarp grynųjų modernios ir postmodernios paveldosaugos polių, t. y. nacionalinės ir tarptautinės reliatyvistinės paveldosaugos, įsiterpia tarptautinė dogminė paveldosauga. Pastarosios principai yra perdėm unikalūs, jų poveikis yra neginčijamas ir jie reiškesi pakankamai ilgą laiką, kad juos būtų galima ignoruoti ar visiškai sutapatinti su moderniąja ar postmoderniąja paveldosaugos paradigmomis. Pastarosios paradigmos laikytinos idealiaisiais topiniais modeliais, bet jų neužtenka visiems paveldosaugos raidos principams paaiškinti ir apibrėžti. Tad, kaip ir globalizacijos reiškinio atveju, tenka išskirti pereinamuosius principus, pereinamąjį etapą ar kalbėti apie visiškai savarankišką paveldosaugos paradigmą (žr. 2 lentelę).

Netgi pati tarptautinės dogminės paveldosaugos išpopuliarinta sąvoka *paveldas* žymi tarpinę reikšmę tarp vis rečiau vartojamo kone sakralia pagarba apipinto *paminklo* ir vis dažniau girdimo grynai vartotojiško *ištekliaus* sąvokų. Objekto įvardijimas *paveldu* rodo, kad jis nėra išimtinai praeities diskurso ženklui, o priklauso dabarties reikmėms, tačiau ir nėra vien vartotojiškas, nes žymi ir atsakomybę praeities ir ateities kartoms. Ar tarptautinę dogminę paveldosaugą laikyti atskira paveldosaugos paradigma ar kelias paradigmas sujungiančia grandimi, besireiškiančia savitais būdais, priklauso nuo to, ką pasirinksiame paradigmu atskaitos tašku – pačius paveldosaugos principus (vidinį tašką) ar socialinę sanklodą (kontekstinį tašką). Nesiimame spręsti paradigmu klausimo (kuris nėra pagrindinis šio straipsnio tikslas), tačiau šiuo atveju svarbu pažymėti, kad trijų savitų paveldosaugos principų egzistavimas XX a. sąlygojo trejų autentiškumo kategorijos turinį: 1) autentiškumo, besireiškiančio nacionalinėmis sampratomis ir lemto paveldosaugos

2 lentelė. XX a. paveldosaugos paradigimų ir principų santykis bei jų sąryšis su paveldo autentiškumu

Paveldosaugos paradigmos	modernioji	postmodernioji	
Paveldosaugos socialinės funkcijos	<i>nacionalizmo legitimacija</i>	<i>virtotojo poreikių tenkinimas</i>	
Autentiškumo tipai	<i>atminties autentiškumas</i>		<i>potyrio autentiškumas</i>
Paveldosaugos principai	nacionaliniai	Tarptautiniai dogminiai	reliatyvistiniai
Subjektas, kuris formuoja paveldosaugos principus	<i>valstybė</i>	<i>tarptautinė bendruomenė</i>	<i>socialinės grupės</i>
Autentiškumo sampratos	<i>nacionalinė</i>	<i>Tarptautinė dogminė</i>	<i>reliatyvistinė</i>
Dominavimo laikotarpis	< 7 deš.	7 deš.–10 deš.	> 10 deš.

legitimacinės funkcijos (iki XX a. septintojo dešimtmečio¹⁸); 2) autentiškumo, apibrėžto griežtais dogminiais principais, pagrįstais europietiška istorine materialistine paveldo samprata, bei sujungiančio legitimacines ir vartotojiškas paveldosaugos funkcijas (XX a. septintasis–dešimtas dešimtmečiai); 3) autentiškumo, besiremiančio reliatyvistine kultūros samprata (kiekvienos socialinės grupės teise į savo sampratą) ir lemto paveldosaugos vartotojiškos funkcijos bei siekio formuoti bendruomenės tapatumą (nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio) (žr. 2 lentelę).

3. BENDRIEJI PAVELDO AUTENTIŠKUMO KATEGORIJOS PRINCIPAI

Įsisąmoninus paveldosaugos fenomeno reliatyvų pobūdį pasirodo, kad vienas reiškinys apima tokius sunkiai suderinamus dalykus kaip europietiškoji, Rytų Azijos ar Šiaurės Amerikos šalių paveldosauga. Taigi egzistuoja ne viena paveldosauga, o paveldosaugos, ir šiuo atveju kyla klausimas, ką bendra turi visos paveldo autentiškumo sampratos. Reiškinių įvairumas bei dinamika neleidžia kalbėti apie vieną visiems ir visada priimtą paveldo autentiškumo apibrėžimą. Tad tikslingiau būtų ieškoti ne apibrėžimo, o bendriausių skirtingų sampratų vardiklių ar dėsningumų. Tai padėtų apibrėžti kategorijos vietą paveldosaugos fenomene ir atskirti ją nuo kitų kategorijų. Viena tokių bendrybių – autentiškumas **remiasi atitikimo idėja**. Ši idėja paveldosaugoje suprantama kaip esamo (objekto, kuris yra čia ir dabar) lyginimas su originaliu ar idealiu jo būviu¹⁹. Konkrečiose pavel-

¹⁸ Pateikiamos sąlyginės datos, paremtos teisiniais ir instituciniais lūžiais, bet ne visada žyminčios reiškinio išsiskynimą visuomenėje.

¹⁹ Atitikimo ar autentiškumo idėja paveldosaugoje kyla iš jos objekto specifikos. Įprastinis nepaveldinis objektas suvokiamas kaip vienos tikrovės reprezentantas. Jis yra dabarties ženklas, neturintis pretenzijų į kitas tikroves, kaip tik dabarties tikrovę. Paveldui yra priskirta galia sieti dvi tikroves. Kaip fizinė forma, jis yra čia ir dabar, tuo jo tikrovė sutampa su įprastinio objekto tikrove. Tačiau paveldosauginė sąmonė tam, ką ji laiko paveldu, suteikia kitos tikrovės, vadinamos praeitimi, savybių. Paveldo socialinis vertingumas ir slėpi būtent jo nuorofoje į tą kitą tikrovę.

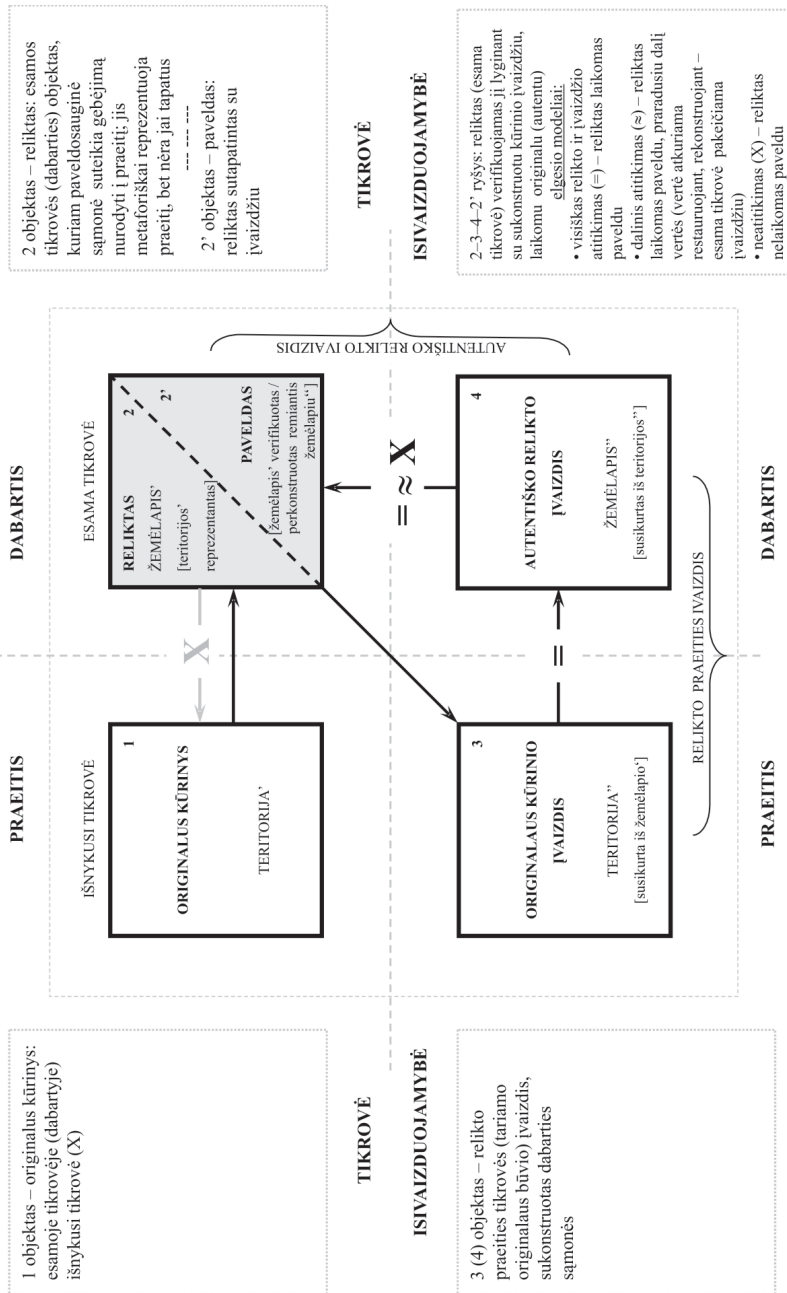
dosaugos sistemose skiriasi tai, kas pasirenkama atitikimo pagrindu. Juo, pavyzdžiui, gali būti universalus estetiškas idealas (XIX a. antrosios pusės Vakarų Europos stilistinio restauravimo paveldosauga), konkretaus objekto būvis praeityje (XX a. antrosios pusės tarptautinė dogminė paveldosauga), tradicinė gyvensena (XX a. antrosios pusės Japonijos paveldosauga) ar kita. Savita, kad, kas oficialiajame paveldosaugos lygmenyje laikoma originalu, nėra realus esamos tikrovės dėmuo – nuo pastarosios jį skiria neperžengiamas laiko tarpas ar nepasiekiamas idealus estetiškas būvis. Tai kita tikrovė, besiremianti įvaizdžiu, ar, tiksliau, dabarties mąstymo ir poreikių (legitimacinių, vartotojiškų, psichologinių²⁰) sukonstruota tikrovė, tačiau jai suteikiama objektyvumo (realumo) reikšmė ir galia modeliuoti esamą tikrovę. Paveldosauginė sąmonė nepripažįsta, kad vienintelė reliкто tikrovė yra jo dabartinė tikrovė, ir pirmumą teikia jos pačios sukonstruotai tikrovei.

Paanalizavus europietišką istorinę materialistinę autentiškumo sampratą, tampa aišku, kad paveldosaugoje reliкто santykis su praeities tikrove analogiškas „žemėlapio“ – „teritorijos“ santykiui²¹. Praeitis kaip „teritorija“ yra negrižtamai išnykusi ir viena, kas yra likę iš jos – „žemėlapis“ arba reliktas. Pastarasis, būdamas mūsų vieninteliu įmanomu sąlyčiu su praeitimi, yra „teritorijos“ reprezentantas, bet jokiū būdu ne pati „teritorija“ ir netapatas jai. Tačiau tai, kas paveldosaugoje vadinama autentu ar originalu (t. y. „teritorija“), yra antrinė „teritorija“, susikurta ne betarpiškai remiantis pirmine „teritorija“, o tik išlikusiu jos „žemėlapiu“. Šis sąmonės susikurtas įvaizdis ne tik pateikiamas kaip tikrovė (originalas), bet remiantis juo konstruojama pati esama tikrovė. Įvaizdis autentiškumo testo pavidalu yra nukreipiamas atgal į reliktus. Jei susikurta tikrovė atitinka dabartinę reliкто tikrovę – reliktas laikomas autentišku, atitinkančiu praeitį ir galinčiu ją faktiškai paliudyti paveldu. Europietiškos paveldosaugos atveju jam taikomos konservacinės apsaugos priemonės. Nesutapimo atveju paveldosauginė sąmonė, remdamasi antrine „teritorija“, koreguoja patį „žemėlapi“ – pasikliaujant susikurtu įvaizdžiu atliekama reliкто restauracija ar atkūrimas. Kuo labiau dabartinė reliкто forma neatitinka įvaizdžio, tuo didesnes rekonstrukcijas jis patiria arba jis nelaikomas paveldu. Taigi kultūros paveldo autentiškumas yra grindžiamas projekcija, kai iš turimo reliкто dabartinė sąmonė susikuria reliкто įvaizdį ir jį projektuoja į esamą reliktą; paveldo tvarkymo darbai – to įvaizdžio realizavimas esamame relike (žr. 1 schemą). Čia atsiskleidžia ir dar viena iš kategorijos savybių – autentiškumas **lemia paveldosaugos objekto atpažinimą bei elgsenas su juo**. Dėl to autentiškumas yra viena pamatinių paveldosaugos fenomeno kategorijų, greta ne mažiau svarbaus vertybiškumo.

²⁰ Be aptartų legitimacinės ir vartotojiškumo tenkinimo funkcijų, paveldas atlieka ne mažiau svarbią psichologinę funkciją. Dėl savo formos netapatumo dabarčiai ir asociatyvumo paveldas gali švelninti dabarties keliamo diskomforto jausmą. Pavyzdžiui, istorinę aplinką, net jeigu ji ir sukurta dabarties priemonėmis, žmogus linkęs rinktis mieliau nei šiuolaikiškumo ir kasdienybės ženklų prisotintą erdvę.

²¹ „Žemėlapio“ – „teritorijos“ metafora pasiskolinta iš filosofijos, kur ji plačiai taikoma apibrėžiant simbolio-objekto santykį.

1 schema. Paveldo tikrumo (autentiškumo) verificavimo modelis

Autentas, pats būdamas sukonstruotos antrinės tikrovės produktas, ne tik modeliuoja paveldą, bet **liudija ir patvirtina prigimtinej relikto tikrovej**. Jei ta tikrovė yra praeitis, tai ją galime pažinti tik dėl riboto instrumentų skaičiaus – atminties, istorijos ir paveldo. Pastarųjų realumui tenka didelė svarba, nes jais grindžiamas praeities realumas ir jis turi būti ne mažiau tikras už praeities tikrumą. Jais kuriam praeitis. Jei pasirodytų, kad jie nėra tikri, tai visa praeities tikrovė prarastų objektyvumą ir taptų falšu. Todėl paveldas įkūnija specifinę savybę – jis turi priklausyti objektyviajai tikrovei, būti faktinis praeities liudininkas (nors paradoksalu – jis yra dabarties konstruktas) ir tiesos kūrėjas. Kiekvienas paveldo objektas savyje turi turėti tikrumo dėmenį, patvirtinantį, kad jis yra tikras. Šis dėmuo paveldosaugoje įvardijamas autentiškumo sąvoka. Taigi autentiškumas **žymi buvimą objektyviai tikru** ir tai laikytina šios paveldosaugos kategorijos esme. Estetinis idealas, kuris gali būti pasirinktas lyginimo pagrindu, negali egzistuoti be paveldo tikrumo – idealas pažįstamas tik iš konkrečių pavyzdžių, kurie laikomi tikraisiais idealo reprezentantais ar įkūnytojais. Ir tai galioja tiek XIX a. antrosios pusės stilistiniam restauravimui, pagrįstam idealaus stiliaus idėja, įsikūnyta gotikos ar romanikos architektūroje, tiek XVIII a. regeneraciniam restauravimui, pagrįstam universalaus grožio idėja, įkūnyta antikos palikime.

4. ŠIUOLAIKINĖS PAVELDO AUTENTIŠKUMO SAMPRATOS

Paveldosaugos fenomenas ir paveldo autentiškumo kategorija konkrečiose visuomenėse, turinčiose paveldosauginę sąmonę, įgyja unikalų turinį. Jų savitumą sąlygoja skirtingos visuomenių sociokultūrinės sanklodos, skirtingos jų pasaulėjautos sistemos, skirtingi poreikiai. Iš gausybės fenomeno ir kategorijos sampratų išsiskiria keli savičiausi bei didžiausią įtaką šiandienos tarptautinei ar regioninei paveldosaugai turintys pavyzdžiai. Tai europietiškoji²², japoniškoji ir Šiaurės Amerikos šalių paveldosaugos.

4.1. Europietiškoji samprata: istorinės materijos autentiškumas

Šiuolaikiniai europietiškosios paveldosaugos principai geriausiai išreikšti tarptautinės dogminės paveldosaugos dokumentuose. Tarptautinė dogminė paveldosauga, nors ir įvardijama *universaliąja*, savo prigimtimi yra europietiškosios sąmonės produktas ir laikytina vienu europietiškosios paveldosaugos sampratų raidos etapų²³. Šiai sampratai dėl globalizacijos pavyko peržengti Europos ribas ir

²² Spartus tarpnacionalinis idėjų perimamumas, dogminių principų išigalėjimas Europos šalis sąlygiškai leidžia pristatyti kaip vieną paveldo autentiškumo sampratų vienetą.

²³ XX a. paskutiniajame dešimtmetyje tarptautinės paveldosaugos ir europietiškosios paveldosaugos keliai išsiskyrė – tarptautinė paveldosauga pajudėjo reliatyvizmo link, o europietiškoje (kaip ir kitose kultūrose, itin paveiktose standartizacijos) dominuojančia kryptimi išliko istorinė materialistinė paveldo ir autentiškumo samprata.

daryti įtaką daugelio pasaulio šalių paveldosaugai, ji išprovokavo reliatyvumo atradimą paveldosaugoje, ji viena pirmųjų autentiškumą apibrėžė kaip savarankišką paveldosaugos kategoriją. 1964 m. Venecijos chartijoje paveldo atitikimo idėja įvardyta *autentiškumo* sąvoka. Ir nors dokumente nebuvo suformuluoti jokie aiškesni kategorijos principai, tapo akivaizdu, kad europietiškoje sąmonėje ji yra neatsiejama nuo istoriškumo ir materialumo. Aiškiausiai samprata atskleista Pasaulinio paveldo komiteto 1977 m. parengtose „Pasaulinio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse“: kiekviena iš pasaulinio paveldo sąrašą siūloma kultūros vertybė turi *atitikti formos, medžiagos, atlikimo bei apsuptyes autentiškumo testą*²⁴. Išskirti paveldo įvertinimo kriterijai įtvirtino materialistinę autentiškumo sampratą, taikomą tik materialioms nekilnojamiesiems objektams. Europos šalys Venecijos chartijos nuostatas bei pasaulinio paveldo autentiškumo testo principus aktualizuodavo pritaikydamos juos savo nacionalinėms paveldosaugoms.

Oficialiajame lygmenyje paveldas laikomas kultūrinio tęstinumo garantu (tai viena pagrindinių jo apsaugos motyvacijų), tačiau patys europietiškosios paveldosaugos principai rodo, kad fenomenas susiformavo dėl perimamumo pertrūkio jausmo įtakos. Europietiškoji sąmonė XX a. nubrėžė griežtą perskyrą tarp praeities ir dabarties. Tai lėmė savitą paveldosaugos objekto sampratą – paveldas yra vienintelis praeities liudininkas ir reprezentantas. Paveldo materijai priskirta savybė įkūnyti istorinį laiką – seką nuo objekto sukūrimo iki dabarties. Seką sudaro: pirminis praeities darinys (originalus objektas); laiko eigoje nuo sukūrimo iki dabarties atlikti originalaus objekto papildymai, perdirbimai; natūralaus oro poveikio, buitinės panaudos, istorijos žymės²⁵. Laiko eigoje atsiradę originalaus kūrinio pakitimai priklausomai nuo konkrečios vertybinės paveldo sampratos laikomi autentiška paveldo dalimi arba ne. Jei ne, elementai laikomi svetimkūniais ir šalinami konservacijos ar restauracijos metu. Istorinio laiko linija dėl linijinės laiko sampratos yra nekintama ir negrįžtama, o konkretaus objekto laiko ir erdvės kontekstas kiekvieną laiko liniją daro savitą ir unikalią. Šios savybės perkeliamos į materialų objektą, dėl to jis suvokiamas kaip unikalus ir nebeatkuriamas²⁶.

Pats materialumas reiškiasi per objekto savybes: medžiagą, formą, atlikimą. Medžiagą sąlyginai galima tapatinti su istorine materija ir laikyti svarbiausia istorinės laiko linijos įkūnytoja. Autentiška medžiaga suprantama kaip originali statybos medžiaga, istorinis sluoksniavimasis, istorijos žymės, senėjimo procesas²⁷. Forma taip pat yra istorinės laiko linijos įsikūnijimas, tačiau autentiška forma gali būti tik ta, kurią sudaro autentiška medžiaga. Atlikimo autentiškumas irgi gali reikštis tik per autentišką medžiagą, nes atlikimo autentiškumas – tai *originalių statybos technologijų bei apdorojimo būdų substancija ir ženklai istorinėse konstrukcijose*

²⁴ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Paris, 1977, 24. b.i. ...

²⁵ B. M. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 16, 18.

²⁶ Pavyzdžiui, žr. Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija. Paryžius, 1972, preambulė. [žiūrėta 2005-05-18]. Internetė: <http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/paveldo_globos.htm>.

²⁷ B. M. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 72.

ir medžiagose²⁸. Tradicinių amatų pasitelkimas restauravimo metu, nors ir labai pageidautinas, istorinės materialistinės paveldosaugos požiūriu nebėra autentiškas. Pageidautinas, nes sukuria darną tarp autento ir naujų dalių, neleidžia, kad inovacijos stelbtų originalų audinį, tačiau tai jau yra ne originalaus darinio pėdsakas, o paveldosaugos (restauracijos) žymė. Tokia žymė gali būti praeities technologijų iliustracija, bet ji nebus autentiška praeities žinia ir neturės faktinės reikšmės. Lygiai tokią pat vertę turi ir restauracijos metu atkurtos formos. Grįžtant prie medžiagos autentiškumo pirmenybės, gretinant su kitais autentiškumo aspektais, objektas gali neturėti apčiuopiamų atlikimo žymių ir formų, tačiau likusi materija (pavyzdžiui, griuvėsiai) žymės jo paveldiškumą ir tikrą buvimą. Asociatyvinė, memorialinė reikšmė taip pat neatsiejama nuo istorinės materijos: tik autentiška materija gali paliudyti istorinio įvykio, tapusio asociacijos pagrindu, ir objekto, asociatyviai siejimo su tuo įvykiu, tikrumą.

Istorinė materialistinė paveldo samprata nulėmė paveldosauginių elgsenų pobūdį – svarbiausiu paveldosaugos siekiu tapo objekto materialaus autentiško būvio išsaugojimas, o išsaugojimui pasirinktos konservacinės priemonės. Idealiausias konservavimo būdas – objekto izoliavimas nuo išorinės aplinkos, išsaugant esamą jo būklę. Restauracinės priemonės, nors ir pripažįstamos, laikomos daugiau ar mažiau pažeidžiančiomis autentiškumą: *Medžiaga, sykį pagaminta ir panaudota statybai, tampa istorine ir yra susijusi su istorine objekto laiko linija. [...] restauravimas, pakeičiant suirusias medžiagas bei struktūrinius elementus, paminklo medžiagos autentiškumą sumažina. [...]*²⁹

Istorinės materialistinės ir istorinės vaizdinės autentiškumo sampratų sąveika

Europos visuomenėse istorinei materialistinei autentiškumo sampratai yra suteiktas oficialus statusas. Jį įtvirtina atitinkamos teisinių dokumentų nuostatos. Visgi realioje paveldosaugos fenomeno raiškoje ši samprata ne visada tampa lemiančia – egzistuoja neoficialios paveldo autentiškumo sampratos, darančios ne mažesnę poveikį nei viešai pripažintoji. Europietišškai paveldosaugai tokią įtaką turi autentiškumo samprata, kur atitikimo idėjos pagrindu pasirinktas objekto istorinis vaizdas. Čia pirmumas teikiamas ne paveldo materijai, o jo istorinės formos išsamumui ir informatyvumui, t. y. autentišku laikomas tas objektas, kuris deramai atspindi praeities formą. Šios sampratos atstovai dažniausiai nesitenkina dabartį pasiekusiu relikto vaizdu ir siekia atkurti laiko eigoje prarastas formas. Todėl vaizdo autentiškumu grįštoje paveldosaugoje restauravimas ir atkūrimas yra dažnesnis nei konservavimas. Nepasitenkinimas esama forma būdingas ir stilistinio restauravimo epochos visuomenei (XIX a. antroji pusė). Bet tai tėra vienintelis šių sampratų bendrumas. Idėjų lygmenyje jos esmingai skiriasi: viena remiasi istorinio vaizdo išsamumu, kita – atitikimo universaliems stiliaus kanonams idėja.

²⁸ Ten pat, p. 73.

²⁹ Ten pat, p. 74.

Pirmosios idėjos provaizdžiu pasirenkamas unikalus objektas, sukonstruotas remiantis daugiau ar mažiau išlikusia konkretaus praeities kūrinio forma ir turimais istoriniais šaltiniais apie ją. Antrosios pagrindu tampa universali idėja, tiesiogiai nesusieta nė su vienu konkrečiu kūriniu. Istorinio vaizdo autentiškumas remiasi istorijos, o ne estetikos kategorija ir šiuo atveju jis artimesnis istorinei materialistinei autentiškumo sampratai.

Kintantys poreikiai nuolat aktualizuoja naujus relikтус, iš nebūties juos perkeldami į paveldosaugos diskursą, ar perinterpretuoja esamą paveldą. Tačiau kartkartėmis susiduriama su situacija, kai turimi resursai yra nepakankami, kad patenkintų iškilusius poreikius. Jei būtų remiamasi vien istorine materialistine autentiškumo samprata, kuri pakankamai griežtai atskiria paveldą nuo nepaveldo, dažnai būtų susiduriama su resursų stygiumi. Stygiaus pasekmės skaudžiausiai atsilieptų pačiai paveldosaugai – tai vestų prie nusivylimo ja. Paveldosauga būtų pakeista kitu reiškiniu, lengviau įgyvendinančiu priskiriamas funkcijas. Minėtas nepakankamumas tampa nesunkiai įveikiamas, kai pradėdama pasikliauti istorine vaizdine autentiškumo samprata. Jos priemonės leidžia atkurti nebesamą, bet geidžiamą istorinio objekto ar elemento formą, o ja besiremianti sąmonė atkurtą formą dažniausiai laiko ne sąlygine istorinio vaizdo imitacija (kuo ji faktiškai ir yra), o istoriniu dariniu. Mokslinis pagrindimas, esą praeityje ši forma būtent taip ir atrodė, dabarties kūrinį paverčia praeities realybės ženklu (tarsi objektas ar elementas niekada ir nebuvo išnykęs) bei kokybiškai jį sutapatina su istorinę materiją išlaikiusiais reliktais. Po restauracijos ar atkūrimo lieka nedaug žymių, padedančių imitaciją atskirti nuo autento. Dažniausiai tai būna įrašai informacinėse lentelėse, objekto raidą atspindinčios ekspozicijos, nuo autento besiskirianti, bet kartu su *visuma harmoningai deranti*³⁰ substancija (deja, pastarąją Venecijos chartijoje deklaruotą gudrybę dažniausiai atpažįsta tik specialistai). Tačiau ir jie nepajėgūs įveikti visumos teikiamo istoriškumo įspūdžio. Užmirštame, kad Vilniaus ar Kauno gotikiniai gyvenamieji namai, Trakų ar Biržų pilių statiniai, Vilniaus Žemutinės pilies senasis arsenalas ar gynybinės sienos fragmentai dabartinį istorinį vaizdą įgavo tik XX a. antrojoje pusėje. Tikrąją šios autentiškumo sampratos reikšmę atskleidžia ICOMOS bendradarbio vokiečio Michaelio Petzeto žodžiai: *Daug paminklų, net ir tie, kurie dabar įtraukti į Pasaulinio paveldo sąrašą, turi būti dėkingi atkūrimui už savo autentiškumą: tiek atkūrimui, kuris autentiškus fragmentus kaip relikтус inkorporavo į naujas struktūras, tiek iš dalies visiškam atkūrimui, paremtam geriau ar blogiau dokumentuotais istoriniais šaltiniais. Paminklams buvo sugrąžinta autentiška prieš-destrukcinė būseną, kuri turbūt vystėsi per amžius, ar, ypatingais atvejais, galbūt suteikta fiktyvi „originali būseną“, kuri niekada nelaikoma autentiška.*³¹

³⁰ The Venice Charter..., Article 12. Bernard Feilden ir Jukka Jokilehto žodžiais tariant, restauruotas elementas turi paženklinti kitumą, bet ne pabrėžti naujo ir seno skirtumus. B. M. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 77.

³¹ M. Petzet, „In the full richness of their authenticity“ – The Test of Authenticity and the New Cult of Monuments // Nara Conference on Authenticity..., p. 91.

Atkurtos paveldo formos tėra antrinių informacijos šaltinių (vaizdinių, rašytinių, analogų ar kitų) iliustracijos, nebegalinčios už pastaruosius apie praeitį ir jos kūrinius pasakyti nieko daugiau. O europietiškoje ir apskritai modernioje visuomenėje paveldosaugos fenomeno egzistavimas visų pirma grindžiamas paveldo gebėjimu būti pirminiu praeities pažinimo šaltiniu³². Būtent dėl to istorinė vaizdinė autentiškumo samprata negali būti oficialiai įteisinta – jos pripažinimas pakirstų pasitikėjimą paveldo objektyvumu. Tačiau dėl pirmiau minėtų priežasčių vien istorinės materijos išsaugojimu grindžiama paveldosauga vargu ar atitiktų visuomenės lūkesčius. Todėl šios dvi autentiškumo sampratos ne konkuruoja, o veikia koegzistuoja. Prielaidas istorinei vaizdinei autentiškumo sampratai reikštis sukuria oficialiosios paveldosaugos išlygos, dėl kurių ji įgauna tam tikrą teisinį pamatą. Palankiausia terpė jos raiškai – restauracijos darbai, kurių vienas iš tikslų yra elementų atkūrimas³³. Prarastų elementų restauracija /atkūrimas laikomas norma, jei atitinka tam tikras sąlygas – atkurta forma, reprezentuojanti dabartinę žinojimą apie istorinį vaizdą, turi skirtis nuo autentiškos materijos, teikiančios faktinę informaciją apie praeitį³⁴. Istorinio vaizdo autentiškumu besiremiančiai paveldosaugai gyvuoti leidžia ir tai, kad oficialiojoje paveldosaugoje nėra griežtai nubrėžtos ribos tarp restauracijos ir atkūrimo. Be to, sunku vienareikšmiškai atsakyti, kur baigiasi originalo restauracija ir kur prasideda viso objekto ar didesnės jo dalies vaizdo atkūrimas. 50 procentų atkurtas objektas – tai restauracija ar atkūrimas? Šis neapibrėžtumas europietiškoje paveldosaugoje leidžia kone vienodai stipriai reikštis tiek materialistiniam, tiek vaizdiniam pradui. Išgirdus žodį *restauruota* lieka neaišku, ar čia dominuoja autentiška materija, ar istorinio vaizdo rekonstrukcija, ar objektas laikytinas paveldu, ar imitacija. Tokiame kontekste kvestionuotinas lietuviškosios paveldosauginės patirties pavyzdys – Trakų salos pilies tvarkymo darbai ir jų rezultatas. Akivaizdu, kad atlikti darbai iliustruoja istorinio vaizdo pirmumo prieš originalią materiją siekiamybės įsikūnijimą, tačiau jiems itin dažnai taikoma restauravimo sąvoka.

³² Paveldosauga, nors ir yra praktinės veiklos sritis, tačiau laikoma glaudžiai susijusia su mokslo diskursu. Paveldo atranka, tyrimai, tvarkymas, kaip ir jo interpretavimas, yra patikėti specialius mokslus baigusiems profesionalams, iš kurių kiekviename žingsnyje reikalaujama mokslinio pagrindimo. Paveldosaugos „moksliškumas“, kaip ir paveldo autentiškumas, visuomenei neleidžia abejoti paties paveldo bei jo teikiamos informacijos tikrumu. Tačiau po modernią visuomenę užburiančia moksliškumo aura (prisiminus, kad mokslas šiandienos visuomenei yra pagrindinis pasaulio suvokimo būdas) slypi manipuliavimas paveldu, besireiškiantis per tas pačias „mokslines“ veiklas – atranką, paveldotvarkos darbus, interpretavimą. Labiausiai paveldosaugą lemiantis veiksnys vis dėlto yra socialiniai poreikiai, nuo visuomenės dangstomi po moksliškumo ar kita kauke.

³³ The Venice Charter..., Article 9, 12. Vienas žinomiausių Lietuvos paveldosaugos specialistų Jonas Glemža prie pagrindinių restauravimo tikslų priskiria ir siekį *fragmentiškai papildyti kultūros paveldo objekto elementus, pagrįsti jų atkūrimą ir atnaujinti objektą kaip kultūros vertybę*. J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 118.

³⁴ The Venice Charter..., Article 9, 12.

Tarptautinės paveldosaugos dokumentai atkūrimo darbų linę nepriskirti paveldosaugos diskursui. Viena iš negausių išimčių laikytinas regioninės reikšmės dokumentas „Rygos chartija dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu“ (2000 m.)³⁵. Šis aktas, inicijuotas posovietinės Rytų Europos erdvės šalių (Estijos, Latvijos, Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos), atspindinti, kaip visuomenės poreikiai veikia autentiškumo sampratą. Dokumente pripažįstant, kad tarptautinės paveldosaugos dogmose *nurodoma prielaida prieštaraujanti kultūros paveldo rekonstrukcijai* (su tam tikromis išimtimis), ir sutinkant, kad *kultūros paveldo kopijavimas yra apskritai klaidingas praeities liudijimo vaizdavimas ir kad kiekvienas architektūros kūrinys turėtų atspindėti jo paties sukūrimo laiką*, rekonstrukcija vis dėlto laikoma priimtina paveldosaugos priemone. Vaizdinės istorinės autentiškumo sampratos suaktualinimą ir siekį ją įteisinti sąlygojo regiono visuomenės poreikis naujai identifikuotis. Nepriklausomybę atgavusioms ir į savo rankas legitimacinį apartą perėmusioms nacijoms iškilo būtinybė pervertinti tapatumo simbolius ir surasti naujas naciją įprasminančias /reprezentuojančias dominantes. Tačiau šis siekis susidūrė su realiu ar įsivaizduojamu resursų stygiumi – esamo paveldo materialioji išraiška pasirodė nepakankama pageidaujama simboliniam turiniui išreikšti. Šią spragą imtasi pildyti sukuriant naujas formas-simbolius. Paprasti „naujakurai“, juos sutapatinus su neišlikusiais istoriniais objektais, o jų sukūrimo veiksmą priskyrus paveldosaugos diskursui (tas veiksmas dažniausiai įvardijamas *atkūrimu /rekonstrukcija/ restauracija*, bet ne perdėm buitiškai skambančia *statybų* sąvoka), tampa simboliais ir vertybėmis. Kita vertus, atkūrimo veiksmas turi ne mažesnę simbolinę galią nei pats objektas: 1) nacijos atgimimą paliudija ir užtvirtina analogiškai atgimstantys kultūros paminklai (procesas reikalauja monumentalizacijos ir materializacijos); 2) atkūrimas atstato istorinį teisingumą ir likviduoja istorines skriaudas; 3) atkurtas objektas yra sterilus, neturintis jokios neigiamos patinos (pavyzdžiui, sovietmečio) ar konotacijos. To įkūnyti nepajėgus nė vienas esamas reliktas, ir dėl to „naujakurai“ kai kada būna pranašesni už išlikusį paveldą. Apibendrinant Rygos chartija tiesiog įteisino realią regiono situaciją: 1999 m. Rygoje atkurti „Juodgalvių namai“; 2002 m. Vilniuje pradėti Valdovų rūmų atkūrimo darbai (sprendimas dėl atkūrimo priimtas 2000 m.); iki 2000 m. Kijeve atkurtas Šv. Mykolo Auksinių Kupolų vienuolynas ir dar keliolika kulto statinių. Dėl chartijos objektai, doktrininiu požiūriu negalėję būti paveldu, tapo paveldosaugos diskurso dalimi.

4.2. Japoniškoji samprata: žinojimo autentiškumas

Japoniškoji paveldosauga grindžiama savitais principais, gerokai besiskiriančiais nuo europietiškuju. Ji taip pat remiasi atitikimo idėja, tik pastaroji nėra taip aiškiai išskirta ir įvardyta kaip europietiškoje ar tarptautinėje paveldosaugoje. Japonų kalboje net nėra *autentiškumo* sąvokos atitiktis – yra tik nauji ekvivalentai

³⁵ Rygos chartija dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu (2000, Ryga) // Kultūros paminklai. Vilnius: Savastis, 2001, nr. 8, p. 219.

sąvokai įvardyti, kurie nėra visiškai tapatūs europietiškajai sampratai. Pasak japonų paveldosaugos specialisto Nobuo Ito, japonai negali suprasti tikrosios *autentiškumo* sąvokos reikšmės be žodyno³⁶. Jų paveldosaugos unikalumą sąlygoja būdinga japonams pagarba tradicijoms ir estetinė pasaulejauta.

Tradicionalizmas – vienas esmingiausių japonų kultūros ir pasaulėžiūros bruožų, ypač kai kalbama apie estetikos, meno principus, iš dalies ir amatininkystę (japonai meno neskirsto į dailių ir taikomąjį, todėl kiekvienas kūrinys kuriamas ir vertinamas remiantis estetikos kategorijomis). Praeities patirtis Japonijoje nuo X a. suvokiama kaip idealas, vertybė, tapatumo objektas, taip pat autentiškos kūrybos ištaka: iš tradicijos ir kanonų semiamasi įkvėpimo, juose ieškoma sektinų pavyzdžių bei randami kūrybos vertinimo kriterijai. Garbinga yra ne neigti tradiciją ir kanoną, o jautriai prisiliesti prie juose slypinčių principų, susiklosčiusių per amžius³⁷. Tad neatsitiktinai japoniškoji paveldosauga formuojasi per paveldosaugos ir tradicijos principų sąveiką. Reikėtų prisiminti, kad europietiškoje sąmonėje šie dėmenys laikomi nesuderinamais – paveldosauga, kaip tradicijos muziejifikacija, yra tai, kas pakeičia gyvą tradiciją. Tačiau Japonijoje gyvos tradicijos principai koegzistuoja su paveldosauga. Visų pirma tai įmanoma dėl to, kad svarbiausias paveldosaugos vienetas – žinojimas – sutampa su tradicijos vienetu. Be to, žinojimą tiek paveldosauga, tiek tradicija užtikrina per jo nuoseklų perdavimą iš kartos į kartą. Dėl to japonai, skirtingai nuo europiečių, ne tik išranda paveldo apsaugos metodus, bet dalį jų perima iš tradicinės visuomenės. Japonijos paveldosaugos sistema yra įsisavinusi pamatinius tradicijos principus: 1) kompleksiskumą, 2) objekto kintamumą, 3) glaudų ryšį su bendrąja pasaulejauta.

Prieš pereinant prie detalesnio tradicijos sąlygotų principų aptarimo, minėtinas dar vienas japoniškosios paveldosaugos savitumas – nematerialiojo paveldo apsauga. Nematerialusis paveldas Japonijoje teisiškai suvokiamas kaip technikos meistriškumas, kurį įkūnija individas ar individų grupė. Valstybinė apsauga suteikiama ne amatininkams ir menininkams, o jų valdomoms technologijoms, žinojimui bei gebėjimui. Tad žmonės paveldosaugos yra pripažįstami tik kaip nematerialiųjų kultūros turtų puoselėtojai, bet ne kaip apsaugos objektai. Patį meistriškumo turinį, japoniškuoju supratimu, sudaro dvasinis, technologinis patyrimas, kuris buvo sukurtas tradicinio kasdienio liaudies gyvenimo poreikių ir perduodamas per kasdienį gyvenimą³⁸. Nematerialiųjų turtų vertę lemia meistriškumo lygis bei istorinė ir meninė vertė. Be to, jiems keliami tam tikri kriterijai. Amatininkai turi įrodyti, kad jų gaminiai: 1) naudoti kasdieninėje veikloje; 2) daryti naudojant rankų darbą; 3) daryti iš natūralių medžiagų; 4) daryti naudojant technologi-

³⁶ N. Ito, „Authenticity“ Inherent in Cultural Heritage in Asia and Japan // Nara Conference on Authenticity..., p. 35.

³⁷ A. Andrijauskas, Grožis ir menas. Estetikos ir meno filosofijos idėjų istorija (Rytai-Vakarai). Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1996, p. 217.

³⁸ Preserving and Utilizing Cultural Properties. 2004. [žiūrėta 2005-02-20]. Internetė: <http://www.bunka.go.jp/english/pdf/04_47-64p.pdf>.

jas, atsiradusias ne vėliau kaip *Edo* periodas (iki 1868 m.)³⁹. Šie kriterijai laikytini japoniškuoju nematerialiojo paveldo autentiškumo testu: amato autentiškumas patikrinamas jo produkto funkciniu, atlikimo, medžiagos bei istoriniu autentiškumu. Minėtina, kad pats tradicinio amato gaminytis nėra paveldosaugos objektas, o tik amato verifikavimo priemonė.

(1) Japoniškosios paveldosaugos kompleksiskumas savitas tuo, kad jungia ne tik dėmenis kultūra – gamta, bet ir materialus – nematerialus. Pirmąją jungtį įtvirtina japonų pasaulėjautos specifika, konkrečiau, tradicinės *meishou* (įžymių vaizdingų vietų) koncepcijos. Ji suvokiama kaip vaizdingame reginyje išsikūnijusi kultūrinio konteksto, fizinės aplinkos ir dvasios vienovė. Be to, per ją pasireiškia saviti visuomenės bruožai. Vienas jų – jautrumas aplinkos grožiui. Kiekvienas japonas nepriklausomai nuo socialinės padėties, išsilavinimo, amžiaus dėl galimybės pasigėrėti gražiu vaizdu gali išsirengti į tolimiausią kelionę. Kitas – grožėjimasis aplinka ir grožio suvokimas Japonijoje yra kolektyvinis jausmas⁴⁰. Gražios gamtos vietos, įprasminotos poemose, dailėje, nuo seno yra tapusios garsiomis šalyje ir nuolat ar tam tikru metu gausiai lankomos lankytojų. Dėl 1919 m. „Istorinių vietų, vaizdingų vietų ir gamtos paminklų apsaugos įstatymo“ reikšmingiausi *meishou* tapo paveldosaugos objektu⁴¹. Paveldosauginis statusas suteiktas gerai žinomiems parkams, sodams, tiltams, paplūdimiams, prieplaukoms, žydėjimo, rudens vaizdų, paukščių, gyvūnų ar žuvų stebėjimo ir kitoms panašioms vietoms. Minėtas įstatymas reikšmingas ne tik Japonijos, bet ir pasaulinei paveldosaugos istorijai – jis vienas pirmųjų pasaulyje apibrėžė kultūrinio kraštovaizdžio sampratą.

Europoje griežta gamtos ir kultūros perskyra, paveldėta iš Apšvietos epochos, paveldosaugoje pradėta įveikti XX a. aštuntajame dešimtmetyje: 1972 m. parengta „Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija“ buvo pirmasis svarbusis dokumentas, deklaruojantis kraštovaizdinę kompleksinę paveldo sampratą. Tačiau materialiojo ir nematerialiojo paveldo perskyra bei pastarojo ignoravimas europietiškoje ir tarptautinėje paveldosaugoje tebelieka rimta problema. Tik pačioje XX–XXI a. sandūroje nematerialusis kultūros paveldas pripažintas tarptautinės paveldosaugos objektu: 1998 m. UNESCO inicijavo žmonijos žodinio ir nematerialiojo paveldo šedevrų sąrašo sudarymą, o 2003 m. parengta UNESCO „Nematerialiojo kultūros paveldo apsaugos konvencija“ (įsigaliojo 2006 m.).

³⁹ Šie amatų autentiškumo verifikavimo kriterijai apibrėžti „Kultūros turtų apsaugos įstatyme“ (1950 m. ir vėlesnės redakcijos). Žr. Living National Treasures of Japan: Preserving Traditional Craftsmanship. [žiūrėta 2003-10-15]. Internetu: <<http://www.geocities.com/assgaraly/tresors.html>>. Kita tradicinių amatų apsaugos sistema, reglamentuota „Tradicionių amatų industrijos vystymo įstatymu“ (1974 m.), šiuos kriterijus papildė regionalumo kriterijumi – amatas regione turi būti praktikuojamas mažiausiai trisdešimties kitų žmonių. Kriterijumi įrodoma, kad amatas yra autentiška tradicija, o, pavyzdžiui, ne vieno asmens hobis. Objektams, kurie yra būtini, kad amatai gyvuotų, suteikiamas tradicinių amatų įrankių ar medžiagų statusas. Pastarieji taip pat turi atitikti visus kriterijus, taikomus tradicinių amatų atrankai, išskyrus tai, kad jie nebūtinai turi būti naudojami kasdieninėje veikloje.

⁴⁰ V. Ovčnikovas, Sakuros šakelė. Vilnius: Vyturys, 1986, p. 41–42.

⁴¹ Y. Nishimura, Changing Concept of Authenticity in the Context of Japanese Conservation History // Nara Conference on Authenticity..., p. 178.

Nematerialiojo paveldo įteisinimą Vakaruose problematišką daro tai, kad tradicinių amatų, menų apsauga susirūpinta, kai didžiosios jų dalies perdavimas jau nutrūkęs, o svarbiausiu žinojimo šaltiniu yra tapę ne žmonių gebėjimai, o archyvai. Tradicijos praradimo požymiu laikytinas pats jos skirstymas į materialiuosius kilnojamuosius, materialiuosius nekilnojamuosius ir nematerialiuosius relikтус. Tokia klasifikacija kyla ne iš pačios tradicijos, o iš ją įpaveldinančių modernių institucijų: muziejus pajėgus rūpintis kilnojamoju materialiu paveldu ir iš dalies suarchyvintu nematerialiuoju paveldu; paveldosaugos tarnybos – nekilnojamoju materialiu paveldu. Tradicija nėra materialinė ar nematerialinė, kilnojama ar nekilnojama, nes joje visa tai yra susipynę į vieną organišką visumą. Ji pradedama klasifikuoti tik tada, kai atsiranda perskyra tarp kuriančiosios sąmonės ir sukurtų produktų, kai tradicija nebėra gyvenimo būdas. Postmodernėjanti Vakarų visuomenė visus paveldo tipus vėl bando sujungti į vieną visumą (pavyzdžiui, muziejai po atviru dangumi, teminiai parkai), tačiau viso to rezultatas – simuliakrinė realybė – realybė, neturinti realaus atitikmens.

Japoniškosios paveldosaugos požūriu minėtosios perskyros atrodo dirbtinės ir nemotyvuotos. Čia paveldas yra viena nedaloma visuma, o vienos paveldo rūšies buvimas yra kitos paveldo rūšies buvimo pagrindas ir sąlyga. Skirtingų paveldo rūšių jungties japonams nereikia rekonstruoti, nes ji niekada nebuvo visiškai nutrūkusė. Kitaip sakant, paveldas yra ne dirbtinė sistema, o tradiciniais gyvais ryšiais susietas organizmas. Tradicinis *kabuki* teatras „konservuojamas“ išsaugant specialių perukų, naudojamų šio teatro vaidinimuose, darymo technologiją; tebesinaudojama gyvuoju praeities palikimu: geišos – tradicinių kimono, šukuosenų ir skėčių meistrų gaminiiais; kaligrafai – gaminiiais iš bambuko⁴² ir t. t. Vis dėlto žinomiausias reiškinio pavyzdys – paveldinių medinių statinių (materialiojo paveldo) restauravimas, remiantis tradicinėmis rekonstravimo technologijomis (nematerialiuoju paveldu)⁴³. Ar išnykus vienam iš dėmenų kitas liktų toks pat natūralus ir tikras? Japonai suvokia, kad paveldo atsidūrimas už tradicinių ryšių reiškia jo atitūrimą nuo tradicijos principų ir kartu – nebeautentiškumą.

(2) Japonijoje paveldas traktuojamas ne kaip praeities reliktas, o kaip dabarties reiškinys. Lyginant su europietiška paveldosauga, tradicinės amatininkystės gaminytis oficialiai laikomas ne muziejų, parodų eksponatu, o kasdieninės buitinės daiktu. Todėl vienas aktualiausių jų paveldosaugai keliamų klausimų – ar tradicinės amatininkystės gaminytis, tapęs nebe kasdienio vartojimo daiktu, o eksponatu, telpa į tradicijos rėmus ir yra autentiškas⁴⁴. Atitinkamai tradicinis žinojimas, nors ir laikomas paveldėtu iš praeities, savo kūrybinėmis galiomis sklaidžiasi čia ir dabar: amatininkas, aktorius kūryboje remiasi ne pavyzdžių, konservuotų

⁴² D. Zoysa, *Japanese Crafts: A Complete Guide to Today's Traditional Handmade Objects*. 2002. [žiūrėta 2004-08-05]. Internetė: <<http://www.curledup.com/japanese.htm>>.

⁴³ Plačiau žr. S. Kulevičius, *Japonijos paveldosaugos savitumai...*, p. 142-144.

⁴⁴ Plačiau žr. W. Aoyama, *A Critique of the Living National Treasure System*. 2004. [žiūrėta 2004-08-05]. Internetė: <<http://www.e-yakimono.net/html/Int-critique-aoyama.html>>.

ar išminktų iš archyvų, mėgdžiojimu, o iš mokytojo perimtų kūrybos ir grožio principų įkūnijimu. Tradicijos kitimas /vystymasis ir objekto kintamumas dabartyje (be abejo, tam tikrose, paveldosaugos apibrėžtose, ribose) nelaikomas jų autentiškumo pažeidimu, o priimamas kaip natūrali savybė. Tuo japonai pateikia savo atsakymą į europiečių, gyvenančių *paminklų kultu*, dilemą – konservuoti ar leisti vystytis. Atsakymas grindžiamas vienu pagrindinių japonų estetikos ir pasaulėjautos matų, perimtų iš dzenbudizmo. Tai *jugen*, teigiantis, kad joks procesas neturi nei pabaigos, nei ramybės būvio. Pasaulis yra amžinas permainingumas, pasikeitimų srautas, nesuderinamas su baigtumo idėja; bet koks baigtumas asocijuojasi su sustingimu, mirtimi, energinių kūrybos principų nutrūkimu⁴⁵. Viskas, kas turi autentiškos kūrybinės dvasios, turi būti kelyje, judėjime, nuolatinėje kaitoje. Todėl ir tradicija – tai nuolatinis kitimas, gyvas procesas. Puodžiaus Kaneshige Michiaki žodžiais tariant, tradicija yra kūrimas kažko naujo iš to, kas kartą buvo paveldėta⁴⁶.

Japonijos paveldosauga perėmė šį tradicijos ir objekto kintamumo principą. Japoniškuoju supratimu, paveldosauga reiškia ne objekto esamos būsenos išsaugojimą, izoliuojant jį nuo išorinės aplinkos ir socialinių pokyčių poveikio, bet žymi natūralių ryšių tarp skirtingų paveldo rūšių išsaugojimą, tradicinių žinojimų perdavimą ir integravimą į dabartinę visuomenę. Vienas svarbesnių paveldosaugai keliamų uždavinių – kaip plėtoti ir modernizuoti tradicinius amatus, kad jie atitiktų šiandieninės globalios visuomenės poreikius⁴⁷. Į tai nukreipta paveldosaugos institucijų tiriamoji veikla, europiečiams įprastus paveldo tyrimus papildanti dviem kryptimis: 1) nustatyti būdus, kaip šiuolaikiniame pasaulyje geriau panaudoti tradicinių amatų produktus; 2) analizuoti tradicinių amatų produktų dizaino kaitą ir tai kaitai įtaką darančius faktorius (medžiagas, technologijas, idėjas), siekiant gerinti produkcijos dizainą ir kokybę. Praktiškai tradicinių amatų apsauga Japonijoje įgyvendinama per jų produkcijos realizacijos užtikrinimą ir atitinkamos rinkos kūrimą bei palaikymą, t. y. rinkos formavimo metodus panaudojant kaip paveldosaugos priemonę.

Vis dėlto kintamumas neturi peržengti autentiškumo kriterijų. Paveldu laikomi tik tie tradiciniai amatai, kurie remiasi istorinėmis technologijomis, rankų darbu, naudoja natūralias medžiagas ir kurių produktai skirti kasdieninei buičiai ar estetikai (menas). Tai fiksuoti bruožai, skiriantys paveldinę tikrąją tradiciją nuo netradicijos. Tačiau forma (kontūrai, spalvos, ornamentai ir pan.) nėra autentiškumo kategorija – čia paliekama erdvė kūrybai ir kitimui. Pačią kūrybą natūraliai apriboja japoniškoji ir atskirų mokyklų dvasia. Ją apibrėžti ir saugoti nėra pajėgios jokios išorinės dirbtinės priemonės, tokios kaip paveldosauga. Ta dvasia yra gyva tik gyvoje tradicinėje pasaulėjautoje.

⁴⁵ V. Ovčnikovas, Sakuros šakelė..., p. 36; A. Andrijauskas, Grožis ir menas..., p. 235.

⁴⁶ Living National Treasures. 2003. [žiūrėta 2005-02-20]. Internetė: <<http://www.e-yakimono.net/html/living-natl-treasures.htm>>.

⁴⁷ Traditional Crafts of Japan: The Association of the Promotion of Traditional Craft Industries. [žiūrėta 2005-02-20]. Internetė: <<http://www.kougei.or.jp/english/promotion.html>>.

(3) Perimamumo dėka japonų scenos menai, amatai išsaugojo ilgaamžę patirtį, paremtą ne tik techniniu srities žinojimu, bet ir specifine nuojauta bei menininko, amatininko filosofija, kurią sudėtinga užfiksuoti archyvinėje rašytinėje ar vaizdinėje medžiagoje, o juo labiau neįmanoma atkurti. Pavyzdžiui, Japonų tradicinė keramika pasižymi savitumais (simetrijos ir taisyklingų geometrinių formų nepaisymu, ornamentikos ignoravimu, neaiškių spalvų glazūra), kuriuos galima suprasti tik tradicinio japonų požiūrio į kūrybą, meną, estetiką kontekste. Kiekviename keramikos darbe atsispindi svarbiausias japonų meno principas – *ne sukurk, o su-rask ir atskleisk*⁴⁸. Japonų amatininko tikslas yra ne įpiršti medžiagai savo kūrybinį sumanymą, o parodyti pačios medžiagos pirminį natūralų grožį. Tiksliau sakant, gebėjimas atskleisti medžiagą ir yra kūryba: *Grožis egzistuoja mus supančiame pasaulyje. [...] Vadinas žmogus negali sukurti to, kas jau yra. Jis gali tik išvolgti*.⁴⁹ Pasak pačių japonų, keramikas mokosi iš molio, drožėjas – iš medžio, o kalėjas – iš metalo⁵⁰. Šis kūrybos principas susijęs su japonų estetikos filosofija, besiremiančia keturiomis kategorijomis. Tai *sabi* – grožis, įsikūnijęs prigimtiname medžiagos ir aplinkos bei laiko poveikio jai natūralume; *vabi* – grožis, įsikūnijęs kasdieniškume, praktiškume; *sibui* – pirmų dviejų kategorijų derinys, reiškiantis grožį, įsikūnijusį daikto paskirties ir medžiagos, iš kurios jis padarytas, dermeje; *jugen* – neišbaigtumo žavesys. Daikto natūralumas, kaip minimaliai apdorota medžiaga, praktiškumas, kaip maksimali gaminio praktinė vertė, neišbaigtumas, kaip simetrijos bei dekoratyvinių elementų atsikartojimo vengimas, ir yra grožis. Būtent čia išryškėja perskyra tarp gyvos ir konservuotos tradicijos, kur užmirštas turinys yra pakeistas mechaniniu kopijavimu. Japonams tradicijos tęstinumo esmė slypi ne pirmtųjų sukurtų formų atkartojime, o pasaulėvokos principų perdavime, gebėjime gyventi, mąstyti ir kurti tais principais. Minėti estetiški principai įgyjami ir lavinami socialinėje terpėje, o amatininko ar aktorius meistriškumas tobulinamas visą gyvenimą. Pavyzdžiui, tapimas tradicinio japonų lėlių teatro *bunraku* lėlininku susideda iš kelių etapų⁵¹. Pradedantysis gali užimti tik pagrindinio lėlininko asistentą, *kojū žmogaus*, vietą. Įvaldyti šį lengviausią vaidmenį užtrunka mažiausiai dešimt metų. Norint tapti *rankų žmogumi* reikia praktikuotis dar dešimt metų, o kad taptum geru lėlių meistru, reikia mokytis visą gyvenimą. Remiantis japonų aktorius, dramaturgo, mąstytojo Zeami (1363–1443) mintimis, *noh* teatro aktorius kelias susideda iš devynių meistriškumo pakopų, iš kurių tik ketvirtojoje pradeda skleisti ypatingoji *jugen* dvasia, lemianti tikrąjį meną: *Pamėgdžiojimo mene pasiekiami tokia pakopa, kurioje išnyksta noras pamėgdžioti. Asmenybė, įvaldžiusi pamėgdžio-*

⁴⁸ V. Ovčnikovas, *Sakuros šakelė...*, p. 30.

⁴⁹ A. Andrijauskas, *Grožis ir menas...*, p. 216.

⁵⁰ V. Ovčnikovas, *Sakuros šakelė...*, p. 29.

⁵¹ Tradicinis japonų lėlių teatras *bunraku* susiformavo XVIII a. pradžioje. Teatro vaidinimuose naudojamos 1,2–1,5 metro aukščio medinės lėlės, sudarytos iš kelių atskirai judėti galinčių dalių. Pagrindinės judančios dalys yra rankos ir kojos, o kartais juda ir atskiros veido dalys emocijoms reikšti. Kiekvieną lėlę valdo trys asmenys: *rankų žmogus*, *kojų žmogus* ir *lėlės meistras*.

jimo meną, jau pati tampa imitavimo objektu. Dėl to išnyksta būtinybė galvoti apie panašumą su pamėgdžiojimo objektu.⁵²

Taigi apibendrinat japonai autentišku laiko tą žinojimą, kurio produktas gyvybiškai svarbiais ryšiais yra susietas su kitais žinojimais ir jų produktais, kuris tam tikrose paveldosaugos leistose ribose kinta, kuris remiasi tradicinės pasaulėjautos kategorijomis.

4.3. Amerikietiškoji (JAV, Kanados) samprata: reikšmingumo autentiškumas

Šiaurės Amerika kartu su Europa tradiciškai priskiriama Vakarų pasauliui, tačiau paveldosaugos fenomeno atveju visgi tenka kalbėti apie amerikietiškosios paveldosaugos unikalumą europietiškosios atžvilgiu. Didžiausią įtaką žemyno autentiškumo kategorijos formavimuisi padarė kraštovaizdinė paveldo samprata ir visuomenės tapatumo specifika.

XX a. šeštajame dešimtmetyje JAV teisiniuose paveldosaugos dokumentuose pradėta naudoti *integralumo* sąvoka (pirmą kartą ji paminėta 1953 m. „Nacionalinių parkų tarnybų administravimo statute“), skirta kraštovaizdžio komponentų bei kompleksų autentiškumui apibrėžti. Ji žymėjo unikalios autentiškumo sampratos – reikšmingumo autentiškumo – susiformavimą. Remiantis 1966 m. „Nacionaliniu istoriško apsaugos įstatymu“⁵³ bei kitais dokumentais, išskirtini šie JAV autentiškumo (*integralumo*) sampratos savitumai:

1) Lyginant su europietiškoja /tarptautine dogmine paveldosauga, JAV autentiškumo sampratoje faktinio informatyvumo dėmuo pakeistas reikšmingumo dėmeniu. Objekto paveldiškumą nurodo ne jo savybė autentiškai liudyti praeitį, o jo visuomeninis svarbumas, besireiškiantis subjekto identifikacija su objektu: *Istoriniai turtai turi būti saugomi kaip gyvosios mūsų bendruomenių dalys tam, kad teiktų orientacijos jausmą Amerikos žmonėms.*⁵⁴ Tai, kad reliktas yra kažkieno tapatumo objektas, jau yra jo autentiškumo prielaida.

2) Paveldo reikšmingumas yra neatsiejamas nuo paties objekto ir reiškiasi per jo materialiąsias bei nematerialiąsias savybes (*charakterį*). Kitaip sakant, paveldo savybės įkūnija, apibrėžia ir reprezentuoja paveldo reikšmingumą. Dėl to paveldo gebėjimas perteikti reikšmingumą priklauso nuo jo paties savybių išlikimo laipsnio (kokybės).

3) Autentiškumas yra sudėtinė kokybė. Išskiriami septyni kokybiniai aspektai: vietos kokybė, konstrukcijos kokybė, aplinkos kokybė, medžiagos kokybė, atlikimo kokybė, jausmo kokybė, asociacijos kokybė. Taigi materialumas nėra pagrindinis aspektas – jis tik vienas iš septynių. Nustatant autentiškumą vertinama:

⁵² M. Zeami, *Predanie o cvetke stilia*. Moskva, 1989, p. 132 iš A. Andrijauskas, Grožis ir menas..., p. 243.

⁵³ National Historic Preservation Act. 1966. [žiūrėta 2005-05-17]. Internetė: <<http://www.nhp.gov/NHPA.pdf>>.

⁵⁴ Ten pat.

kaip kokybiniai aspektai susiję su objekto svarba (ar objekto kokybė yra pakankama perteikti istorinį tapatumą bei pagrįsti kodėl, kur ir kada objektas yra svarbus); kaip per laiką kaita paveikė šiuos aspektus.

4) Autentiškumo nustatymo kriterijai skiriasi priklausomai nuo objekto pobūdžio ir savybių. Kultūrinių kraštovaizdžių savybės apima fizinius bruožus, procesus bei asociacines vertes, priskiriamas bendruomenės. Pagal atitinkamas savybės dominavimą išskiriami trys kraštovaizdžių tipai⁵⁵.

Tikslingai suplanuoti kraštovaizdžiai. Pavyzdžiui, parkai, sodai, sukurti estetiškais tikslais. Jų reikšmingumas reiškiasi per materialias objekto savybes, ypač planą ir jį įkūnijantį atlikimą, medžiagas, aplinką. Nustatant autentiškumą esamas kraštovaizdis lyginamas su jo būkle sukūrimo metu. Įvertinami ir pokyčiai, atsiradę per laiką. Jei jie tokie dideli, kad kraštovaizdis daugiau nebeturi istorinės konstrukcijos, autentiškumas laikomas iš esmės sumažėjusiu, o objektas nebereikšmingu.

Besivystantys kraštovaizdžiai. Tai teritorijos, kurių aplinka tebėra formuojama tradicinių panaudos būdų (žemdirbystės, naudingųjų iškasenų gavybos, žvejybos ir pan.). Jas sudaro materialūs reliktiniai dėmenys (istoriniai sluoksniai) ir tęstinių procesų formuojami dėmenys. Jų reikšmingumas susijęs su kultūrinių sistemų tęstinumu. Tęstinumas taip pat laikomas svarbiausia tokio tipo kraštovaizdžio savybe bei autentiškumo nustatymo pagrindu. Šiuo atveju individualių savybių sunykimas ar pakitimas yra mažiau svarbus nei bendrosios kraštovaizdžio struktūros bei tradicinės panaudos netekimas.

Asociatyvieji kraštovaizdžiai. Pavyzdžiui, sakralinės vietos, svarbios bendruomenės kultūriniam tapatumui. Svarbiausias jų autentiškumo nustatymo kriterijus – ar objektas yra išlaikęs gyvą ryšį su kultūra ir tebeatlieka praktinį ar sakralinį vaidmenį. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, jei pakinta kultūrinės grupės, kuriai kraštovaizdis kelia asociacijų, aksiologinė sistema, leistina šių kraštovaizdžių kaita.

Kitos Šiaurės Amerikos šalies, Kanados, pamatiniu paveldosaugos teorijos ir praktikos principu taip pat laikomas socialinis tapatumas. XX a. septintajame dešimtmetyje jis tapo paveldosaugos politikos prioritetu. Tuomet valstybė akcentavo dominuojančias istorines ir gamtines temas, kurių nacionalinis bendrumas rodėsi neabejotinas, pavyzdžiui, palikimas, susijęs su transkontinentiniu geležinkeliu ir jo statyba⁵⁶. Pradėta įgyvendinti didelio masto istorinių objektų atkūrimo programa. Atkuriamasis to laikotarpio paveldosaugos pobūdis neleido priimti europietiškajai autentiškumo sampratai būdingo materialumo fetišizavimo. Pasukta istorinės vaizdinės autentiškumo sampratos link. Autentiškumas pradėtas traktuoti kaip atkūrimo tikrumo matas: tikrumas matuojamas verifikuojant, kiek teisingai turimos mokslinės žinios apie istorinę formą atspindėtos jos rekonstrukcijoje⁵⁷.

⁵⁵ N. J. Mitchell, Evaluating Authenticity of Cultural Landscapes: a Perspective from the U.S. // Nara Conference on Authenticity..., p. 377–379.

⁵⁶ H. Stovel, Authenticity in Canadian conservation practice. 1995. [žiūrėta 2005-04-28]. Internetė: <http://www.icomos.org/us/icomos/Symposium/SYM96_Authenticity/Canada_English.html>.

⁵⁷ Ten pat.

XX a. paskutiniajame dešimtmetyje kanadietiškoji paveldosaugos ir autentiškumo sampratą pradėjo veikti kiti kriterijai. Visų pirma atsisakyta valstybės monopolio formuojant visuomenės identitetą. Suvokta, kad dėl šalies istorijos ir kultūros specifikos bendro nacionalinio tapatumo paieška labiau išskiria nei vienija. Antra, pagrindiniu paveldosaugos objektu pasirinktos gyvos struktūros – kintantys kraštovaizdžiai. Iki tol vertintos fiksuoto (konservuoto) vaizdo istorinės vietos neteko dominuojančio vaidmens. Paveldo apsauga pradėjo reikšti ne konservavimą, o apsaugos ir vystymosi sąveiką. Objekto tikrumo verifikavimo pagrindu pradėti rinkti dinaminiai elementai, sąlygojantys proceso tęstinumą. Trečia, dėmesys atkreiptas į vietos bendruomenių, dvasiškai ir utilitariškai susietų su paveldine aplinka, kultūra. Vietos bendruomenių gyvosios kultūros pavertimą paveldu galima laikyti užuomina į žinojimo autentiškumą. Tačiau kanadiečiams aktualus visai kitas autentiškumo aspektas nei japonams: jiems svarbus ne perimamų tradicijų tikrumas, o įgimtas tapatumas su aplinka – gebėjimas „čiabuviškai“ elgtis joje (palaikyti kraštovaizdžio kintamumą) ir interpretuoti ją (pristatyti lankytojams). Bendruomenė visų pirma yra tai, kas teikia kraštovaizdiniam paveldui reikšmę ir užpildo jį, o ne kas perduoda tradicinius žinojimus.

Tuo pačiu laikotarpiu sukurta ir kultūros paveldo integralumo koncepcija, 1993 m. oficialiai įvardyta *atminties integralumo* sąvoka⁵⁸. Kaip ir JAV integralumo koncepcijoje, svarbiausiu objekto paveldiškumo žymeniu laikomas jo reikšmingumas. Kanadietiškoje paveldosaugoje, nustatant reikšmingumo tikrumą, verifikuojama: 1) vidinių objekto savybių išlikimo laipsnis; 2) objektui priskiriamų reikšmių reikšmingumas visuomenei; 3) objektą įtakojančių subjektų pagarbos objekto vertėms laipsnis⁵⁹. Taigi nustatant autentiškumą yra svarbu ne vien objekto savybė perteikti žinią, bet ir kaip ją suvokia subjektas.

Europos formuojamos tarptautinės paveldosaugos pretenzijos į universalumą bei „Naros autentiškumo dokumento“ pasirodymas Šiaurės Amerikos šalis pastūmėjo savo paveldosaugos unikalumo išryškinimo ir bendrųjų *interamerikietiškių* autentiškumo sampratų principų paieškos link. Viena šio siekio realizaciją laikytina 1996 m. pasirodžiusi „San Antonijo deklaracija“⁶⁰. Dokumentas yra JAV ir Kanados paveldosauginės patirties sintezė, išreiškianti amerikietiškoji požiūrį į kraštovaizdžio lygmens paveldo (architektūrinių, urbanistinių, archeologinių vietų ir kultūrinių kraštovaizdžių) autentiškumą.

⁵⁸ *Atminties integralumo* sąvoka pirmą kartą Kanados paveldosaugos teisėje paminėta 1993 m. dokumente „Kultūros išteklių vadybos politika“ („The Cultural Resources Management Policy“). Nors JAV paveldo integralumo koncepcija pradėjo formuotis XX a. šeštajame dešimtmetyje, kanadiečiai *atminties integralumo* sampratą kildina iš savosios patirties – ekologinio integralumo koncepcijos, kuria remiamasi nacionalinių parkų veikla.

⁵⁹ Pagal: The Cultural Resources Management Policy, Iš H. Stovel, Authenticity in Canadian conservation practice...

⁶⁰ The Declaration of San Antonio. San Antonio, 1996. [žiūrėta 2005-01-31]. Internetė: <http://www.icomos.org/docs/san_antonio.html>.

Deklaracijoje reikšmingumas (įvardytas *kultūrinii tapatumu*) laikomas paveldo autentiškumo verifikavimo ir viso paveldosaugos fenomeno pagrindu. Ši savybę sąlygoja tai, kad dabarties subjektas laikomas esminga autentiškumo kategorijos dalimi: autentiškumas suvokiamas kaip dviejų dėmenų – paveldinio objekto ir esamo subjekto – sąveika, besireiškianti reikšmės priskyrimo ryšiu. Pats reikšmingumas suvokiamas kaip subjekto projekcija į paveldą, susidedanti iš objekto identifikavimo, vertinimo, interpretavimo, o reikšmingumo pagrįstumas (paveldo autentiškumas) matuojamas šių projekcijų tikrumu. Be to, nustatant pagrįstumą, svarbus ir diachroninis, ir sinchroninis aspektas, t. y. svarbu, kaip reikšmingumą praeityje suvokė protėviai ir kaip jį dabar suvokiame mes. Reikšmingumo subjekcinis dėmuo sąlygoja, kad paveldas laikomas skirtingų verčių, reikšmių ir interpretacijų susidūrimo tašku, o autentiškumas – reliatyvia kategorija. Kitaip sakant, pripažįstama bendruomenių tapatumų įvairovė bei skirtingumas ir teisėtomis laikomos visos skirtingų tapatumų projekcijos į tą patį objektą.

Minėtieji principai atsiremia į amerikietiškojo tapatumo ypatumus. Visų pirma kultūrinis Amerikos nacijų nehomogeniškumas istorijos fenomeną daro nepakankamą formuojant nacijos bendrumą per bendrą praeitį⁶¹. Nė viena Amerikos šalis neturi bendros praeities, kuri būtų priimtina visoms socialinėms grupėms ir galėtų apsiriboti viena interpretacija. Praeitis čia nėra tai, kas sieja naciją. Paveldosaugos atveju istoriškumas taip pat nėra esminė savybė – jis yra per siauras aspektas apibrėžti objekto reikšmę. Pavyzdžiui, objektas gali būti reikšmingas ne tik jo istoriniams kūrėjams, bet ir dabartiniams valdytojams; nuoseklios evoliucijos ar atminties apie vietą palaikymas gali būti svarbesnis nei istorinės formos konservavimas. Istorinis aspektas išlieka svarbus tiek, kiek geba atskleisti, kaip kito reikšmingumas tekant laikui. Antra, pats skirtingų tapatumų koegzistavimas vienoje erdvėje ir viename laike suvokiamas kaip unikali nacijos savybė, galinti apibrėžti pačią naciją. Amerikietiškoju supratimu, nacija – tai tapatumų suma. Koegzistavimas žymi, kad kiekviena grupė turi savo vertybinę sistemą ir jos visos hierarchiškai yra lygios. Savaimė suprantama, kad dėl kultūrinės įvairovės tiems patiems reiškiniams teikiamos skirtingos reikšmės. Todėl reikšmių tikrumas gali būti nustatytas (t. y. paveldo autentiškumas gali būti verifikuotas) tik reikšmės teikiančios socialinės grupės vertybinės sistemos kontekste: *Paveldo autentiškumo supratimas priklauso nuo išsamaus vietos reikšmingumo įvertinimo. Ją įvertinti turi tie, kurie yra susiję su ja, ar tie, kurie reiškia pretenzijas į ją, kaip savo istorijos dalį.*⁶²

Savita, kad paveldosaugos diskurso dalimi laikomas ne tik dabarties subjektas, bet ir natūralus jo poreikių, vertybinės sistemos evoliucionavimas. Kintamumo, paremto tradicijos tęstinumu, pripažinimas autentiškumą daro neapribotą ma-

⁶¹ XIX–XX a. pirmojoje pusėje JAV istorija atliko nacijos formuotojos vaidmenį, tačiau XX a. septintajame dešimtmetyje šis istorinis naratyvas galutinai sukritikuotas kaip atspindintis tik JAV baltųjų puritonų istoriją ir jų požiūrį į praeitį. J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob, Tiesos sakymas apie istoriją. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 129–236.

⁶² The Declaration of San Antonio...

terijos ir konservacinio statiškumo: paveldo reikšmingumas dėl gyvos bendruomenės ir paveldo sąsajos gali kisti, atitinkamai priimtinas ir paveldo fizinės išraiškos kitimas. Pats paveldas „San Antonijo deklaracijoje“ pagal tai, ar jis turi gyvą sąsają su bendruomene, ar ne, skirstomas į kintantį (pavyzdžiui, istoriniai miestai, kraštovaizdžiai) ir statišką (pavyzdžiui, archeologinės vietos). Kintančio paveldo atveju bendruomenės, kurios gyvena paveldu, naudojasi juo ir tebekuria jį, kultūrinių procesų arba per paveldą besivystančios tradicijos palaikymas pripažįstami svarbesniais nei paties objekto statikos apsauga.

Amerikietiškoji paveldosauga suformavo savitą požiūrį į materijos autentiškumą. Viena vertus, materialumas nelaikomas vieninteliu paveldo autentiškumo komponentu – *autentiškumas yra daug platesnė koncepcija nei materialus integralumas*⁶³. Pavyzdžiui, minėtas kintančių kultūrinių kraštovaizdžių pavyzdys. Antra, remiantis Venecijos chartijos nuostatomis, „San Antonijo deklaracijoje“ pripažįstama, kad materijos autentiškumas yra nebeatkuriamas – *tiktai istorinė medžiaga yra autentiška, o interpretacijos, atsiradusios restauracijos metu, ne; jos tik gali autentiškai reprezentuoti vietos reikšmės supratimą esamuju momentu*⁶⁴. Išimtį sudaro tik statiniai, pastatyti iš greitai yrančių medžiagų, kuriuos galima periodiškai rekonstruoti, ir katastrofų atvejai, kai galima atstatyti sunaikintus paveldo objektus.

5. RELIATYVISTINĖS PAVELDO AUTENTIŠKUMO SAMPRATOS PRINCIPAI

Reliatyvistinis požiūris paveldosaugos fenomenui reikšmingas keliais aspektais. Vieną jų jau užčiuopėme – paveldosaugos reliatyvistinės prigimties suvokimas paskatino naujai pervertinti patį reiškinį ir pripažinti, kad egzistuoja ne viena paveldosauga, o paveldosaugos, ne autentiškumo kategorijos universumas, o jo sampratų įvairovė. Šis procesas išryškėjo XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje, kai oficialiai pripažinti problemiškais tarptautinis dogminis autentiškumo testas ir apskritai tarptautinės paveldosaugos principų taikymas. Autentiškumo sampratos neapibrėžtumas kėlė interpretacijos problemų. Susidūrimas su neeuropietiškomis paveldosaugomis atskleidė universaliais laikytų principų ribotumą. Nepasitenkinimą kėlė ir „Pasaulinio paveldo sąrašė“ išryškėjęs disbalansas – akivaizdžiai buvo perreprezentuotas europietiškas ir krikščioniškas palikimas. Norint toliau sėkmingai plėtoti tarptautinę paveldosaugą reikėjo autentiškumą pripažinti problemine sritimi ir imtis detalesnių šios kategorijos studijų. Prasidėjusį procesą vainikavo „Naros autentiškumo dokumentas“, nužymėjęs naujo paveldosaugos etapo pradžią.

„Naros autentiškumo dokumentas“ įkūnijo XX a. paskutiniajame dešimtmetyje iškilusią reliatyvistinės paveldosaugos mintį, deklaruotą paveldosaugos spe-

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Ten pat.

cialistų, mokslininkų apmąstymuose⁶⁵, ir postmodernioje epochoje kylantį paveldo įvairovės poreikį. Naros konferencijos mokslinio koordinatoriaus Knuto Einaro Larseno žodžiais tariant: *Naros dokumentas atspindi faktą, kad tarptautinė apsaugos doktrina pasislinko nuo eurocentrinio požiūrio prie postmodernios pozicijos, besireiškiančios kultūrinio reliatyvizmo pripažinimu.*⁶⁶ Poslinkį rodo pats konferencijos dalyvių sąrašas: konferencijoje, skirtingai nei Venecijos chartijos atveju, kai 20 iš 23 komiteto narių buvo europiečiai, dalyvavo 45 ekspertai, atstovavę šešioms žemynams ir 26 pasaulio šalims⁶⁷.

Dėl Naros dokumento reliatyvistinis požiūris tapo ne tik išoriniu veiksmu, paskatinusiu permąstyti esmines paveldosaugos nuostatas, bet ir vidiniu reiškiniu elementu, lemiančiu praktines elgsenas. Reliatyvistinės paveldosaugos principų, išdėstytų dokumente, išeities taškas yra bendriausios kultūrinio reliatyvizmo nuostatos – (1) kultūrų įvairovės pripažinimas bei visų (2) kultūrų lygiateisiškumo pripažinimas. Paveldosaugoje tai pasireiškia įsisąmoninimu, kad (1) kultūros paveldo įvairovė skleidžiasi laike ir erdvėje bei kad (2) kultūros paveldo įvairovė reikalauja pagarbos kitoms kultūroms ir *visiems jų tikėjimo aspektams*⁶⁸. Tai lemia atitinkamą paveldo apimties, paveldo autentiškumo ir paveldo verčių traktavimą, būtent atsisakymą tariamų universaliųjų principų, realiai gebančių išreikšti tik vieną, o ne daug perspektyvų.

Paveldo autentiškumui bei vertėms reliatyvistinė paveldosauga skiria ypatingą dėmesį, nes jie labiausiai lemia paveldosaugų skirtingumą ar savitumą. Skirtingumas atsiranda todėl, kad vertės, kaip esminis dėmuo, pagrindžiantis paveldo išsaugojimą, yra *socialiai priskiriamos* (o ne objektyvioji paveldo dalis), o autentiškumo, kaip pagrindinio aspekto, lemiančio kultūros paveldo tyrimus, apskaitą, tvarkymo darbus, ir lemiamo veiksnio, nustatant paveldo verčių kokybę, suvokimas taip pat priklauso nuo konkrečios kultūros⁶⁹. Dėl subjektyvistinės prigimties reliatyvistinėje paveldosaugoje pastarosios kategorijos apibrėžiamos tik kultūros, kuriai priskiriamas paveldo objektas, kontekste. Sprendžiant autentiškumo klausimą atsižvelgiama ir į objekto prigimtį, tad netaikomi jokie universalūs autentiškumo nustatymo kriterijai. Atsisakius tarptautinės dogminės paveldosaugos griežtumo, pripažįstama visa autentiškumo aspektų įvairovė: formos, sumanymo, medžiagos, turinio, panaudos, paskirties, tradicijos, technologijos, kompozicijos, aplinkos, dvasios, pojūčio ir kiti autentiškumai⁷⁰.

⁶⁵ Geriausių reliatyvistinės krypties samprotavimo pavyzdžių galima rasti Bergeno susirinkimo ir Naros konferencijos medžiagoje. Žr. 2 išnašą.

⁶⁶ K. E. Larsen, Preface..., p. xiii.

⁶⁷ Participants // Nara Conference on Authenticity..., p. xix.

⁶⁸ Naros autentiškumo dokumentas..., 6 skirsnis.

⁶⁹ Ten pat, 9, 10 skirsniai. Visi toliau išdėstyti reliatyvistiniai paveldosaugos principai suformuluoti remiantis „Naros autentiškumo dokumentu“.

⁷⁰ Ten pat, 13 skirsnis.

Autentiškumo aspektų neapibrėžtumas ir nuostata, kad verifikuojant autentiškumą *visų visuomenių visos socialinės bei kultūrinės vertės būtų gerbiamos*⁷¹, gali vesti prie paveldosaugos diskurso ribų ištrynimo. Pavyzdžiui, vien dėl to, kad viena socialinė grupė dabarties kūrinių, tokį kaip atkuriami Valdovų rūmai, vertina kaip paveldą, jis turėtų būti priskirtas paveldosaugos sferai. Būtent todėl reliatyvistinėje paveldosaugoje įvedama vienintelė bendra sąlyga, tarnaujanti kaip saugiklis, atskiriant paveldą nuo nepaveldo, – autentiškumo nustatymas ir verčių supratimas būtinai turi remtis patikimais informacijos šaltiniais. Kita vertus, pripažįstama, kad sprendimai apie informacijos šaltinių patikimumą taip pat gali būti skirtingi skirtingose kultūrose ar tų kultūrų socialinėse grupėse.

Kita reliatyvistinės paveldosaugos nuostata, kad visų šalių vertės, projektuojamos į vieną ir tą patį objektą, turi būti pripažintos teisėtomis, ir nuostata, paveldėta iš tarptautinės paveldosaugos, kad kiekvieno paveldas yra visų paveldas, taip pat veda prie problemiško – paveldo sampratų disonansų ar konfliktų. Konfliktus siekiama spręsti dviem būdais. Pirmuoju – nustatant atsakomybės pirmumą: atsakomybė už paveldą ir jo priežiūrą visų pirma tenka jį sukūrusiai bendruomenei ir tik paskui bendruomenei, kuri rūpinasi juo. Antruoju – siekiant poreikių pusiausvyros: kiekvienos atsakingos bendruomenės poreikiai paveldosaugos srityje turi būti derinami su kitų bendruomenių poreikiais. Šios itin pageidaujamos sąlygos siekiama taip, kad nebūtų pažeistos pamatinės bendruomenių kultūrinės reikmės⁷².

Tarptautinėje reliatyvistinėje paveldosaugoje, vengiant vienos sampratos dominavimo, pripažinta maksimaliausia paveldo apimtis – paveldą sudaro įvairios medžiaginės ar nemedžiaginės raiškos formos, būdai ir visi jie turi būti vienodai gerbiami.

Reliatyvistiniai principai iš esmės pakeitė buvusias tarptautinės paveldosaugos dogmas. Kas iki tol laikyta bendru žmonijos paveldu, saugomu remiantis bendrais standartizuotais principais, tapo bendrumu, sudarytu iš gausybės įvairovių. Paveldosauga iš monolitinės tapo mozaikine. 2005 m., remiantis „Naros autentiškumo dokumente“ išdėstytais principais, pertvarkytas pasaulinio paveldo autentiškumo verifikavimo testas⁷³.

⁷¹ Ten pat, 2 skirsnis.

⁷² Ten pat, 8 skirsnis.

⁷³ Žr. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Paris, 2005, p. 79–86. [žiūrėta 2005-11-07]. Internetu: <<http://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>>. Nors „Naros autentiškumo dokumentas“ skirtas pasaulinio paveldo konvencijos taikymo tobulinimui, jos nuostatos tinkamos ir nacionalinio lygmens paveldosaugoms, juolab kad pateiktos priemonės padeda spręsti ne tik tarpnacionalines / tarpkultūrines problemas, bet ir nesutarimus, kylančius tarp atskirų nacijos / kultūros socialinių grupių.

IŠVADOS

1. Autentiškumas – viena pamatinių paveldosaugos fenomeno kategorijų ir būtinoji paveldosaugos objekto savybė. Bendriausiame lygmenyje jis suvokiamas kaip objekto atitikimo tam tikram įvaizdžiui idėja. Įvaizdžio pagrindu gali būti konkretaus kūrinio būvis praeityje, universalus estetiškas kanonas ar kt. Objekto atitikimas įvaizdžiui žymi, kad jo elementai yra originalūs, jam teikiama prasmė turi tikroviškumo pagrindą ir jis gali būti priskirtas paveldosaugos diskursui. Autentiškumo paveldui teikiamas tikroviškumo dėmuo leidžia paveldosaugai atlikti visuomenės jai priskiriamas funkcijas. Modernioje visuomenėje paveldas, paliudydamas *nesufalsifikuotą* nacijos ir jos institucijų istoriškumą, legitimuoja nacionalistinę sanklodą; postmodernioje, teikdamas *nesuklastotus* pojūčius lankytojams, tenkina vartotojiškus poreikius. Socialinės paveldosaugos funkcijos apsprendžia, kas bus pasirinkta atitikimo pagrindu. Autentiškumas taip pat lemia paveldosaugines elgsenas, nes poreikis puoselėti paveldą kyla iš siekio išlaikyti ar įtvirtinti jo tikrumą nurodančius požymius.

2. Tikrovės atžvilgiu paveldo autentiškumas yra socialinis konstruktas. Originaliu objekto būviu, kuris imamas atitikimo pagrindu, laikoma ne esama tikrovė (objekto būsena čia ir dabar), o susikurtas įvaizdis. Pats įvaizdis yra dabarties sąmonės produktas, konstruojamas remiantis esamo relikto savybėmis, išorine informacija (moksliniais duomenimis apie praeitį, estetiniu kanonu, kt.), taip pat veikiant aktualiems visuomenės poreikiams. Paveldo autentiškumo verifikavimo metu jam suteikiama tikrovės prasmė, kuri paradoksaliai laikoma realesne už esamą objekto tikrovę. Neatitikimo tarp objekto ir įvaizdžio atveju pirmasis yra perkuriamas arba perprasminamas pagal susikurtą įvaizdį. Oficialiojoje paveldosaugoje toks materijos perkūrimas įvardijamas *restauracija, atkūrimu, regeneracija*.

3. Paveldo autentiškumas skirtingose visuomenėse įgyja savitą turinį ir išraišką. Tuo pasireiškia reliatyvistinė reiškinio prigimtis. Europos valstybėse dominuoja istorinė materialistinė autentiškumo samprata; Japonijoje paveldosauga remiasi žinojimo autentiškumu; JAV ir Kanadoje – paveldui priskiriama reikšmingumo motyvuotumu. Atitinkamai pasirenkamos ir paveldo apsaugos priemonės: konservacinės, palaikančios tradicijos tęstinumą ar nuoseklią kraštovaizdžio evoliuciją.

4. Nūdieninis autentiškumo kategorijos aktualumas sąlygotas paveldosaugos reiškinio transformacijos – reliatyvistinės paveldosaugos atsiradimo. Šios paveldosaugos principų išėities taškas yra suvokimas, kad egzistuoja ne viena paveldosauga, o paveldosaugų įvairovė, ir pripažinimas, kad ta įvairovė reikalauja pagarbos. Autentiškumui, kaip labiausiai paveldosaugų skirtingumą ar savitumą lemiančiam dėmeniui, ji skiria išskirtinį dėmesį.

KULTŪROS PAVELDO ATSTATYMO FENOMENAS
IR JO RAIŠKA EUROPOJE BEI LIETUVOJE
XX a. ANTROJOJE PUSĖJE-XXI a. PRADŽIOJE

Agnė Rymkevičiūtė

IVADAS

Lietuvoje ir kitose Europos šalyse tebevykstantis kultūros paveldo objektų atstatymas rodo šios temos aktualumą šiandien. Šiuolaikinė paveldosaugos samprata, išdėstyta tarptautinėje paveldosaugos teorijoje ir teisėje, yra grindžiama reikalamu minimizuoti intervenciją istorinių pastatų, jų kompleksų ir vietų atžvilgiu. Kiekviena tokia intervencija turi griežtai remtis išlikusia apie pastatą dokumentacija. Tokią sampratą būtų galima apibūdinti žinomo prancūzų archeologo Adolfo Napoleono Didrono fraze: *geriau konservuoti negu restauruoti, geriau restauruoti negu atstatyti, o dar geriau susilaikyti nuo darbų, negu sukurti naujadarą*.¹

Dar XX a. pradžioje austrų menotyrininko teoretiko Aloiso Rieglio išpranašautas *paminklų kultas* Europoje pasireiškė vis stiprėjančiu dėmesiu istorinių pastatų ir vietų apsaugai. Tam tikros vietos ar atskiri objektai dėl savo memorialinės vertės bei simboliinių prasmų konkrečiose bendruomenėse įgijo ypatingą statusą. Todėl paminklų apsauga, siekdama išsaugoti juos „sveikus“, nepažeistus, išlaikiusius autentiškumo pilnatvę ir gebančius skleisti savo originalią žinią (kuri dažnai įkūnyta ne tik objekto materijoje, bet ir funkcijoje), tapo svarbia tam tikros bendruomenės, kaip paveldo savininkės, užduotimi. Paminklų išsaugojimas ateinančioms kartoms, jų autentiškumo išlaikymas detaliausiai buvo apibrėžtas viename svarbiausių paveldosaugos teisinių dokumentų – *Venecijos chartijoje* (1964 m.). Jos pagrindu, atsižvelgiant į naujus socialinius, kultūrinius ar kitus minties pokyčius, sudaromi kone visi tarptautinės paveldosaugos dokumentai, skirti paveldo saugojimui ir priežiūrai.

Istorinių paminklų ir vietų atstatymas (kaip originalios jų būsenos susigrąžinimas) ypač svarbus tapo XX amžiuje, kai pasauliniai karai sunaikino nemažą dalį istorinių objektų. Sunaikinimą lydintis praradimo jausmas kelė nerimą visuomenėje. Todėl pasirinkimas atstatyti atsitiktinai ar sąmoningai sunaikintus paveldo objektus buvo nulemtas troškimo atkurti stabilumą, saugumą ir vienybės jausmą.

Tautos vienybės idėjai realizuoti reikalingi simbolinę prasmę turintys materialūs objektai, tebeegzistuojantys ar dėl praeities įvykių sunaikinti. Atmintyje išlikę simboliai ypatingais atvejais yra atkuriami. Įkūnytas materijoje simbolis tampa apčiuopiamas, taigi – tikras. Atsižvelgiant į tokius ypatingus atvejus tarptautinėje (taip pat vietinėje) paveldosaugos teisėje atsirado ir išimčių, leidžiančių tokį specifinį paveldo „išsaugojimo“ būdą – *atstatymą*.

Pažymėtina, kad XX amžiuje buvo (ir yra) atstatomi ne tik Antrojo pasaulinio karo metu sunaikinti ar pažeisti paminklai, bet ir laiko apnaikinti, išlikę griuvėsių pavidalu ar sunaikinti ankstesnių karų. Taip buvo atstatyta Bratislavos pilis Slovakijoje, Trakų salos pilis Lietuvoje, dabar atstatomi Vilniaus Žemutinės pilies rūmai ir kt.

¹ J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 14.

Šio tyrimo objektas – kultūros paveldo atstatymo fenomenas. Reiškinių fenomenumą atskleidžia ryškiausi, tačiau Lietuvoje menčiau žinomi XX a. antrosios pusės–XXI a. pradžios atstatymo pavyzdžiai Europoje, taip pat vietiniai, lietuviški, pavyzdžiai. Ypatingas dėmesys atkreiptinas į Antrojo pasaulinio karo sunaikintų objektų atstatymą.

Dažnai kultūros paveldo objektų atstatymas prieštaravo (ir tebeprishtarauja) paveldosaugos teisėje ir teoretikų veikaluose vyraujančiai paveldo atstatymo sampratai. Todėl kyla klausimas – kodėl ir kaip yra atstatomi tam tikri kultūros paveldo objektai ir vietos? Kodėl tam tikrais laikotarpiais jie tampa ypač svarbūs? Kaip ir kodėl tarptautinėje paveldosaugos teisėje ir teorijoje kito požiūris į paveldo objektų atstatymą? Neišvengiamai susiduriame su sąvokų problema. *Atstatymo* terminas (angliškas variantas – *reconstruction*; lietuviškoje teisėje – *atkūrimas*) ne visais atvejais sutampa su teorijoje, taip pat ir praktikoje (būtent Lietuvos) tam pačiam reiškiniui apibrėžti vartojamų sąvokų *rekonstrukcija*, *atkūrimas*, *istorinio įvaizdžio atkūrimas* prasmėmis.

Atsakymų į šiuos klausimus paieška padėtų suprasti kultūros paveldo objektų atstatymo fenomeną – kodėl tai vyksta ir kaip tai vyksta?

1. NEKILNOJAMŲJŲ KULTŪROS PAVELDO OBJEKTŲ ATSTATYMO SAMPRATA TARPTAUTINĖJE IR LIETUVOS PAVELDOSAUGOS TEISĖJE

Tarptautiniuose dokumentuose, reglamentuojančiuose kultūros paveldo objektų atstatymą, vartojama *rekonstrukcijos* (*reconstruction*) sąvoka². Šis konceptas tarptautiniuose dokumentuose apibrėžiamas kaip nebeegzistuojančios struktūros tikslus atstatymas arba dalinis pažeistos struktūros atstatymas (už / išbaigimas). Čia kalbama apie istorinius paminklus ir jų atstatymą istorinėmis formomis, turint pakankamai medžiagos tokio veiksmo įgyvendinimui.

Anglų–lietuvių kalbų žodyne³ pateikiamos tokios žodžio *reconstruction* reikšmės: 1) *perstatymas*, *pertvarka*, *rekonstrukcija*; 2) *atstatymas*; 3) *atkūrimas* (*to, kas buvo nustojęs veikti*). Kalbant apie kultūros paveldo objektų atstatymo fenomeną vartotinos antroji ir galbūt trečioji reikšmė – *atstatymas*, *atkūrimas*. Visgi lietuviškoje vartosenoje, įvardijant reiškinį, esama nemenkos painiavos. Lietuvoje pagal seną rusų kalbos tradiciją *re-konstrukcija* reiškia ne *at-statymą* (t. y. *sugrąžinimą*, kaip Vakarų tradicijoje), bet, priešingai, *per-dirbimą* (t. y. esminį pakeitimą, kažko naujo, dar

² Atėnų bei Venecijos chartijose dar pateikiamas *anastilozės* terminas, reiškiantis išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą. The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments (tarptautinis dokumentas, 1931 m., Atėnai), str. 6. [žiūrėta 2005-12-22]. Internetė: <http://www.icomos.org/athens_charter.html>. Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija (tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija), str. 15 // M. F. Bernard, J. Jukka, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius: Savastis, 1998, p. 117.

³ B. Piesarskas, Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Alma littera, 2002, p. 746.

nebuvusio padarymą)⁴. Ši netapati tarptautiniam terminui prasmė (iš tiesų *re-* yra sangražos dalelytė) įneša painiavos, kai kalbama apie senamiesčių regeneraciją, atgaivinimą ar aptariamą, analizuojamas tam tikrų objektų atstatymas. Pavyzdžiui, viename lietuvių autoriaus straipsnyje teigiama, kad *rekonstrukcija – tai restauravimas, rekonstravimas ir nauja statyba. Rekonstravimu neretai vadinamas ir mūsų [Vilniaus] senamiesčio pastatų kompleksiškas kapitalinis remontas. Rekonstruojant kvartalus, perstatoma maždaug 80 procentų pastatų. [...] rekonstravimo architektūrinę kryptį galima apibūdinti ir kaip fizinį pakartojimą to, kas yra išlikę, ir atskirų architektūrinių formų restauravimą.*⁵ Taigi *rekonstrukcija* čia, kaip ir daugumoje panašių straipsnių, yra: 1) *nauja statyba*; 2) *remontas ar pastatų pritaikymas šiuolaikinėms reikmėms*; 3) *pakartojimas, replika ar atstatymas*; 4) *restauravimas*. Kita vertus, lietuviškuose kontekstuose vienas reiškinys – nebeegzistuojančios struktūros tikslus atkūrimas – gali būti įvardijamas visa sąvokų palete: *rekonstrukcija, restauracija, reabilitacija, revitalizavimas, regeneracija*⁶. Nors Lietuvos paveldosaugoje šios sąvokos sunkiai teskiriamos ir laikomos sinonimiškomis, tarptautinėje paveldosaugos praktikoje bei teorijoje jos turi skirtingas reikšmes. Dėl minėtų „nesusikalbėjimų“ lietuviškam analizuojamo reiškinio įvardijimui tinkamiausias būtų *atstatymo* terminas (Lietuvos Respublikos teisiniuose dokumentuose įsigalėjusi *atkūrimo* sąvoka nėra vienareikšmė, ypač kai ji perkeliama į praktikinės veiklos sritį).

1.1. Kultūros paveldo objektų atstatymo samprata tarptautiniuose dokumentuose

Tiek po Pirmojo, tiek po Antrojo pasaulinio karo žmonija prarado nemažą kultūros paveldo objektų. Tuomet itin aktualus tapo jų atstatymas. Pats atstatymo reiškinys aiškiau įvardytas tik 1964 m. *Venecijos chartijoje* (žinoma, jau *Atėnų istorinių paminklų restauravimo chartijoje* (1931 m.) galime išžvelgti tam tikrų nuorodų, užuominų į šį reiškinį). Šiame dokumente visiškai kultūros paminklo atstatymas nėra laikomas teigiamu ir leistinu veiksniu. Chartijoje pasisakoma už archeologinių kultūros vertybių liekanų konservavimą, neleidžiant joms toliau irti: *Būtina palaikyti griuvėsius, taip pat imtis priemonių, kurios užtikrintų nuolatinę architektūros elementų bei radinių konservavimą ir apsaugą. Be to, privalu imtis visų priemonių, kurios padėtų suprasti paminklų ir atskleisti jų, nė kiek neiškreipiant jo prasmės. Visus atstatymo⁷ darbus būtina a priori atmesti [pabraukta A. R.]. Galima leisti tik anastilozę, kitaip tariant, išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą. Medžiaga, kuri buvo panaudota*

⁴ M. B. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 81 (žr. teksto vertėjos J. Markevičienės komentarą).

⁵ V. Jurkštas, Architektūrinė kryptis rekonstruojant Vilniaus senamiesčio kvartalą // *Statyba ir architektūra*. Vilnius, 1973, nr. 10, p. 2.

⁶ Ten pat. R. Kaminskas, Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos // *Architektūros paminklai*. Vilnius, 1994, nr. IX.

⁷ Originaliame variante *reconstruction*. The Venice Charter, str. 15. [žiūrėta 2005-10-30]. Internetete: <http://www.icomos.org/venice_charter.html>.

*integravimui, visada privalo būti atpažįstama, ir jos reikia naudoti kuo mažiau, tik tiek, kad būtų užtikrintas paminklo konservavimas bei jo formos atkūrimas.*⁸

Reikėtų pažymėti, kad atstatymas galimas ir restauravimo procese. Tačiau tai bus ne viso pastato ar komplekso atstatymas, bet trūkstančių jo dalių atstatymas, teikiant *pagarbą originaliai medžiagai ir autentiškiems dokumentams*⁹. Nė viename čia analizuojamų tarptautinės teisės dokumentų nėra pabrėžiama riba tarp restauravimo ir atstatymo. Todėl vertėtų paminėti Jono Rimanto Glemžos žymimą ribą tarp atstatymo darbų ir restauravimo: *restauruojamame objekte autentikos turi likti daugiau negu 50% [...], atstatymo darbai atliekami tada, kai autentiškas paveldo objektas visai neišlikęs arba jo likę mažiau negu 50%*¹⁰. Be to, restauravimo teorijoje ribą tarp restauravimo ir atstatymo žymi pastato struktūros vientisumas. Jei pastatas prarado struktūros vientisumą, vienybę, tuomet tai jau griuvėsiai, kurių priežiūra turėtų apsiriboti konservavimu¹¹.

Venecijos chartijoje įvardijama *anastilozė*¹², kuri minima dar *Atėnų chartijoje*. Pastarojoje deklaruojama: *griuvėsių atveju yra būtina kruopšti konservacija, taip pat turėtų būti atstatyti originalūs fragmentai, pasitelkiant anastilozę, kur tai įmanoma*¹³. Iš esmės Bernardo Feildeno ir Jukkos Jokilehto teigimu, tai vienintelis atstatymo būdas, priimtinas Pasaulio paveldo vietoms¹⁴. Kitais atvejais, kai anastilozė neįmanoma, pasisakoma už išlikusių griuvėsių konservavimą, t. y. irimo proceso sustabdymą.

Analizuojant *Burros chartiją* (pirmą kartą surašyta 1979 m.; pataisos 1981 m., 1988 m., 1999 m.) būtina paminėti, kad 1977 m. įkurta Australijos ICOMOS (Tarptautinės paminklų bei vietovių tarybos Australijos nacionalinis komitetas) nusprendė peržiūrėti *Venecijos chartiją*. *Burros chartija* perėmė *Venecijos chartijos* dvasią ir konceptus, tačiau pritaikė juos savo, Australijos, poreikiams. Joje kiek plačiau aptariama atstatymo problema. Nors chartija buvo pritaikyta Australijai, vis dėlto ji tapo svarbi pasauliniu mastu – ja vadovaujasi paveldosaugos specialistai Lotynų ir Šiaurės Amerikoje, Europoje bei Azijoje, Kanadoje ir Naujojoje Zelandijoje¹⁵.

Pirmajame *Burros chartijos* variante pabrėžiama, kad *atstatymas neturėtų būti painiojamas su atgaivinimu [recreation] ar hipotetiniu atkūrimu (tai nėra šios chartijos*

⁸ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo..., str. 15, p. 117.

⁹ Ten pat, 9 str., p. 116.

¹⁰ J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo..., p. 138.

¹¹ Dar žr. šio straipsnio 2 skyriuje.

¹² *Anastylosis* (graikiškai – *restauravimas* ar *kolonų atstatymas*) laikui bėgant įgavo išlikusių, bet išskaidytų formos dalių surinkimo, sugrąžinimo jas į ankstesnes vietas reikšmę. Anastilozė iš esmės taikoma struktūroms, kurios sudarytos iš aiškiai nustatomų komponentų, kaip sausas mūras ar rąstai, bet ne iš monolitinių struktūrų, tokių kaip skiediniu surištų plytų sienos. Anastilozė – tai restauravimo būdas, siekiant griuvėsiais pavirtusios struktūros erdvinį charakterį padaryti raiškesnį, atstant originalią formą iš originalios medžiagos. M. F. Bernard, J. Jukka, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 69.

¹³ The Athens charter..., str. 6.

¹⁴ M. F. Bernard, J. Jukka, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 69.

¹⁵ M. Walker, Understanding the Burra Charter. Australia ICOMOS, 1996. [žiūrėta 2006-01-03]. Internetu: <http://www.teachingheritage.nsw.edu.au/1views/w1v_burra.html>.

užmojis)¹⁶ (*Venecijos chartija*, apibrėždama restauravimą, taip pat teigia įrodymų svarbą atstatant trūkstamas pastatų dalis¹⁷) ir kad atstatymas galimas ten *kur vieta nebėra išbaigta dėl pažeidimų ar perdirbimų, kur tai būtina dėl tos vietos išlikimo, arba ten, kur atkūrimas atitaisytų (sugrąžintų) kultūrinį vietos kaip visumos reikšmingumą*¹⁸. 1999 m. chartijos variante pateikiamas toks atstatymo apibrėžimas: atstatymas reiškia istorinio objekto ar jo kuriamos aplinkos originalios būsenos gražinimą; naujų medžiagų panaudojimas atstatant objektą skiria šiuos darbus nuo restauravimo darbų¹⁹. Dokumentas visišką objekto atstatymą pateisina tik išskirtiniais atvejais ir teigia, kad atstatymas turėtų būti ribojamas, atstatytos dalys neturėtų sudaryti objekto didžiosios, atstatymas neturėtų būti kultūros vertybės kopija²⁰. Naujaušiam chartijos variante ypač pabrėžiamas įrodymų būtinumas²¹.

Paveldo objektų atstatymo apibrėžimui svarbi *Drezdeno deklaracija* (1982 m.). Dokumente įteisinamas ypač svarbių tautai paminklų atstatymas. Atstatymas čia suvokiamas ir kaip visiškas, ir kaip dalinis (šiuo atveju turima galvoje restauracija) atkūrimas. Pabrėžiama, kad abiem atvejais būtina kruopšti mokslinė dokumentacija bei tyrimai. Deklaracijoje, kaip ir visuose tarptautiniuose dokumentuose, yra apribojamas visiškas kultūros vertybių atstatymas: *Visiškai karo sunaikintų paminklų atstatymas turi būti vykdomas tik išskirtinėmis aplinkybėmis ir pateisinamas dėl ypatingų priežasčių (pvz., kai karas sunaikino ypatingos reikšmės paminklą). Toks atstatymas turėtų būti pagrįstas patikima to pastato būklės prieš karą dokumentacija*.²² Karo sunaikintų paminklų atstatymas šioje deklaracijoje suvokiamas ir kaip miestų bei kaimų charakterio atkūrimas, ir kaip tautos ar tam tikros bendruomenės tarpusavio ryšių atgaivinimas bei palaikymas²³. Atstatant paminklus kiekvienas atvejis yra savitas, keliantis daugybę skirtingų ir atskirai nagrinėti būtinų aplinkybių. Svarbu tiek paminklo simbolinė prasmė bendruomenei, tiek jo reikšmė miestovaizdžiui²⁴.

Lozanos chartijoje (1990 m.), skirtoje archeologinio paveldo tvarkymui, deklaruojama, kad archeologinė rekonstrukcija (kaip hipotetinis atstatymas) gali tarnauti dviem tikslams – eksperimentiniam tyrimui ir interpretacijai. Čia įžengiama į eksperimentinės archeologijos valdas. Chartijoje neišskleidžiamas *atstatymo* terminas, bet akivaizdu, kad tokia (t. y. archeologinė) rekonstrukcija greičiausiai bū-

¹⁶ The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance (1979 m.), str. 1, 1.8. [žiūrėta 2005-12-20]. Internetė: <<http://www.awpnuc.org/charters.html#Anchor-Click-60711>>.

¹⁷ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo..., str. 9, p. 115.

¹⁸ The Australia ICOMOS charter (1979)..., str. 17.

¹⁹ The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance (1999 m.), str. 1, 1.8. [žiūrėta 2005 12 20]. Internetė: <<http://www.icomos.org/australia/burra.html>>.

²⁰ Ten pat, str. 18.

²¹ Ten pat, str. 20.

²² The Declaration of Dresden (1982 m.), str. 8. [žiūrėta 2006-01-03]. Internetė: <<http://www.icomos.org/docs/dresden.html>>.

²³ Ten pat, str. 2.

²⁴ Ten pat, str. 7.

tų hipotetinė, net jei būtų laikomasi rekomendacijų iširti šaltinius bei vykdyti tyrimus, siekiant kuo didesnio autentiškumo²⁵.

Regioninė *Rygos chartija* (2000 m.), skirta kultūros paveldo atstatymo bei autentiškumo klausimams, yra ypač aktuali posovietinėms Rytų Europos šalims (Estijai, Latvijai, Lietuvai, Baltarusijai, Ukrainai), susidūrusioms su poreikiu naujai identifikuotis. Chartijos teigimu, kultūros paveldo objektų atstatymas leidžiamas išskirtiniais atvejais: 1) kai atstatomas objektas yra svarbus vietos išlikimui; 2) kai vietovė ar objektas yra „neišbaigtas“ dėl sunykimo ar nuniokojimo; 3) kai objektas yra kultūriškai svarbus vietovei bei jos bendruomenės tapatumui. Kultūros vertybės atstatymui būtinos šios sąlygos: 1) kad atstatymas nekeltų pavojaus egzistuojančioms *in situ* liekanoms; 2) atstatymui yra pakankamai atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos; 3) atstatymu neklastojamas bendras urbanistinis ar landšaftinis kontekstas ir nežalojama reikšminga istorinė struktūra; 4) dėl atstatymo poreikio atvirai konsultuojamasi su tautiniais bei vietiniais autoritetais ir visuomene²⁶. Taigi chartijoje, nors ir pripažįstant tarptautinėje paveldosaugos teisėje išsakytą atstatymo prieštaravimą paveldosaugos principams, kultūros vertybės atstatymas pateisinamas. Jis pateisinamas *esant išskirtinėms sąlygoms* ir kai *objektas turi išskirtinę meninę, simbolinę ar aplinkos (miesto ar kaimo) svarbą regiono istorijai ar kultūrai*²⁷. Atstatytas objektas, nepažeidęs atstatymui būtinų sąlygų, netgi laikomas paveldosaugos srities dalimi.

Svarbi *Krokuvos chartija* (2000 m.), surašyta tarptautinės paveldosaugininkų konferencijos Krokuvoje metu. Kuriant chartiją ypatingas dėmesys sutelktas į Europos vienijimosi procesus ir iš to kylančią vis didesnę būtinybę charakterizuoti save. Preambulėje teigiama, kad *kiekvienu tauta, žadindama kolektyvinę atmintį bei savo praeities suvokimo svarbą, yra tiek pat atsakinga už savo tapatybę, kiek ir už paveldo apsaugą*²⁸. Dokumentu, pripažįstant architektūrinio, urbanistinio ir kraštovaizdžio paveldo svarbą bendruomenės identifikacijai, savęs pažinimui sociokultūriniame kontekste bei skirtingais istorijos laikotarpiais, įteisinamas paminklų atstatymas: *Visiško kultūros paveldo paminklų atstatymo turėtų būti vengiama. Nedidelių pastato dalių, svarbių architektūrinei visumai pažinti, atstatymas gali būti priimtinas kaip išimtis, tokią atkūrimą grindžiant tikslia ir nediskutuotina dokumentacija. Viso paminklo, sunaikinto karinio konflikto ar stichinės nelaimės metu, atstatymas priimtinas tik tuomet, kai yra išskirtiniai socialiniai ar kultūriniai motyvai, reikšmingi visos bendruomenės identitetui*²⁹.

²⁵ International Charter for Archeological Heritage Management (1990 m., Lausanne), str. 7. [žiūrėta 2006-01-10]. Internetė: <http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm>.

²⁶ The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage (2000 m., Ryga) // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001.

²⁷ Ten pat, str. 6.

²⁸ Charter of Cracow (2000 m., Krokova), preambulė. [žiūrėta 2005-12-20]. Internetė: <<http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>>.

²⁹ Ten pat, str. 4.

1.2. Kultūros paveldo objektų atstatymo samprata

Lietuvos paveldosaugos teisėje

Lietuvoje prarastų kultūros paveldo objektų atstatymo darbai aiškiau apibrėžiami tik po Nepriklausomybės atgavimo. Sovietmečio paveldosaugos teisėje apie atstatymą kalbama tik fragmentiškai, šio klausimo plačiau nenagrinėjant.

Po 1945 m. paveldosaugos sistema Lietuvoje buvo kuriama pagal sovietinius teisinius aktus. 1940 m. priimtas *Paminklų apsaugos įstatymas* nustojo galioti, nes buvo priimtas prieš Lietuvos įtraukimą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Beje, šiame įstatyme *atstatymo* sąvoka nevertinama. Paminėtinas tik draudimas perdirbti, restauruoti, perstatyti, papildyti, užstatyti kultūros paminklą ar pristatyti prie jo be Kultūros paminklų apsaugos įstaigos žinios³⁰.

1948 m. SSRS Ministrų Taryba patvirtino *Kultūros paminklų apsaugos nuostatus*, o 1949 m. šiuos nuostatus bei nutarimą pagerinti kultūros paminklų apsaugą priėmė ir Lietuvos SSR Ministrų Taryba. Nuostatuose, kaip ir kituose sovietiniu laikotarpiu leistuose paveldosaugai skirtuose dokumentuose, apie atstatymą esama tik užuominų. Čia minima, kad *architektūros paminklų remonto, atstatymo ir restauravimo darbus gali vykdyti miestų, apskričių vykdomieji komitetai, Architektūros reikalų valdybai leidus*³¹. Detaliau atstatymo darbai nėra aiškinami. Šie nuostatai yra skirti paminklų apsaugai, tačiau vargu ar paminklų apsauga galėtume laikyti jų nugriovimus, kurie galimi turint specialų leidimą: *Kultūros paminklų pakeitimas, perdirbimas, perkėlimas ir nugriovimas [...] yra vykdomas turint tik specialų leidimą [...]*³². Pabrėžiama, kad nugriovimo ar pertvarkymo atveju paminklą reikia visapusiškai ištirti, o tyrimus užfiksuoti³³. Vis dėlto nuostatuose įteisinta atsakomybė už paminklams padarytą žalą, kuri turi būti atlyginama sumokant *atstatymo darbų kainą*³⁴. Akivaizdu, jog nuostatuose esama painiavos – viena vertus, kalbama apie paminklų apsaugą, jų restauravimą, remontą, atstatymo darbus, antra vertus, įteisinami paminklų nugriovimo darbai. Remiantis šiais nuostatais, pokario Lietuvoje buvo nugriauta nemaža dalis karo apnaikintų, bet dar struktūros visumą išlaikiusių istorinių pastatų.

1967 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatyme*, kurį Lietuva priėmė jau savarankiškai, fragmentiškai pasirodo „atstatymo“ sąvoka, nusakanti atsakomybę pažeidus kultūros paveldo objekto esamą būklę: *Piliečiai, įstaigos, įmonės ar organizacijos, sužaloję kultūros paminklą ar jo apsauginę zoną, privalo atstatyti prieš tai buvusią paminklo ar jo apsauginės zonos būklę arba atlyginti padarytus nuostolius*³⁵. Tačiau apie

³⁰ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas (Lietuvos TSR įstatymas, 1940 m., Vilnius), str. 1. [žiūrėta 2005-12-25]. Internetu: < http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8575&p_k=1>.

³¹ Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (Lietuvos TSR dokumentas, 1949 m., Vilnius), str. 19 // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios. Vilnius, 1949, nr. 8.

³² Ten pat, str. 9.

³³ Ten pat, str. 12.

³⁴ Ten pat, str. 18.

³⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas (Lietuvos TSR įstatymas, 1967 m., Vilnius), str. 22 // Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. Vilnius, 1967, nr. 11.

būtinybę visiškai atstatyti reikšmingus žmonių, gamtos stichijų ar laiko sunaikintus paminklus nėra kalbama (nors Trakų salos pilies dalinio restauravimo ir atstatymo projektas pradėtas rengti jau šeštojo dešimtmečio viduryje).

1977 m. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatyme* priimtame pagal SSRS Aukščiausiosios Tarybos 1976 m. priimtą kultūros paminklų apsaugos įstatymą ir galiojusiame iki 1995 m., reglamentuojama: *Paminklas arba jo apsaugos zona atkuriamą, laikantis nustatytos istorijos ir kultūros paminklų restauravimo tvarkos.*³⁶ Iš konteksto akivaizdu, kad *atkūrimo* terminas čia pavartotas kaip *atstatymo* sinonimas.

Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcijoje (1986 m.), paruoštoje pagal 1977 m. įstatymą, atkūrimo sąvoka išaiškinama plačiau: *Atkūrimas – sunykusio, turinčio ypatingą istorinę, mokslinę arba kitokią kultūrinę reikšmę paminklo, turint pakankamai mokslinių duomenų, atstatymo priemonių kompleksas.*³⁷ Atkūrimas (kaip ir konservavimas, remontas, pritaikymas, restauravimas) priskiriamas prie paminklų gamybinių restauravimo darbų. Beje, žymiausiame sovietmečiu atstatytame objekte – Trakų salos pilyje – vykdyti darbai vadinami ir *restauravimo*, ir *atkūrimo*, ir *atstatymo* darbais. Realiai atstatant ar restauruojant vadovautasi ne vien istorine dokumentacija, bet ir analogų metodu, kuris gana neigiamai vertinamas tarptautinėje Vakarų paveldosaugos teisėje.

Po Nepriklausomybės atgavimo išleistuose įstatymuose randame kiek išsamesnį kultūros paveldo objektų atstatymo aptarimą. Pradedama vartoti *atkūrimo* sąvoką. 1994 m. *Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo* sąvokų žodyne ji nėra aptariama. Vėlesniuose įstatymo pakeitimuose (2002 m.) sąvoka aptariama detaliau. Čia jau matome repliką į tarptautinę teisę: *Stichinių ar žmonių išprovokuotų nelaimių sunaikinta ar išardyta nekilnojamoji kultūros vertybė, išsaugant bei grąžinant į pirminę vietą jos išlikusias liekanas, dalis ar elementus, išimtiniais atvejais gali būti kultūros ministro patvirtinta tvarka atkuriamą, kai yra bent dvi iš šių išlygų: 1) atkūrimo realumas, išvengiant hipotezių, yra pagrįstas išsamiais istorinių šaltinių bei fizinių tyrimais; 2) vertybė turi ypatingą meninę ar simbolinę reikšmę, yra itin svarbi tautinės savimonės ir kultūros paveldo puoselėjimui bei dera prie kraštovaizdžio; 3) yra išreikštas administravimo institucijų ir visuomenės (gyventojų apklausos būdu) pritarimas.*³⁸

³⁶ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas (Lietuvos TSR įstatymas, 1977 m., Vilnius), str. 46 // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. Vilnius. 1977, nr. 36-470.

³⁷ Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcija (Lietuvos TSR dokumentas, 1986 m., Vilnius), sk. 92. AB „Paminklų restauravimo instituto Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė“. Vilnius.

³⁸ Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (Lietuvos Respublikos įstatymas, 1994 m., Vilnius), str. 21. [žiūrėta 2005-12-15]. Internetė: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=170285&p_query=&p_tr2=>>.

2004 m. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatyme reiškinys apibrėžiamas kaip ir senesniajame įstatyme, tačiau čia jau yra ir sąvokos atkūrimas išaiškinimas: *Atkūrimas – neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie gražinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai.*³⁹ Naujausiame įstatyme, kaip ir senajame, kultūros paveldo atstatymas leidžiamas išimtiniais atvejais. Be to, akcentuojamas istorinio vaizdo autentiškumas ir vengiama hipotezių. Visišką atstatymą leidžia ypatinga paminimo meninė ir simbolinė reikšmė, svarbi tautos identifikavimuisi.

2. NEKILNOJAMOJO KULTŪROS PAVELDO ATSTATYMO LEGITIMACIJA: TEORINĖ REFLEKSIJA

Paveldosaugos teisė, reglamentuojanti kultūros paveldo vertybių restauravimą, atkūrimą ir apskritai visus paveldotvarkos darbus, kurta atsižvelgiant į modernias europietiškas restauravimo teorijas. Esminę įtaką tarptautinės paveldosaugos gairėms, įkūnytoms teisėje bei rekomendacijose, turėjo XX a. antrosios pusės italų teoretikų mintys. Tai G. C. Argan, R. Pane, R. Bonelli, P. Gazzola, G. De Angelis d'Ossat ir C. Brandi. Daugumas jų pasisako prieš visišką suirusio meno kūrinio ar istorinio pastato atstatymą, t. y. kopijos sukūrimą imituojant originalą.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Romoje įsteigtas Centrinis restauravimo institutas (Istituto Centrale del Restauro). Jis tapo restauravimo teorijos, dariusios įtaką ne tik Italijos, bet ir tarptautinei paveldosaugai, principų formavimosi vieta. **Giulio Carlo Argan**, meno istorikas, pasiūlęs įsteigti šį institutą, padėjo pagrindus modernios restauravimo teorijos formavimuisi bei vėlesnei jos raidai. G. C. Argan siūlė du restauravimo metodus. Pirmasis metodas – *restauro conservativo* – iš esmės reiškė konservavimą, t. y. tvarkymo darbus, būtinus kultūros vertybės irimui sustabdyti, išlaikant jos *status quo*. Antrasis metodas – *restauro artistico* – siūlė atkurti, sugrąžinti kultūros vertybės estetines menines savybes, nustelbtas ar pažeistas užtapymų, prasto darbo pataisant, susioksidavusio paviršiaus, purvo ar laiko sąlygotų veiksnių. Tačiau, anot G. C. Argan, savavališkas kažko pridėjimas, prikūrimas, pristatymas neturėtų būti leidžiamas. Minty čia turimos tiek kilnojamosios meno vertybės (paveikslai, skulptūros ir pan.), tiek architektūros objektai, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad *restauro artistico* metodas labiau orientuotas į kilnojamąsias kultūros vertybes⁴⁰.

³⁹ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas (Lietuvos Respublikos įstatymas, 2005 m., Vilnius), str. 2. [žiūrėta 2005-12-15]. Internetu: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=243075>.

⁴⁰ J. Jokilehto, A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation of Cultural Property. University of York, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 413–414.

Drastiški Antrojo pasaulinio karo praradimai sąlygojo architektūros statinių restauravimo principų persvarstymą⁴¹. **Guglielmo De Angelis d'Ossat** karo pažeistų istorinius paminklus suskirstė į tris kategorijas: 1) kai pažeidimai daliniai ir juos galima pagrįstai atitaisyti; 2) kai pažeidimai didesni; 3) kai pastatai beveik sugriauti. Daugiausia rūpesčių kėlė antrajai ir trečiajai kategorijai priskiriami objektai. Mokslininko nuomonė dėl elgesio su pažeistomis kultūros vertybėmis nebuvo itin kategoriška. Vienu atveju jis pasisakė už tikslų tokių pastatų trūkstančių dalių atstatymą (pvz., Loggia di Mercanzia Bolonijoje). Kitu – už atstatymą tokiomis formomis, kurios ne pakartoja, bet konservuoja tai, kas išliko, ir interpretuoja prarastas dalis (pvz., Santa Chiara bažnyčia Neapolyje, San Giorgio Montepatrato bažnytelė Friuli Venezia Giulia regione). De Angelis pasisakė prieš tikslų prarastų pastatų atstatymą, tačiau siūlė anastilozės metodą kaip tam tikrą sprendimą⁴².

Anot **Piero Gazzolos**, Veronos miesto pagrindinio architekto ir vieno svarbiausių *Venecijos chartijos* kūrėjų, istoriniai pastatai turi būti gerbiami tokie, kokie tapo per amžius ir kokie mus pasiekė. Vis dėlto žinomas jo pozityvus požiūris į karo sugriautų svarbių pastatų atstatymą, nors *Venecijos chartijoje* tai nebuvo deklaruota. 1969 m. P. Gazzola, dalyvaudamas Sovietų Sąjungos surengtoje ICOS konferencijoje, teigiamai įvertino Antrojo pasaulinio karo metu vokiečių sugriautų Peterhofo rūmų ansamblio tikslų atstatymą⁴³. Taip pat jis palaikė ir skatino po karo sugriautų istorinių tiltų atstatymo projektą Italijoje, kur iš dalies naudotasi anastilozės metodu bei remtasi istorine dokumentacija⁴⁴.

Roberto Pane, UNESCO ekspertas, ypatingai pabrėžė estetikos bei meniškumo svarbą vertybių restauravime, tačiau ne stilistinio restauravimo prasme, kai išryškintamas vienintelis „vertingas“ stilius, pašalinant kitus. Anot jo, restauravimas turėtų išlaisvinti nereikšmingų priedų užslėptas estetines, menines kūrinio savybes. Jis nesutiko su atstatymu (*ripristino*) remiantis analogais ir pasisakė už visų istorinių bei meninių periodų įnešto charakterio konservavimą, taip pat pritarė atstatymų suvaržymui, leidžiant tik anastilozę. R. Pane tiksliai nusakė vadinamojo *restauro critico* principus. Pasak mokslininko, pastatui reikia suteikti naują gyvenimą subalansuotu būdu, parodydamas jo istorinę vertę bei modernias išraiškas. Ankstesnieji paveldosaugos nurodymai yra pernelyg griežti ir nepadedą išspręsti restauravimo problemų. Restauravimas turėtų įgauti naują pobūdį, apimti kuriamąjį faktorių ir, jeigu visas darbas (restauravimo ir atstatymo rezultatas) yra gerai atliktas, jis netgi gali būti vertinamas kaip meno kūrinys (pavyzdžiui, minėtas Santa Chiara bažnyčios Neapolyje atstatymas). R. Pane nuomone, Antrojo pasaulinio karo sąlygoti praradimai gali suteikti naują galimybę – išlaisvinti pastatą nuo atstumiančių, bjaurių detalių, kurios trukdė kūriniui gyventi tikrąjį gyvenimą⁴⁵.

⁴¹ Ten pat, p. 414.

⁴² Ten pat, p. 414.

⁴³ R. Andras, Reconstruction – from the Venice Charter to the Charter of Cracow (2000) // 13th General Assembly. Strategies for the world's cultural heritage. Preservation in a globalized world. Principles, practices, perspectives. Madrid, 2002, p. 117.

⁴⁴ J. Jokilehto, A History of Architectural Conservation..., p. 225.

⁴⁵ Ten pat, p. 227.

G. C. Argan ir R. Pane idėjas išplėtojo **Renato Bonelli**, vienas iš svarbesnių *restauro critico* teoretikų. Restauravimas, anot jo, turi apimti tiek kritinį procesą, tiek kūrybos veiksmą⁴⁶.

Daugiausiai įtakos tarptautinės paveldosaugos formavimuisi turėjo **Cesare Brandi**, pirmasis Centrinio restauravimo instituto Romoje direktorius. Jo idėjos, iš esmės papildžiusios ir praplėtusios pirmiau aptartų mokslininkų mintis, detaliau siai išsakytos veikale *Restauravimo teorija (Teoria del Restauro)*. C. Brandi apibendrinė esminius kilnojamojo meno kūrinių bei architektūros pastatų paveldosaugos principus. Pastarieji tapo restauravimo studijų pagrindu specializuotose restauravimo mokyklose, tarptautiniuose ICCROM⁴⁷ kursuose įvairiose pasaulio šalyse. Jie buvo viena pagrindinių nuorodų kuriant *Venecijos chartiją* bei nusakant kitas paveldosaugos politikos gaires⁴⁸. Taigi C. Brandi teorija gali būti laikoma paradigmine, nulėmusia tarptautinės paveldosaugos politikos raidą.

C. Brandi pabrėžė istorinio bei meninio estetinio autentiškumo svarbą paveldosaugoje, tačiau akcentavo, kad estetiškas meninis matmuo kūrinys, kaip ypač svarbus žmogiškų jausmų sferoje, nebūtų nustelbtas istorinio matmens. Jis, kaip *restauro critico* srovės atstovas, ypač pabrėžė kūrybos veiksmą kuriant meno kūrinių, taip pat restauruojant jį: kaip kiekvienas meno kūrinys yra unikalus objektas, turintis nepakartojamą istorinę kilmę bei savitus kūrybiškumo bruožus, taip ir kiekvienas restauravimo atvejis irgi bus ypatingas bei vienintelis pats savaime, apimantis ir kūrybos veiksmą, ir istorinį matmenį⁴⁹. Restauravime svarbiausia pripažinti, kad restauruojamas kūrinys yra meno kūrinys, ypatingas ir nepakartojamas ne vien fizine, bet ir proceso prasme. Taigi meno kūrinys yra unikalus kūrybos proceso rezultatas⁵⁰. Kadangi to paties veiksmo pakartoti neįmanoma, negalima pakartoti ir meno kūrinio ar istorinio paminklo.

C. Brandi pabrėžė ir medžiagos svarbą meno kūrinio autentiškumui. Į medžiagas, naudojamas fizinių konstrukcijų konstravimui, jis žiūri iš istorinės perspektyvos, t. y. kaip į žmogaus darbo rezultatą. Pavyzdžiui, skirtingais laikotarpiais (t. y. kūrimo ir restauravimo) imdami tą patį marmurą iš tos pačios kasyklos, cheminiu būdu galime išgauti tą pačią medžiagą, bet ji bus skirtingai vertinama istoriniu požiūriu. Taigi neįmanoma, kad atstatytas kūrinys bus tiek pat reikšmingas kaip ir originalas⁵¹, turint galvoje ir nepakartojamą kūrybos procesą, ir medžiagos ori-

⁴⁶ Ten pat, p. 228.

⁴⁷ Tarptautinis kultūros vertybių apsaugos ir restauravimo studijų centras (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) su būstine Romoje.

⁴⁸ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 235.

⁴⁹ C. Brandi, *The Theory of Restoration*. Rome: Nardini, 2005, p. 65.

⁵⁰ G. Cristinelli, *Theory, General Principles, Methods and Terminology Round table on Conservation of Architectural Monuments, Foundations of Architectural Restoration in the Frame of the International Conference on Conservation Cracow 2000*, p. 167. [žiūrėta 2005-11-20]. Internetė: <http://www.baufachkongress.de/upload/baufachkongress/NR265_ArchitekturdenkmalalsBaustenderEntwicklungvonStadtundLand_HerrProf.Kadluczka.pdf>.

⁵¹ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 230.

ginalumą. Anot C. Brandi, tiek istoriniu, tiek estetiniu meniniu požiūriu tiksliai atstatytas objektas yra klastotė. Restauravimu turėtų būti siekiama kiek įmanoma atkurti meno kūrinio potencialią visumą, vengiant istorinės bei meninės klastotės ir laiko paliktų pėdsakų panaikinimo⁵².

Pastatas kaip materialinė forma yra daugiau nei fizinis objektas – jis įkūnija meno idėją. O pastaroji nėra fizinė. Nors pastato medžiaga nuolat sensta, žmogus suvokia jo meniškumą tik dabartyje⁵³. Taigi meno kūrinys ar istorinis pastatas negali būti suvokiamas vien kaip fizinis konstruktas ir todėl negali būti atstatomas manant, kad gautas rezultatas yra idealiai tikslus buvusio objekto atvaizdas.

Tiriant atstatymo problemą susiduriama su griuvėsių sąvoka. Griuvėsiais vadinama tokia buvusio meno kūrinio ar pastato būseną, kai, struktūrai netektus vientisumo, nebeįmanoma atpažinti pradinės vertybės išraiškos ir kai egzistuojantys likučiai nebegali būti sugrąžinti į vientisą būseną, netapdami praeities kopija ar falsifikacija. Vis dėlto griuvėsiai nuolat kelia iliuzijas, kurdami vaizduotę ar realybėje jų originalios būsenos grąžinimo, atkūrimo dabartyje galimybes. Griuvėsiai yra svarbūs žvelgiant iš istorinės perspektyvos, o elgesys su jais turėtų apsisostoti ties *status quo* išlaikymu juos konservuojant ar sustiprinant. Žvelgiant iš estetinio meninio taško, griuvėsiai nėra vertingi. Vis dėlto sunku nustatyti ribą, kada meno kūrinio ar istorinio pastato likučiai tampa griuvėsiais⁵⁴. Kartais atstatymas, vertinant iš estetinių meninių pozicijų, pateisinamas, kai pastato likučiai yra išlaikę tam tikrą vientisumą, leidžiantį atkurti jo funkcijas. Pavyzdžiui, Santa Chiara bažnyčia Neapolyje buvo smarkiai apgriauta ir sudegusi Antrojo pasaulinio karo metu. Visiškai prarastas vertingas barokinis bažnyčios interjeras. Manoma, kad iš šios bažnyčios liko kai kas daugiau nei griuvėsiai. Kadangi liekanos atrodė labai „aiškios“ ir „sveikos“, išlaikiusios gotikinę erdvinę struktūrą, į jas buvo pažvelgta iš estetinio meninio taško. Išsaugojus tai, kas likę, o trūkstamas dalis atstačius moderniomis formomis, bažnyčia vėl tapo funkcionali⁵⁵. Vertinant bažnyčios būklę vien iš istorinių pozicijų, ji nebūtų buvusi atkurta ar, tiksliau, pastatyta iš naujo, o liekanos būtų paliktos stūksoti kaip griuvėsiai, reikšmingi istoriniu požiūriu. Šis pavyzdys patvirtina C. Brandi teiginį, kad *atstatymas*⁵⁶ gali būti pateisinamas, jei *atstatymo proceso metu siekiama sukurti naują meno kūrinį*⁵⁷, absorbuojant senojo kūrinio likučius, nenustelbiant ir nepažeidžiant išlikusių senųjų detalių bei formų⁵⁸.

⁵² C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 50.

⁵³ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 232.

⁵⁴ C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 66–76.

⁵⁵ Ten pat, p. 66.

⁵⁶ C. Brandi atstatymas neturi nieko bendra su restauravimu. C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 66.

⁵⁷ Ten pat, p. 66.

⁵⁸ Čia svarbi C. Brandi mintis apie renesansą ir XIX a. tariamus „atgimimus“: *Renesansas nebuvo antikos atgaivinimas, bet naujo stiliaus gimimas, naudojant praeities elementus ir idėjas naujame kūrybiname kontekste. Kai tuo tarpu XIX a. „atgimimai“ daugiausia buvo senųjų schemų kopijos, stokojančios kūrybiškos architektūros kalbos.* Iš J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 234.

Atstatymą, kopijuojant tai, *kas kadaise kažkur egzistavo*, C. Brandi vadina nostalgisku. Siekimas sugrąžinti laiką atkuriant, atstatant meno kūrinį ar istorinį pastatą yra nusižengimas istorijai ir papiktinimas estetikai⁵⁹. Ir nors kopija gali turėti šioji tokį pateisinimą, mėginant apeliuoti į didaktinius tikslus ar priminimą, bet vis dėlto ji pažeidžia originalo istorinį bei estetinį meninį matmenį⁶⁰.

3. KULTŪROS PAVELDO IR TAPATYBĖS SANTYKIS

Gilinantį į paveldo ir tapatybės santykį svarbios kelios istorinės sąmonės⁶¹ sampratos. Vienai jų atstovauja Pierre Nora (prancūziškoji kryptis), sudaręs fundamentalų septynių tomų veikalą *Atminties vietos*, skirtą Prancūzijos atminties istorijai. Vienas svarbiausių veikalų tikslų – nustatyti prancūzų nacionalinio identiteto atminties vietas ir jų konstravimo būdus. Kitos krypties (anglosaksiškosios) atstovas – Dawidas Lowenthalis, vienas ryškiausių šiandienos paveldosaugos teoretikų. Abiem autoriams rūpi praeities suvokimas dabartyje, tačiau P. Nora praeitis domina per atminties / neatminties (istorijos) santykį, o D. Lowenthalį – per tiesos (istorijos) / falsifikato (paveldo) prizmę⁶². Anot P. Nora, paveldas, kaip konkretus objektas ar reiškinys, laikomas *atminties vietų*, istorinės sąmonės produkto sinonimu. Atminties vietos išlieka gyvos tik bendros atminties bendrumu. Tai yra mūsų identiteto atrama⁶³. D. Lowenthalio manymu, paveldas formuoja tam tikros grupės tapatybę, tačiau yra klaidingas praeities suvokimas, falsifikatas. Per paveldą praeitis garantuoja „gerą“ individo ar grupės egzistavimą.

3.1. Praeities patyrimo fenomenas: atmintis, istorija, paveldas

Viena svarbiausių žmogiškosios sąmonės kategorijų yra laikas. Sąmonės sritis, padedanti patirti laiką ir organizuojanti laiko kategorijos sąlygotą kultūrinę tikrovę, gali būti įvardyta kaip laiką jaučianti sąmonė. Praeities patyrimo sąmonė atsiranda, kai laiką jaučiančioje sąmonėje išskiriama praeities samprata – pradeda patirti praeities fenomenas. Jis kartu su linijiškai susietais dabarties ir ateities

⁵⁹ C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 74.

⁶⁰ Ten pat, p. 74.

⁶¹ J. Ruseno suvokimu, istorinė sąmonė – tai darinys, apimantis praeities suvokimą, kurį lemia noras susigaudyti dabartyje bei ateities lūkesčiai. Ši bendra kategorija apima visą istorinį mąstymą ir reiškiasi kaip dabartyje glūdinti galia, tam tikru būdu konfigūruojanti žinias apie praeitį. Dėl istorinės sąmonės praeitis patiriama ir aiškinama kaip istorija. J. Rusenas, *Istorijos didaktika Vakarų Vokietijoje: nauji istorijos tyrinėjimai savižinos link // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2*. Vilnius: Solertija, 1997, p. 24; A. Poviliūnas, *Naujų istorijos didaktikos matmenų ieškant // Istorinė sąmonė...*, p. 10.

⁶² S. Kulevičius, *Paveldas ir istorinė sąmonė // Paveldosauga: raida, teorija ir praktika. Tekstų apie paveldosaugą rinkinys*. Vilnius, 2004 [rankraštis, saugomas Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje], p. 5–7.

⁶³ P. Nora, *General Introduction: Between Memory and History // Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. New York: Columbia University Press, 1996, p. 7.

fenomenais laikytinas modernios visuomenės tikrove. Visuomenėje šis praeities patyrimas išreiškiamas *atminties, istorijos, paveldo sąvokomis*⁶⁴.

Atmintis, anot P. Nora, tai įvairovė formų, per kurias kultūrinės bendruomenės įsivaizduoja save įvairiuose reprezentatyviuose modeliuose⁶⁵. Atitinkamai paveldas yra paveldėtas turtas, kuris daro mus tokius, kokie esame. Šios praeities patyrimo išraiškos sąveikauja bei sudaro jungtį su kita socialine kategorija – tapatybe. Tapatybė – tai savęs pasirinkimo, įgijimo, atpažinimo jausmas, per kurį apčiuopiamas savas turinys, išreikštas savitumo, specifiškumo, pastovumo pojūčiu. Pagrindinė socialinė atminties funkcija – pagrįsti tapatybę. Atmintis socialinėms grupėms tarnauja kaip savos istorijos atidengimas. Ji suteikia tapatybę ir pagrindžia egzistenciją nuolatinės kaitos keliamos konfrontacijos akivaizdoje⁶⁶. Kita vertus, tapatybės sąvoka dažnai siejama su tam tikromis vietomis ir erdvėmis. Kultūrinė tapatybė, kaip svarbi tautinės tapatybės dalis, yra išsiskynusi bendruomenėse, besidalijančiose tradicijomis bei gyvenamąja erdve tam tikroje teritorijoje. Galima sakyti, kad kultūrinė tapatybė turi dvasines struktūras bei architektūrinius sumanymus, kuriančius tradicijas ir erdves. Vienos bendruomenės savo tapatumą sieja su modernia ateitimi, o tai pasireiškia šiuolaikinių struktūrų, pastatų kūrimu. Tuo tarpu kitos save suvokia per turimas istorines vietas. Pirmuoju atveju istorinis paveldas naikinamas kuriant modernias erdves, o antruoju stengiamasi išsaugoti praeities liekanas. Šios paveldosauginės pastangos ypač akivaizdžios Vakarų tautose ir stiprėja nuo XVIII a. pabaigos. Senosios vietovės bei pastatai tapo akivaizdžiu istorinės bei tautinės tapatybės patvirtinimu⁶⁷. Istorinės praeities, įvilktos į dabarties rūbą, pojūtis (t. y. praeities saugomos, konservuojamos, naudojamos, eksponuojamos, siekiant kolektyvinio savęs supratimo) būdingas išskirtinai europietišškai patirtčiai. Europiečiai labiau nei bet kuri kita civilizacija susisiejo su paminklais ar kitais istoriniais žmonių rankų darbo dirbiniais⁶⁸.

Istorija, atmintis ir paveldas yra glaudžiai susiję reiškiniai, stipriai veikiantys vienas kitą. Egzistuoja skirtumas tarp tikrosios praeities (to, kas įvyko), istorijos (kaip mokslo), istorinės atminties ir paveldo. Ir istorija, ir paveldas, galima sakyti, nėra „tikri.“ Abu jie yra selektyvūs ir subjektyvūs dabarties produktai. Istorija yra tai, ką istorikas mano esant verta aprašyti, o paveldas – tai, ką šiuolaikinė visuomenė mano esant verta paveldėti iš praeities ir išsaugoti ateičiai. Tačiau paveldas

⁶⁴ S. Kulevičius, *Paveldas ir istorinė sąmonė...*, p. 5.

⁶⁵ L. D. Kritzman, *In Remembrance of things French // Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. New York: Columbia University Press, 1996, p. XVII.

⁶⁶ P. Nora, *The Era of Commemoration // Realms of memory. The Construction of the French Past. Volume III (Symbols)*. New York: Columbia University Press, 1998, p. 635.

⁶⁷ S. Veese-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945 // Germanic Review*. Spring 2005, Vol. 80, Issue 2, p. 142.

⁶⁸ D. Lowenthal, „European Identity“: an Emerging Concept // *Australian Journal of Politics and History*. 2000, Vol. 46, N. 3, p. 319.

turi daugiau įvairių išteklių, toleruoja įvairiausias (netgi nemokslines) interpretacijas⁶⁹. Paveldas visuomenės istorinės atminties formavime užima svarbų vaidmenį. Ypatingais tautai ar mažesnei bendruomenei momentais, suiručių metu paveldas tampa ypač svarbus palaikant vienybę ir stabilumą. Kritiniu metu sustiprėja simbolinė jo funkcija. Dažnai per paveldą praeitis išgryninama išmetant nenorimas „atliekas“. Susimbolinami atrinkti garbingi įvykiai ir autoritetai, būtini tapatybės konstravimui, tokiu būdu susiejant save su protėviais bei pažadėtąja, ir galbūt prarastąja, sėkme⁷⁰, nuslepiant ir nustumiant į šešėlį vidutiniškumą bei atitaisant nenorimus prisiminti praeities įvykius. Tikima, kad tokiu būdu bendruomenė nukreipiama *teisingo, tokio, koks ir turėjo būti, likimo link*⁷¹. Tapatinimasis su idealizuojama praeitimi padeda peržengti ir nepaisyti sudarkytos, nepriderančios ir neįkvepiančios žygdarbiams dabarties, įveikti jos keliamą beprasmiškumo pojūtį. Taigi paveldas, tapęs tam tikra istorijos išraiška, aktualizuota paminkluose, tampa ypač svarbus ir būtinas suiručių metu.

Čia svarbu akcentuoti atminties (atsižvelgiant į tai, kad paveldas svarbus jos formavimuisi kaip paminkluose aktualizuota istorija) ir istorijos (kaip mokslo) susipriešinimą. Anot P. Nora, atmintis skiriasi nuo istorijos kaip mokslinio žinojimo. Skirtingai nuo istorijos, kuri visada yra problemiška ir neišsami rekonstrukcija to, kas neturi tęstinumo, kas praėjo (baigėsi), atmintis – aktualus fenomenas, amžinas ryšys su dabartimi. Atmintis suteikia įvykiui ar objektui sakralumo, o istorija susijusi su kritine procedūra ir kritiniu diskursu. Atminties bruožas yra jos susiskaidymas ir priklausymas grupėms, o istorija priklauso visiems ir kartu niekam. Tokiu būdu, jei istorija visada atsigręžia į praeitį, tai atminčiai būdingas praeities aktualizavimas dabartyje⁷².

Paveldo ir tapatybės tarpusavio ryšys yra akivaizdus. Moderniosios tautinės valstybės negalėtų egzistuoti be atitinkamo sukonstruoto simbolių ir mitų karkaso. Valstybė yra nematoma, todėl ji turi būti personifikuota, kad būtų pamatyta, susimbolinta, kad būtų mylima, įsivaizduojama, kad būtų suvokta. Ypač puoselėjamas bendros istorijos bei paveldo suvokimas, kuo dalijasi niekad vienas kito nematę žmonės. Tautinė valstybė ir tautinė tapatybė yra konstruojami. Anthony Smith teigimu, *nacionalizmas ir toliau lieka labiausiai įtikinančiu tapatumo mitu moderniajame pasaulyje*⁷³. Tautinė tapatybė nesuvokiama be paveldo vaidmens, o paveldas paprastai priklauso tam tikrai tautai ir yra išskirtinis jos bruožas⁷⁴. Praeityje

⁶⁹ R. Čepaitienė, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 25.

⁷⁰ A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford UK&Cambridge, 1993, p. 43.

⁷¹ Ten pat, p. 182.

⁷² P. Nora, *General Introduction...*, p. 3.

⁷³ S. O. Brian, *Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in its Place*. [žiūrėta 2006-02-17]. Internetė: <<http://canada.metropolis.net/events/ethnocultural/publications/putinden.pdf>>.

⁷⁴ D. Lowenthal, *Identity, Heritage, and History // Commemorations. The Politics of National Identity* (Ed. J. R. Gillis). Princeton: Princeton University Press, 1996, p. 53.

paveldas buvo daugiau turtingųjų ir kilmingųjų privilegija, šeimos palikimo reikalas, o dabar jis pripažįstamas bendrai paveldėtu ir perimtu turtu⁷⁵, su kuriu individualiai ar kolektyviai tapatinamasi. Tokiu būdu paveldas tampa esminiu charakterizuojant etnines ir teritorines grupes, o svarbiausia – tautines valstybes. Taigi paveldas, apimdamas apčiuopiamus objektus ir idėjas, kuria kolektyvinę tapatybę. Šiuolaikiniame diskurse ir paveldas, ir tapatybė yra kolektyvinės atminties dalis⁷⁶.

Tam, kad bendruomenė taptų išskirtinė kitų bendruomenių akivaizdoje, paveldas privalo būti turtingas, o paveldėtojai turi manyti, kad tai, kas paveldėta, yra unikalu ir nepalyginama. Turtingas ir pavyzdinis paveldas stiprina pilietiškumą ir kelia kitų tautų simpatijas⁷⁷. Tautos brangina tai, kas jas iškelia ir išaukština tarp kitų. Todėl kurdamos savo tapatybę bei keldamos savigarbą jos atrenka ir išgiria arba net išranda savitą jas šlovinančią palikimą. Kiekviena tauta stengiasi parodyti savo paveldo pranašumą. Todėl, anot D. Lowenthalio, paveldas dažnai atspindi asmeninį ar bendruomeninį savanaudiškumą. Paveldo objektai ar paveldėti neapčiuopiami dalykai suvokiami kaip „mano“ ar „mūsų“. Įprasta, kad dabartis, aiškiai parodanti, kokie esame, paprastai labai kukliai aptariama, o apie praeitį ir apie tai, kas buvome kadaise, kalbama daug ir garsiai. Paradoksalu, kad net gėdinga praeitis gali būti susižavėjimo savimi įkvėpėja. D. Lowenthalio manymu, tautos ar etninės bendruomenės, šlovindamos savo susikurtus / atrinktus istorinius simbolius, iš tiesų šloviną pačios save⁷⁸. Todėl paveldas praeitį paverčiantis išskirtine bei paslaptinga (ir taip garantuodamas bei saugodamas grupės interesus) negali būti visokeriopai teisingas⁷⁹.

3.2. Paveldo „susigrąžinimas“ kaip tapatybės atstatymas / sutvirtinimas

Ne visos tautos turi pakankamai jų tapatumą, išskirtinumą patvirtinančių paveldo objektų. Tragiški praeities įvykiai – karai, politinės suirutės ar stichinės nelaimės – sunaikino ar pasisavino tautoms svarbius kultūros paveldo objektus, tačiau pastarieji atmintyje išliko kaip savitumo, ypatingumo patvirtinimai ar stabilumo ir vienybės garantai. Architektūriniai pastatai ir jų kuriamos erdvės yra ypač svarbios tautų ar miestų bendruomenių tapatybei kurti ir palaikyti. Pastatai, projektuoti tam tikroms funkcijoms, turi ir simbolinę prasmę, byloja apie idėjas, vertes bei tikėjimus, teikia tikrą, tiesioginį pagrindą kultūrinei praeičiai ir dabarčiai. Architektūriniai objektai gali tapti vieta tam tikrų aspiracijų raiškai, erdve tapatybės įtvirtinimui, ypač svarbia neramumų laikotarpiais⁸⁰. Todėl netekus itin svarbių kultūros paveldo objektų kartais siekiama atstatyti ar, kitaip tariant, „susigrą-

⁷⁵ Ten pat, p. 43.

⁷⁶ Ten pat, p. 42.

⁷⁷ Ten pat, p. 45.

⁷⁸ Ten pat, p. 46.

⁷⁹ Ten pat, p. 42.

⁸⁰ S. Veas-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 143.

žinti“ jų istorinį vaizdą, atitinkamai tikint ir tautinės tapatybės sutvirtinimu arba atkūrimu.

Vokietijos ir Lenkijos pavyzdžiai po Antrojo pasaulinio karo akivaizdžiai rodo, kokia atsiveria tuštuma visuomenėje praradus architektūros paveldo objektus. Pastatuose ar jų kuriamoje erdvėje (kaip kolektyvinėje gyventojų atminties vietoje) įkūnyti kultūriniai simboliai, jų užtikrinamas stabilumo ir saugumo jausmas krizės akivaizdoje nebegalėjo palaikyti kultūrinio identiteto ir kėlė grėsmę tautos ir miesto bendruomenės tapatybei. Todėl po karo šiems valstybėms būtinybe tapo miestų atstatymas, kuris kartu reiškė ir valstybės bei tautinės tapatybės atstatymą⁸¹. Įdomu tai, kad, nepaisant sunkių gyvenimo sąlygų po karo, ypač daug dėmesio buvo skiriama istorinių bei kultūrinių vietovių restauravimui, atstatymui. Atstatomieji pastatai įgavo (ir įgauna) mitinę aurą, jiems suteikiamos ypatingos, beveik magiškos galios. Kūrimas erdvių, keliančių praeities asociacijų, tapo tiek pat svarbus, kaip ir darbo vietų kūrimas bei gyvenamųjų namų statyba⁸².

3.3. Nostalgijos ir paveldo sąveika

Kalbant apie paveldo „susigrąžinimą“, verta patyrinėti nostalgijos fenomeną⁸³. Vakarietiškos modernios paveldo sampratos atsiradimas (XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje) sutapo su bendra visuomenės nuotaika – nostalgija. Jos iškilimo priežastis, anot D. Lowenthalio, – ryšio su erdve praradimas tiek individualioje, tiek bendruomeninėje plotmėje. Tuomet paveldas tapo aktualus dėl savo gebėjimo sieti, vienyti grupes (šeimą, bendruomenę, naciją, rasę).

Nostalgija, paveldas ir atmintis gali būti tiriami kaip vienas greta kito egzistuojantys ir tarpusavyje koreliuojantys konceptai. Nostalgijos veikiama istorija pateikiama be dėmių, tokia, kokia didžiuojamės, taigi sakrali, aktualizuojanti paveldą, kuris išskiria ir iškelia tam tikrą bendruomenę, tautą iš kitų. Nostalgiški troškimai ištrina istoriją ir paverčia ją asmenine ar kolektyvine mitologija⁸⁴. Atmintis kaip opozicija istorijai (kaip mokslui) suteikia įvykiui, objektui sakralumo bei aktualizuoja norimus prisiminti garbingus įvykius ir ištrina „nereikalingus“⁸⁵.

Nostalgija apibrėžiama kaip namų, kurie nebeegzistuoja, ilgesys. Ji gali sukelti troškimą atstatyti idealius namus⁸⁶, grįžti į teisėtą ir galbūt nepelnytai praras-

⁸¹ Ten pat, p. 144.

⁸² Ten pat, p. 145.

⁸³ Antropologė Svetlana Boym išskiria dvi nostalgijos rūšys – restauratyviają ir reflektvyviają. Restauratyvioji nostalgija apibūdina tautinius atgimimus visame pasaulyje, kuriančius iš istorijos mitus, grįžtančius prie tautinių simbolių ir mitų. Reflektvyvioji nostalgija „užsibūna“ prie griuvėsių, istorijos ir laiko patinos. Restauratyvioji nostalgija siekia restauruoti, atkurti simbolius, praeities ritualus, materialius objektus. Reflektvyvioji puoselėja subyrėjusius atminties fragmentus. Refleksija siūlo naują lankstumą, o ne senosios būsenos atkūrimą ar grįžimą prie sukūrimo momento, originalo. S. Boym, *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, p. 41–49.

⁸⁴ S. Boym, *The Future...*, p. 15.

⁸⁵ P. Nora, *The Era of Commemoration...*, p. 12.

⁸⁶ S. Boym, *The Future...*, p. xiii.

tą aukso amžių ir poetinę erdvę⁸⁷. Taigi sužadinus troškimą atstatyti prarastus namus, pasisakant už visišką praeities paminklų atstatymą⁸⁸, kyla pavojus supainioti realybę su įsivaizduojama tikrove. Praeitis nostalgijos šviesoje gali būti apibūdinama kaip tobula momentinė nuotrauka⁸⁹, sustabdanti laiko tėkmę ten, kur norima sustoti. Nors nostalgijos apimtieji rimtai įsitikinę, kad prižadina ir atkuria tikrovę, tikras tradicijas ar tikrus materialius, apčiuopiamus objektus, vis dėlto nostalgijos lemti „susigražinimai“, pakartojimai yra pasmerkti būti neautentiški, o tokia replika nėra pajėgi apibrėžti bendruomenės ar tautos tapatumo. Čia aki-vaizdus dvilypumas: trokštama pakartoti tai, kas nepakartojama, materializuoti tai, kas nematerialu⁹⁰.

Miestų atsinaujinimas, atkūrimas, anot antropologės Svetlanos Boym, yra nostalgiskas, improvizuojantis praeitį dabarties ir ateities vardan. Vadinamasis miestų „akytumas“, kurį sukuria tuščios erdvės, atsiradusios dėl karų ar stichinių nelaimių, ar šalia išbaigtų ir sveikų pastatų stūksantys griuvėsiai egzistuoja kiekviename mieste ir kuria teatrališkumo bei intymumo atmosferą. Tačiau, antra vertus, tai liudija apie materijos ir žmogišką trapumą, laikinumą⁹¹ arba primena kovas bei pralaimėjimus, „kitų“ pergalę prieš „mus“. Mirtingumo „apsireiškimas“ per išlikusius, kadaise iškilių pastatų vietoje griuvėsius kelia blogus prisiminimus – griuvėsiai negali būti ta atminties zona, kuri stiprintų, palaikytų tautos tapatybę. Todėl kartais, neturint pakankamai tautinei tapatybei konstruoti ir palaikyti bei stiprinti būtinų atminties vietų, trokštama prikelti iš griuvėsijų kadaise buvusias svarbias vietas.

Retrospektyviai žvelgiant į griuvėsijų keliamas asociacijas pastebima jų vertinimo kaita amžių bėgyje. Baroko laikais antikiniai griuvėsiai dažnai tarnavo didaktiniams tikslams, parodant stebėtojui „kontrastą tarp senovės didybės ir šiuolaikinės degradacijos“. Romantikams griuvėsiai spinduliavo melancholija, atspindėjo suardytą poetišką dvasią bei harmoningos visumos ilgesį. Moderniaisiais laikais griuvėsiai primena karus, jų žiaurumus bei atkreipia dėmesį į skirtingų istorinių epochų koegzistavimą mieste⁹².

⁸⁷ Anthony Smith veikale *The Ethnic Origins of Nation* teigia, kad yra du svarbiausi būdai, kurie padeda tautoms save lokalizuoti bei atsiskleisti „teisėtoje būsenoje“ (autorės pastaba: t. y. tokioje, kokia privalejo būti, bet dėl tragiškų istorinių aplinkybių prarasta): poetinė erdvė ir aukso amžius. Pirmuoju atveju pasitelkiamas kraštovaizdis, kuriame įsiaknijusi tam tikra bendruomenė, antruoju – tautos kilmė ir klestintis didvyrių amžius. A. D. Smith, *The Ethnic...*, p. 183.

⁸⁸ S. Boym, *The Future...*, p. 41.

⁸⁹ Ten pat, p. 49.

⁹⁰ Ten pat, p. xvii–xviii.

⁹¹ Ten pat, p. 77–78.

⁹² Ten pat, p. 79.

4. KULTŪROS PAVELDO OBJEKTŲ ATSTATYMO PRAKTIKA EUROPOJE PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Taikli Gertrude Stein⁹³ mintis apie XX amžių, tinkanti apibūdinti ne vienoje Europos šalyje kilusį troškimą atstatyti paveldo objektus ir taip susigrąžinti tai, kas buvo prarasta, – *XX amžiuje visa naikinama, bet niekas netęsiama*. XX a. modernioje visuomenėje aiškiai pastebima būtinybė per materialius objektus palaikyti, atgaivinti ar „užkonservuoti“ atmintį⁹⁴. Tai rodo istorinių pastatų, miestų, vietovių apsauga, restauravimas, o ypatingais atvejais – atstatymas.

Tautos, karo metu praradusios per amžius stovėjusius istorinius pastatus bei kompleksus, neteko ir stabilumo jausmo, kurį susigrąžinti siekė atstatydama sugriautus objektus. Todėl asociacijų su praeitimi keliančių erdvių atstatymas tapo tiek pat svarbus, kaip ir gyvenimo sąlygų po karo gerinimas⁹⁵. Antrojo pasaulinio karo sąlygotos istorinių struktūrų netektys buvo daug didesnės nei po Pirmojo pasaulinio karo. Nors ir ne visi vykę ar tebevykstantys atstatymai yra šio karo padarinių „atitaisymai“, vis dėl to jo sąlygoti pradimai lėmė didžiausią istorinių pastatų ir net miestų atstatymo bumą Europoje. Apibendrinant Antrojo pasaulinio karo metu prarastų istorinių pastatų (kai kuriais atvejais ir miestų) atstatymas vyko dviem etapais: iškart po karo ir kartais tęsdavosi keletą dešimtmečių (daugelyje Europos šalių) arba pasibaigus šaltajam karui (buvusiose sovietinio bloko šalyse). Vis dėlto kai kurios atstatymo idėjos dėl politinių aplinkybių nusikėlė į pastutinius praėjusio amžiaus metus (pvz., Drezdeno Dievo motinos bažnyčia, Berlyno karališkieji rūmai). O Lietuvos pavyzdys rodo, kad kai kurių pastatų „prikėlimas“, susigrąžinimas gali būti įgyvendintas ir po kelių šimtų metų.

Po karo Europoje prasidėjus atstatomiesiems darbams kilo daugybė diskusijų dėl šios problemos sprendimo būdų. Ar prarastų objektų replikų kūrimas yra priimtinas? Ar atgaivinant miestus į pagalbą reikėtų pasitelkti modernią architektūrą? Panašių klausimų kilo ir po Pirmojo pasaulinio karo sunaikinimų, kai, pavyzdžiui, visa Belgija tapo nuolaužų kapinėmis. Viena vertus, iki šiol paveldosaugos teisėje tikslūs istorinių paminklų atstatymai ar jų imitacija būdavo atmetami, išskyrus anastilozės metodo taikymą⁹⁶. Kita vertus, smurtinis „dar vakar stovėjusių“ kultūros vertybių sunaikinimas skatino egzistuojančių paveldosaugos gairių peržiūrėjimą ir naujų idėjų paieškas pagrįsti restauravimui bei atstatymui. Daugeliu atvejų nuspręsta peržengti anksčiau nustatytas ribas bei leisti atstatyti meninį ir istorinį istorinio pastato charakterį.

⁹³ Gertrude Stein (1874–1946) – žymi JAV rašytoja, poetė, dramaturgė, ilgą laiką gyvenusi Paryžiuje.

⁹⁴ R. J. Koshar, *Building Pasts: Historic Preservation and Identity in Twentieth-Century Germany // Commemorations...*, p. 216.

⁹⁵ S. Veas-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 145.

⁹⁶ Žr. Atėnų chartiją. The Athens charter...

Atstatant Antrojo pasaulinio karo metu sugriautus istorinius pastatus bei miestus išsiskyrė dvi kryptys: atstatymas moderniomis formomis ir tikslus prieškarinės būsenos atstatymas. Pirmosios krypties pavyzdžiu galėtų būti Coventry miestas, po 1940 m. karinių atakų virtęs labiausiai nusiaubtu miestu visoje Anglijoje. Miestas buvo moderniai atstatytas, o viduramžių katedros griuvėsiai tapo memorialu, susitaikymo ir taikos pasaulyje simboliu. Šalia senosios katedros, kaip pergalės prieš kančią simbolis, 1962 m. pastatyta naujoji katedra⁹⁷. Londone šalia Šv. Pauliaus katedros esantis rajonas, nusiaubtas karo metu, buvo atstatytas moderniai – išlikusios senosios bažnyčios bei kiti pastatai atsidūrė naujose, moderniose erdvėse⁹⁸.

Kompromisų atstatant istorinius miestus buvo ieškoma ir Prancūzijoje. Pavyzdžiui, moderniai perstatomas Strasbūras prisitaikė prie istorinių erdvių, gatvių struktūros ir dydžio. Orleane senojo miesto gatvės buvo praplatintos, o kai kurių istorinių pastatų fasadai tapo modernios struktūros pastatų dalimi. Būta ir išimčių, kai beveik visas miestas atstatytas kaip senojo replika. Tai Saint-Malo Bretanėje, šiaurės Prancūzijoje⁹⁹. Panašiai būta ir Olandijoje – istoriniai pastatai bei miestai buvo arba tiksliai atstatomi, arba statomi iš naujo, šiuolaikinėmis formomis.

Antrojo pasaulinio karo lydimos netektys šokiravo ir italus, nors čia žala kultūros vertybėms nebuvo tokia didelė kaip kitose Europos šalyse (pavyzdžiui, Lenkijoje, Vokietijoje). Italijoje daugiau remtasi restauravimo teorijų nubrėžtomis gairėmis. Kadangi didesnių praradimų nebūta, pakako kultūros vertybes restauruoti arba dalinai atstatyti. Ryškesnis Santa Chiara bažnyčios Neapolyje pavyzdys. Bažnyčia buvo atstatyta moderniomis formomis, išsaugant po atakų išlikusią gotikinę struktūrą. Moderniomis formomis Italijoje atstatinėta ir XX amžiaus pabaigoje. Pavyzdžiui, Friuli Venezia Giulia regione nuo žemės drebėjimų dažnai nukenčia istoriniai pastatai (dažniausiai gynybinės pilys, statytos Alpių priekalnėse). Jie atstatomi tiek tradicinėmis, tiek moderniomis formomis. Atstatymą, pasitelkiant modernią architektūrą, iliustruoja San Giorgio Monteptrato bažnytelė.

Išskirtinis atstatymo pavyzdys – Peterhofo dvaro ir parko ansamblio, dar vadinamo „rusiškuoju Versaliu“, tikslus atstatymas bei restauravimo darbai. 1941–1944 m. naciai sunaikino nemažą garsiojo ansamblio dalį ir jo parkus, stebinusius Europą. Griuvėsiais virto pagrindiniai rūmai, didžioji fontanų kaskada, angliškas dvaras, Marli rūmai, pakenkta ir kitiems komplekso korpusams. Restauravimo ir atstatymo darbai pradėti iškart po karo. Ermitažo korpusas vėl atsidarė lankytojams 1952 m., pagrindiniai rūmai – 1964 m.¹⁰⁰ Peterhofo rūmų atstatymas ir restauravimas buvo svarbus atgaivinant ypač svarbų *nacionalinį rusų kultūros paminklą*. Sovietų Sąjungos žmonių „prikeltas“ ansamblis simbolizavo humanizmo

⁹⁷ The Historic City of Coventry. [žiūrėta 2006-04-04]. Internetė: <<http://www2panorama.org/panoramas/coventry>>.

⁹⁸ J. Jokilehto, A History of Architectural Conservation..., p. 410.

⁹⁹ Ten pat, p. 411.

¹⁰⁰ Петергоф. Послевоенные годы. [žiūrėta 2006-04-04]. Internetė: <<http://www.peterhof.ru/?m=10>>.

pergalę prieš nacių barbariškumą. 1973 m. 250 metų jubiliejaus proga, taip pat už titanišką darbą atstatant sugriautą kompleksą Peterhofo miestas buvo apdovanotas „Garbės ženklų“ ordinu¹⁰¹.

4.1. „Lenkų restauravimo mokyklos“ įnašas atstatant istorinius miestus

Ypač didelių karo nuostolių patyrė Lenkija. Šalies teritorijoje griuvėsiais virto daugybė kultūros vertybių (~ 50 proc.). Pagrindiniai klausimai, kėlę nemažai diskusijų tarp restauratorių, – kaip atstatyti istorinius nusiaubtus miestų centrus? kokio laikotarpio vaizdą turėtų at/igauti atstatyti senamiesčiai?

Lenkijos kultūros vertybių paveldotvarkos kryptis iki Antrojo pasaulinio karo buvo konservacinė – vertybės dažniausiai buvo konservuojamos, o restauravimo būdavo imamas labai retai, tik išskirtiniais atvejais¹⁰². Tačiau nepaprastai dideli karo nuostoliai lėmė šios krypties pokyčius. „Nesikišimo“ principas sugriautų istorinių miestų akivaizdoje nebetenkino visuomenės. Pagrindiniu paveldosaujininkų tikslu pokario metais tapo senųjų istorinių miestų kraštovaizdžių susigrąžinimas¹⁰³.

Pagrindinis lenkų pasiekimas atstatant istorinius miestus ir jų kompleksus buvo idėjinės programos sudarymas. Jos autorius – Janas Zachvatovičius, Lenkijos paveldotvarkos darbų vyriausiasis vadovas pokaryje¹⁰⁴. Jo pasirinkta darbų kryptis aiškiai buvo išsakyta 1945 m.: *Negalime susitaikyti su savo paminklų netektimi. Juos rekonstruosime, atstatysime nuo pat pamatų, kad kitos kartos tai paveldėtų, jei ne autentiškus, tai bent tokios pat išvaizdos, kuri gyva mūsų atmintyje ir pasiekiamą esamuose dokumentuose.*¹⁰⁵ J. Zachvatovičius pasisakė už būtinybę atstatyti sugriautus ansamblius istorinėmis formomis. Jis pabrėžė, kad tokios krypties imtis įpareigoja visa tauta, tačiau neprivalu visiškai paklusti visuomenės norams, kuri nori matyti istorinius miestus būtent tokius, kokie jie buvo prieš 1939 m.¹⁰⁶ Pagrindine „lenkų restauravimo mokyklos“ ir atstatymo programos mintimi tapo noras grąžinti senąjį istorinių miestų kraštovaizdį. Ši kryptis buvo dažnai kritikuojama užsienyje, tačiau laikui bėgant pripažinta vertingu pasiekimu¹⁰⁷.

Nusiaubto *Varšuvos senamiesčio* (sunaikinta ~ 85 proc. pastatų) atkūrimas tiksliausiai ir nuosekliausiai įgyvendino J. Zachvatovičiaus iškeltą tikslą „grąžinti miestui istorines formas“. Tačiau net Varšuvos atstatymas nebuvo visiškai tikslus prieškarinio vaizdo, įsispaudusio varšuviečių atmintyje ar užfiksuoto dokumen-

¹⁰¹ Петергоф. Пригороды Петербурга. [žiūrėta 2006-03-30]. Internetė: <<http://www.rusguide.com/rus/suburbs/peterhof.htm>>.

¹⁰² B. Rymaszewski, Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // Kronika Warszawy Warszawa, 2002, N. 5, 115 (numer specjalny), p. 32.

¹⁰³ B. Rymaszewski, O przetrwania dawnych miast. Warszawa, 1984, p. 84.

¹⁰⁴ E. Małachowicz, Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Warszawa, 2000, p. 47.

¹⁰⁵ B. Rymaszewski, Polska ochrona zabytków. Warszawa: SCHOLAR, 2005, p. 102.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 103.

¹⁰⁷ E. Małachowicz, Architektura odbudowywanych..., p. 47-48.

tuose, atkūrimas. Nusiaubtiems miestams graūzinant istorinį vaizdą paisyta ir ūiuo-laikinių poreikių¹⁰⁸.

Kyla klausimas, kas yra *istorinĖs formos*, kurias užsibrĖžta graūzinti nuniokotiems miestams? Tarpukario Lenkijoje istoriniais, senoviniais laikyti prieš 1850 m. statyti pastatai. Pokarinio miestų atstatymo programoje *istorinĖs formos* reiškĖ seniausią pastato išvaizdą. Diskusijose dĖl Varšuvos atstatymo buvo siūlyta atstatyti gotikinį, kaip seniausią, miesto vaizdą. Susivokta, kad gotikinis Varšuvos užstatymas nėra seniausias. Prieš tai ji buvo medinė. Taigi kodĖl jos neatstačius medinĖs? Buvo nusprĖsta, kad miestui turĖtų bŭti graūzintas toks istorinis veidas, koks jis matomas seniausiuose išlikusiuose dokumentuose, ikonografinĖje medūziagoje. Lyginant su kitų Lenkijos istorinių miestų atstatymais, Varšuvos senamiestyje buvo atstatytas tiksliausias istorinis vaizdas. Seniausia dokumentinė bei ikonografinĖ medūziaga apie miestą siekĖ XVIII ir vĖlesnius amūsius, vis dĖlto atstatymo realizacijos plane numatyta atstatyti ir kai kurių pastatų gotikines formas¹⁰⁹. Tuo tikslu naudoti ir miesto aprašai bei matavimai, kuriuos prieš karą rengdavo Varšuvos politechnikos instituto Architektŭros fakulteto Lenkijos architektŭros istorijos specialybĖs studentai, nuotraukos bei kita ikonografinĖ medūziaga, taip pat ūymaus italų tapytojo Bernardo Belotto (1720–1780 m.) Varšuvos vedutos^{110 111}.

Varšuva lenkams buvo ypaĉ svarbus miestas. Jos vaidmuo karo metu, o galiausiai sukilimas, įsirĖžĖ į varšuvieĉių atmintį. Tad miesto nuniokojimas reiškĖ ne tik kultŭros vertybių sunaikinimą, bet ir bandymą ištrinti iš atminties svarbius istorinius įvykius. Netekus senųjų originalių erdvių, atmintį neką prasĉiau galĖjo ūadinti ir jo kopija. Dauguma norĖjo matyti savo miestą tokį, kokio jo bŭta prieš karą. Ryūžtą atstatyti Varšuvą istorinĖmis formomis sustiprino ir lenkų pagrindininkų rasti tikslūs vokieĉių rengti urbanistiniai miesto planai. Juose buvo suplanuotas miesto istorinių dalių sunaikinimas, o Varšuva ĉia vadinama *Die neue deutsche Stad Warchau*. Hitlerio planuose Varšuva turĖjo tapti nauju provincijos miestu, pastatytu ant senojo miesto griuvĖsių¹¹². Tokiu būdu atstatymas reiškĖ ir iššŭkį pralaimĖjusiam priešiui bei įrodymą, kad net sugniūūdyta tauta gali atsigausti ir fiziškai, ir dvasiškai¹¹³.

Specialistams svarstant Varšuvos atstatymo klausimą išsiskyrĖ dvi nuomonĖs. Vieni pasisakĖ už atstatymą istorinĖmis formomis, kiti prieštaraavo senojo miesto vaizdo graūzinimui. Prieštaraujanĉiųjų nuomone, istorinio vaizdo atstatymas bŭtų klastotĖ, „skurdus teatras“, nevykĖs bandymas pakartoti tai, kas buvo vertinga¹¹⁴.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 102, 106.

¹⁰⁹ B. Rymaszewski, *O przetrwanie...*, p. 106.

¹¹⁰ Vedutos – labai tikslūs, stambaus masto tapyti miestovaizdūžio piešiniai.

¹¹¹ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 94.

¹¹² B. Rymaszewski, *Kryteria odbudowy...*, p. 33.

¹¹³ J. Calame, *Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures*. 2005. [ūiurĖta 2005-11-20]. Internetu: <<http://www.rvu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>>.

¹¹⁴ B. Rymaszewski, *O przetrwania...*, p. 105.

Siūlyta kurti naują, modernią aplinką: *Užmirškime ir geriau neprisiminkime praeities. Nebuvo ji nei pernelyg graži, nei džiaugsminga. Negailėkime senųjų rūmų, nes negailime ir nenorime prikelti jų senųjų gyventojų.*¹¹⁵ Varšuva turėtų tapti ateities miestu, pirmuoju tokiu Europoje, su naujais rūmais, naujomis pilimis ir naujais namais¹¹⁶. Būta pasisakymų ir už griuvusių užkonservavimą senamiestyje: *Griuvėsius reiktų apjuosti autostrada, šalia jos įrengiant šokių aikštes bei restoranus, kad čia atvažiuojantys turistai paliktų dolerių autentiškų istorinių pastatų priežiūrai ir restauravimui.*¹¹⁷ Taip griuvėsiai taptų paminklu, liudijančiu nacių barbariškumą bei pritrauktų turistus ir jų pinigų¹¹⁸.

Vis dėlto modernus Varšuvos atstatymas ar griuvėsių pavertimas paminklu nebuvo priimtinas nei daugumai miesto gyventojų, nei problemą sprendžiantiems paveldosaugininkams. J. Zachvatovičiaus tvirtinimu, *sostinė negali būti miestu be praeities, ji privalo atgauti pilies bei katedros ir kitų istorinių pastatų kuriamą miesto siluetą*¹¹⁹. Tauta ir jos kultūros paminklai yra viena, neatskiriama¹²⁰. Todėl, netekus paminklų, kyla pavojus tautos išlikimui. Senojo miesto atstatymas reiškė visišką pasveikimą, tai buvo tarsi visuomeninė terapija atsiliepiant į karo paliktas žaizdas bei moralinė pergalė¹²¹.

1980 m. Varšuvos senamiestis įrašytas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą kaip *išskirtinis beveik visiškai atstatyto XIII–XX a. besiformavusio miesto pavyzdys*. 1978 m. pateiktame siūlyme UNESCO paveldo sąrašui teigiama, kad istorinio Varšuvos centro atstatymas darė įtaką Europos šalių urbanizacijos raidai bei senųjų miestų kvartalų apsaugos kryptims. Atsižvelgiant į šiuos faktus, autentiškumo kriterijus, būtinas pasaulio paveldo vietoms ir objektams, nebuvo griežtai taikomas¹²².

Kiti ryškiausi pokarinių atstatymų istorinėmis formomis pavyzdžiai – Gdanskas, Poznanės, taip pat Vroclavo, Opolės, Boleslaveco, Racibožo senamiestis atstatymai. Pastarųjų atveju istorinio vaizdo atkūrimo imtasi tik seniausiose, svarbiausiose istorinėse dalyse, pavyzdžiui, senojo miesto turgavietėse¹²³. Kitos miestų dalys būdavo užpildomos naujais, modernių formų pastatais, kurie savo dydžiu, masteliu derindavosi prie senųjų išlikusių pastatų. Pavyzdžiui, Gdanske istorinis kraštovaizdis grąžintas miesto daliai, vadinamai *Glówne miasto*, o kitos miesto sritys, taip pat istorinės, atstatytos moderniai. Šitaip atgaivintas buvo ir Varšuvos Naujamiestis (*Nowe Miasto*)¹²⁴.

¹¹⁵ B. Rymaszewski, *Polska ochrona...*, p. 104.

¹¹⁶ Ten pat, p. 104.

¹¹⁷ Ten pat, p. 105.

¹¹⁸ Ten pat, p. 105.

¹¹⁹ B. Rymaszewski, *Kryteria odbudowy...*, p. 37.

¹²⁰ Ten pat, p. 37–38.

¹²¹ J. Calame, *Post-Conflict Reconstruction...*

¹²² World Heritage List. N. 30, ICOMOS. [žiūrėta 2006-04-30]. Internetė: <http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/030.pdf>.

¹²³ E. Małachowicz, *Architektura odbudowywanych...*, p. 241.

¹²⁴ Ten pat, p.104.

Nemažai rūpesčių kėlė po karo Lenkijai priskirti miestai, nuniokoti sąjungininkų, – *Gdanskas* (vok. *Dancig*), Vroclavas (vok. *Breslau*) ir Štetinas (vok. *Stettin*). Ginčytasi dėl šių miestų atstatymo istorinėmis formomis. Atstatant kai kurias istorines Gdanskos, Vroclavo dalis dėl dokumentacijos stokos neišvengta architektūrinės fantazijos – duomenų trūkumas buvo kompensuojamas projektuotojų vaizduote, išradingumu ar jausmais¹²⁵. Be to, atkuriant šiuos ir kitus vokišką įtaką patyrusius miestus, svarbus veiksnys buvo „lenkiškų stilių“ paieška bei architektūros „deprūsizacija“ ar „degermanizacija“. Dar tarpukariu vyko „tautinių stilių“ paieškos, siekiant pritaikyti jų formas naujose statybose ar restauruojant pastatus. „Lenkišku stiliumi“ tapo barokas, klasicizmas, kartais renesansas. Pokaryje atstatant istorines struktūras (net ir senosios Varšuvos atveju) neišvengta „tautinių stilių“ apraiškų¹²⁶. Kadangi po karo ypač paaštrėjo lenkų ir vokiečių santykių klausimas, visa, kas galėjo priminti vokiečius, atrodė svetima, nereikalinga bei būtina pakeisti. Todėl net 90 proc. sugriautas Gdanskas nekėlė tiek gailesčio kiek Varšuva¹²⁷. Edmund Osmańczyk 1945 m. rašė: *Prieš išvykdamas į Gdanską buvau Varšuvoje. Mano viduje kilo maištas, apėmė beprotiškas nesugrąžinamos senosios Varšuvos jausmas. [...] Čia, Gdanske, į nusiaubtą miestą žiūrėjau šaltai. Kai prof. Jan Kilarski tvirtino, jog neįmanoma atstatyti Marienkirche, pajutau džiaugsmą.*¹²⁸ Vis dėlto, nepaisant neigiamos visuomeninės nuomonės apie „vokiškus“ miestus, paveldosaugininkams labiau rūpėjo miestų ir pastatų meninė, istorinė ir kitos vertės. Tai buvo pakankamas argumentas jų apsaugai bei atstatymui. Atstatant Gdanskos pastatus norėta „vokiškuosius“ elementus pakeisti „lenkiškuoju stiliumi“. Tačiau J. Zachvatovičiaus, pabrėžusio šio miesto ypatingumą ir svarbą ne vien Lenkijai, bet ir visai Europai, dėka seniausią Gdanskos dalį (*Głowne Miasto*) buvo nuspręsta atstatyti ankstesnėmis istorinėmis formomis¹²⁹. Atstatant Vroclavą, Poznanę bei kitus miestus, turinčius nemėgstamų „vokiškų elementų“, neišvengta architektūrinės korektūros, įspaudžiant „lenkiškumo“ ženklus į pastatų architektūrą¹³⁰.

4.2. Vokiškoji paveldo atkūrimo patirtis

Vokietijos miestų valdininkai, remiami visuomenės, karo pėdsakus bandė ištrinti atkurdami miestus tokius, kokie jie buvo prieš oro atakas ir kokius norėjo prisiminti jų gyventojai. Tačiau po karo padalytoje Vokietijoje atstatant istorinius objektus būdavo imamasi kiek skirtingų veiksmų. Pavyzdžiui, atstatymas istorinėmis formomis buvo dažnesnis VDR negu VFR. Pastarojoje labiau laikytasi modernios architektūros siūlomų sprendimų. VDR visa, kas modernu, asocijavosi su Amerikos kolonializmu, todėl čia būta nemažai atstatymų senosiomis formomis.

¹²⁵ Ten pat, p. 108.

¹²⁶ B. Rymaszewski, *Kryteria odbudowy...*, p. 34.

¹²⁷ B. Rymaszewski, *O przetrwania...*, p. 93.

¹²⁸ J. Friedrich, *Dyskusja nad odbudową Gdańska: 1945–1948*. [žiūrėta 2005-12-15]. Internetė: <<http://www.pg.gda.pl/~jkrenz/miasto-Fried.htm>>.

¹²⁹ Ten pat.

¹³⁰ B. Rymaszewski, *O przetrwania...*, p. 93.

Vis dėlto dažnai dėl pinigų trūkumo ar politinių priežasčių kai kurių istorinių pastatų restauravimo ar atstatymo darbų nebuvo imtasi. Pavyzdžiui, Berlyne 1950 m. nugriauti dar karo metu stipriai apgadinti barokiniai Karališkieji rūmai (*Stadtschloss*), o Drezdeno Dievo Motinos bažnyčios (*Frauenkirche*) griuvėsiai valdžios pareigūnų ir paveldosaugininkų pastangomis palikti stūksoti. Netrukus šie likučiai tapo memorialu taikai ir karo baisumams liudyti. Todėl susivienijus Vokietijai kilo ar vėl buvo atgaivintos diskusijos dėl kai kurių istorinių pastatų, ypač svarbių tautinei ir kultūrinei tapatybei, atstatymo.

Goethes namai Frankfurte, kuriuose gimė rašytojas Goethe, 1944 m. buvo visiškai sunaikinti per oro anskrydį, išskyrus nedidelę priekinės sienos dalį, kuri vėliau irgi nugriuvo. Namo atstatymas pradėtas jau 1947 m., o 1951 m. užbaigtas pastatas vis dar stovėjo supamas gretimų pastatų griuvėsių, nebaigtų (ar net nepradėtų) tvarkyti po karo. Šis naujai atstatytų Goethes namų ir šalia stūksančių kitų statinių griuvėsių keliamas kontrastas žymi visuomenės konfliktą tarp išorinių ir vidinių poreikių bei atskleidžia po karo pasirinktą Vokietijos kryptį – siekimą „susigrąžinti ir save“¹³¹. Vis dėlto sugriautų Goethes namų atstatymo idėją palaikė ne visi. Anot atstatymo priešininkų, visiškas pastato atstatymas gali atkurti Goethes namus kaip tikrą istorinę vietą, bet ji niekad netaps originalu, o bus tik jo kopija¹³². Tačiau pastato simbolinė prasmė, gebėjimas materialia išraiška įkūnyti vokiškumą, kad jis būtų matomas bei apčiuopiamas ir patiems vokiečiams, ir pasauliui, nusvėrė negausius priešininkų argumentus¹³³.

Goethes namų, kurių materijoje įsikūnija dvasinis vokiečių paveldas, atstatymas reiškė ir pačios valstybės tapatybės atstatymą¹³⁴. Tai buvo tarsi bandymas nukreipti dėmesį nuo tamsios praeities į laimingesnę, garbingesnę, pratešiant ją į ateitį. Tokiu būdu šis atstatymas įgavo atsisakymo reflektuoti neseną praeitį prasmę¹³⁵ ir vokiečiams buvo fundamentaliai svarbus projektas savęs suvokimui. Vadinamoji „istorinė“ restauracija, tiksliau, visiškas istorinės formos atstatymas, buvo įmanomas – tai leido išlikę XX a. pirmosios pusės brėžiniai bei fotografijos. Interjero detalės karo metu saugiai paslėptos, todėl nebuvo sunaikintos. Taigi naujoji struktūra turi originalių baldų apstatymą¹³⁶. Kultūrinė pastato prasmė buvo ypač svarbi. Namas suvoktas ir suvokiamas ne tik kaip vieta, liudijanti žymaus rašytojo gimimo vietą, bet beveik kaip pats Goethe ir jo dvasia. Daugeliui vokiečių susitaikyti su šios ir kitų panašių vietų sunaikinimu būtų reiškę tautinės ir kultūrinės tapatybės praradimą.

Dar gyva atmintyje nacių praeitis buvo tarsi auglys, kurį norėta išpjauti ir pameršti. Svarbių Vokietijos istorijai vietų, įvykių ar istorinių asmenybių išryški-

¹³¹ S. Veese-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 146.

¹³² Ten pat, p. 148.

¹³³ Ten pat, p. 148.

¹³⁴ Ten pat, p. 146.

¹³⁵ Ten pat, p. 146.

¹³⁶ Frankfurt am Main. *Das Goethehaus. Goethe's Birth House*. [žiūrėta 2006-03-10]. Internetė: <<http://altfrankfurt.com/Goethe/Goethehaus/Fassade>>.

nimas buvo tarsi išeitis naikinant nemalonius praeities prisiminimus¹³⁷. Vietų ir su jomis susijusių asmenybių atgaivinimas, susigrąžinimas tiek dvasine, tiek materialine prasme (pavyzdžiui, per pastatus) pratęsė kadaise egzistavusią kultūrą, sustabdytą 1933 m. Grįžimas į Goethes laikus ar kitus istorinius amžius reiškė vengimą svarstyti nacistinę praeitį bei jos, kaip nereikalingos, atskyrimą nuo Vokietijos kultūros ir tautos istorijos, išskiriant „gerąją“ ir „blogąją“ Vokietiją¹³⁸. Tokiu atskyrimu siekta parodyti, kad garbinga šalies praeitis nustelbia ir tarsi „atitaiso“ gėdingą nacistinę praeitį.

Dievo Motinos bažnyčia (Frauenkirche) Drezdene. Drezdene, vieno gražiausių ir turtingiausių Vokietijos bei Europos miestų, ataka 1945 m. vasarį, kai karo pabaiga jau beveik aiškėjo, buvo netikėta ir nelaukta. Miestas virto griuvėsių dykvieta. Vos pasibaigus karui Drezdene, kaip ir visus nuniokotus miestus, imtasi gaivinti. Projektuotojai nusprendė galutinai nugriauti daugelį iš dalies ataką atlaikiusių statinių, o jų vietoje pastatyti naujus. Vis dėlto kai kurie pastatai atstatyti istorinėmis formomis. Įdomu, kad Drezdene, patekusiame į Rytų Vokietijos zoną, priešingai negu Rytų Berlyne, kur politikų sprendimu susprogdinti Karališkieji rūmai, dėl Zvingerio (*Zwinger*) rūmų atstatymo buvo surengtas referendumas. 1962 m. atstatytų rūmų populiarumas paskatino kitų istorinių Drezdene struktūrų atstatymą. Ilgą laiką čia stūksoję pastatų griuvėsiai pamažu susigrąžino buvusią išvaizdą, užpildydami ištuštėjusias miesto erdves¹³⁹. Vienas žymesnių atstatymų – Semper operos pastatas (1985 m.). Šiuo metu baigiami atstatyti Miesto rūmai (*Residenzschloss*).

Po susivienijimo vėl susidurta su Antrojo pasaulinio karo pastatų griuvėsių problema. Pagrindinė reakcija po susivienijimo buvo panaši kaip ir po 1945 m. Ryškiausias „griuvėsių atgaivinimo“ pavyzdys – Dievo Motinos bažnyčios (*Frauenkirche*) atstatymas. 1734 m. pastatyta bažnyčia tapo viena svarbiausių protestantų bažnyčių visoje Vokietijoje. Architektūriniu požiūriu tai buvo baroko šedevras ir neatskiriama Drezdene silueto dalis. Nors po atakos ji dar dvi dienas išstovėjo, tačiau galiausiai virto griuvėsių krūva. Po karo iškilus miesto atstatymo klausimui daug dėmesio skirta Dievo Motinos bažnyčiai, pabrėžiant jos išskirtinę svarbą Drezdene gyventojams. Visuomenės norų ją atstatyti nebuvo paisyta. Tačiau griuvėsiai palikti vietoje. Ilgainiui jie tapo karo memorialu, skirtu atminti *dešimtims tūkstančių žuvusių, įkvepiančių gyvuosius kovai su imperialistiniu barbarizmu ir žmonijos tokos bei laimės siekiui*¹⁴⁰. Taigi bažnyčios griuvėsiai įgijo simbolinę prasmę ir tapo šaltojo karo „ginklu“ kovoje su Vakaraais. 1982 m. šiai vietai suteikta dar viena reikšmė – griuvėsiai tapo kasmet rengiamų protesto demonstracijų prieš vyriausybę bei už taiką pasaulyje vieta¹⁴¹.

¹³⁷ S. Veese-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 149-150.

¹³⁸ Ten pat, p. 147.

¹³⁹ J. Giovannini, *The Once and Future Dresden // Architecture*. Feb 99, Vol. 88, Issue 2, p. 1.

¹⁴⁰ S. Veese-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 150-151.

¹⁴¹ Ten pat, p. 151.

Socialistiniu laikotarpiu įgytos statinio prasmės buvo akcentuojamos ir gina-
mos atstatymo priešininkų. Anot jų, barokinės bažnyčios atstatymas pareikalau-
sunaikinti dar vieną Vokietijos praeities paminklą, t. y. bažnyčios griuvėsius, ku-
rie keletą dešimtmečių formavo miesto kraštovaizdį bei buvo oficialus VDR poli-
tikos simbolis, taip pat Drezdeno gyventojų taikaus protesto vietą prieš socialisti-
nį režimą¹⁴². Ši pozicija sulaukė palaikymo net iš Protestantų bažnyčios narių, ku-
rie kadaise meldėsi senojoje *Frauenkirche*. Tačiau, nepaisant neigiamų nuomonių,
bažnyčią nuspręsta atstatyti.

Beveik iškart po susivienijimo įkurta visuomeninė organizacija bažnyčios at-
statymo skatinimui. Buvo teigiama, kad galiausiai atėjo laikas išgelbėti Dievo Mo-
tinios bažnyčią, tapusią tiek karo, tiek socialistinės Rytų Vokietijos vyriausybės
auka. Bažnyčios atstatymas kūrė idealią erdvę „istorijos atitaisymui“ bei praeities
atgaivinimui. Į ją žiūrėta su nostalgija, stipriai idealizuojant. Išpūdingai sentimen-
talus drezdeniečių tvirtinimas, kad *kiekvienas drezdenietis atmintinai žino kiekvieno
griuvėsio gabalėlio vietą bažnyčios sienose*¹⁴³.

Frauenkirche atstatymo projekte ryškus naujų prasmų suteikimas bei senųjų
atgaivinimas, permąstant ir suderinant jas naujame kontekste. Dievo Motinos baž-
nyčia tapo ne tiek „istorijos atitaisymo“ priemone, kiek naujai permąstyta atmin-
ties zona. Bažnyčios griuvėsiai kaip atminties vieta socialistiniu laikotarpiu įgavo
kelias reikšmes: 1) oficialią ir primestą, bažnyčios griuvėsius paverčiant memoria-
lu ir priemone kovojant su Vakaraais; 2) miesto gyventojų suteiktą prasmę, griuvė-
sius paverčiant protesto prieš vyriausybę bei kovos už taiką vieta; 3) vieta savaime
susiformavusia (t. y. neprimesta nei ideologijos, nei protestuojančių prieš ideolo-
giją) – griuvėsiai tapo miesto silueto dalimi¹⁴⁴. Atstatymo planuose siekta suderin-
ti senąsias ir naujai suteiktas prasmes. Taigi bažnyčia turėtų būti: 1) susitikimų
vieta; 2) vilties vieta; 3) atminties, atminimo vieta¹⁴⁵.

Susitikimai – tai visų pirma originali bažnyčios, kaip maldos namų, funkcija.
Pabrėžiama, kad bendruomeninės pamaldos bei asmeninė malda yra pagrindinė,
ašinė atstatytos *Frauenkirche* paskirtis. Šalia to, čia organizuojami koncertai, skai-
tymai, diskusijos, jaunimo susitikimai.

Atstatyta *Frauenkirche* – vilties ir atminimo vieta. Ji turėtų priminti senąją Die-
vo Motinos bažnyčią, ryškią miesto silueto formuotoją bei religinės bendruome-
nės susirinkimo vietą. Akivaizdu, kad atstatymo projekte siekiama atstatyti tiek
autentišką istorinį vaizdą, tiek autentišką funkciją. Originalūs akmenys, ryškiai
išsiskiriantys tamsesne spalva, pabrėžia bažnyčios likimą – jos didybę, sugriovi-
mą ir atstatymą. Naujų ir senų akmenų kontrastas primena senų žaizdų randus.
Tokiu būdu Dievo Motinos bažnyčia ir toliau liudija apie savo ir miesto skaudų
likimą, tačiau kartu parodo žmogaus galimybes nugalėti nesantaiką.

¹⁴² Ten pat, p. 155.

¹⁴³ Ten pat, p. 156.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 150–160.

¹⁴⁵ Reconstruction Frauenkirche Dresden. [žiūrėta 2006-02-30]. Internetė: <<http://www.frauenkirche-dresden.org>>.

Frauenkirche šiandien – vilties bei susitaikinimo simbolis¹⁴⁶. Ši simbolika apima visas bažnyčios ir jos griuvėsių gyvavimo metu įgytas prasmes – disonuojančias, bet gyvuojančias greta viena kitos dėl susitaikinimo ir vilties simbolikos. Tokie būdu *Frauenkirche*, kaip atminties vieta, išlieka aktuali bei gyvybinga ir kitoms kartoms. Atminties vietų gebėjimas keistis – atgaivinti senas ir kurti naujas reikšmes – yra jų išlikimo garantas¹⁴⁷.

Paminėtina, kad atstatymo projekte pabrėžta būtinybė atstatyti Georgo Baro projektuotą Dievo Motinos bažnyčią atitinkamai pagal istorinius planus, panaudojant kuo daugiau originalių išlikusių akmenų. Atstatymui buvo svarbios XVIII a. pabaigos italų tapytojo Bernardo Belotto *Frauenkirche* vedutos. Todėl paveldosaugos teisėje viena būtinų sąlygų autentiško vaizdo atkūrimui, t. y. pakankama dokumentacija, čia yra įgyvendinama. Autentiškos bažnyčios funkcijos atkūrimas (maldos namai), kartu kuriant ir papildomas funkcijas (kultūros, visuomeninių renginių vieta), daro šį atstatymą prasmingą.

Kaip daugialypių atminčių vieta paminėtini šiuo metu atstatomi Berlyno Karališkieji rūmai (*Stadtschloss*). Čia atmintis, įkūnijama naujoje materijoje, tampa pereinamąja, t. y. kintančia, atsidendiant vis naujiems istorinės atminties klodams. Atstatomas pastatas, atsižvelgiant į šios erdvės atminčių daugialypiškumą, turėtų būti skirtingų istorinių atminčių vieta, neišgryninant ir neatrenkant vienintelės prasmės¹⁴⁸.

5. KULTŪROS PAVELDO OBJEKTŲ ATSTATYMO PRAKTIKA LIETUVOJE PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Lietuvoje kultūros paveldo objektų atstatymo darbai įteisinti tik po Nepriklausomybės atgavimo, tačiau su atstatymų praktika susidurta jau sovietmečiu. Žymiausi to meto dalinio atstatymo ir restauravimo pavyzdžiai – Trakų salos ir Biržų pilys, Žemutinės pilies arsenalas. Lietuvoje, priešingai nei kaimyninėje Lenkijoje ar kai kuriose kitose Europos šalyse, po karo miestų kvartalai nebuvo atstatomi. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio istoriniai pastatai, gerokai apgriauti, tačiau dar galėję būti atstatyti istorinėmis formomis (taip išsaugant ir senąją senamiesčio erdvių struktūrą), buvo nugriauti. Jų vietoje pastatyti naujoviški statiniai arba, išvalius griuvėsius, paliktos tuščios erdvės. Ryškiausias nugriovimo ir urba-

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ P. Nora, *General Introduction...*, p. 7.

¹⁴⁸ Plačiau apie tai žr. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdojų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairėse, publikuojamose šiame leidinyje (3.3 skyrius) bei A. Rymkevičiūtė, Kultūros paveldo objektų bei vietų atstatymas Europoje ir Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje: teorija ir praktika. Vilnius, 2006 [magistro darbas; rankraštis saugomas Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje].

nistinės struktūros pakeitimo pavyzdys Vilniuje – Vokiečių gatvės praplatinimas, panaikinant mažų gatvelių tinklą buvusiame Didžiosios sinagogos kvartale.

Pažymėtina, kad svarbių kultūros paveldo objektų atstatymai sovietmečiu su-
laukdavo pasipriešinimo tik iš sovietinių valdžios organų (žinomas lietuvius kal-
tinantis straipsnis dėl feodalinių pilių atstatymo švaistant pinigus ir A. Sniečkaus
laiškas N. Chruščiovui). Pačiai visuomenei kai kurie atstatymai (būtent Trakų sa-
los pilies) tapo simboliu, įkūnijančiu priminimą apie egzistavusį valstybingumą.
Trakų salos pilies atstatymo atveju ryškus dualizmas. Viena vertus, oficialiai skel-
biama, kad „prikeltos“ pilies svarbiausia funkcija, leidžianti peržengti visas pa-
veldo saugos chartijų ribas, – kova su nacionalizmu. Taip pat akcentuojama, kad
restauruojant perduodamos praėjusių kartų gyvenimo ypatybės – atstatyta pilis
bus ne paprastas, o reprezentacinis respublikos istorinis muziejus (ir kaip istorinė
ekspozicija, ir kaip pati pilis savaime)¹⁴⁹, kuris *auklės Lietuvos žmones tautų draugys-
tės ir tarybinio patriotizmo dvasia*¹⁵⁰. Tuo tarpu visuomenėje vyravo minėtas „nema-
tomas“ faktorius.

Paminėtina, kad sovietmečiu nebūta aiškios ribos tarp restauravimo, konser-
vavimo ir atstatymo darbų. Atstatytoji Trakų salos pilis laikyta ir restauravimo, ir
konservavimo, ir atstatymo darbų pavyzdžiu. Sovietmečiu priimtuose nuostatuose
bei įstatymuose atstatymas priskiriamas prie paminklų restauravimo, konser-
vavimo, remonto darbų (nors restauravimo teorijose atstatymo darbai griežtai ski-
riami nuo restauravimo).

Po 1990 m. buvo ne vienas siūlymas atstatyti kai kuriuos jau nebeegzistavu-
sius paminklus, pastatus ar ištikus kvartalus. Atsikuriant valstybei buvo būtina
atstatyti jos nacionalinius simbolius ir taip „atitaisyti“ istoriją. Pirmoji atstatymų
banga, nuvilnijusi per visą Lietuvą, prikėlė „šviežius“ ir tautos atmintyje tebegy-
vuojančius objektus – sovietmečiu naikintus 1918–1940 m. valstybingumo¹⁵¹ bei
religinius paminklus. Tačiau tarpukario paminklų simbolinės prasmės perkėlimas
į dabartinę Lietuvą, nepermažstant ir nesuteikiant šiandienai aktualių reikšmių,
vargu ar begali būti veiksminga priemone vienijant tautą ir kuriant pilietinę vi-
suomenę.

Sovietmečiu sunaikinti paminklai neskirti nuo ankstesnių praradimų – laiky-
ta, kad Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai caro valdžios taip pat nugriauti
iš ideologinių paskatų. Rūmų atkūrimo koncepcijoje pabrėžiama: *Rusijos carinės
valdžios įsakymas nugriauti ir stančius rūmus turėjo neabejotiną politinį tikslą – ištrinti iš*

¹⁴⁹ Trakų salos pilies LDK rūmų pritaikymas pilies ekspozicijai, 1959 m. Kultūros paveldo departa-
mento archyvas, F. 5, Ap. 2, B. 82, L. 1–2.

¹⁵⁰ A. Sniečkus, 1961 m. sausio 4 d. raštas N. Chruščiovui („Товарищу Хрущеву Никите Сергеевичу“).
Lietuvos ypatingasis archyvas, F. 16895, Ap. 329, B. 1, L. 5.

¹⁵⁰ J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo..., p. 226.

¹⁵¹ Apie sovietiniu laikotarpiu nugriautus paminklus žr. Nukentėję paminklai. Vilnius: Mokslo ir
enciklopedijų leidykla, 1994.

*visuomenės atminties visus Lietuvos valstybingumo ir savarankiškumo simbolius.*¹⁵² Vienas svarbiausių objekto atstatymo argumentų – jo simbolizuojamas valstybingumas. Vis dėlto Valdovų rūmų atstatymo aktualizavimas gali pasirodyti kiek dirbtinai formuojamas, turint minty nemažą laiko tarpą nuo jų savarankiško funkcionavimo bei nugriovimo iki dabarties. Be to, Valdovų rūmų atstatymo atveju akivaizdžiai nėra paisoma tarptautinėje paveldosaugos teisėje išsakytos nuomonės šiuo klausimu, taip pat Lietuvos įstatymų¹⁵³. Didžiausia problema kyla vartojant sąvoką, kurios prasmė teisėje ir praktikoje nėra vienareikšmiška. Kalbant apie rūmų atstatymą dažniausiai vartojamos sąvokos *atkūrimas*, *istorinio įvaizdžio atkūrimas*. Lietuvos paveldosaugos teisėje *atkūrimas* reiškia tikslų nebeegzistuojančios struktūros atstatymą (angliškas atitikmuo – *reconstruction*). Tačiau konkrečiu atveju rūmų atkūrimas nėra tikslus atstatymas. Tuo tarpu *istorinio įvaizdžio atkūrimo* sąvoka nevertinama nei Lietuvos, nei tarptautinėje paveldosaugos teisėje. Tai Jono Rimanto Glemžos pasiūlytas terminas, kuriuo siekta apibūdinti Valdovų rūmų atstatymą – atstatymą, kuriam pagrįsti nepakanka duomenų. Jo siūlomas sąlygiškas atstatymas atveria kelią interpretacijoms: *jeigu nėra reikiamų istorinių ir ikonografinių duomenų, sėkmingai gali būti naudojamas „interpretacijos“ metodas*¹⁵⁴.

Atsižvelgiant į vieną ryškiausių Vilniaus miesto tapatybių – jo sudėtingą kultūrų ir tautų įvairovę – egzistavusių ir visoje senojoje Lietuvoje, patvirtintas *Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimas*¹⁵⁵. Gražinant senojo miesto veidą (kartu, manoma, ir dvasia) vėl tampa svarbus „įkūnijimo“ veiksmas, t. y. prarastų pastatų ir jų kuriamų erdvių atstatymas. Taip siekiama *išsaugoti ir įamžinti Lietuvoje šimtmečiais kurtą žydų kultūros paveldą*¹⁵⁶. Tačiau fragmentų atkūrimo programoje kyla ne vienas disonansas. Visų pirma *geto* sąvokos figūravimas programoje¹⁵⁷. Antra, atstatytų pastatų funkcija ir jos pajėgumas *priminti, įamžinti šimtmečiais kurtą žydų paveldą*¹⁵⁸ bei svarbiausios identifikavimosi su atstatomais fragmentais grupės – Vilniaus žydų bendruomenės – dalyvavimas kuriant programą. Nėra aišku, kaip atstatytieji statiniai ir jų kuriamos erdvės galės „priminti“ prieškario žydų

¹⁵² Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22-25.

¹⁵³ Lietuvos Respublikos nekilnojamojų kultūros vertybių..., str. 21. Lietuvos Respublikos nekilnojamojų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas..., str. 2.

¹⁵⁴ J. R. Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo...*, p. 139-140.

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas. Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa (Lietuvos Respublikos dokumentas, 2002-09-25, Vilnius). [žiūrėta 2006-04-20]. Internetė: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=187120&p_query=&p_tr2=>>.

¹⁵⁶ Apie Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programą. [žiūrėta 2006-03-30]. Internetė: <<http://www.vsa.lt/getas.htm>>.

¹⁵⁷ Skirtingai nei kitose Europos šalyse, Vilniaus getas buvo įkurtas tik 1941 m. nacistinės Vokietijos okupacijos laikotarpiu ir žydų atmintyje išliko kaip žmogiškojo orumo žeminimo ir teisių pažeidimo vieta. Todėl geto atstatymas visų pirma suprantamas kaip nacių įkurto geto atstatymas, nors programoje getas ir vadinamas istoriniu.

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas. Vilniaus istorinio geto..., str. 1.4.

gyvenimą, kai dalis jų (neaišku kuri) skiriama komerciniams tikslams, o kita – žydų poreikiams tenkinti¹⁵⁹. Šiuo metu viename jau atstatytame pastate (Ašmenos, Dynos ir Mėsinių gatvių sankirtoje) bus įrengtos gyvenamosios, administracinės, prekybos paslaugų patalpos. Šalia pastato esančioje iškaboje, nusakančioje būsimas atstatyto pastato funkcijas, žydų veiklai skirta funkcija neminima. Spauldoje išreikšta prieštaringa žydų bendruomenės nuomonė atstatomų istorinio geto fragmentų klausimu. Pabrėžiama, kad atstatomi fragmentai bus žydiški iš išorės ir komerciniai iš vidaus¹⁶⁰. Šalia šių, pažymėtinas dar vienas prieštaravimas. Sovietmečiu atsivėrusios ir siaurų senamiesčio gatvių supamos keistos erdvės irgi yra tam tikra miesto atminties dalis. Per 50 metų šios erdvės tapo savita Vilniaus senamiesčio dalimi, dar vienu sluoksniu senoviniame rankraštyje. Todėl jų užpildymas, siekiant „atitaisyti istorinį teisingumą“ ar investuoti, gali būti vertinamas kaip savitų miesto bruožų naikinimas.

IŠVADOS

1. Restauravimo teorijoje, turėjusioje įtakos teisinei paveldosaugos minčiai, kultūros paveldo objektų atstatymas laikomas istorine ir menine klastote. Atstatymas yra griežtai atskiriamas nuo restauravimo. Turint omenyje nepakartojamą kūrybos procesą, medžiagos originalumą bei istorijos išpaustus pėdsakus meno kūriniuose ir istoriniuose pastatuose, negalima tikėtis, kad atstatytasis objektas bus tiek pat reikšmingas kaip ir originalas.

2. Tarptautinėje paveldosaugos teisėje pažymėtina požiūrio į kultūros paveldo objektų atstatymą kaita. *Venecijos chartijoje* (1964 m.) visi atstatymo darbai griežtai atmetami. Vis dėlto vėliau atstatymą ypatingais atvejais imta pateisinti (*Drezdeno deklaracija*, 1982 m.; *Krokuvos chartija*, 2000 m.; *Rygos chartija*, 2000 m.). Pabrėžiama būtinoji atkūrimo sąlyga – būtina atlikti atitinkamus tyrimus ir remtis pakankama istorine, ikonografinė medžiaga. Tuo buvo pripažinta kultūros paveldo svarba formuojant nacionalinės ar kitos bendruomenės tapatumą.

3. Lietuvoje sovietiniu laikotarpiu priimtuose teisiniuose dokumentuose atstatymo problema minima tik fragmentiškai. Tikslus nebeegzistuojančio objekto atstatymas dažniausiai priskiriamas prie restauravimo, konservavimo, remonto darbų, taigi nėra griežtai įvardijamas kaip specifinis paminklų „išsaugojimo“ veiksmas. 1949 m. SSRS pavyzdžiu patvirtinti *Paminklų apsaugos nuostatai*, nusakantys tiek paminklų apsaugą, tiek nugriovimą, greičiausiai nulėmė daugelio karo metu apgriautų istorinių pastatų galutinį sunaikinimą, bet ne atstatymą.

4. Dabartinėje Lietuvos paveldosaugos sistemoje pastebima painiava vartojant sąvokas. Paveldosaugos teisėje išsialėjusi *atkūrimo sąvoka*, skirta apibrėžti tikslų

¹⁵⁹ Ten pat, str. II. 7.4.

¹⁶⁰ Žydų getas? Kam ir kodėl? // Lietuvos Jeruzalė. Vilnius, 2004-04-22, p. 1-3.

nebeegzistuojančio objekto atkūrimą, tampa komplikuota perkėlus ją į praktiką. Dažnai tikslus (visiškas ar dalinis) objekto atstatymas įvardijamas *rekonstrukcijos*, *restauracijos*, *reabilitacijos*, *revitalizavimo*, *regeneracijos*, *istorinio įvaizdžio atkūrimo* sąvokomis, griežtai neskiriant jų skirtingų prasmių.

5. Modernioje visuomenėje praeities patyrimas dabartyje išreiškiamas atminties, istorijos, paveldo sąvokomis. Paminkluose aktualizuota istorija tampa paveldu, kuris materijoje įkūnija dvasines vertybes, tautos atmintį bei geba vienyti ir formuoti tapatybę. Būtinybė atstatyti prarastus objektus ar erdves, keliančius praeities asociacijų, ypač suaktyvėja kritiniais istorijos momentais. Europa tokias krizes patyrė po Antrojo pasaulinio karo ir žlugus Sovietų Sąjungai.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS
VALDOVŲ RŪMŲ ATKŪRIMO IR PASKIRTIES
BYLOS KRONIKA

1987 m.

Sistemiškai pradėtos tirti Vilniaus žemutinės pilies (toliau – VŽP) Valdovų rūmų (toliau – VR) rūsių ir pamatų liekanos (architektūrinius ir archeologinius tyrimus pradėjo Paminklų restauravimo projektavimo instituto mokslininkai, nuo 1988 m. tyrimai pavesti Lietuvos istorijos institutui). Iškeliamas VR atkūrimo galimybės klausimas.

1989 m.

Pradėti VŽP istoriniai tyrimai, kurie su pertraukomis vykdomi ligi šiol.

1992 m.

Žiniasklaidoje pasirodo idėjos apie VR kaip prezidentūros paskirtį. Iškeliama trijų stilistinių epochų atkūrimo VR interjeruose galimybė.

1993 m. gruodžio 8 d.

LR Prezidentas Algirdas Brazauskas raštu kreipiasi į LR ministrą pirmininką Adolfą Šleževičių dėl VR atstatymo reikalingumo.

1994 m. gegužės–spalio mėn.

Valstybinės įmonės „Paminklai“ užsakymu įvyko VR atstatymo koncepcijos konkursas, kuriame dalyvavo šeši kūrybiniai kolektyvai. Konkurse dėl tuometinės VR kaip prezidentūros vizijos vyravo VR kaip šiuolaikinio pastato projektai.

1994 m. lapkričio 18 d.

LR Vyriausybės nutarimu įsteigiama valstybinė įmonė Vilniaus pilių direkcija, kuri rūpintųsi Vilniaus pilių komplekso atstatymu, esamų ar atstatytų pastatų tvarkymu ir t. t.¹

1995 m. liepos 14 d.

LR kultūros bei statybos ir urbanistikos ministrai patvirtino autorinį kolektyvą, kuriam pavesta suformuluoti VR atkūrimo koncepciją².

1996 m. gruodžio mėn.

Parengti VR planų ir fasadų retrospektyviniai brėžiniai (vadovas – dr. N. Kitkauskas)³.

¹ LR Vyriausybės 1994-11-16 d. nutarimas nr. 1155.

² LR kultūros ministro, LR statybos ir urbanistikos ministro 1995-07-14 d. raštas.

³ Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai. Retrospektyvinis projektas (projektavimo grupės vadovas N. Kitkauskas). Vilnius, 1996 (Pilių tyrimo centro archyvas, inventorizacijos nr. 141a–141f).

1997 m.

Archeologiniuose tyrimuose nuo vien VŽP teritorijos genezės tyrimų pereinama ir prie VR kaip „atkuriamo objekto“ tyrinėjimų.

1997 m. rugsėjo 10 d.

Vilniaus pilių direkcija patvirtina VR projektavimo darbo grupę, sudarytą iš 25 specialistų, kuri turi apibendrinti VR projektavimo darbų programą ir sprendimus⁴.

1997 m.

VR atkūrimo projekto parengimo darbo grupė pateikė atstatymo ir panaudojimo programos, projektavimo užduoties ir paminklotvarkos sąlygų pagrindinių matmenų projektą, kuriame deklaruotas *seno* ir *naujo* atskirimo principas⁵.

1999 m. vasario 5 d.

Lietuvos dailės muziejus (toliau – LDM), tuometinio kultūros ministro Sauliaus Šaltenio prašomas, LR kultūros ministerijai pateikia VR pritaikymo kultūros reikmėms gairių projektą⁶.

2000 m. spalio 17 d.

LR Seimas priima „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymą“⁷.

2001 m. spalio 17 d.

LR Vyriausybė patvirtina „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepciją“⁸.

⁴ Vilniaus pilių direktoriaus 1997-09-10 d. įsakymas nr. 11.

⁵ Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų atstatymo ir panaudojimo programos, projektavimo užduoties ir paminklotvarkos sąlygų pagrindinių matmenų projektas (AB „Paminklų restauravimo institutas“). Vilnius, 1997.

⁶ Lietuvos dailės muziejaus 1999-02-05 d. raštas nr. 67 Lietuvos Respublikos kultūros ministrui; Lietuvos Valdovų (Didžiųjų kunigaikščių) rūmų pritaikymo gairių projektas [Rankraštis]. Vilnius, 1999.

⁷ Lietuvos Respublikos Seimas. Lietuvos Respublikos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas. Vilnius, 2000-10-17, nr. VIII-2073 // Valstybės žinios. 2000, nr. 92-2889, p. 88-89.

⁸ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22-25.

2002 m. sausio pabaiga

LR Prezidentas Valdas Adamkus įpareigoja Lietuvos istorijos instituto (toliau – LII) direktorių doc. habil. dr. Alvydą Nikžentaitį ir Vilniaus universiteto (toliau – VU) Istorijos fakulteto dekaną prof. dr. Alfredą Bumblauską pateikti VR atkūrimo proceso įvertinimą. Sudaromos LII ir VU darbo grupės.

2002 m. kovo 14 d.

LII ir VU suorganizuoja seminarą Trakuose, skirtą VR tyrinėjimų rezultatų, dabartinės padėties ir perspektyvų apibendrinimui bei rekomendacijų tolesniems tyrimams pateikimui. Seminaro metu VR tyrimų būklė įvertinta kaip nepakankama jų atkūrimui ir panaudai.

2002 m. gegužės 10 d.

Oficialiai pradėti VR atkūrimo darbai.

2002 m. rudenio

VU darbo grupė parengia „LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės“ (toliau – „Koncepcijos plėtros gairės“)⁹. LII vykdo istorinių šaltinių paiešką.

2002 m. spalio 2 d.

LR kultūros ministras išleidžia įsakymą, kuriuo VR interjerų atkūrimo ir pritaikymo programos parengimas pavedamas LDM¹⁰, bei įsakymą, kuriuo remiantis sudaroma LR kultūros ministerijos Koordinacinė komisija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos įgyvendinimui (toliau – Koordinacinė komisija)¹¹.

2002 m. gruodžio 18 d.

LR kultūros ministerija išleidžia įsakymą, remiantis kuriuo prof. dr. A. Bumblauskas įtraukiamas į Koordinacinę komisiją¹².

2003 m. sausio 14 d.

VU darbo grupės parengtos „Koncepcijos plėtros gairės“ pristatomos Koordinacinėje komisijoje.

⁹ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės (parengė Vilniaus universiteto darbo grupė) [Rankraštis]. Vilnius, 2002.

¹⁰ Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2002-10-02 d. įsakymas nr. 357.

¹¹ Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2002-10-02 d. įsakymas nr. 358.

¹² Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2002-12-18 d. įsakymas nr. 478.

2003 m. sausio 23 d.

LR kultūros ministerija dėkoja VU Rektoriui prof. habil. dr. Benediktui Juodkai už VU darbo grupės parengtas „Konceptijos plėtros gaires“ bei išreiškia įsitikinimą, kad ši medžiaga ir bendradarbiavimas su jos autoriais neabejotinai padės rengiant VR interjerų ir ekspozicijų programą¹³.

2003 m. vasario 12 d.

Lietuvos restauratorių sąjungos Konsultacinės ekspertų komisijos, sudarytos VR klausimams nagrinėti, posėdžio metu pasiūlyta VR atkūrimo ir panaudojimo darbuose naudotis tiek LDM, tiek VU darbo grupės parengtomis koncepcijomis¹⁴.

2003 m. vasario 16 d.

VU darbo grupės parengtos „Konceptijos plėtros gairės“ pristatomos LR Seime, konferencijos „1253–2003-ieji: Lietuvos istorijos ir parlamentarizmo europietiškas aspektas“ metu (konferencijos organizatoriai – LR Seimo Europos reikalų komitetas kartu su LII ir VU Istorijos fakultetu).

2003 m. kovo 5 d.

VU darbo grupės parengtos „Konceptijos plėtros gairės“ pristatomos tyrėjams ir visuomenei (pristatymas vyko Šliosbergo rūmuose, esančiuose buvusių VR teritorijoje). Pritariama VU darbo grupės VR atkūrimo patikimumo zonavimo idėjai ir suformuluojamas tikslas – atlikti tyrimą „LDK Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimas“ (toliau – „Rekonstrukcijos patikimumo zonavimas“).

2003 m. gegužės 30 d.

Savaistraštyje „Literatūra ir menas“ publikuojami LDM parengti „LDK Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys. Antroji redakcija“ (toliau – „Metmenys“)¹⁵.

2003 balandžio 1 d.

Koordinacinė komisija pritaria LDM parengtiems „Metmenims“.

¹³ Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos 2003-01-23 d. raštas nr. S2-130 Vilniaus universiteto rektoriui.

¹⁴ Lietuvos restauratorių sąjungos, Valdovų rūmams sudarytos, Konsultacinės ekspertų komisijos 2003-02-12 d. posėdžio protokolas-išvados nr. 3.

¹⁵ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų interjerų atkūrimo ir pritaikymo reprezentacinėms, muziejinėms ir edukacinėms funkcijoms programa. Metmenys. Antroji redakcija // Literatūra ir menas. 2003-05-30, p. 11-22.

2003 m. birželio mėn.

Mėnraštyje „Kultūros barai“ publikuojami VU darbo grupės parengtų „Konceptijos plėtos gairių“ fragmentai bei atsiliepiamas apie LDM parengtus „Metmenis“¹⁶.

2003 m. birželio 30 d.

VU darbo grupės susitikimo su architektais metu suderinamos sąvokos, būtiną rengiant „Rekonstrukcijos patikimumo zonavimą“. 2003 m. vasarą VU darbo grupė pradeda rengti minėtą studiją.

2003 m. pabaiga

Pateikiama LII šaltinių paieškos grupės tarpinė ataskaita.

2004 m. balandžio 14 d.

VU darbo grupės atliktas „Rekonstrukcijos patikimumo zonavimas“¹⁷ pristatomas Koordinacinėje komisijoje. LDM darbo grupei siūloma derinti idėjas ir veiksmus su VU darbo grupe.

2004 m. gruodžio mėn.

LII šaltinių paieškos grupė pateikia rankraštį, apibendrinantį surinktus šaltinius, – „Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžia. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos“¹⁸.

2005 m. vasario 18 d.

LR kultūros ministro įsakymu pakeičiama Koordinacinės komisijos sudėtis. Iš Koordinacinės komisijos išbraukiami A. Nikžentaitis ir A. Bumblauskas. LR kultūros ministerijos pranešime spaudai A. Nikžentaičio ir A. Bumblausko pašalinimas traktuojamas kaip pakeitimas, įvykęs „visiškai natūraliai rotacijos būdu“¹⁹.

2005 m. balandžio 20 d.

LR Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komitete (toliau – LR Seimo komitetas) svarstomas klausimas, kodėl iš Koordinacinės komisijos išbraukti A. Nikžentaitis ir A. Bumblauskas. Svarstymo metu A. Bumblauskas perskaito pranešimą

¹⁶ Keli fragmentai iš VU darbo grupės parengtų LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtos gairių // Kultūros barai. 2003, nr. 06. p. 25–31.

¹⁷ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų rekonstrukcijos patikimumo zonavimas (parengė Vilniaus universiteto darbo grupė) [Rankraštis]. Vilnius, 2004.

¹⁸ Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžia. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos (parengė Lietuvos istorijos institutas) [Rankraštis]. Vilnius, 2004.

¹⁹ LR kultūros ministerijos 2005-04-13 d. pranešimas spaudai „Dėl kultūros ministerijos koordinacinės komisijos papildymo“ // Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. 2005. [žiūrėta 2005-12-05]. Internetė: <<http://www.muza.lt>>.

„Nelengvas paveldas: Valdovų rūmų atkūrimo byla“²⁰, kuriame išryškunami du požiūriai į VR atkūrimą bei pristatomos „Konceptijos plėtros gairės“, pakoreguotos atlikus patikimumo zonavimo tyrimus. LR Seimo komitetas nusprendžia: 1) siūlyti LR kultūros ministrui Koordinacinę komisiją papildyti A. Nikžentaičiu ir A. Bumblausku; 2) siūlyti Koordinacinei komisijai savo darbe įsiklausyti į įvairias nuomones²¹.

2005 m. balandžio 25 d.

LR Seimo komitetas raštu kreipiasi į LR kultūros ministrą ir išdėsto 2005 balandžio 20 d. posėdyje priimtus sprendimus²².

2005 m. gegužės 26 d.

Koordinacinės komisijos posėdyje svarstomas LR Seimo komiteto siūlymas papildyti Koordinacinės komisijos sudėtį A. Nikžentaičiu ir A. Bumblausku. Atsakant į LR Seimo komiteto raštą konstatuota, kad naują Koordinacinės komisijos sudėtį lėmė „tiesiogiai su Valdovų rūmų atkūrimu susijusių institucijų atstovavimo principai“ ir kad „Koordinacinė komisija pagal nuostatus sprendžia konkrečius su koncepcijos įgyvendinimu susijusius Valdovų rūmų atkūrimo klausimus, o ne diskutuoja dėl pačios koncepcijos, kuri yra patvirtinta 2001 m. Vyriausybės nutarimu“²³. A. Nikžentaitis ir A. Bumblauskas neįtraukiami į Koordinacinės komisijos sudėtį.

2005 m. lapkričio mėn.

LR Seime svarstomas siūlymas aptarti galimybę Seimą perkelti į atkuriamus VR²⁴.

2006 m. liepos 16 d.

ICOMOS prezidentas, viceprezidentas ir generalinis sekretorius apžiūri atkuriamus VR.

2006 m. liepos 19 d.

LR Valstybinė kultūros paveldo komisija (toliau – VKPK) gauna ICOMOS prezidento Michaelo Petzeto laišką, kritikuojančią sumanymą nugriauti Šliosbergo namą, pastatytą ant autentiškų VR rūslių ir mūro liekanų. Jame teigiama: *Žiūrint iš*

²⁰ A. Bumblauskas. Nelengvas paveldas: Valdovų rūmų atkūrimo byla [Rankraštis]. Vilnius, 2005.

²¹ LR Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto 2005-04-20 d. posėdžio protokolas.

²² LR Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto 2005-04-20 d. raštas nr. 106-s-168 kultūros ministrui.

²³ LR kultūros ministerijos 2005-05-31 d. raštas nr. S-194 LR Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komitetui.

²⁴ Svarstoma idėja parlamentą perkelti į Valdovų rūmus // Delfi. Žinios. 2005. [žiūrėta 2005-11-07]. Internetu: <<http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7904342&categoryID=7&ndate=1131314400>>.

ICOMOS pozicijų, visiškas namo nugriovimas ar jo sumažinimas iki kelių fragmentų net negali būti svarstomas. [...] tas namas pats savaime yra istorijos dalis ir praturtina visą kompleksą²⁵. Pasaulinio lygio paveldosaugos autoritetų nuomonė išprovokuoja dviejų stovyklų susidarymą – pasisakančių už pastato išsaugojimą ir už jo nugriovimą.

2006 m. rugsėjo 22 d.

VKPK svarsto Šliosbergo namo nugriovimo klausimą – šeši iš dešimties komisijos narių pasisako už jo nugriovimą.

2006 m. rugsėjo 25 d.

LR Vyriausybės sprendimu sudaroma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties klausimų komisija (toliau – Klausimų komisija), kurios tikslas – padėti LR kultūros ministerijai įgyvendinti VR atkūrimo uždavinius. Jos pirmininku paskiriamas Algirdas Brazauskas²⁶.

2006 m. spalio 13 d.

Klausimų komisijos posėdyje nusprendžiama neatsižvelgti į ICOMOS nuomonę.

²⁵ Cituota pagal: R. Gečaitė, Valdovų rūmai – „civilizacija“ pagal barbarus // Atgimimas. 2006, nr. 36, p. 14.

²⁶ LR Vyriausybės 2006-10-25 nutarimas nr. 936.

SUMMARIES

“Complicated Heritage”: Problematic Character of Reconstruction of the Grand Duke’s Palace of the Grand Duchy of Lithuania

Alfredas Bumblauskas

The article analyses the problematic nature of reconstruction of the Grand Duke’s Palace, destroyed in 1801, which has become an object of discordant opinions and visions. The analysis focuses on reasons for tensions and motivations behind individual positions. Sources for tensions are found at several levels: heritage protection, axiological, practical, as well as historical consciousness. The article features a discussion on the dissonance between disapproval for heritage reconstruction declared in doctrine heritage protection texts and real reconstruction practice present in the world, i.e. between the ambition to pursue the principle of heritage uniqueness (non-reconstructability) and the need to solve problems of national identity. This particular case causes even more complications since reconstruction is situated in a historic place of Vilnius – a World Heritage object. In proposals for authentic remains of the Grand Duke’s Palace (cellars unearthed during archaeological dig), a conflict is seen between two groups representing different value systems – the traditional and the liberal one. The traditionalists, who nourish the national history discourse and consider the Duke’s Palace to be the symbol of statehood, have proposed to “augment” the building to the authentic remains and respectively put forward the purpose based on traditional museum conception. The liberals, who are against the idea of “reanimation” of the past, question the building’s significance to statehood and attack the very principle of “augmentation”. The article highlights practical problems that became apparent after a scientifically unmotivated political decision to reconstruct the Duke’s Palace was taken in 2001. These are as follows: insufficient scientific information necessary for reconstruction, lack of conceptual theoretical grounding for the reconstruction project, uncertainty of the idea of a “centre of historical culture” declared by the Lithuanian Government, aimed to become the underlying purpose conception. Furthermore, incongruity between a halfway architectural building project based on the idea of “image restoration” and proposed unidirectional traditionalist museum ideas for its purpose remains unsolved. The article reveals the existence of two contemporary historical consciousnesses of Lithuanians based respectively on concepts of traditional history and historical culture as well as two different views towards reconstruction and purpose. The predominance of the traditional historical consciousness resulted in elimination of historical culture line represented by the workgroup of the Faculty of History at Vilnius University. Proponents of the latter line sought to solve problems of reconstruction and purpose by searching for halfway decisions based on the contemporary theoretical thought.

Development Guidelines for the Concept of Reconstruction and Purpose of the Grand Duke's Palace (The Grand Duchy of Lithuania)

*Alfredas Bumblauskas, Rasa Čėpaitienė,
Justina Poškienė, Rūta Šermukšnytė, Romas Vaštokas*

The study conducted by the working group of the Faculty of History, Vilnius university, elaborated on *the Concepts of Reconstruction and Purpose of the Duke's Palace of the Great Duchy of Lithuania*, approved by the Government of the Republic of Lithuania (approved by resolution No 1235 on 17 10 2001). The laconic character of the concept and uniqueness of the situation (erection of a new building over authentic remains of the past) within Lithuanian cultural context causes problems for recreation and application of the Duke's Palace; these processes are accompanied by emerging discordant views. Taking into account the current state of recreation (insufficient amount of scientific data; reliance on the idea of "image recreation" and implicit principle of "hypotheses' grading" in the reconstruction project), while analyzing theoretical problems of implementation (lack of theoretical grounding being the major one), evaluating dominant visions of reconstruction and proper adjustment, as well as seeking for optimal compromise among them, the study proposes an original conception for tackling the problem. As a starting point for conceptual propositions and practical decisions modern theoretical thought is selected – ideas that have been nurtured by theories of historical culture, heritage protection, socio-cultural anthropology and museology. The idea of the centre of historical culture becomes the central pivot of the conception. Based on this idea, the Grand Duke's Palace is perceived as a monument for "living" past while recreation is conceived as a need to orient oneself in the present and future via interpretation of the past, as an exhibit of our own reconstructional consciousness. This idea makes it impossible to separate the reconstruction concept from the adjustment/application concept. Besides, it transforms the whole object into a single media node, i.e. a combination of informational means, every element of which holds informational charge about our historical consciousness. Reconstruction of the Berlin city palace is chosen as an analogue for the purpose of the Grand Duke's Palace. Application principles of the Berlin city palace's reconstruction were discussed by specialists in 2001. Based on these insights, analogies and searching for common affinities among different visions, the study formulates pilotage proposals for the purpose of the Grand Duke's palace that are grounded on separating coexisting functional models (thematic threads) and on the principle of "hypotheses' grading".

Zoning the Reliability of the Reconstruction of the Grand Duke's Palace (The Grand Duchy of Lithuania)

Alfredas Bumblauskas, Justina Poškienė, Rūta Šermukšnytė

This study, prepared by a workgroup of the Faculty of History, Vilnius University, is another document of a consistent and purposeful activity in the attempt to reconstruct the Grand Duke's Palace of the Great Duchy of Lithuania. The study empirically verifies and corrects the three zone principle (authenticity – hypothesis (reasonable – pilotage) – modernity). The principle had to tackle theoretical and practical problems related to the purpose of the future Grand Duke's Palace that arise due to lack of scientific information necessary for reconstruction, unequal degree of its reliability, confrontations among different visions related to the building's purpose. Another function of the principle was to consolidate the concept of reconstruction (based on the principle of "hypotheses' grading" found in architects' projects) and the concept of purpose into a solid conception. In order to assess the zoning of the building's reconstruction reliability, the study features both qualitative and quantitative analysis of the current state of archaeological, architectural, historical, as well as art criticism-related research. The qualitative analysis, which was performed after publicly published reports and publications had been assessed, shows what knowledge has been acquired, what the state of knowledge systematization and generalization is and to what extent reconstruction is based on objective knowledge. The quantitative analysis, carried out in the form of a questionnaire survey, evaluates the data available to specialists but not to the general public. Conclusions of the comparative analysis (cartogram of reconstruction reliability) of the latter research do not confirm that the three zone principle is implicitly present in reconstruction and purpose of the Grand Duke's Palace and thus forces to correct this principle accordingly. In addition to that, the obtained data reveal incongruity between architects' and researchers' data, which suggests excessive optimism on architects' side. In summarizing the results of research and the current reconstruction situation, the workgroup of Vilnius University proposes to be honest towards future visitors of the Grand Duke's Palace and, following theoretical principles of contemporary heritage protection, museology and history, to reveal how modern decisions have been made.

The study's appendices contain lists of the main documents, research reports in various fields, as well as bibliography related to the Grand Duke's Palace and its reconstruction.

Heritage Conservation and Interdisciplinary Context

Rasa Čepaitienė

The paper analyses problems of disciplinary definition of heritage protection. It searches for theoretical interfaces with other social-humanitarian sciences. Eloquent parallels are observed in them that allow to show similarities in the development of such disciplines as history, archeology, museology, heritage protection and the like. Much attention is paid to the analysis of changes in heritage protection conceptions within the socio-cultural context.

In addition, the paper discusses the question of professional historian's participation in the process of heritage protection. Three main theoretical-methodological perspectives of such historian's connection with the field are identified: 1) *historian-auxiliary worker*, who is useful in heritage research as gatherer of data on specific heritage valuables but stays poorly integrated in the heritage protection process; 2) *historian of ideas*, who analyses history of the heritage protection idea; 3) *historian-interpreter*, who actively participates in the heritage protection process, seeks to influence or mould society's historical culture via interpretation of specific objects. Considering the latter – the newest – historian's function, the paper devotes much attention to the problem of heritage interpretations.

Authenticity of Cultural Heritage: Relativistic Perspective

Salvijus Kulevičius

The paper analyses one of the most problematic and relevant categories in contemporary heritage protection – authenticity. It seeks to establish a common denominator (model) for authenticity concepts, which could help define the place and meaning of category in the phenomenon of heritage protection. The establishment of the model is encumbered by the prevailing ethnocentric attitude towards the phenomenon – in many studies, due to the lack of relativistic and comparativistic approach, a subjective authenticity concept of one society is presented as universal and objective. It is namely the perception of relativity of authenticity concepts that helps to distance oneself from subjective interpretations of the phenomenon in question and to identify common denominators of the category.

The idea of compatibility should be considered the foundation of heritage authenticity category, that is, the comparison of the present (the object which is here and now) with the ideal state. Specific heritage protection programs differ in what is chosen as the basis for compatibility. It could be the past, an aesthetic cannon, traditional pattern of life, etc. Besides, relativistic perspective discloses eurocentric nature of international heritage protection principles. Regardless of the above stated generality of heritage protection principles, 21st century is still known for embracing heritage protections, which are incompatible with the European heritage protection, based on materialistic concept of authenticity. The most vivid examples could be the Japanese heritage protection, based on cognition (knowledge) authenticity, and heritage protection of North American countries, based on authenticity of significance. Besides, the analysis of authenticity concept in the course of time makes us reflect on the paradigmatic concept of heritage protection.

Relativism today is not merely a theoretical principle – starting with the 90-ies of last century attempts have taken to consolidate it as a factor of heritage protection practice. This principle manifests itself as recognition of variety of approaches towards heritage protection. Nevertheless, it raises new challenges to heritage protection, such as resolution of conflicts related to intersection of various approaches towards the same object.

**The Phenomenon of Cultural Heritage Reconstruction
and its Expression in Europe and Lithuania in the Period from the
Second Half of the 20th Century to the Beginning of the 21st Century**

Agnė Rymkevičiūtė

Reconstruction as a specific action of “preserving” heritage – more accurately, as an action of restoring its original state – is highly limited in contemporary heritage protection; it is only justified in exceptional cases. Restoration of historical monuments and sites has become especially important in the 20th century, after the two world wars had destructed a number of historical sites and separate objects.

The objective of this research is the phenomenon of cultural heritage restoration. The phenomenality of this process is revealed by the most prominent restoration examples of the second half of 20th century and the beginning of the 21st century that are, however, little known in Lithuania. Special attention should be paid to the restoration of objects and sites that were destructed during the Second World War.

It has often been the case (and still is) that practical restoration activities of cultural heritage objects and sites would be in conflict with the perception of restoration, traceable in heritage law and works by theoreticians. Consequently, the following question emerges – why are certain heritage objects and sites restored and how is it done? Why does their importance increase in some periods? Why and how did the attitude towards restoration of heritage objects change in heritage law and theory? One of the main uncertainties surrounding the analysis of these questions is the definition of concepts. The juridical term of restoration does not always equal the meaning of concepts used to describe the same phenomenon that are found in theory as well as practical matters (namely in Lithuania). The answer to these questions would help to understand the phenomenon of heritage objects’ restoration – why and how does it happen?

TEKSTŲ AUTORIAI

Alfredas Bumblauskas

Profesorius, daktaras
Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir
kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
Tel. (8~5) 268 72 88
El. paštas: alfredas.bumblauskas@if.vu.lt

Rasa Čepaitienė

Daktarė, mokslo darbuotoja
Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos
skyrus
Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir
kultūros istorijos katedra
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
Tel. (8~5) 275 97 23
El. paštas: rasac@mail.lt

Salvijus Kulevičius

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir
kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
Tel. 8 614 74 265
El. paštas: salvijus4@yahoo.com

Justina Poškienė

Daktarė
Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir
kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
Tel. (8~5) 268 72 53
El. paštas: justina.poskiene@if.vu.lt

Agnė Rymkevičiūtė

Magistrė
Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir
kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
Tel. 8 605 60 059
El. paštas: agne.rymkevicute@mb.vu.lt

Rūta Šermukšnytė

Daktarė
Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir
kultūros istorijos katedra
Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
Tel. 8 689 58 088
El. paštas: jurgsliau@takas.lt

Romas Vaštokas

Profesorius, daktaras
Trento (Kanada) universitetas
Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos
katedra
Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir
kultūros istorijos katedra
El. paštas: R.Vastokas@lrs.lt

Metrika